Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университа

Торайғыров университетінің ХАБАРШЫСЫ

Экономикалық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК

Торайгыров университета

Экономическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3552

№ 4 (2024)

Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета

Экономическая серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО
о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
№ KZ93VPY00029686

выдано
Министерством информации и коммуникаций
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области экономики, управления,
финансов, бухгалтерского учета и аудита

Подписной индекс – 76133

https://doi.org/10.48081/HMTV4251

Бас редакторы – главный редактор
Давиденко Л. М.
доктор PhD

Заместитель главного редактора Гребнев Л.. С., *д.э.н., профессор*
Ответственный секретарь Шеримова Н. М., *магистр*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Шмарловская Г. А., *д.э.н., профессор (Беларусь);*
Кунязов Е. К., *доктор PhD, доцент;*
Алмаз Толымбек, *доктор PhD, профессор (США);*
Мукина Г. С., *доктор PhD,ассоц. профессор, доцент;*
Алтайбаева Ж. К., *к.э.н.*
Мусина А. Ж., *к.э.н., ассоц. профессор, доцент;*
Титков А. А., *к.э.н., доцент;*
Омарова А. Р. *технический редактор.*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов
При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

© Торайгыров университет

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

Азимхан А., Алиева А. О., Сексенова А. Т., Тлеуқабылова К. Б., Рахманова А. С.
Агроөнеркәсіп кешенін мемлекеттік қолдау: қазіргі жағдайы, мәселелері және негізгі бағыттары 6
Аманкелді Н. А., Саурукова А. К., Учкампирова А. Б., Асанова А. Ж., Бейсекова П. Д.
Адаптивное управление финансовой безопасностью предприятий АПК.....18
Амантаева Р. К., Сартанова Н. Т., Бектурганова Р. Ч., Байжанова А. Н., Абдрахманова А. Д.
Роль мягких навыков в формировании уверенности в трудоустройстве: мнения студентов колледжа 33
Amalbekova G. Y., Tanatova A. R., Moldasheva A. B., Zamanbekova A. B.
Analysis of the domestic poultry competitiveness 48
Әуез Ә. М., Кондыбаева С. К., Даулиева Г. Р., Калиева А. Е.
Адами капитал мен әлеуметтік-экономикалық қатынастарды қалыптастырудағы жоғары білім сапасының рөлі 62
Baltabayev B. Zh., Smagulova S. K., Krakovetskaya I. V.
Digital transformation and innovative approaches to human resource management in second-tier banks 75
Баяндин М. А., КурмановА. М., Коваль А. П., Бекмагамбетов А. Б., Баяндина Г. Д.
Сақтанушының алдын алу іс-шаралары және оларды қаржыландыру 89
Бейсембай Е., Калиев И. А., Ержанов Т. Н.
Влияние процессов цифровизации на экономические циклы в Республике Казахстан.....102
Беспалый С. В., Колесников Ю. Ю., Кашук Л. И., Капцов А. А.
Тұрақты дамудың мақсаттарын іске асыру үшін университеттерді басқару: әлемдік үрдістер.....120
Golubtsov D. I., Sartova R. B., Akhmetova Z. B., Alikbayeva A. B.
Influence of digital technologies on the logistics performance indicators in Kazakhstan 134
Давиденко Л. М., Шеримова Н. М., Миллер А. Е., Миллер М. А.
Управление экосистемой «зеленой» интеграции промышленных предприятий в условиях цифровой экономики.....145

Досмаганбетов Н. С., Егембердиева С. М., Доғалов А. Н., Жабытай Б. Н.
Анализ инновационной деятельности предприятий производства строительных материалов в Республике Казахстан 159
Есім А. Қ., Шохан Р., Девадзе А., Есимова Д.
Павлодар облысында туристік дестинацияның дамуы 175
Жарасбаева А. Ж., Асанова М. К., Райханова Г. А., Жакина Г. Е.
Библиометрический анализ социальной защиты населения старшего возраста.....189
Зарубина В. Р., Зарубин М. Ю.
Налоговое стимулирование инновационного развития малого и среднего предпринимательства в Казахстане.....203
Исанов А. С., Сембеков А. К., Букатов Е. Б., Колчин С. П.
Қазақстан Республикасының банк жүйесіндегі коммерциялық банктер үшін тенденциялар мен сын-тегеуріндер 216
Калиакпарова Г. Ш., Гриднева Е. Е.
Развитие страусоводства в Казахстане:экономические аспекты 230
Камбай Г. Ж., Саханова Г. Б., Алибекова Л. Д., Абдигалиева Н. К.
Производительность труда в отраслевом и региональном выражении: особенности и различия 244
Кангалакова Д. М., Айтназаров Т. М., Андабаева Г. К., Сатпаева З. Т.
Анализ факторов инвестиционного потенциала и устойчивого развития бизнеса западных регионов РК 260
Kelesbayev D., Rasulova B., Mukhamedkhanova A., Seitova V., Abishova A.
Measuring and analyzing the efficiency of university work using the DEA method 275
Кембаев А. К., Тажикенова С. К.
Ішкі аудит қызметтерімен республикалық бюджеттің атқарылуына жүргізілген мемлекеттік аудит нәтижелерін талдау.....286
Legostaeva A. A., Stepanov M. S., Kose Z. K., Jazykbaeva B. K.
Analysis of personnel risks in the hospitality industry of the RK.....298
Matenova Zh. N., Dosskaliyeva B. B., Kadyrova A. S., Ahmetova G. G.
Housing policy in the Republic of Kazakhstan: problems and possible solutions 311
Муканова М. А., Мухамеджанова А. А., Галиева А. Х., Байгелова А. Н., Масакова С. С.
Қазақстанның әлеуметтік кәсіпкерлігінің ерекшеліктері: талдау және даму перспективалары.....325
Нурмагамбетова А. М., Разакова Д. И., Мухамедиева Г. М., Рысбаева Б. Б.
Рекомендации по повышению конкурентоспособности

продукции легкой промышленности в экономике Казахстана 338
Сактаганова Г. С, Бакирбекова А. М., Заманбекова А. Б.
Современное состояние транспортно-логистической отрасли Казахстана 352
Сыздықова А. О., Азретбергенова Г. Ж.
Бренд ұғымы және кәсіпорындарда брендингтің маңыздылығын талдау.....367
Тапалчинова А., Мухамедова М., Мусина А., Нурбаева Г., Жанат М.
Коммерциализация программного обеспечения: анализ мирового опыта и прогноз 379
Тлеубердинова А. Т., Шохаманова А. М., Салауатова Д. М.
Туризм саласындағы жастар инновациялық кәсіпкерлігі: талдау және даму стратегиясы.....392
Чигаркина О. А., Егоров О. И.
Стратегические ориентиры развития нефтегазового комплекса Казахстана 408

Авторлар туралы ақпарат
Сведения об авторах
Information about the authors.....421

Авторларға арналған ережелер
Правила для авторов
Rules for authors 459

Жарияланым этикасы
Публикационная этика
Publication ethics.....472

ҒТАМР 06.39.31

https://doi.org/10.48081/YHYP3024

А. Азимхан[1], А. О. Алиева[2], А. Т. Сексенова[3], К. Б. Тлеуқабылова[4], А. С. Рахманова[5]

[1]Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
[2,3,4,5]Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қ.
[1]ORCID:https://orcid.org/0000-0002-4397-3561
[2]ORCID:https://orcid.org/0000-0002-1131-9565
[3]ORCID:https://orcid.org/0000-0002-8462-5934
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1481-3091
[5]ORCID:https://orcid.org/0000-0002-3345-1911
*e-mail :armoni04@mail.ru

АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ, МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Ауыл шаруашылығы – бұл ел экономикасының негізгі тіректерінің бірі болып табылады. Бұл сала экономикалық өсімді қамтамасыз етуде, әлеуметтік тұрақтылықты сақтауда және азық-түлік қауіпсіздігін нығайтуда маңызды рөл атқарады. Агроөнеркәсіп кешені, әсіресе экономикалық дағдарыстар кезінде, тамақ және жеңіл өнеркәсіптерін дамытуда және әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Агроөнеркәсіптік кешеннің тұрақты дамуын қамтамасыз етудің негізгі факторларының бірі – ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру мен өңдеудің экономикалық тиімділігіне бағытталу.

Бүгінде Павлодар облысы халық тұтынатын негізгі азық-түлік өнімдерінің 80 %-ын өзі өндіреді, ал сырттан келетін тауарлар көлемі жыл сайын төмендеп, олардың орнын отандық өнімдер басуда.

Мақаланың басты мақсаты – аграрлық сектордың қазіргі жағдайын бағалап, ауыл шаруашылығының алдында тұрған негізгі мәселелерді анықтау. Бұл мақалада елдің агроөнеркәсіп кешенінің экономикадағы рөлі түсіндіріліп, Павлодар облысының агроөнеркәсіптік кешеніне сипаттама берілген. Оның негізгі бағыттары мен анағұрлым дамыған салалары көрсетілген. Сонымен қатар, аймақтың аграрлық саласын дамытуға бағытталған мемлекеттік саясатқа талдау жасалып, ауыл шаруашылығының, әсіресе мал және егін шаруашылықтарының дамуына назар аударылған. Агроөнеркәсіптік кешеннің әрі қарай даму әлеуеті анықталып, шешілуі тиіс мәселелер де көрсетілген.

Кілтті сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, ауыл шаруашылығы, аймақ, несиелеу, ауыл шаруашылығы өнімі.

Кіріспе

Қазақстанның маңызды салаларының бірі – ауыл шаруашылығы. Бұл сала елдің азық-түлік және экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етумен қатар, ауылдық аймақтардың еңбек және қоныстану әлеуетін дамытуға ықпал етеді. Ауыл шаруашылығы экономиканың басты секторларының бірі ретінде үлкен маңызға ие.

Агроөнеркәсіптік кешеннің тұрақты дамуын қамтамасыз етудің негізгі факторларының бірі – ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру мен өңдеудің экономикалық тиімділігіне бағытталу. Бұл мақсатқа жету жерді, еңбек күшін, материалдық және шикізат ресурстарын кешенді әрі тиімді пайдалануды қажет етеді. Ресурстарды тиімді қолдану арқылы ауыл шаруашылығын дамыту негізгі мақсаттардың бірі болып саналады [1].

Материалдар мен әдістері

Ауыл шаруашылығын қолдауға бағытталған мемлекеттік саясат мәселелері көптеген ғылыми зерттеушілердің, сондай-ақ халықаралық және ұлттық ұйымдардың назарында болып келеді. Зерттеу барысында ақпараттарды талдау және синтездеу әдістері қолданылды, әртүрлі мәліметтер топтастырылып, нәтижелерді көрнекі көрсету үшін графикалық сызбалар пайдаланылды.

Нәтижелер және талқылау

Агроөнеркәсіптік кешен (АӨК) – бұл елдің экономикасындағы маңызды және ірі секторлардың бірі, оның тұрақтылығы бүкіл экономиканың жағдайына, азық-түлік қауіпсіздігіне және халықтың өмір сүру деңгейіне тікелей әсер етеді. АӨК-тің жағдайы көбінесе аймақтың азық-түлік қауіпсіздігіне (өзін-өзі қамтамасыз ету) және оның саяси-экономикалық тұрақтылығына байланысты анықталады. Ауыл шаруашылығы халықты сапалы азық-түлікпен қамтамасыз етуде және табиғи ортаны сақтауда үлкен рөл атқарады.

АӨК құрылымына, әдетте, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру, қайта өңдеу, сақтау және өткізу, сондай-ақ АӨК-ке қажетті өндіріс құралдарын өндіру және қызмет көрсету салалары кіреді (1-сурет) [2].

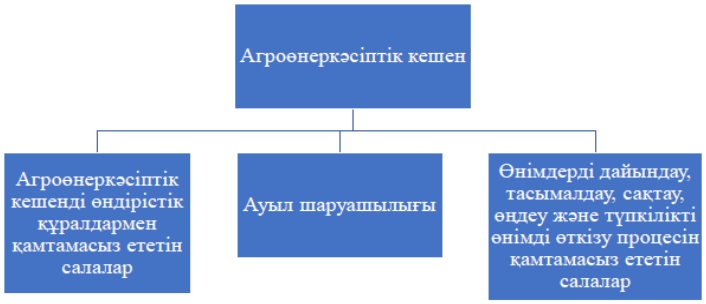

Сурет 1 –Агроөнеркәсіптік кешеннің құрылымдық кешенді салалары

Павлодар облысында ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірудің басты бағыттары ретінде астық, ет, сүт, жұмыртқа, картоп және көкөніс өндірісі, сондай-ақ қайта өңдеу өнімдері ерекше орын алады [3].

2022 жылы өңірдің ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы көлемі 517,4 млрд теңгені құрады, бұл өткен жылмен салыстырғанда 88,3 млрд теңгеге немесе 20,5 %-ға артық, Бұл өсім, негізінен, 2022 жылы өсімдік шаруашылығының 2020 және 2021 жылдарға қарағанда айтарлықтай артуымен байланысты болды (1-кесте).

Кесте 1– Павлодар облысының ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы шығарылымы, млрд. теңге

Көрсеткіштер	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.
Ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы шығарылымы	429,1	517,4	411,9
Өсімдік шаруашылығы	260,6	314,0	183,7
Мал шаруашылығы	167,4	203,2	227,2

1-кесте деректеріне сәйкес, 2023 жыл фермерлер үшін вегетациялық кезеңдегі құрғақшылық салдарынан қиын жыл болды. Бұл жағдай егіннің жойылуына және егіс алқаптарының қысқаруына алып келді. 2023 жылы өсімдік шаруашылығының жалпы өнім көлемі 2022 жылмен салыстырғанда

81,4 млрд теңгеге азайды. Дегенмен, мал шаруашылығы саласында оң динамика байқалды [4].

Ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы көлемінің құрылымын 2-суреттен көруге болады.

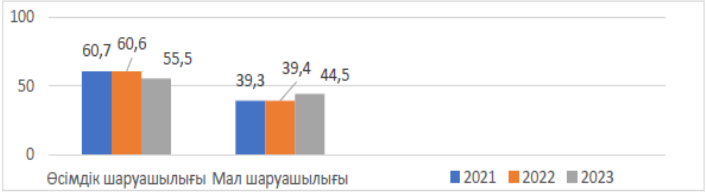

Сурет 2 – Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің құрылымы, %

2-суреттегі деректерге сүйенсек, 2020 жылдар аралығында өңірдің ауыл шаруашылығы құрылымында мал шаруашылығы өнімдерінің үлесі басым болған. Алайда, 2021 жылы құрылым айтарлықтай өзгеріске ұшырап, өсімдік шаруашылығының үлесі 2020 жылғы 41,5 %-дан 2021 жылы 60,7 %-ға дейін артқан (өсім 19,2 %-ды құраған). Ал мал шаруашылығының үлесі сол кезеңде 10,2 %-ға қысқарған. 2022 жылы да осыған ұқсас үрдіс жалғасқан.

2023 жылы өсімдік шаруашылығының үлесі қайтадан қысқарып, 44,5 %-ды құраған. Бұл төмендеу фермерлердің вегетациялық кезеңдегі құрғақшылық салдарынан қиындықтарға тап болуымен түсіндіріледі.

Мемлекет аграршыларды қолдау мақсатында егін жинау науқаны үшін қаржылық және материалдық-техникалық қолдау шараларын қабылдаған [5].

Сүтті мал шаруашылығын дамыту аясында АӨК жобалары жеңілдетілген кредиттеу бағдарламасы бойынша қаржыландырылды. Бұл мақсатта ККМ кредиттеуіне 10 млрд теңге бөлінді.

«2023 жылы «Ауыл Аманаты» жобасы аясында республикалық бюджеттен 1,5 млрд теңге бөлініп, нәтижесінде кемінде 318 жаңа жұмыс орны ашылды. 1,5 млрд теңгеге барлығы 192 шағын несие берілді (Тереңкөл, Екібастұз – 20, Ақсу – 18, Павлодар – 17, Аққулы – 16, Баянауыл, Ертіс, Май, Успен – 14, Павлодар қ. – 13, Железин – 12, Ақтоғай – 11, Шарбақты – 9). Бөлінген қаржы толығымен игерілді.

2023 жылы облыстың республикалық бюджетінде агроөнеркәсіптік кешенде 560 жаңа жұмыс орнын құру үшін 2,6 млрд теңге бөлінген.

2022–2023 жылдардағы «Ауыл Аманаты» бағдарламасы бойынша қаржыландыру 3-суретте көрсетілген.

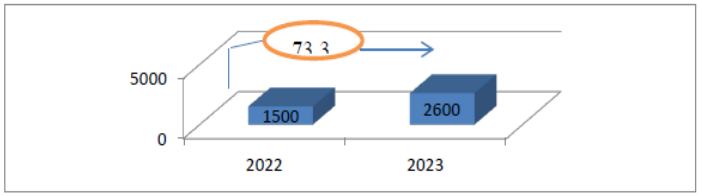

Сурет 3 – «Ауыл Аманаты» бағдарламасы бойынша қаржыландыру, млн. теңге

3-суретке сәйкес, 2022-2023 жылдары «Ауыл Аманаты» бағдарламасы аясында 4100 млн теңге бөлінді. Бұл қаражаттың 4,1 млрд теңгесінен 1,5 млрд теңгесі көктемгі дала жұмыстарын жүргізу және егін жинау науқаны барысында жанар-жағармай шығындарын арзандатуға жұмсалады. Сонымен қатар, мал шаруашылығының өнімділігін арттыру мен өнім сапасын жақсарту үшін 1,5 млрд теңге, асыл тұқымды мал шаруашылығын қолдауға 1,1 млрд теңге бөлінді [6].

2022-2023 жылдардағы өңірдің ауыл шаруашылығын қаржыландыру 4-суретте көрсетілген.

Сурет 4 –Аймақтың ауыл шаруашылығын қаржыландыру көлемі, млрд. теңге

4-суретке сәйкес, 2022 жылы барлық деңгейдегі бюджеттерден жалпы 51,06 млрд теңге бөлініп, толық игерілді. Оның ішінде республикалық бюджеттен 18,9 млрд теңге (субсидиялар – 7,4 млн теңге) және жергілікті бюджеттен 32,1 млрд теңге (субсидиялар – 31,8 млн теңге) қаржы бөлінген.

2023 жылы барлық деңгейдегі бюджеттерден 37,7 млрд теңге жұмсалған.

Павлодар облысының аграрлық секторының қазіргі жағдайы мен даму үрдістеріне жүргізілген талдау нәтижесінде мемлекеттік қолдаудың әсерімен анықталған негізгі проблемалар 5-суретте көрсетілген.

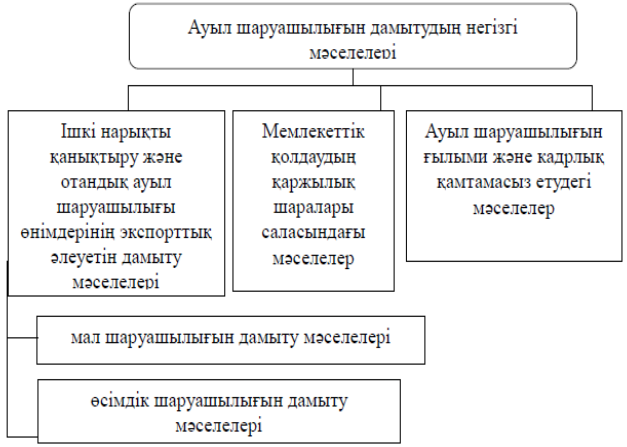

Сурет 5 – Ауыл шаруашылығы өндірісін дамытудың негізгі мәселелері

5-суретке сәйкес, ішкі нарықты қанықтыру және отандық ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорттық әлеуетін дамыту мәселелері:

а) Мал шаруашылығын дамыту мәселелері:

Ауыл шаруашылығы жануарлары мен құстарының өнімділігі төмен;

Азықтық базамен қамтамасыз ету жеткіліксіз;

Асыл тұқымды мал басының үлесі төмен;

Жемшөп және жемшөп дақылдарының егіс алқаптарының жетіспеушілігі;

Жайылымдық жерлердің тиімді пайдаланылмауы;

б) Өсімдік шаруашылығын дамыту мәселелері:

Ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алқаптарын әртараптандырудың жеткіліксіз қарқыны;

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің тиімді пайдаланылмауы;

Ғылыми негізделген ауыспалы егістерді сақтамау;

Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің (АШТӨ) химиялық өңдеу құралдарын (тыңайтқыштар, пестицидтер және т. б.) жеткіліксіз қолдануы;

АШТӨ-нің техникалық және технологиялық жабдықталуының төмен деңгей [7].

Мемлекеттік қолдаудың қаржылық шараларымен байланысты мәселелері:

АШТӨ-нің көпшілігі үшін несиелер мен субсидиялардың қолжетімділігі төмен деңгейде;

Субсидиялауды нәтижеге байланыстырудың және өнірлердің мамандануының жоқтығы;

Шағын АШТӨ үшін инвестициялық субсидиялар қолжетімсіз, ал ірі өндірістердің мақсатты көрсеткіштерінің орындалуын бақылау әлсіз;

АӨК субъектілеріне несие беру, ауыл шаруашылығы техникасы мен жануарларына, сондай-ақ технологиялық жабдыққа лизинг беру кезінде сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау екінші деңгейдегі банктер мен лизингтік компанияларды пайыздық мөлшерлемелерді төмендетуге ынталандырмайды;

Қарыздар бойынша міндеттемелерді орындамау мәселелерінің қайта туындау тәуекелдері және қаржылық сауықтыруға қарамастан банкроттық қаупі [8].

Ауыл шаруашылығын ғылыми және кадрлық қамтамасыз етудегі проблемалар:

Аграрлық ғылым мен білімнің бизнеспен өзара әрекеттесуінің әлсіздігі, тартымдылықтың төмен деңгейі, отандық аграрлық ғылымға және бизнестен білімге деген сенімнің жеткіліксіздігі;

Ауыл шаруашылығы техникасы мен ғимараттардың жоғары тозуы, ескірген зертханалық жабдықтар;

Озық технологияларды енгізудің әлсіздігі, автоматтандыру деңгейінің төмендігі;

Дарынды жастар арасында аграрлық ғылым мен білім беру жүйесінің тартымдылығының төмендігі, ынталандыру мен жалақының жеткіліксіздігі;

Ғылыми кадрлар мен профессор-оқытушылар құрамының қартаюы, сабақтастықтың болмауы [9].

Қорытынды

Ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігін арттыру және мемлекеттік қолдау тетіктерін жетілдіру 6-суретте көрсетілген басым бағыттарды іске асыру негізінде жүзеге асырылады [10].

Сурет 6 – Аграрлық секторды дамытудың басым бағыттары

Сондықтан, көрсетілген басым бағыттарды жүзеге асыру ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігін жоғарылатуға және мемлекеттік қолдау тетіктерін жетілдіруге ықпал жасайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Есенгалиева, С. М., Мансурова, М. А., Махмудов, А. Д., Федорченко, Л. В.** Современное состояние и тенденции развития животноводства в Республике Казахстан [Текст] // Economics: the strategy and practice. – 2021. –№16 (2). – С. 134–144

2 Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан (Текст)/ Статистический сборник. Астана 2022. – 134 с. [Электронный ресурс]. – URL: – http://stat.gov.kz.

3 Halyk research. Обзор развития сельского хозяйства в Казахстане [Текст]. 21 декабря 2023 г. – 24 с. [Электронный ресурс]. – URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_agriculture_development.pd.

4 План развития Павлодарской области на 2021–2025 годы (утвержден решением Павлодарского областного маслихата от 9 декабря 2022 года № 213/19). [Электронный ресурс]. – URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=35070466#pos=0;0.

5 **Brel-Kisseleva, I. M., Estanov, A. K., Marsalek, M., Nurenberg, A. S.** Selection and breeding work with the kalmyk breed cattle in northern Kazakhstan [Text] // 3i: intellect, idea, innovation. – 2022. – № 3. – С. 86–92.

6 ҚР-ның Ұлттық статистика бюросы. Ұлттық шоттар статистикасы. [Электрондық ресурс]. – URL: – https://stat.gov.kz/api/iblock/element/5284/file/kk/ (Қаралған күні 10.06.2023)

7 **Гизатуллин, Х. Н., Гарипов, Ф. Н., Гарипова, З. Ф.** Проблемы управления структурными преобразованиями региональной экономики // Ekonomika regiona. – 2018. – Том 14. – V. 1.– P. 43–52. – DOI: 10.17059/2018–1–4.

8 Государственная программа развития регионов на 2020–2025 годы. [Электронный ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000990.

9 **Гриднева, Е. Е., Калиакпарова, Г. Ш., Калманова, Н. М.** Развитие животноводства в Республике Казахстан: проблемы и пути их решения [Текст] // Проблемы агрорынка. – 2020. – № 2. – С.119–125.

10 **Керімбек, F. Е., Сартова, Р. Б., Айгужинова, Д. З.** Проблемы повышения конкурентоспособности агропромышленного производства // Проблемы агрорынка. – № 3 июль-сентябрь. – 2016. – С. 35–39.

REFERENCES

1 **Esengalieva, S. M., Mansurova, M. A., Mahmudov, A. D., Fedorchenko, L. V.** Sovremennoe sostoyanie i tendencii razvitiya zhivotnovodstva v Respublike Kazahstan [Current state and development trends of livestock farming in the Republic of Kazakhstan] [Text] // Economics: the strategy and practice. – 2021. – 16 (2). – P. 134–144.

2 Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozyajstvo v Respublike Kazahstan [Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan] // Statisticheskij sbornik [Text]. – Astana, 2022. – 134 P. [Electronic resource]. – URL: – http://stat.gov.kz.

3 Halyk research Obzor razvitiya sel'skogo hozyajstva v Kazahstane [Overview of agricultural development in Kazakhstan] [Text]. – 21 dekabrya 2023. – 24 P. [Electronic resource]. – URL: – https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_agriculture_development.pdf

4 Plan razvitiya Pavlodarskoj oblasti na 2021–2025 gody (utverzhden resheniem Pavlodarskogo oblastnogo maslihata ot 9 dekabrya 2022 goda № 213/19)]. [Development Plan of the Pavlodar region for 2021–2025 (approved by the decision of the Pavlodar regional maslikhat dated December 9, 2022 No. 213/19)] [Electronic resource]. – URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=35070466#pos=0;0

5 **Brel-Kisseleva, I. M., Estanov, A. K., Marsalek, M., Nurenberg, A. S.** Selection and breeding work with the kalmyk breed cattle in northern Kazakhstan [Text] // 3i: intellect, idea, innovation. – 2022. – № 3. – P. 86–92.

6 QR-nyń Ulttyq statıstıka bıýrosy. Ulttyq shottar statıstıkasy [National Bureau of Statistics of the Republic of Kazakhstan. National accounts statistics]. [Elektrondyq resurs]. – URL: – https://stat.gov.kz/api/iblock/element/5284/file/kk/ (Qaralgan kúni 10.06.2023)

7 **Gizatullin, Kh. N., Garipov, F. N., Garipova, Z. F.** Problemy upravleniya strukturnymi preobrazovaniyami regional'noj ekonomiki [Problems of management of structural transformations of the regional economy] [Text] // Economics of the region. – 2018. – Volume 14. Issue. 1. – P. 43–52. DOI: 10.17059/2018–1–4.

8 Gosudarstvennaya programma razvitiya regionov na 2020 – 2025 gody. [State Program for the Development of Regions for 2020–2025] [Electronic resource]. – URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000990

9 **Gridneva, E. E., Kaliakparova, G. Sh., Kalmanova, N. M.** Razvitie zhivotnovodstva v Respublike Kazahstan: problemy i puti ih resheniya [Development of livestock farming in the Republic of Kazakhstan: problems and ways to solve them] [Text] // Problemy agrorynka. – 2020. – № 2. – P. 119–125.

10 **Kerimbek, F. E., Sartova, R. B., Aıgýjınova, D. Z.** Agroónerkásiptik óndiristiń básekege qabilettiligin arttyrý máseleleri [Problems of increasing the competitiveness of agro-industrial production] // Agrarynka máseleleri. – № 3 shilde-qyrkúıek. – 2016. – P. 35–39.

10.10.24 ж. баспаға түсті.
18.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

А. Азимхан[1], А. О. Алиева[2], А. Т. Сексенова[3], К. Б. Тлеуқабылова[4], А. С. Рахманова[5]
[1]Торайгыров Университет, Республика Казахстан, г. Павлодар
[2, 3,4,5]Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Республика Казахстан, г. Актобе
Поступило в редакцию 10.10.24
Поступило с исправлениями 18.10.24
Принято в печать 11.11.24

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

Сельское хозяйство–одна из важнейших отраслей экономики страны.

Агропромышленный комплекс является важнейшей отраслью экономики и играет ключевую роль в преодолении экономического кризиса, развитии пищевой и легкой промышленности, обеспечении политико-социальной стабильности. 80 процентов социально значимых видов продуктов питания, потребляемых населением, Павлодарская область производит сама сегодня. Доля товаров, поступающих извне, с каждым годом снижается, и их заменяют отечественные продукты.

Целью статьи является проведение всестороннего анализа сельского хозяйства с акцентом на оценку текущей ситуации и выявление основных проблем, стоящих перед аграрным сектором.

В статье дается определение роли агропромышленного комплекса в развитии экономики страны. Дана характеристика агропромышленного комплекса Павлодарской области с указанием его основных направлений и выделены наиболее развитые отрасли. Проведен анализ государственной политики по развитию агропромышленного комплекса региона. В рамках отраслей комплекса проведен количественный и качественный анализ показателей развития АПК. Особое внимание уделяется анализу развития сельского хозяйства, особенно животноводства и земледелия. Определены вопросы, которые необходимо решить, определен потенциал для дальнейшего развития АПК.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, регион, кредитование, сельскохозяйственная продукция.

A. Azimkhan[1], A. Aliyeva[2], A. Seksenova[3], K. Tleukabylova[4], A. Rakhmanova[5]
[1]Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar;
[2,3,4,5]Aktobe Regional University named after K.Zhubanov, Republic of Kazakhstan, Aktobe.
Received 10.10.24
Received in revised form 18.10.24
Accepted for publication 11.11.24

THE CURRENT STATE, PROBLEMS AND MAIN DIRECTIONS OF STATE SUPPORT FOR THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

Agriculture is one of the most important sectors of the country's economy. The agro-industrial complex is the most important branch of the economy and plays a key role in overcoming the economic crisis, developing the food and light industry, and ensuring political and social stability.

The Pavlodar region produces 80 percent of socially significant types of food consumed by the population itself today. The share of goods coming from outside is decreasing every year, and they are being replaced by domestic products. The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis of agriculture with an emphasis on assessing the current situation and identifying the main problems facing the agricultural sector.

The analysis of the state policy on the development of the agro-industrial complex of the region is carried out. A quantitative and qualitative analysis of the indicators of the development of the agro-industrial complex was carried out within the framework of the branches of the complex. Special attention is paid to the analysis of the development of agriculture, especially animal husbandry and agriculture. The issues that need to be resolved have been identified, and the potential for further development of the agro-industrial complex has been identified.

Keywords: agro-industrial complex, agriculture, region, lending, agricultural products.

МРНТИ 06.73.07

https://doi.org/10.48081/DYZK4357

Н. А. Аманкелді[1], А. К. Саурукова[2], А. Б. Учкампирова[3], А. Ж. Асанова[4], *П. Д. Бейсекова[5]

[1]Каспийский общественный университет, Республика Казахстан, г. Алматы

[2]Казахский национальный аграрный исследовательский университет, Республика Казахстан, г. Алматы

[3]Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана

[4]Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Республика Казахстан, г. Алматы

[5]Esil University, Республика Казахстан, г. Астана

[1]ORCID: https://orcid.org/0009-0001-7045-4847

[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7463-0545

[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7887-1696

[4]ORCID: https://orcid.org/0009-0003-3519-8037

[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2578-7797

*e-mail: beisekova_76@mail.ru

АДАПТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ АПК

Успешное функционирование и экономическое развитие предприятий АПК во многом зависит от совершенствования их деятельности в сфере обеспечения экономической безопасности. Важным аспектом для эффективного управления является понимание экономической безопасности предприятия как сложного комплексного явления. Поэтому проблема поиска и внедрения в практику новых форм и методов управления, разработка стратегии экономической безопасности предприятий позволили бы подготовить и реализовать соответствующие программы действий по нейтрализации внешних и ликвидации внутренних, постоянно возникающих угроз.

Полученные результаты показали необходимость внедрения инструментов финансового контроллинга в систему адаптивного управления финансовой безопасностью предприятия АПК, что неразрывно связано с трансфером технологий. Объектом исследования является движение технологий по обеспечению внедрения инструментов финансового контроллинга в процесс управления финансовой безопасностью предприятий. Проведен анализ теоретических подходов к адаптивному управлению финансовой безопасностью предприятий. Рассмотрены принципы, функции и виды финансового контроллинга. Системный подход использован для исследования научных подходов к адаптивному управлению финансовой безопасностью на основе финансового контроллинга. Значительное внимание уделено анализу функций и задач финансового контроллинга в современных нестабильных условиях экономического развития предприятий АПК. Раскрывается роль и значение адаптивного управления финансовой безопасностью агропредприятий с помощью современного инструментария финансового контроллинга, который состоит из договорных обязательств, позволяющих обеспечить эффективный механизм принятия управленческих решений в отношении предприятия и его контрагентов или других финансовых институтов.

Ключевые слова: передача технологий, финансовый контроллинг, финансовая безопасность, финансовое состояние, мониторинг, диагностика, угрозы.

Введение

Повышение научно-технического уровня и совершенствование инновационной стратегии хозяйствующих субъектов в современных условиях неразрывно связано с передачей технологий, а именно с перемещением технологии с использованием какой-либо информации с одного предприятия. Все большее значение приобретает вопрос о трансфере технологий как новом компоненте внедрения инноваций в адаптивное управление финансовой безопасностью предприятия, внедрении инноваций и передаче знаний, технологий и инновационных инструментов финансового контроля для обеспечения эффективной деятельности, устойчивого развития и повышения конкурентоспособности предприятий. особая актуальность

Важность результатов деятельности предприятий АПК и уровень их финансовой обеспеченности, большинство экономически развитых стран мира за последние годы сняли большинство административных и законодательных ограничений и создали благоприятные финансово-экономические условия для деятельности. Это требует взаимно скоординированного трансфера технологий и осуществления работ по созданию и производству

инструментов для адаптивного управления предприятием. Условия, которые сложились сегодня в экономическом пространстве, требуют быстрой реакции предприятий на изменения внешней среды, ускорения процесса их адаптации к новым условиям функционирования. Обеспечение финансовой безопасности с целью сохранения финансовой независимости предприятия и его конкурентоспособности побудило к активизации научных исследований в этой области.

Материалы и методы.

Эффективность и конкурентоспособность экономики определяются соотношением следующих источников: «наука – технологии – инжиниринг – производство» [1]. Трансфер технологии рассматривается как совокупность экономических отношений в области использования новых систематизированных знаний о производстве, применении процесса или предоставлении услуги между ее владельцем (разработчиком) и потребителем [2]. Согласно подходу совета по научным и промышленным исследованиям (CSIR) [3], трансфер технологий – это процесс передачи новых знаний и технологий и лицензий третьим лицам, таким как предприниматели, новые стартапы, существующие отрасли промышленности, где эти технологии будут представлены на рынке в будущем. В исследованиях многих зарубежных и отечественных ученых рассматриваются определенные аспекты формирования организационной системы финансовой безопасности предприятия, определения ее уровня и оценки воздействия угроз. Так, в работе [4] было уделено внимание проблемам организации и реализации процесса управления финансовой безопасностью в рамках функционирования экономических систем на микро- и макроуровне. Авторы работы [5] сосредоточили внимание на финансовой стабильности как основном инструменте обеспечения финансовой безопасности предприятия. Исследованию угроз финансовой безопасности предприятия и направлений его адаптации посвящена разработка [6].

Объектом исследования является процесс обеспечения внедрения инструментов финансового контроллинга в процесс управления финансовой безопасностью предприятий. Гипотеза исследования предполагает, что существующий методический подход адаптивного управления финансовой безопасностью предприятия не удовлетворяет потребностям экономики и нуждается в совершенствовании. При проведении данного исследования предполагалось, что ключевыми предпосылками для формирования финансово безопасных условий развития – адаптации и максимально эффективного использования внутренних резервов – являются ограниченные финансовые ресурсы и отсутствие эффективной системы трансфера

технологий, что негативно сказывается на уровне развития агропредприятий. Основой для этого послужила оценка методов и методик применения и большое количество отзывов от участников передачи технологий.

Целью исследования является обобщение подходов к передаче инструментов для обоснования направлений совершенствования существующей системы обеспечения адаптивного управления финансовой безопасностью предприятия. Для достижения цели, были решены следующие задачи:

– проанализировать сущность и содержание концепции «адаптивного управления финансовой безопасностью предприятия» применительно к трансферту технологий для внедрения инструментов финансового контроллинга;

– продвинуть регламент осуществления трансфера технологий на предмет целесообразности. об использовании финансового контроля как инструмента адаптивного управления финансовой безопасностью предприятий.

Результаты и обсуждение

Сущность и содержание понятия «адаптивное управление финансовой безопасностью предприятия»

Ситуация, сложившаяся в экономическом пространстве страны, для многих агропредприятий сопровождается неспособностью адекватно и эффективно реагировать на воздействие внешней среды и привела к необходимости корректировки методов управления. В условиях возрастающего влияния неопределенности возникла необходимость в передаче технологий рыночных инструментов для адаптивного управления финансовой безопасностью. Термин «адаптация» в переводе с латинского «adaptare» означает «приспосабливаться». Адаптивность следует понимать как процесс изменения объекта с точки зрения его параметров и структуры, определенных его свойств в ответ на процессы, происходящие вокруг него. Соглашаясь с [7], отметим, что адаптивность, по мнению ученых, отражает уровень приспособленности хозяйствующего субъекта к изменениям, происходящим вокруг него и в недрах предприятия. Исследуя сущность адаптации, исследователь в работе [8] рассматривал ее с трех точек зрения: как приспособляемость, выживание и возможность внедрения современных методов в деятельность компании. Итак, адаптивность означала способность предприятия выполнять определенные действия. Во-первых, самостоятельно функционировать в рыночной среде (быть полностью экономически обособленной единицей). Во-вторых, при необходимости сменить форму собственности. Финансовая безопасность – это сложный

механизм, обеспечивающий оптимальное развитие предприятия в любых экономических условиях, характеризующийся сбалансированностью финансов, достаточным уровнем ликвидности и платежеспособности активов предприятия, запасами денежных средств. В широком смысле финансовая безопасность – это определенное состояние предприятия, характеризующееся защитой интересов, при котором осуществляется основная деятельность, направленная на достижение стратегической цели предприятия и обеспечение его развития. Управление финансовой безопасностью предприятий определяет способность к устойчивому развитию в условиях нестабильности макро-, мезо- и микросреды, которое основано на оптимизации привлечения, использования и контроля финансовых ресурсов с целью повышения рыночной стоимости. В результате анализа подходов к определениям финансовой безопасности можно говорить об уже сформировавшихся характеристиках, раскрывающих смысл этого понятия. Финансовая безопасность как самостоятельный объект управления определена в работах [9]. Согласно их подходу, финансовая безопасность предполагает использование комплекса взаимосвязанных мер финансового характера (диагностических, инструментальных и контрольных), отражающих способность предприятия эффективно и стабильно осуществлять свою финансовую деятельность. Сторонник другого подхода [10] утверждает, что финансовая безопасность предприятия характеризует уровень его финансового состояния как в количественном, так и в качественном аспектах. Также во многих работах присутствует подход, согласно которому финансовая безопасность рассматривается как процесс достижения определенного состояния. В частности, о целенаправленном многоуровневом процессе обеспечения безопасности финансовых интересов компании. Она включает в себя совокупность методов, ресурсов, рычагов для обеспечения сбалансированности предприятия под воздействием внутренних и внешних угроз в условиях конкурентной среды. В широком смысле контроллинг – это концепция управления предприятием, направленная на выяснение всех шансов и рисков в деятельности предприятия. Автор статьи [11] отмечает, что финансовый контроллинг – это система, основной целью которой является организация процесса эффективного управления финансами предприятия. Финансовый контроллинг как система, обеспечивающая контроль за всеми сферами финансовой деятельности предприятия, отслеживание отклонений фактических показателей от запланированных и принятие оперативных управленческих решений, способствующих нормализации этих показателей. Стоит отметить, что финансовый контроллинг является «мозгвым центром» предприятия, который призван обеспечивать информационную

и методологическую поддержку финансовых решений и координацию отдельных подсистем управления. Основными задачами финансового контроллинга являются:

– обеспечение формирования и функционирования информационной системы управления компанией на основе внутренней информации и мониторинга внешней среды;

– применение новейших методологий анализа и планирования деятельности компании;

– мониторинг фактических и плановых показателей с целью выявления узких мест в деятельности предприятия;

– обеспечение взаимодействия плановых задач для всех структурных подразделений предприятия;

– предоставление методических подходов к планированию и контролю и принятию управленческих решений-изготовление на предприятии.

Таким образом, внедрение финансового контроллинга в систему адаптивного управления финансовой безопасностью предприятий позволит обеспечить качественную функциональную поддержку финансового менеджмента. Процесс управления будет направлен на максимизацию эффективности функционирования финансовой сферы предприятий при минимизации рисков и угроз, вызванных как внутренними, так и внешними факторами.

Внедрение финансового контроллинга в систему адаптивного управления финансовой безопасностью предприятия.

К основным элементам адаптивного управления следует отнести внутренние переменные предприятия, формирующие его потенциал и «выживаемость», которые позволяют оценить адаптивные возможности и возможности адаптивного развития. Основные принципы внедрения адаптивной модели управления финансовой безопасностью предприятия включают следующие принципы:

– постоянно отслеживать состояние внешней и внутренней среды, а также проводить диагностику системы управления предприятием;

– определять, какой процесс управления устойчивостью к изменениям на предприятии является наиболее эффективным. эффективно;

– применять современные информационные технологии, которые позволят оптимизировать планируемые системы управления.

Адаптивное управление финансовой безопасностью предприятия для обеспечения его эффективного функционирования с помощью контроллинга позволяет своевременно оценивать состояние предприятия и принимать оптимальные управленческие решения, касающиеся эффективного

использования финансовых ресурсов. Методический подход к формированию управленческих решений с использованием механизма контроллинга в системе адаптивного управления финансовой безопасностью предприятий представлен на рисунке 1. Необходимость применения контроллинга на предприятиях агропромышленного комплекса объясняется применением адаптивного реагирования на изменения во внешней среде, политики, постоянного мониторинга и анализа изменений, происходящих на макро-, мезоуровне, и макроуровнях.

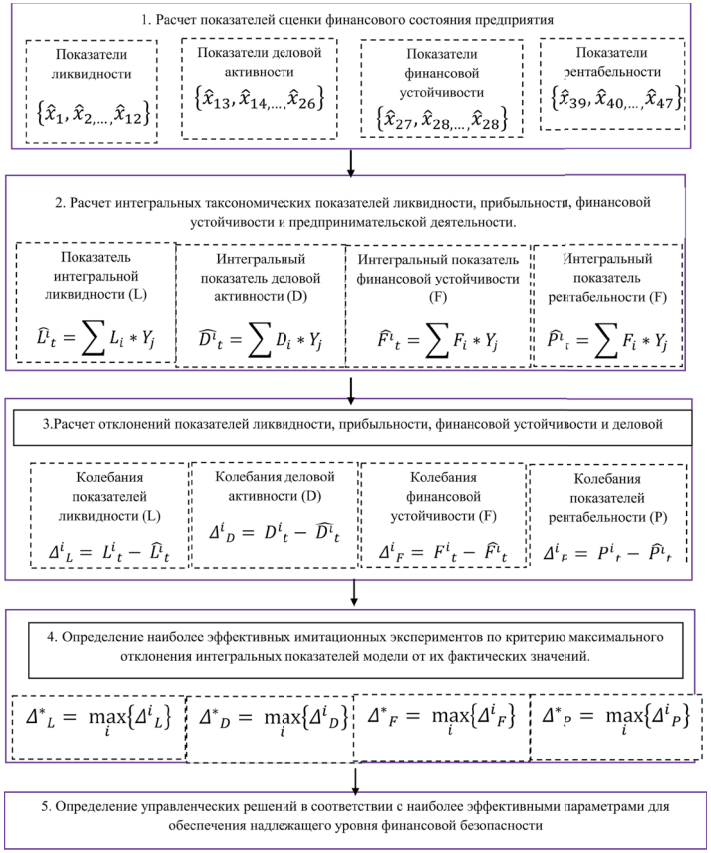

Рисунок 1 – Методический подход к формированию управленческих решений с использованием механизма контроллинга в системе адаптивного управления финансовой безопасностью предприятий

Основные функции контроллинга на предприятиях с точки зрения адаптивного управления финансовой безопасностью можно определить как анализ и управление затратами и финансовыми результатами, получение информации, ее изучение и превращение в рекомендации руководству для принятия эффективных управленческих решений. Для обеспечения состояния финансовой безопасности предприятия целесообразно представить систему взаимодействия финансового контроллинга и финансовой безопасности через последовательные этапы: 1) формирование цели; 2) определение параметров достижения цели и установление их параметров настройки; 3) определение значений целевых параметров и возможных отклонений; 4) выявление угроз для достижения цели; 5) оценка уровня риска и степени защиты для каждой из угроз (Рисунок 2).

Рисунок 2 – Инструменты финансового контроллинга в системе укрепления финансовой безопасности предприятия

Примечание: Составлено автором на основе источника [12].

Следует отметить, что адаптивное управление системой финансовой безопасности предприятий с использованием инструментов контроля направлено на обеспечение устойчивого развития предприятия. А именно, максимизация рыночной стоимости предприятия, выявление угроз, оценка вероятности их возникновения и разрушительного влияния на финансовый результат, определение возможных финансовых потерь и выбор наиболее эффективного способа их минимизации.

Изучение подходов к контроллингу и его особенностей как системы управления дает основания определить его как эффективный инструмент обеспечения финансовой безопасности предприятия, который:

1 Позволяет выявлять проблемные зоны и риски, а также разрабатывать меры по их предотвращению.

2 Способствует решению задач адаптивного управления финансовой безопасностью. Основывается на эффективной и своевременной работе с информацией. Требует мощного экономического и аналитического инструментария для ее обработки ввиду значительной необходимости координации действий по управлению различными рисками предприятия

3 Дает возможность получать информацию об угрозах, проводить мониторинг и финансовый анализ, что довольно сложно выполнить традиционными методами управления предприятием.

4 Требует разработки специального механизма, с помощью которого осуществляется комплексное управление рисками на основе комплексного подхода и сочетания соответствующих аспектов хозяйственной деятельности предприятия и подходов к управлению.

5 Оказывает методическую и консультационную поддержку по вопросам адаптивного управления финансовой безопасностью предприятия.

6 Отслеживает все текущие и потенциальные негативные изменения на предприятии, которые привели или могут привести к соответствующим рискам.

Таким образом, конкретные принципы, функции, механизмы и инструменты, на которых строится система контроллинга, должны быть ориентированы на комплексное адаптивное управление финансовой безопасностью предприятий.

Выводы.

Результаты исследования показывают решение существующих задач при внедрении технологий и инновационных инструментов финансового контроллинга в адаптивном управлении финансовой безопасностью предприятия для обеспечения эффективной работы, устойчивого развития и повышения конкурентоспособности предприятий АПК. Это позволяет решить проблему возможности эффективного применения современных форм передачи инструментов в сфере производства. Проведенный анализ использования контроллинга в системе адаптивного управления финансовой безопасностью компании выявил положительное влияние на финансовое состояние, дополнительные возможности, скрытые резервы для повышения эффективности финансово-хозяйственной деятельности. Рациональное соотношение между различными видами контроллинга и возможность

их взаимообмена или взаимодополняемости могли бы способствовать внедрению интегрированного адаптивного управления для обеспечения финансовой безопасности предприятий АПК.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Porter Maikl, E., Kramer Mark, R. P.** Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. // Harvard Business Review. – 2006. – P. 78–92.

2 **Денисюк, В.** Международный трансферт технологий: анализ и национальная статистики. // Экономист, № 2, – 2005. – С. 42–47.

3 Передача технологий. Совет по научным и промышленным исследованиям. [Электронный адрес]: https://www.csir.res.in/technology-transfer

4 **Носан, Н., Назаренко, С.** Управление финансовой безопасностью в системах экономической безопасности на разных уровнях систем управления: методологические проблемы. // Проблемы теории и практики финансово-кредитной деятельности. № 6 (41).– 2022. – С. 138–146.

5 **Гринюк, Н., Докиенко, Л., Наконечная, О., Крейдич, И.** Финансовая стабильность как показатель финансовой безопасности предприятия. // Проблемы теории и практики финансово-кредитной деятельности. № 4 (39) – 2021. – С. 228-240. https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i39.241312

6 **Франчук, В., Омельчук, О., Мельник, С., Кельман, М., Микитюк, О.** Определение путей противодействия угрозам финансовой безопасности высокотехнологичных предприятий. // Бизнес: теория и практика, – № 21(1) – 2020. – С.1–9. https://doi.org/10.3846/btp.2020.11215

7 **Якименко-Терещенко, Н. В., Кожурина, Л. С.** Адаптивное управление предприятием в современных условиях: цель и механизм реализации. // Молодые ученые. – № 6(46). – 2017. – С. 535–537.

8 **Стець, И. И.** Адаптивное управление предприятием. // Глобальные и национальные проблемы экономики, № 18 – 2017. – С. 300–305.

9 **Краснокутская, Н. С., Коптиева, Х. М.** Определение понятия «финансовая безопасность предприятия»: основные подходы и особенности.// Бизнес-Информ. – № 7(498). – 2019. – С. 14–19. – https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-7-14-19

10 **Мельник, С. И.** Управление финансовой безопасностью предприятий: теория, методика, практика. – Львов : «Растр-7». – 2020. – С. 384.

11 **Попова, О. Ю., Сафьянц, О. С.** Содержание сферы контроля эффективности бизнеса компаний. // Маркетинг и менеджмент инноваций. № 4. – 2013. – С. 228–235.

12 **Проноза, П., Кузенко, Т., Саблина, Н.** Механизмы контроля для обеспечения финансовой безопасности приборостроительных предприятий. // Экономика развития. – № 19 (3). – 2020. – С. 1–11. – https://doi.org/10.21511/ed.19(3).2020.01

REFERENCES

1 **Porter Maikl, E., Kramer Mark, R.** Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. Harvard Business Review.– 2006. – P. 78–92.

2 **Denisjuk, V.** Mejdunarodnii transfert tehnologii_ analiz i nacionalnaya statistiki [International technology transfer: analysis and national statistics]. Ekonomist. – 2005. – № 2. – P. 42–47.

3Peredacha tehnologii. Sovet po nauchnim i promishlennim issledovaniyam. [Technology transfer. Council for Scientific and Industrial Research] [Electronic resource] – https://www.csir.res.in/technology-transfer

4 **Nosan, N., Nazarenko, S.** Upravlenie finansovoi bezopasnostyu v sistemah ekonomicheskoi bezopasnosti na raznih urovnyah sistem upravleniya_ metodologicheskie problemi. [Financial security management in economic security systems at different levels of management systems: methodological problems] Problemi teorii i praktiki finansovo – kreditnoi deyatelnosti. – 2022. – № 6 (41) . – P. 138–146.

5 **Grinyuk, N., Dokienko, L., Nakonechnaya, O., Kreidich, I.** Finansovaya stabilnost kak pokazatel finansovoi bezopasnosti predpriyatiya. [Financial stability as an indicator of financial security of an enterprise]. // Problemi teorii i praktiki finansovo_kreditnoi deyatelnosti. – 2021. – № 4 (39). – P. 228–240. – https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i39.241312

6 **Franchuk, V., Omelchuk, O., Melnik, S., Kelman, M., Mikityuk, O.** Opredelenie putei protivodeistviya ugrozam finansovoi bezopasnosti visokotehnologichnih predpriyatii. [Identification of ways to counter threats to the financial security of high-tech enterprises]. // Biznes teoriya i praktika. – 2020. – № 21(1) P.1–9. – https://doi.org/10.3846/btp.2020.11215

7 **Yakimenko-Tereschenko, N. V., Kojurina, L. S.** Adaptivnoe upravlenie predpriyatiem v sovremennih usloviyah_ cel i mehanizm realizacii. [Adaptive enterprise management in modern conditions: the purpose and mechanism of implementation] Molodie uchenie. – 2017. – № 6(46) – P. 535–537.

8 **Stec, I. I.** Adaptivnoe upravlenie predpriyatiem. [Adaptive enterprise management.] // Globalnie i nacionalnie problemi ekonomiki. – 2017. – № 18 – P. 300-305.

9 **Krasnokutskaya, N. S., Koptieva, H. M.** Opredelenie ponyatiya «finansovaya bezopasnost predpriyatiya»: osnovnie podhodi i osobennosti. [Definition of the concept of «financial security of an enterprise»: basic approaches and features.] // Biznes_Inform – 2019. – № 7 (498). – P. 14–19. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-7-14-19

10 **Melnik, S. I.** Upravlenie finansovoi bezopasnostyu predpriyatii_ teoriya_ metodika_ praktika. [Financial security management of enterprises: theory, methodology, practice]. Lvov: «Rastr-7», 2020. – P. 384

11 **Popova, O. Yu., Safyanc, O. S.** Soderjanie sferi kontrolya effektivnosti biznesa kompanii. [The content of the sphere of control over the effectiveness of companies' business.] // Marketing i menedjment innovacii. – 2013. – № 4. – P. 228-235.

12 **Pronoza, P., Kuzenko, T., Sablina, N.** Mehanizmi kontrolya dlya obespecheniya finansovoi bezopasnosti priborostroitelnih predpriyatii. [Control mechanisms to ensure the financial security of instrument-making enterprises.] // // Ekonomika razvitiya. – 2020. – № 19(3). – P. 1–11. – https://doi.org/10.21511/ed.19(3).2020.01

Поступило в редакцию 28.10.24
Поступило с исправлениями 01.11.24
Принято в печать 11.11.24

Н. А. Аманкелді[1], А. К. Саурукова[2], А. Б. Учкампирова[3],
*А. Ж. Асанова[4], *П. Д. Бейсекова[5]*
[1]Каспий қоғамдық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[2]Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[3]Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.
[4]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[5]Esil University, Қазақстан Республикасы, Астана қ.
28.10.24 ж. баспаға түсті.
01.11.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

АӨК КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН БЕЙІМДЕП БАСҚАРУ

АӨК кәсіпорындарының табысты жұмыс істеуі мен экономикалық дамуы көбінесе олардың экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы қызметін жетілдіруге байланысты. Тиімді басқарудың маңызды аспектісі-кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін күрделі күрделі құбылыс ретінде түсіну. Сондықтан менеджменттің жаңа формалары мен әдістерін іздеу және тәжірибеге енгізу мәселесі, кәсіпорындардың экономикалық қауіпсіздік стратегиясын әзірлеу сыртқы және ішкі, үнемі туындайтын қауіптерді бейтараптандыру бойынша тиісті іс-қимыл бағдарламаларын дайындауға және іске асыруға мүмкіндік береді.

Алынған нәтижелер АӨК кәсіпорнының қаржылық қауіпсіздігін адаптивті басқару жүйесіне қаржылық бақылау құралдарын енгізу қажеттілігін көрсетті, бұл технологиялар трансферімен тығыз байланысты. Зерттеу объектісі кәсіпорындардың қаржылық қауіпсіздігін басқару процесіне қаржылық бақылау құралдарын енгізуді қамтамасыз ету технологияларының қозғалысы болып табылады. Кәсіпорындардың қаржылық қауіпсіздігін адаптивті басқарудың теориялық тәсілдеріне талдау жасалды. Зерттеу объектісі кәсіпорындардың қаржылық қауіпсіздігін басқару процесіне қаржылық бақылау құралдарын енгізуді қамтамасыз ету технологияларының қозғалысы болып табылады. Кәсіпорындардың қаржылық қауіпсіздігін адаптивті басқарудың теориялық тәсілдеріне талдау жасалды. Қаржылық бақылаудың принциптері, функциялары мен түрлері қарастырылады. Жүйелік тәсіл қаржылық бақылау негізінде адаптивті қаржылық қауіпсіздікті басқарудың ғылыми тәсілдерін зерттеу үшін қолданылады. АӨК кәсіпорындарының экономикалық дамуының қазіргі тұрақсыз жағдайларында қаржылық бақылаудың функциялары мен міндеттерін талдауға көп көңіл бөлінді.

Кілтті сөздер: технологияларды беру, қаржылық бақылау, қаржылық қауіпсіздік, қаржылық жағдай, мониторинг, диагностика, қауіптер.

N. Amankeldi[1], A. Saurukova[2], A. Uchkampirova[3],
*A. Asanova[4] ,*P. Beisekova[5]*
[1]Caspian Public University, Republic of Kazakhstan, Almaty
[2] Kazakh National Agrarian Research University
[3]L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Astana
[4]Abai Kazakh National Pedagogical University,
Republic of Kazakhstan, Almaty
[5]Esil University, Republic of Kazakhstan, Almaty
Received 28.10.24
Received in revised form 01.11.24
Accepted for publication 11.11.24

ADAPTIVE MANAGEMENT OF FINANCIAL SECURITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

The successful functioning and economic development of agricultural enterprises largely depends on the improvement of their activities in the field of economic security. An important aspect for effective management is understanding the economic security of an enterprise as a complex phenomenon. Therefore, the problem of finding and putting into practice new forms and methods of management, the development of a strategy for the economic security of enterprises would make it possible to prepare and implement appropriate action programs to neutralize external and eliminate internal, constantly emerging threats.

The results showed the need to introduce financial controlling tools into the adaptive financial security management system of the agro-

industrial complex, which is inextricably linked with technology transfer. The object of the study is the movement of technologies to ensure the implementation of financial controlling tools in the process of managing the financial security of enterprises. The analysis of theoretical approaches to adaptive management of financial security of enterprises is carried out. The principles, functions and types of financial controlling are considered. The systematic approach is used to study scientific approaches to adaptive financial security management based on financial controlling. Considerable attention is paid to the analysis of the functions and tasks of financial controlling in modern unstable conditions of economic development of agricultural enterprises.

Keywords: technology transfer, financial controlling, financial security, financial condition, monitoring, diagnostics, threats.

МРНТИ 06.81.23

https://doi.org/10.48081/AJMT8230

Р. К. Амантаева[1], Н. Т. Сартанова[2], Р. Ч. Бектурганова[3], Л. А-Н. Байжанова[4], А. Д. Абдрахманова[5]

[1,2,3,4,5]Костанайский региональный университет имени А. Байтұрсынұлы, Республика Казахстан, г. Костанай

[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4461-7622
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4342-1134
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8013-779X
[4]ORCID: https://orcid.org/0009-0002-2381-0359
[5]ORCID: https://orcid.org/0009-0001-0575-3285
*e-mail: raunur88@mail.ru

РОЛЬ МЯГКИХ НАВЫКОВ В ФОРМИРОВАНИИ УВЕРЕННОСТИ В ТРУДОУСТРОЙСТВЕ: МНЕНИЯ СТУДЕНТОВ КОЛЛЕДЖА

В этом исследовании изучается связь между мягкими навыками и уверенностью в работе среди студентов колледжа, обучающихся по программам, связанным с образованием. Из 421 учащихся 291 заполнили онлайн-анкету, что легло в основу анализа. Используя 5-балльную шкалу Лайкерта, опрос оценивал самооценку мягких навыков студентов, отношение к выбранным ими областям и уверенность в будущей работе. Целью исследования было определить, какие из семи ключевых мягких навыков оказывают наибольшее влияние на формирование уверенности в работе и меняется ли это влияние в зависимости от года обучения.

Были проверены две гипотезы: (H1) что существует значимая связь между по крайней мере одним мягким навыком и уверенностью в трудоустройстве, и (H2) что положительное влияние мягких навыков на уверенность в работе увеличивается по мере того, как студенты продвигаются по учебным годам. Результаты показали, что, хотя некоторые мягкие навыки показали потенциальные положительные эффекты, ни один из них не был статистически значимым в плане влияния на уверенность в дальнейшем трудоустройстве. Кроме того,

год обучения не оказывал значительного влияния на связь, а наоборот, часто был связан с отрицательным влиянием на уверенность в работе. Эти результаты подчеркивают необходимость дальнейшего изучения факторов, влияющих на уверенность в работе по мере продвижения студентов по учебе, подчеркивая сложность гибких навыков в контексте трудоустройства.

Ключевые слова: уверенность в трудоустройстве, коммуникация, решение проблем, гибкость и адаптивность, лидерство, командная работа, постоянное обучение, управление временем.

Введение

На сегодняшнем конкурентном рынке труда гибкие навыки привлекли значительное внимание как критически важные компоненты трудоустройства. Эти межличностные и коммуникативные навыки, такие как командная работа, адаптивность, решение проблем и лидерство, часто рассматриваются как необходимые для профессионального успеха, особенно среди недавних выпускников, поступающих на работу. Несмотря на это признание, по-прежнему не хватает эмпирических исследований, изучающих прямое влияние гибких навыков на уверенность в трудоустройстве, особенно среди студентов колледжей.

Это исследование стремится устранить этот пробел, изучая взаимосвязь между различными гибкими навыками и уверенностью в работе в выборке студентов частного колледжа г. Костаная. Используя методологию опроса, исследование оценивает не только самооценку компетенций студентов в ключевых гибких навыках, но и их отношение к выбранным ими областям и их готовность к трудоустройству. Кроме того, изучается роль года обучения как сдерживающего фактора, чтобы понять, меняется ли влияние гибких навыков на уверенность в работе по мере того, как студенты продвигаются в учебе.

Целью данного исследования является предоставление ценной информации о динамике развития гибких навыков и их влиянии на готовность к работе, что в конечном итоге будет способствовать более широкому обсуждению вопросов подготовки студентов к успешной карьере в постоянно меняющемся мире труда.

Руководство колледжа сможет использовать полученные результаты данного исследования для оптимизации учебных программ и более эффективной подготовки студентов к дальнейшему трудоустройству.

Материалы и методы

Чтобы исследовать влияние гибких навыков на трудоустройство среди студентов колледжа, был проведен опрос с участием в общей сложности 421 участника, из которых 291 студент (примерно 70 % от общего числа) составили выборку исследования. Участники были зачислены на три конкретные академические программы: «Учитель начального образования», «Учитель иностранного языка в начальной школе» и «Учитель дошкольного образования».

Сбор данных осуществлялся с помощью онлайн-опроса, проводимого через платформу Google Forms. В опросе использовалась 5-балльная шкала Лайкерта для измерения ответов, где 1 означал «полностью не согласен (уверен)», а 5 – «полностью согласен (уверен)». Анкета была тщательно разработана для рассмотрения нескольких ключевых аспектов:

1 Самооценка гибких навыков - участникам было предложено оценить свои собственные гибкие навыки, чтобы оценить свои воспринимаемые компетенции.

2 Самооценка уверенности в трудоустройстве.

После сбора данных ответы были закодированы для анализа. Анализ проводился с использованием программного обеспечения SPSS, что позволило провести надежную статистическую оценку результатов опроса. Этот методологический подход позволил получить всестороннее понимание взаимосвязи между гибкими навыками и готовностью к трудоустройству среди целевой группы студентов.

Результаты и обсуждение

Самооценка относится к субъективной оценке собственной ценности или значимости. Она охватывает убеждения о себе, например, то, как человек относится к своим способностям, внешнему виду и общей идентичности. Высокая самооценка часто связана с уверенностью и позитивным взглядом на жизнь, в то время как низкая самооценка может привести к чувству неадекватности. Широко распространенное определение принадлежит Розенбергу (1965), который определил самооценку как «совокупность мыслей и чувств индивидуума, относящихся к нему самому как к объекту» [1, p.339].

1 Модель исследования

Уверенность в будущей занятости для студентов относится к убеждению или уверенности, которые студенты имеют относительно своей способности получить работу после окончания учебы [2, С.450]. На эту уверенность могут влиять различные факторы, включая успеваемость, стажировки, возможности для налаживания связей, развитие гибких навыков и общие условия рынка труда [3, С.44]. Более высокая уверенность часто коррелирует с лучшими

результатами поиска работы и профессиональной подготовленностью[2, С.450].

Мягкие навыки – это личные качества и межличностные навыки, которые позволяют людям эффективно общаться, сотрудничать и взаимодействовать с другими. В отличие от жестких навыков, которые являются конкретными техническими способностями, связанными с работой, мягкие навыки больше касаются того, как человек работает и взаимодействует с другими. Они имеют решающее значение на рабочем месте, поскольку влияют на командную работу, лидерство и общую динамику рабочего места [4, С.76-77].

Для углубленного понимания того, как мягкие навыки влияют на уверенность студентов колледжа в успешном трудоустройстве, с учетом их года обучения, было проведено систематическое исследование научной литературы. Анализ позволил выделить семь ключевых мягких навыков: коммуникация, решение проблем, лидерские качества, гибкость и адаптивность, работа в команде, постоянное обучение и управление временем.

Мягкие навыки тесно связаны с уверенностью в работе несколькими способами:

Эффективная коммуникация – это способность четко передавать информацию и идеи как устно, так и письменно. Улучшенные навыки коммуникации значительно повышают способность студента выражать себя во время собеседований и сетевых мероприятий, в конечном итоге повышая его уверенность в получении работы [5, С. 96]

Командная работа — это способность эффективно работать в группе, уважая разные точки зрения и сотрудничая для достижения общих целей. Этот навык, часто называемый командным сотрудничеством, высоко ценится работодателями. Студенты, уверенные в своей способности работать в команде, скорее всего, будут чувствовать себя более подготовленными к выходу на рынок труда [6, С. 5].

Решение проблем – это способность анализировать ситуации и разрабатывать эффективные решения. Уверенность в своих способностях решать проблемы может привести к большему чувству готовности к трудностям, которые могут возникнуть на рабочем месте, в конечном итоге повышая вашу общую уверенность в работе[7, С .232].

Адаптивность и гибкость – это способность приспосабливаться к новым условиям, управлять изменениями и быть гибким в подходе. Этот навык имеет решающее значение в меняющейся среде, поскольку способность адаптироваться к новым ситуациям может повысить готовность к работе,

позволяя студентам чувствовать себя более способными и уверенными в навигации на неопределенном рынке труда [8, С. 87].

Лидерство – это способность мотивировать, вдохновлять и направлять других в команде или проекте. Развитие сильных лидерских навыков может значительно повысить уверенность студентов, дав им возможность проявлять инициативу, искать возможности и эффективно отстаивать свои интересы при поиске работы [9, С. 42].

Тайм-менеджмент – это способность расставлять приоритеты задач и эффективно управлять своим временем, чтобы уложиться в сроки. Сильные навыки управления временем тесно связаны с уверенностью в работе, поскольку они позволяют людям эффективно выполнять обязанности и снижать стресс. Когда студенты могут эффективно организовывать свое время, они чувствуют себя лучше, контролируя свою рабочую нагрузку, что повышает их уверенность в своей способности оправдать ожидания в профессиональной среде [10, С. 82].

Пожизненное обучение – это постоянное стремление к знаниям и навыкам на протяжении всей жизни. Оно коррелирует с уверенностью в работе, улучшая наборы навыков, адаптивность и трудоустраиваемость, делая людей более конкурентоспособными и устойчивыми на рынке труда. Этот непрерывный рост способствует большему чувству самоэффективности, давая людям возможность уверенно справляться с карьерными вызовами [11, p.72].

Подводя итог, можно сказать, что гибкие навыки играют решающую роль в повышении уверенности в работе среди студентов. Развитие этих навыков не только готовит их к работе, но и вселяет большее чувство самоэффективности и готовности решать задачи своей будущей карьеры.

Далее была разработана модель, включающая следующие переменные, где: коммуникация (КМ), решение проблем (РП), лидерские качества (ЛИД), гибкость и адаптивность (ГИА), работа в команде (РВК), постоянное обучение (ПО) и управление временем (ТМ), уверенность в трудоустройстве (УТ), курс обучения (КО).

Зависимая переменная: Уверенность в трудоустройстве (измеряется по шкале от 1 до 5 или другим подходящим способом).

Независимые переменные: Семь выделенных мягких навыков (также измеряются по шкале).

Модератор: Курс обучения (1, 2, 3, 4 курс).

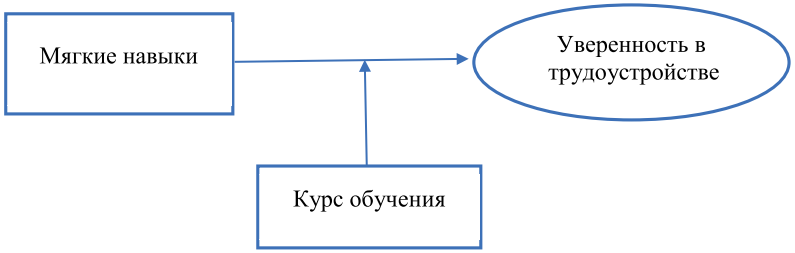

Рисунок 1 – Модель исследования

Примечание: Составлено авторами

Исходя из модели исследования можно выделить следующие гипотезы:

H1: Существует значительная связь между хотя бы одним мягким навыком и уверенностью в трудоустройстве.

H2: Связь между мягкими навыками и уверенностью в трудоустройстве модерируется годом обучения, так что положительное влияние мягких навыков на уверенность в работе увеличивается по мере того, как студенты продвигаются по академическим годам.

2 Описательная статистика

Таблица 1 – Описательная статистика распределения респондентов

Курс	Кол-во студентов	%
1	43	14,8
2	109	37,5
3	105	36,1
4	34	11,7
Всего	291	100

В таблице 1 показано распределение частот 291 студента колледжа по годам. Как видно из таблицы 1, большинство респондентов были на 2-м (109 человек, 37,5 %) и 3-м курсах (105 человек, 36,1 %), тогда как студенты 1-го (43 человека, 14,8%) и 4-го курсов (34 человека, 11,7 %) составили меньшую часть выборки.

Таблица 2 – Описательная статистика для различных гибких навыков и уверенности найти работу

Значения/Переменные	КМ	РП	ЛИД	АДЦ	РВК	ПО	ТМ	УТ
Валидные	291	291	291	291	291	291	291	291
Пропущенные	0	0	0	0	0	0	0	0
Среднее значение	3.347	3.399	3.254	3.412	3.577	3.447	3.100	3.478
Стандартная ошибка среднего значения	0.038	0.039	0.045	0.039	0.041	0.044	0.041	0.052
Медиана	3	3	3	3	4	3	3	3
Мода	3	3	3	3	4	3	3	3
Среднекв.отклонение	0.649	0.669	0.773	0.681	0.697	0.747	0.690	0.892

В таблице 2 представлена описательная статистика для различных гибких навыков и предполагаемой уверенности найти работу среди 291 респондента.

Анализ таблицы 2:

1 Размер выборки - все переменные имеют 291 действительный ответ, что указывает на полный набор данных без пропущенных значений.

2 Средние баллы показывают, что студенты в целом оценивают свои гибкие навыки и перспективы трудоустройства положительно, со значениями, как правило, выше 3, что указывает на умеренный уровень уверенности.

3 Значения стандартной ошибки (в диапазоне от 0,0380 до 0,0523) указывают на небольшую степень изменчивости средних значений. Это говорит о том, что оценки среднего значения, вероятно, надежны.

4 Все медианные значения составляют 3,000, за исключением РВК (4,000). Это указывает на то, что для большинства навыков по крайней мере половина респондентов оценили свои навыки ниже среднего уровня, что отражает перекос в сторону более низкой самооценки.

5 Мода для большинства переменных составляет 3,0, что указывает на то, что наиболее распространенная оценка среди студентов их гибких навыков является нейтральной (ни согласен, ни не согласен). Опять же, РВК имеет моду 4,0, что показывает немного более высокую самооценку в этой области.

6 Значения стандартного отклонения указывают на разброс ответов вокруг среднего значения. ЛИД (0,7728) и ГИА (0,6811) имеют самые высокие стандартные отклонения, что говорит о том, что восприятие этих навыков среди студентов сильно различается. ТМ имеет самое низкое

стандартное отклонение (0,6901), что указывает на более последовательные оценки.

3 Корреляционный анализ

Таблица 3 – Корреляционный анализ между различными гибкими навыками и уверенностью найти работу

	КМ	РП	ЛИД	АДЦ	РВК	ПО	ТМ	УТ
КМ	1							
РП	0.602	1						
ЛИД	0.573	0.684	1					
АДЦ	0.588	0.546	0.540	1				
РВК	0.554	0.518	0.522	0.593	1			
ПО	0.540	0.581	0.549	0.538	0.549	1		
ТМ	0.416	0.511	0.528	0.418	0.339	0.455	1	
УТ	0.332	0.258	0.253	0.322	0.320	0.310	0.208	11

В таблице 3 представлены коэффициенты корреляции Пирсона между различными мягкими навыками и уверенностью студентов в своих шансах найти работу.

Анализ таблицы 3:

1 Все корреляции основаны на данных 291 респондента.

2 Все корреляции статистически значимы на уровне 0,01 (двусторонняя).

3 Большинство мягких навыков положительно коррелируют друг с другом, что указывает на то, что студенты, которые чувствуют себя компетентными в одной области, часто чувствуют себя компетентными и в других.

4 Существует положительная связь между мягкими навыками и уверенностью в поиске работы. Однако сила этих корреляций указывает на то, что, хотя мягкие навыки важны, они не являются единственными факторами, определяющими уверенность в работе.

Таблица 4 – Регрессионный анализ между различными гибкими навыками и уверенностью найти работу, а также анализ модерации

Взаимодействие	β	Standard Error	t-value	p-value	Эффект
КМ->УТ	0.425	0.217	1.962	0.051*	Незначительно значимый
КО->УТ	-0.309	0.268	-1.151	0.251	Незначительный
(КМ*КО)-> УТ	0.018	0.079	0.226	0.822	Незначительный
РП->УТ	0.126	0.217	.583	0.561	Незначительный
КО->УТ	-0.528	0.280	-1.889	0.060*	Незначительный отрицательный эффект
(РП*КО)-> УТ	0.085	0.080	1.069	0.286	Незначительный
ЛИД->УТ	0.001	0.192	0.005	0.996	Незначительный
КО->УТ	-0.617	0.234	-2.633	0.009**	Значительный отрицательный эффект
(ЛИД*КО)-> УТ	0.115	0.070	1.649	0.100	Незначительный
АДЦ->УТ	0.380	0.215	1.768	0.078	Незначительный
КО->УТ	-0.237	0.272	-0.871	0.384	Незначительный
(АДЦ*КО)-> УТ	0.008	0.78	0.097	0.923	Незначительный
РВК->УТ	0.107	0.204	0.522	0.602	Незначительный
КО->УТ	-0.610	0.281	-2.167	0.031**	Значительный отрицательный эффект
(РВК *КО)-> УТ	0.111	0.076	1.458	0.146	Незначительный
ПО->УТ	0.199	0.198	1.003	0.317	Незначительный
КО->УТ	-0.419	0.266	-1.579	0.115	Незначительный
(ПО *КО)-> УТ	0.060	0.074	0.805	0.421	Незначительный
ТМ->УТ	-0.122	0.217	-0.564	0.573	Незначительный
КО->УТ	-0.703	0.247	-2.839	0.005**	Значительный отрицательный эффект
(ТМ *КО)-> УТ	0.150	0.078	1.930	0.055*	Незначительно значимый

* - Незначительно значимый эффект **- Значительный отрицательный эффект					

В таблица 4 приведен регрессионный анализ между различными гибкими навыками и уверенностью найти работу, а также анализ модерации где,

– Beta (β): коэффициент, отражающий изменение зависимой переменной при изменении независимой на единицу;

– Standard Error: стандартная ошибка, показывающая вариабельность оцененного коэффициента;

– t-value: статистика, используемая для оценки значимости коэффициента; высокие значения указывают на сильное влияние.

– p-value: уровень значимости, показывающий вероятность получения результата при истинности нулевой гипотезы; значения менее 0.05 обычно считаются значительными.

Анализ таблицы 4:

1) Коммуникация – анализ показывает, что, хотя общение может оказывать положительное влияние на уверенность в работе, его значимость незначительна. Год обучения, по-видимому, не оказывает значительного влияния на уверенность в работе, а модерация не показывает какой-либо значимой связи.

2) Решение проблем – анализ предполагает, что навыки решения проблем не оказывают значительного влияния на уверенность в работе. Год обучения имеет незначительно значимый отрицательный эффект, что говорит о том, что по мере того, как студенты продвигаются в учебе, они могут испытывать меньшую уверенность в перспективах своей работы. Модерация не показывает какой-либо значимой связи.

3) Лидерство – анализ подчеркивает, что лидерство и модерация не показывают значимых связей, в то время как год обучения имеет значительное отрицательное влияние на уверенность в работе. Это говорит о том, что по мере того, как студенты продвигаются в учебе, они могут испытывать снижение уверенности в своих перспективах трудоустройства.

4) Адаптация – в целом анализ показывает, что адаптация может оказывать положительное, хотя и незначительно значимое, влияние на уверенность в работе. Однако год обучения, по-видимому, не оказывает

существенного влияния на уверенность в работе, а модерация не показывает какой-либо значимой связи.

5) Работа в команде – анализ показывает значительное отрицательное влияние года обучения на уверенность в работе, в то время как командная работа и модерация не показывает значительной связи с шансами на трудоустройство.

6) Постоянное обучение - анализ показывает, что непрерывное обучение, год обучения и дополнительная переменная не оказывают существенного влияния на уверенность в работе.

7) Тайм-менеджмент - анализ показывает, что управление временем не оказывает существенного влияния на уверенность в работе. Год обучения оказывает существенное отрицательное влияние, что указывает на то, что большее количество лет обучения может быть связано с более низкой уверенностью в работе. Дополнительная переменная управления временем показывает незначительно значимую положительную тенденцию, что предполагает, что она может потребовать дальнейшего исследования.

На основании анализа результатов можно сделать следующие выводы относительно исследовательских гипотез:

H1: Существует значимая связь между по крайней мере одним мягким навыком и уверенностью в работе - Не подтверждено.

Хотя некоторые мягкие навыки, такие как коммуникация и адаптация, демонстрируют потенциальное положительное влияние, ни один из них не был статистически значимым в плане влияния на уверенность в работе.

H2: Связь между мягкими навыками и уверенностью в работе смягчается годом обучения, так что положительное влияние мягких навыков на уверенность в работе увеличивается по мере того, как студенты продвигаются в академических годах - Не подтверждено.

Год обучения не оказал значительного влияния на связь между мягкими навыками и уверенностью в работе. Фактически, он часто был связан с отрицательным влиянием на уверенность в работе.

Анализ показывает, что ожидаемые связи между гибкими навыками и уверенностью в работе не подтвердились, а год обучения, по-видимому, негативно влияет на уверенность студентов в перспективах трудоустройства. Это говорит о необходимости дальнейшего изучения факторов, влияющих на уверенность в работе, особенно по мере продвижения студентов в учебе.

Выводы

Целью данного исследования было изучение взаимосвязи между гибкими навыками и уверенностью в работе среди студентов колледжей в определенных образовательных программах. Несмотря на растущее внимание

к важности гибких навыков на рынке труда, результаты показывают, что статистически значимой взаимосвязи между этими навыками и уверенностью в работе среди опрошенной группы нет. Хотя, такой гибкий навык как коммуникация, продемонстрировала потенциально положительный эффект, она не достигла значимости, что говорит о том, что другие факторы могут играть более важную роль в формировании уверенности в работе.

Кроме того, гипотеза о сдерживающем эффекте года обучения на связь между гибкими навыками и уверенностью в работе не подтвердилась. Удивительно, но анализ выявил отрицательную связь между годом обучения и уверенностью в работе, что указывает на то, что по мере продвижения студентов в их академическом пути их уверенность в будущем трудоустройстве может снижаться. Этот вывод поднимает важные вопросы об академическом опыте и его влиянии на самовосприятие и трудоустройство студентов.

В целом, исследование подчеркивает необходимость дальнейших исследований для выявления дополнительных факторов, влияющих на уверенность в работе среди студентов. Может быть полезно исследовать, как внешний опыт, такой как стажировки или практическое обучение, взаимодействует с гибкими навыками и академическим прогрессом. Понимание этой динамики может помочь педагогам и политикам разрабатывать более эффективные программы, которые повышают готовность студентов к трудоустройству и повышают их уверенность в обеспечении занятости.

REFERENCES

1 **Andrews, B.** Self-esteem [Text] //The Psychologist. 1998. – №11(7). – P. 339-342.

2 **Ristiani R., Lusianingrum F. P.** W. The effect of self confidence on job readiness [Text] //Journal of Applied Business, Taxation and Economics Research. – 2022. – №1(5). – P. 450–461.

3 **Asefer A., Abidin Z.** Soft skills and graduates' employability in the 21st century from employers' perspectives: a review of literature [Text] // International Journal of Infrastructure Research and Management. – 2021. – № 9 (2). – P. 44–59.

4 **Husni, A., Albert, A.** Developing Soft Skills in Teaching PAI [Text] // BICC Proceedings. – 2023. – №1. – P.76–84.

5 **Kumar, S.** The Study about Communication Skill: A Prerequisite for Engineers [Text] // World Journal of English Language. - 2022. – №12(3). – P. 96.

6 **Trought, F.** Brilliant employability skills: How to stand out from the crowd in the graduate job market [Text]. – Pearson UK, 2017.

7 **Kim, S. Y.** The Effect of College Student's Major Satisfaction on Career Decision Making Self-Efficacy and Self-Confidence in Job-Seeking [Text] // Journal of Convergence for Information Technology. – 2022. – №12(4). – P. 231–238.

8 **Vendolska, I.** Flexible Graduate is Successful Graduate. Key Factors of Successful Job Interview, Results of a Comparative Analysis [Text] // Journal of Competitiveness. – 2016. – №8 (2). – P. 87–102.

9 **Weed, A. J., Nye, L.** Making PRSSA Leadership Work for Students: Role Satisfaction, Educational Success, and Career Readiness for the PR Profession [Text] //Journal of Public Relations Education. – 2024. – №10(2). – P. 42–90.

10 **Eid, N. M., Safan, S. M., Diab, G. M.** The effect of time management skills and self-esteem of students on their grade point averages (GPA) [Text] // Journal of Nursing and Health Science. – 2015. – №4(1). – P. 82–88.

11 **Mainga, W. et al.** Graduate Employability of Business Students [Text] // Administrative Sciences. – 2022. - № 12(3). – P. 72.

Поступило в редакцию 23.10.24
Поступило с исправлениями 28.10.24
Принято в печать 11.11.24

**Р. К. Амантаева[1], Н. Т. Сартанова[2], Р. Ч. Бектурганова[3], Л. А-Н. Байжанова[4], А. Д. Абдрахманова[5]*
[1,2,3,4,5]Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.
23.10.24 ж. баспаға түсті.
28.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ЖҰМЫСҚА ҚАМТУДА СЕНІМДІ ОРНАТУДА ЖҰМСАҚ БІЛГІЛЕРДІҢ РӨЛІ: КОЛЛЕДЖ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ПІКІРІ

Бұл зерттеу білімге қатысты бағдарламаларда оқитын колледж студенттері арасындағы жұмсақ дағдылар мен жұмысқа деген сенімділік арасындағы байланысты зерттейді. 421 оқушының 291-і талдауға негіз болған онлайн сауалнаманы толтырды. Сауалнамада 5 балдық Лайкерт шкаласының көмегімен оқушылардың жұмсақ дағдыларды өзін-өзі қабылдауы, таңдаған салаларына деген көзқарасы және болашақ жұмысқа деген сенімі бағаланды. Зерттеудің мақсаты жеті негізгі жұмсақ дағдылардың қайсысы

жұмысқа деген сенімділікті дамытуға көбірек әсер ететінін және бұл әсер оқу жылына байланысты өзгеретінін анықтау болды.

Екі гипотеза тексерілді: (H1) кем дегенде бір жұмсақ дағды мен жұмысқа деген сенімділік арасында маңызды байланыс бар және (H2) жұмсақ дағдылардың жұмысқа деген сенімділігіне оң әсері студенттердің оқу жылдарында үлгерімі артады. Нәтижелер кейбір жұмсақ дағдылар әлеуетті оң әсерлерді көрсеткенімен, олардың ешқайсысы болашақ жұмысқа деген сенімділікке әсер етуде статистикалық маңызды емес екенін көрсетті. Сонымен қатар, оқу жылы қарым-қатынасқа айтарлықтай әсер етпеді, бірақ көбінесе жұмысқа деген сенімділікке теріс әсер етті. Бұл тұжырымдар студенттердің оқу барысында алға жылжуына қарай жұмысқа деген сенімділікке әсер ететін факторларды одан әрі зерттеу қажеттілігін көрсетеді, жұмысқа орналасу контекстіндегі жұмсақ дағдылардың күрделілігін көрсетеді.

Кілтті сөздер: жұмысқа сенімділік, коммуникация, проблемаларды шешу, икемділік және бейімделушілік, көшбасшылық, топтық жұмыс, үздіксіз оқу, уақытты басқару.

**R. K. Amantaeva[1], N. T. Sartanova[2], R. Ch. Bekturganova[3], L. A-N. Baizhanova[4], A. D. Abdrakhmanova[5]*
[1,2,3,4,5]Kostanay Regional University named after Akhmet Baitursynuly, Republic of Kazakhstan, Kostanay
Received 23.10.24
Received in revised form 28.10.24
Accepted for publication 11.11.24

THE ROLE OF SOFT SKILLS IN DEVELOPING EMPLOYABILITY CONFIDENCE: COLLEGE STUDENTS' VIEWS

This study examines the relationship between soft skills and job confidence among college students enrolled in education-related programs. Of the 421 students, 291 completed an online questionnaire, which formed the basis of the analysis. Using a 5-point Likert scale, the survey assessed students' self-assessment of soft skills, attitudes toward their chosen fields, and confidence in future employment. The purpose of the study was to determine which of the seven key soft skills have the greatest impact on job confidence and whether this impact varies across years of study.

Two hypotheses were tested: (H1) that there is a significant relationship between at least one soft skill and job confidence, and (H2) that the positive impact of soft skills on job confidence increases as students' progress through the academic years. Results showed that although some soft skills showed potential positive effects, none were statistically significant in influencing job confidence. Furthermore, year of study did not significantly moderate the relationship and was instead often associated with a negative effect on job confidence. These results highlight the need for further study of the factors influencing job confidence as students' progress through their studies, highlighting the complexity of soft skills in the employability context.

Keywords: Employment Confidence, Communication, Problem Solving, Flexibility and Adaptability, Leadership, Teamwork, Continuous Learning, Time Management.

SRSTI 06.71.07

https://doi.org/10.48081/OAGW4092

G. Y. Amalbekova[1], A. R. Tanatova[2], A. B. Moldasheva[3], A. B. Zamanbekova[4]

[1,2,3]M. Kh. Dulaty Taraz Regional University,
Republic of Kazakhstan, Taraz
[4]Kazakh Ablai Khan University of International Relations
and World Languages, Republic of Kazakhstan, Almaty
[1*]ORCID https://orcid.org/0000-0001-9622-6263
[2]ORCID https://orcid.org/0009-0006-8475-5874
[3]ORCID https://orcid.org/0000-0001-5027-4067
[4]ORCID https://orcid.org/0009-0003-8368-0047
*e-mail: baken_t@mail.ru

ANALYSIS OF THE DOMESTIC POULTRY COMPETITIVENESS

The purpose of the research is to develop directions for increasing the competitiveness level of the poultry meat, its cooperation with other industries to ensure the Kazakhstan food security.

Research results are the development tendencies of the domestic poultry meat market are analyzed in the article; the commodity-geographical structure features of the poultry meat market were evaluated, the new directions for increasing the competitiveness of the domestic poultry meat market are researched.

The volume and structure of poultry meat production in the domestic poultry meat market was estimated, the factors inhibiting the development of domestic poultry meat production were identified, conceptual directions were developed and their implementation to ensure the competitiveness of the domestic poultry meat.

The conclusion of the research is that the domestic poultry meat market analysis, assessment of innovative potential and competitiveness allowed to formulate the main competitiveness increasing directions of the domestic poultry meat market.

Keywords: agriculture, poultry meat, domestic market, competitiveness, government support.

Introduction

In recent years, one of the most pressing issues in Kazakhstan's economic situation has been ensuring the country's food security. Addressing this issue is closely tied to improving the efficiency and competitiveness of the domestic agro-industrial complex (AIC). Poultry products play a particularly important role within the agro-industrial complex. In his address titled «Unity of the People and Systemic Reforms are a Strong Foundation for the Nation's Prosperity,» President Kassym-Jomart Tokayev stated that «the main task of the agricultural sector is to fully ensure the country with basic food products, support the technological modernization of agriculture, and align agricultural subsidy policies with industrial state policy» [1].

Poultry meat is a leading product among meat categories and holds social significance for the proper nutrition of a quarter of Kazakhstan's population. A civilized meat market is just beginning to take shape in Kazakhstan. However, there are factors affecting the competitiveness of domestic poultry meat. Poultry farming enterprises can achieve production indicators such as daily weight gain of birds, incubation of poultry, and feed production, but labor productivity in the sector remains several times lower compared to American, European, or Brazilian poultry farming. In this regard, it is necessary to scientifically justify the future development prospects of the poultry meat market, enhance its competitiveness, improve state influence methods, and create a developed market infrastructure. This infrastructure should aim to expedite a fast, efficient, and import-independent production process for processing, selling, and satisfying consumer needs with poultry meat and its products.

In addition to the growing demand for poultry products, it is important to note that these products can also be a source of various risks, including physical, chemical, and especially microbiological hazards [2]. The program for the development of poultry farming in Kazakhstan for 2018–2027 aims to improve the quality and range of products, including increasing chilled meat production and deep processing [3]. Therefore, ensuring the competitiveness of domestic poultry meat remains a relevant issue.

Both domestic and foreign scientists are showing interest in the further development of the poultry meat market. For example, researchers from the University of Bristol–Fuseini, Hadley, and Knowles–have noted the growing importance of halal meat for the development of markets in Muslim countries, with some enterprises turning to halal certification bodies to convince consumers [4].

In the current competitive environment, poultry products are highly developed in both the global and Kazakhstan markets, but the volume of poultry products produced does not fully meet the population's demand. This highlights the need for

poultry farming enterprises to increase their production capacity and take measures to enhance their market competitiveness [5]. It has been emphasized that, in order to meet domestic needs and reduce dependence on imports, the development of poultry farming is necessary [6].

The issue of further developing the poultry meat market can only be successfully resolved if domestic poultry organizations achieve stable competitiveness. The available production capacity should not only meet domestic demand but also be sufficient to enter foreign markets. One solution to this issue is increasing the export of poultry products, which will enhance their competitiveness in the global market.

Materials and methods

To analyze the poultry meat market, abstract-logical, comparative analysis, and economic-statistical methods were used. The research period covers 2017–2022. Data from the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), the Eurasian Economic Union (EAEU), Kazakhstan's National Bureau of Statistics, and World of NAN were utilized. Scientific domestic and foreign literature was also employed within the scope of the research topic.

An analysis was conducted on domestic poultry meat production, external and mutual trade indicators. During the analysis, several issues were identified, and recommendations were formulated to enhance the competitiveness of domestic poultry meat and to develop the sector's export potential.

The analysis materials can be used in the development of recommendations for the growth of the poultry farming sector.

Results and discussion

The rapid growth of poultry meat production worldwide is determined by several factors. The main ones include: centralized intensive industrial production and vertical integration, profitability, access to feed, a high level of mechanization, production of consumer-friendly products, rapid development of public catering networks, widespread use of freezing methods, modern equipment and specialized transportation, the growth of international trade, and most importantly, the ever-increasing consumer demand.

Based on the annual review of the Eurasian Economic Union [7], and data from the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) and the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) [8], we conduct a comparative analysis of the market factors affecting the development of the domestic poultry meat market with the member countries of the EAEU. Among the EAEU countries, only Kazakhstan showed good growth in poultry numbers compared to 2017, with a 24.2 % increase. As of January 1, 2023, the

number of poultry was 45,653,100, and as of June 1, 2024, it increased by 0.5% compared to the previous year, reaching 47,263,274 birds (Table 1).

Table 1 – Number of birds, million

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022/2017,%
Kazakhstan	39,9	44,3	45	43,3	47,9	49,8	124,2
Armenia	4,4	4,2	4,4	4,2	4,8	4,9	111,2
Belarus	50,7	51,1	53	47,5	48,1	54,4	107,3
Kyrgyzstan	59,9	6	6,2	6,1	5,9	6,4	107,8
Russia	555,8	541,5	544,7	518,7	536,9	550,8	99,1
Note: compiled by the authors from the EAEU, FAO, OECD sources [7,8]							

According to the National Bureau of Statistics of Kazakhstan, as of January 1, 2024, 16.7 % of poultry were accounted for in household farms, 1.6 % in farmer households, and 81.7 % in agricultural enterprises. In EAEU countries, a total of 6,109 thousand tons of poultry meat were produced, 86 % of which was attributed to Russia (Table 2). As of June 1, 2024, the slaughter volume across all categories of farms amounted to 184,133.6 thousand tons in live weight and 148,671.4 thousand tons in slaughter weight, which is 8.0% higher than the same period last year.

Table 2 – Poultry production in the EAEU countries, thousand tons

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022/2017,%
Kazakhstan	179,4	190,7	222,9	236,5	272,6	293,2	163,4
Armenia	10,3	12,3	12,4	12,6	14,6	15,3	148,5
Belarus	488,3	500,1	526,7	539,6	506,7	509,5	104,3
Kyrgyzstan	8,5	8,6	8,8	9,5	11,1	15,6	183,5
Russia	4 940,8	4980,0	5 014,3	5 016,3	5 077,5	5 275,7	106,7
Note: compiled by the authors from the EAEU, FAO, OECD sources [7,8]							

The increase in poultry meat export volumes is directly influenced by its competitiveness in the global market. One of the factors determining competitiveness is the price of the product. To assess the attractiveness of foreign markets, it is necessary to consider quality requirements, consumer preferences, logistical routes, and export costs. The competitiveness of domestically produced products is determined by analyzing the average annual price set by poultry producers, as well as export and import prices (Table 3).

It is observed that global prices remained stable between 2017 and 2021. This can be explained by the fact that many countries not only meet the demand of their domestic markets for poultry meat but also export their products to foreign markets.

Table 3 - Intensity of EAEU countries' poultry meat export price and world import price, dollars/ton

	2017	2018	2019	2020	2021
Global import price	1 631	1 537	1 619	1 407	1 627
Export price of EAEU countries	991	1 033	1 280	1 353	1 424
The ratio of the global price to the EAEU export price	65%	49%	27%	4%	14%
Note: compiled by the authors from the EAEU, FAO, OECD sources [7,8]					

The export price trends of EAEU countries demonstrate that their products are competitive in foreign markets. The growth in prices was influenced by the diversity of export products and the expansion of export destinations. In 2017, exports mainly consisted of chicken legs, heads, and necks, priced at approximately $422–554 per ton. By 2021, poultry meat was being exported to over 50 countries, with the primary consumers being China (59 %) and Saudi Arabia (15 %).

Among the EAEU countries, Russia and Belarus have the highest competitiveness in the global poultry meat market. We conclude that the global poultry meat market is favorable for Kazakhstan to increase its export volumes (Table 4).

Table 4 – Competitiveness of EAEU countries in the poultry meat market

Indicators, 2021	Kazakh-stan	Arme-nia	Belarus	Kyr-gyzstan	Russia
Producer price, USD/ton	1 727,7	2 290,2	1 647,4	1 535,9	1 686,5
Export price, USD/ton	1 579,0	-	1 771,3	1 000,0	1 765,5
Production volume, thousand tons	289,7	11,5	506,8	9,5	5 027,3
Production volume per capita, kg	15,3	3,9	54,2	1,4	34,4
Share of export in production, %	8,4	0	37,4	0	6,1
Competitiveness coefficient	1,27	1,37	0,71	0,96	0,68
Note: compiled by the authors from the EAEU, FAO, OECD sources [7,8]					

One of the tools for regulating the poultry meat market is the establishment of quotas. The introduction of a quota system serves as a measure to limit imports and support domestic production. The Treaty on the Eurasian Economic Union, dated May 29, 2014, outlines the procedure and mechanism for quota allocation on certain types of imported agricultural goods, including poultry meat, for member countries. The restriction on imports allowed poultry producers within the EAEU to secure their position in the domestic market and increase their profits (Table 5).

Currently, there are 62 industrial poultry farms, including 36 egg production enterprises, 23 broiler meat producers, and 3 farms specializing in waterfowl meat production [2]. In the Almaty region alone, there are 6 poultry farms dedicated solely to egg production [9].

Table 5 – Volume of tariff quota for fresh, frozen poultry meat (parts), thousand tons

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Kazakhstan	140,0	140,0	140,0	140,0	140,0	140,0
Armenia	0	0	0	0	44,0	44,0
Belarus	10,9	10,9	10,9	10,9	10,9	10,9
Kyrgyzstan	58,0	58,0	58,0	58,0	58,0	58,0
Russia	364,0	364,0	364,0	364,0	364,0	364,0
Note: compiled by the authors from the EAEU, FAO, OECD sources [7,8]						

According to the World of NAN ranking [10], in 2022, the Top-10 companies paid a total of 12.8 billion tenge in taxes, an increase of 22.4 % compared to 2021. The top five farmers contributed over 9.6 billion tenge in taxes: Makinsk Poultry Farm, Ust-Kamenogorsk Poultry Farm, «Alell Agro,» «Alatau-Kus,» and «Otan Green Food» (Table 6).

Table 6

№	Name	Region	type of economic activity	Tax deductions, 2022, mln tg	Tax deductions, 2021, mln tg	growth, %
1	Makinsk Poultry Factory LLP	Akmola region	meat processing and canning	3 165	2 883	10
2	Ustkemen Poultry Factory JSC	East Kazakhstan	breeding of breeding birds	2 252	1 567	44
3	Alel Agro JSC	Almaty	meat and eggs	1 867	1 841	1
4	Alatau-Kus JSC	Almaty	meat and eggs	1 345	1 291	4
5	Otan Green Food LLP	Almaty	breeding of breeding birds	1 012	633	60
6	Capital Projects LTD	Akmola	poultry production	1 010	1 020	-1

7	Prima Bird	Almaty	meat and eggs	612	74	730
8	Kazger Kus LLP	Akmola	egg	592	532	11
9	Nauryz Agro LLP	Almaty	egg	511	190	169
10	PK Izhevsky	Akmola	breeding of breeding birds	471	457	3
Note: [10]						

According to the Kazakhstan Poultry Farmers' Union [11], promising markets for exporting domestic poultry meat are countries in the Middle East, including the United Arab Emirates, Saudi Arabia, Iraq, Iran, Jordan, and Syria. Domestic producers with high potential need to adhere to strict veterinary requirements to deliver poultry meat to these attractive external markets (Table 7).

Table 7 – Potential markets for domestic poultry meat

Countries	Description	Consump-tion, per capita, kg	Suggestions
Middle East (UAE, Saudi Arabia, Iraq, Jordan, Syria)	*Market capacity:* 2.2 million tons. Very high population density. High poultry consumption. High purchasing power. Developed retail sector. Opportunity to operate in the premium price segment.	45-60 kg	*Main principle*: Produce products that comply with halal requirements. Passing accreditation from local veterinary authorities is an important condition. *Main competitor*: Brazil
African countries (Nigeria, Ghana, South Africa, Congo)	Low price. High competition. Very high population density. High poultry consumption.	20-38 kg	Consumers pay close attention to the packaging being sealed and the weight being 10 kg. There is a high risk in direct trade with the importer and during cargo acceptance. It is necessary to assess the buyer's creditworthiness in advance
Asian countries (China, Japan, Korea, Southeast Asian countries	*Market capacity:* China: 1,900,000 tons Japan: 950,000 tons Korea: 130,000 tons High purchasing power. Opportunity to operate in the very high price segment.	10-30 kg	Maintain high production and veterinary standards. Strictly control the quality of products according to the contract, conduct independent inspections before storage and shipment. Establish good relations with importers.
Note: [11]			

To determine the factors affecting the competitiveness and export potential of domestic poultry meat, a SWOT analysis was conducted: (Table 8).

Table – 8 SWOT analysis of competitiveness of domestic poultry meat

STRENGTHS	WEAKNESSES
1. The cost of feed is low; however, it is currently not competitive with import prices in the domestic market. 2. Kazakhstan is one of the leading countries in wheat production and could potentially become a major producer of sunflower meal in the future. 3. Significant support is provided to the sector by the government. 4. Costs for electricity, oil, and gas are low. 5. The presence of skilled professionals. 6. Stable macroeconomic conditions. 7. Stimulating the economy through oil and gas exports allows the tenge to maintain a stable exchange rate and increases the ability to purchase necessary imported resources for the sector.	1. Poultry farming enterprises have a high dependence on state subsidies and protectionist measures such as high import tariffs and quotas. 2. Currently, the production cost of domestic poultry meat is uncompetitive, and the market's main share is held by frozen poultry meat imports from the USA. 3. High dependence on imported feed ingredients. 4. Underdeveloped feed industry. 5. Many poultry farms use outdated technologies and have low hygiene production standards. 6. Lack of management, entrepreneurial, and technical skills among specialists. 7. Absence of export competitiveness due to high logistical costs.
OPPORTUNITIES	THREATS
1. The growing population indicates a further increase in domestic demand for poultry meat. 2. The feed conversion ratio is higher compared to cattle farming. Poultry meat is the most cost-effective source of animal protein. 3. The growth of retail networks stimulates the processing of high-quality poultry products (e.g., chilled parts and ready meals). 4. Fresh poultry meat delivery may create a natural barrier to importing frozen products and promote the creation of high-quality branded domestic poultry products for public catering. 5. Despite the development of domestic market demand, there are opportunities for exporting poultry meat to the European Union and neighboring countries.	1. There is a risk of losing competitiveness due to a significant reduction in state support for poultry producers. 2. There is a significant risk of replacing domestic poultry meat with frozen carcasses imported from Ukraine and Russia, and "gray meat" imported from the USA and Brazil. 3. Failure to invest in the modernization of facilities could lead to a complete loss of competitiveness. 4. Trade liberalization under the WTO and Customs Union could lead to an influx of imported products into the domestic market of Kazakhstan. 5. The risk of worsening sanitary-epidemiological conditions due to avian influenza negatively affects the sector's profitability and demand for poultry meat.
Note: compiled by the authors from the literature sources of the authors [2,5,6,9].	

The analysis of poultry meat competitiveness indicates that for the development of the sector, it is necessary to improve cooperation with EAEU member states, reduce dependence on imports, stimulate poultry meat exports, and provide state support to producers.

Conclusion

Thus, the analysis of the competitiveness of domestic poultry meat has led to the conclusion that the main trends in the development of domestic poultry farming should be:

1) Creating favorable conditions for attracting direct investments into the domestic poultry farming sector, including in breeding poultry; adopting state development programs for feed and feed additives.

2) Developing and implementing potential projects for financing from the Eurasian Development Bank and other international financial institutions.

3) Developing and implementing information technologies in poultry farming. Creating national information systems for identifying, registering, and monitoring poultry products; forming, maintaining, and using a common database for accounting and monitoring.

4) Developing and implementing an automated system for recording breeding poultry.

5) Training and retraining personnel for the poultry farming sector.

REFERENCES

1 Мемлекет басшысының 2021 жылғы 1 қыркүйектегі «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру жөніндегі шаралар туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 13 қыркүйектегі № 659 Жарлығы. [Электронды ресурс]. – https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000659

2 **Жанабаева, Д. К.** Құс өнімдерін ветеринариялық-санитариялық сараптау: оқу құралы. [Текст].–Астана : С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті баспасы, 2023. – 144 б.

3 «2018–2027 жылдарға арналған Қазақстанда құс шаруашылығын дамытудың салалық бағдарламасы». [Электронды ресурс]. – https://foodindustry.kz/razrabotana-programma-razvitiya-otrasli-ptitsevodstva-rk-na-blizhajshie-10-let

4 **Fuseini, A., Hadley, P., Knowles, T.** Halal food marketing: an evaluation of UK halal standards// [Text]. – Journal of Islamic Marketing. – 2021. – № 5. – P. 977–991. https://doi.org/10.1108/JIMA-02-2020-0037.

5 **Копылова, О. В., Әбутәліп, Ш. Ұ.** Особенности и развитие птицеводства в Республике Казахстан (на материалах Северо-Казахстанской области) [Текст]. – Вестник СКУ имени М. Козыбаева. – 2022. – № 4 (56). – С.82. https://doi.org/10.54596/2309-6977-2022-4-82-90

6 **Кожабаева, С., Бақтымбет, Ә.** Қазақстанның құс шаруашылығы: мәселелері және оларды шешу жолдары. [Текст]. – Аграрлық нарық проблемалары. – 2021. – № 1. – 115 б. – https://doi.org/10.46666/2021-1-2708-9991.14

7 Евразийская экономическая комиссия. Департамент агропромыш-ленной политики. Обзор рынка мяса птицы. ЕАЭС. [Электронный ресурс].https://eec.eaeunion.org/upload/medialibrary/0bf/rgmpmt5j3c407wrclkj35q9tn3gognh9/Obzor-myaso-ptitsy.pdf

8 OECD and FAO Agricultural Outlook 2017-2026. [Электронный ресурс]. – https://www.fao.org/family-farming/detail/en/c/1099162/;

https://www.oecd.org/en/publications/2017/07/oecd-fao-agricultural-outlook-2017-2026_g1g7a2da.html

9 **Мазбаева, К. О.** Қазақстан Республикасында құс шаруашылығының дамуына нормативті-әдістемелік нұсқаулар әсерінің теориялық аспектілері. [Текст] // Вестник Университета Туран. – Алматы, 2020. – №1(85). – Б. 257.

10 Топ-30 казахстанских производителей птицы и яиц в 2022 году. [Электронныйресурс]. – https://world-nan.kz/news/top-30-kazakhstanskikh-proizvoditeleyi-ptitsy-i-yaits-v-2022-godu.

11 Аналитический обзор ситуации на рынке птицеводческой продукции, июнь 2024 г. Союз птицеводов Казахстана [Электронный ресурс]. – http://ptica.kz/news/analiticheskij-obzor-situacii-na-rynke-pticevodcheskoj-produkcii-ijun-2024-g

REFERENCES

1 Memleket basşysynyñ 2021 jylğy 1 qyrküiektegı «Halyq bırlıgı jäne jüielı reformalar - el örkendeuınıñ berık negızı» atty Qazaqstan halqyna Joldauyn ıske asyru jönındegı şaralar turaly Qazaqstan Respublikasy Prezidentınıñ 2021 jylğy 13 qyrküiektegı № 659 Jarlyğy. [People's unity and systematic reforms are the solid foundation of the country's prosperity. Address of the Head of State to the people of Kazakhstan on September 1, 2021]. – [Electronic resource]. – https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000659

2 **Janabaeva, D. K.** Qūs önımderın veterinarialyq-sanitarialyq saraptau: oqu qūraly. [Veterinary-sanitary examination of poultry products]. – [Text] – Astana: S. Seifullin atyndağy Qazaq agrotehnikalyq zertteu universitetı baspasy, 2023. – P. 144.

3 «2018-2027 jyldarğa arnalğan Qazaqstanda qūs şaruaşylyğyn damytudyñ salalyq bağdarlamasy» [«Strategic plan for the development of the poultry industry in Kazakhstan for 2018-2027»]. – [Electronic resource] – https://foodindustry.kz/razrabotana-programma-razvitiya-otrasli-ptitsevodstva-rk-na-blizhajshie-10-let

4 **Fuseini, A., Hadley, P., Knowles, T.** Halal food marketing: an evaluation of UK halal standards. – [Text]. // Journal of Islamic Marketing. – 2021. – № 5. – P. 977–991. – https://doi.org/10.1108/JIMA-02-2020-0037.

5 **Kopylova, O. V., Əbutəlip, Sh.** Osobennosti i razvitie pticevodstva v Respublike Kazahstan (na materialah Severo-Kazahstanskoj oblasti) [Features and development of poultry farming in the Republic of Kazakhstan]. – [Text] // Vestnik SKU imeni M. Kozybaeva. – 2022. – №4 (56). – P.82. – https://doi.org/10.54596/2309-6977-2022-4-82-90.

6 **Kojabaeva, S., Baqtymbet, Ä.** Qazaqstannyñ qūs şaruaşylyğy:mäseleleri jäne olardy şeşu joldary. [Poultry farming of Kazakhstan: problems and ways to solve them].–[Text].– Agrarlyq naryq problemalary. – 2021. -№1. – 115 P. https://doi.org/10.46666/2021-1-2708-9991.14

7 Evrazijskaya ekonomicheskaya komissiya. Departament agropromyshlennoj politiki. Obzor rynka myasa pticy. EAES. [Overview of the poultry market]. [Electronic resources]. – https://eec.eaeunion.org/upload/medialibrary/0bf/rgmpmt5j3c407wrclkj35q9tn3gognh9/Obzor-myaso-ptitsy.pdf

8 OECD and FAO Agricultural Outlook 2017–2026. [Electronic resources]. – https://www.fao.org/family-farming/detail/en/c/1099162/ – https://www.oecd.org/en/publications/2017/07/oecd-fao-agricultural-outlook-2017-2026_g1g7a2da.html

9 **Mazbaeva, K. O.** Qazaqstan Respublikasynda qūs şaruaşylyğynyñ damuyna normativtı-ädıstemelık nūsqaular äserınıñ teorialyq aspektıleri [Theoretical aspects of the impact of regulatory and methodological guidelines on the development of poultry farming in the Republic of Kazakhstan].[Text].//Vestnik Universiteta Turan. – Almaty, 2020. – №1(85). – P. 257.

10 Top-30 kazahstanskih proizvoditelej pticy i yaic v 2022 godu. [Top 30 Kazakhstan producers of poultry and eggs in 2022]. – [Electronic resources] – https://world-nan.kz/news/top-30-kazakhstanskikh-proizvoditeleyi-ptitsy-i-yaits-v-2022-godu.

11 Analiticheskij obzor situacii na rynke pticevodcheskoj produkcii, iyun' 2024. [Analytical overview of the situation in the poultry production market, June 2024]. – [Electronic resources]. – http://ptica.kz/news/analiticheskij-obzor-situacii-na-rynke-pticevodcheskoj-produkcii-ijun-2024-g

Received 13.08.24
Received in revised form 14.10.24

Accepted for publication 11.11.24

**Г. Е. Амалбекова[1], А Р. Танатова[2],А. Б. Молдашева[3], А. Б. Заманбекова[4]*
[1,2,3]М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.
[4]Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық
Қатынастар және Әлем тілдері Университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
13.08.24 ж. баспаға түсті.
14.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ОТАНДЫҚ ҚҰС ЕТІНІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ТАЛДАУ

Зерттеудің мақсаты – Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін отандық құс етінің бәсекеге қабілеттілік деңгейін арттыру, оның басқа салалармен ынтымақтастығы бағыттарын әзірлеу.

Зерттеу нәтижелері – мақалада отандық құс еті нарығының даму тенденциялары талданды; құс еті нарығының тауарлық-географиялық құрылымының ерекшеліктеріне баға берілді, отандық құс еті нарығының бәсекеге қабілеттілігін арттырудың жаңа бағыттарын зерттеуге басты назар аударылды. Отандық құс еті нарығында құс етін өндіру көлемі мен құрылымына баға берілді, отандық құс еті өндірісінің дамуына кедергі келтіретін факторлар анықталды, отандық құс етінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін тұжырымдамалық бағыттар мен оларды іске асыру тетігі әзірленді.

Зерттеу қорытындысы отандық құс еті нарығын талдау, инновациялық әлеует пен бәсекеге қабілеттілікті бағалау отандық құс етінің бәсекеге қабілеттілігі мен тиімділігін арттырудың негізгі бағыттарын тұжырымдауға мүмкіндік берді. Әлеуеті жоғары кәсіпорындарда инновацияларды енгізу; кәсіпорындарда интеграциялық процестерді дамытудың прогрессивті шетелдік тәжірибесін енгізу; импортты толық алмастыруға бағытталған саланы мемлекеттік реттеу; құс шаруашылығы кешенінің қызметін ақпараттық және заңнамалық қамтамасыз ету; өнімді сатудың цифрлық платформаларын және өндірісті басқарудағы цифрлық технологияларды дамыту маңызды стратегиялық қадамдар болып табылады.

Кілтті сөздер: ауыл шаруашылығы, құс еті, отандық нарық, бәсекеге қабілеттілік, мемлекеттік қолдау.

**Г. Е. Амалбекова[1], А. Р. Танатова[2] , А. Б. Молдашева[3], А. Б. Заманбекова[4]*
[1,2,3]Таразский региональный университет имени М. Х. Дулати,
Республика Казахстан, г. Тараз
[4]Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Республика Казахстан, г. Алматы
Поступило в редакцию 13.08.24
Поступило с исправлениями 14.10.24
Принято в печать 11.11.24

АНАЛИЗ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО МЯСА ПТИЦЫ

Цель исследования – разработка направлений повышения уровня конкурентоспособности отчественного мяса птицы, его кооперации с другими отраслями для обеспечения продовольственной безопасности Казахстана.

Результаты исследования – в статье проанализированы тенденции развития отечественного рынка мяса птицы; оценены особенности товарно-географической структуры рынка мяса птицы, а основное внимание уделено изучению новых направлений повышения конкурентоспособности отечественного рынка мяса птицы.

Оценен объем и структура производства продукта на отечественном рынке мяса птицы, выявлены факторы, сдерживающие развитие отечественного производства мяса птицы, разработаны концептуальные направления и их реализация для обеспечения конкурентоспособности отечественного мяса птицы.

Вывод исследования заключается в том, что анализ отечественного рынка мяса птицы, оценка инновационного потенциала и конкурентоспособности позволили сформулировать основные направления повышения конкурентоспособности отечественного мяса птицы. Внедрение инновации и прогрессивного зарубежного опыта развития интеграционных процессов на предприятиях с высоким потенциалом; государственное регулирование отрасли, направленное на полное импортозамещение; информационное и законодательное обеспечение деятельности птицеводческого комплекса; развитие цифровых платформ реализации продукции и цифровых технологий в управлении производством являются важными стратегическим шагами.

Ключевые слова: сельское хозяйство, мяса птицы, отечественный рынок, конкурентоспособность, государственная поддержка.

ҒТАМР 06.52.13

https://doi.org/10.48081/IMFZ5857

Ә. М. Әуез[1], С. К. Кондыбаева[2], *Г. Р. Даулиева[3], А. Е. Калиева[4]

[1,2,3,4]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

[1]ORCID: https://orcid.org/0009-0001-9985-7885
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3496-3545
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8233-9830
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1154-4287
*e-mail : asel20000318@gmail.com

АДАМИ КАПИТАЛ МЕН ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ЖОҒАРЫ БІЛІМ САПАСЫНЫҢ РӨЛІ

Мақалада, Қазақстанның адами капиталды құру үшін инвестиция ретінде әлеуметтік-экономикалық факторлардың өзара әрекеті қарастырылып, экономикалық өсу процесінің кейбір сыни аспектілері көрсетіледі. Себебі, инвестицияларға нақты әлеуметтік құрылымды, адам білімін және денсаулық сақтау капиталын құрайтын уақыт пен күш шығындары кіреді, бұл өз кезегінде экономикалық өсуді тудырады. Адами капиталды дамыту саласындағы әрекетсіздік барған сайын үлкен шығындарды алып келеді, зерттеу тақырыбы осымен өзекті болып табылады. Мақаланың мақсаты - адами капиталды қалыптастыру контекстінде жоғары білім сапасының рөлін және осы процестің әлеуметтік-экономикалық қатынастарға әсерін терең қарастыру болып табылады. Зерттеу білім беру жүйесінің қандай нақты аспектілері адам капиталының сапасына көбірек әсер ететінін көрсетеді. Қолданыстағы зерттеулерді терең талдау және синтездеу арқылы біз инновациялардың, экономикалық өсудің және тұрақты әлеуметтік прогрестің драйвері ретінде білім берудің маңыздылығы туралы түсінігімізді кеңейтуді мақсат етеміз. Мақаланың мақсатына жету үшін авторлар теориялық зерттеу, салыстырмалы талдау және корреляциялық талдау

әдістерін қолданды. Нәтижесінде, 2018 жылдан 2022 жылға дейін адами капиталға әсер ететін маңызды әлеуметтік-экономикалық факторларды анықталды және адами капиталдың экономикалық прогресіне қандай аспектілердің ықпалы бары нақтыланды. Мақаланың қорытындылары экономикалық өсуді ынталандыру үшін адами капиталға инвестициялаудың маңыздылығы анықталды. Авторлар адами капиталды жоғарылату және соның әсерінен орын алатын экономикалық өсуді ынталандыруға ұсыныстар берді.

Кілттік сөздер: адами капитал, экономикалық өсу, жоғары білім сапасы, денсаулық сақтау, әлеуметтік-экономикалық қатынас.

Кіріспе

Технологиядағы, экономикадағы және қоғамдағы қарқынды өзгерістер күнделікті өмірдің ажырамас бөлігіне айналған қазіргі әлемде, жоғары білімнің рөлі бұрынғыдан да маңызды бола бастады. Білім енді жеке табыстың кілті емес, ол қоғамның өркендеуі мен экономиканың тұрақтылығы тірек болатын өзекке айналады. Бұл эволюцияның орталығында «адами капитал» түсінігі және оның жоғары білім сапасымен байланысы жатыр.

Білім, дағды, құзыреттілік және мәдени құндылықтардың жиынтығы болып табылатын адами капитал, әлеуметтік-экономикалық дамудың қозғалтқышына айналады. Бұл тұрғыда жоғары білім кәсіби білімді ғана емес, сонымен қатар сыни ойлауды, шығармашылық интеллект пен азаматтық жауапкершілікті дамытатын сапалы адами капиталды қалыптастырудың негізгі катализаторы қызметін атқарады.

Британ экономисті Адам Смит теориясында адами капитал ұғымы – бұл адам қорының екі бөлігінің бірі, ол оған табыс әкеледі деп күтеді және екінші бөлігі дереу тұтынуға арналған деп қарастырылды. Оның «Ұлт байлығы» атты зерттеуінде «адами капиталды» халықтың немесе қоғам мүшелерінің алған және құнды дағдыларынан тұратын негізгі капитал ретінде анықтады. Бұл теория адами капиталды дамытудың қоғамдық прогресс пен экономикалық өсу үшін маңыздылығын көрсетеді [1].

Материалдар мен әдістері

Зерттеуде Қазақстан Республикасының 2018–2022 жылдар арасындағы статистикалық көрсеткіштері талданады. Көрсеткіштер арасындағы байланыс тығыздығы бағаланады.

Дүниежүзілік банк ұйымы анықтамасы бойынша, адами капитал-экономикада адам ресурстарын немесе байлық пен өндірісті құру үшін пайдаланылуы мүмкін адамдардың білімін, дағдыларын, тәжірибесін, білімі мен қабілеттерін сипаттау және бағалау үшін қолданылады.

Зерттеу контекстін кеңірек түсіну үшін алдыңғы зерттеулерге салыстырмалы талдау жасалды. Бұл жаңа деректер немесе әдістемелер нәтижесінде тенденциялардағы өзгерістерді, прогресті және өзгерістерді анықтауға мүмкіндік берді. Сондай-ақ, зерттеу барысында айнымалылар арасындағы байланысты анықтауға мүмкіндік беретін корреляциялық талдау жүргізілді.

«Адами капитал» терминін алғаш рет XX ғасырдың ортасында американдық экономист 1958 жылы қолданған [2]. Содан соң, ұғым ретінде американдық экономист Шульц «Адами капиталға инвестиция» атты еңбегінде қолданды. Ол сапалы адами капиталды қалыптастырудағы білімнің маңыздылығын және оның әлеуметтік-экономикалық динамикаға әсерін атап көрсетеді [3].

Роберто Барро мен Чжунву Ли экономикалық өсуге білім сапасының әсерін зерттейтін теориялық және эмпирикалық модельді ұсынады. Олар тұрақты дамудың негізгі элементі ретінде адами капиталды қалыптастырудағы білімнің рөлін көрсетеді [4].

Эрик Ханушек пен Людвиг Вессманн білім, дағдылар және экономикалық даму арасындағы байланыс туралы қазіргі дәлелдерге шолу жасайды. Зерттеуде адами капиталды қалыптастырудың маңызды факторлары ретінде білім беру жылдарының саны ғана емес, оның сапасы да атап көрсетілген [5].

Джордж Псачаропулос білім деңгейі мен табыс деңгейі арасындағы байланысты талдау арқылы білім сапасының экономикалық дамуға әсерін зерттейді. Еңбекте білімнің санына ғана емес, сапасына да мән беру керектігі айтылған [6].

Филипп Альтбах жоғары білімнің экономикалық дамуға әсері туралы зерттеулерге шолу жасайды. Автор адами капитал мен әлеуметтік-экономикалық қатынастарды қалыптастырудағы университеттердің шешуші рөлін атап көрсетеді [7].

Джеймс Коулман білім мен әлеуметтік капитал арасындағы байланысты зерттейді. Жұмыста әлеуметтік байланыстар мен желілерді қалыптастыру арқылы білім берудің әлеуметтік-экономикалық қатынастарға әсері туралы баламалы перспектива ұсынылған. Бұл әдебиеттік шолуда жоғары білім сапасының адами капиталды қалыптастыруға және әлеуметтік-экономикалық қатынастарға әсерімен байланысты негізгі тақырыптар мен зерттеу нәтижелері көрсетілген [8].

Нәтижелер мен талқылау

Адам факторының рөлі және жоғары білім сапасы адамды ұлттық байлықтың негізгі элементіне және экономикалық прогрестің қозғаушы

күшіне айналдыру арқылы маңызды бола түсуде. Ағымдағы жылы, Қазақстан Республикасы үшін адами капиталды дамыту, ел дамуына серпін беретін Президент Жолдауының өзегі ретінде қарастырылды. Бұл COVID-19 пандемиясының елдің адами капиталды қалыптастырудағы прогресіне теріс әсер етуімен түсіндіріледі.

Бүгінгі күні, Қазақстан экономикасы бағдарланатын ЭЫДҰ елдерімен салыстырғанда біліктілікті арттырудың неғұрлым төмен деңгейіне ие бола отырып, инновациялар мен бәсекеге қабілеттіліктің бірқатар негізгі көрсеткіштері бойынша артта қалып отыр. COVID-19 пандемиясы ішкі экономикалық белсенділікті едәуір қысқартты, мемлекеттің ЖІӨ 2020 жылы 2,6 % болған, ал 2019 жылғы 4,5 % – көлемінде еді. Кедейліктің деңгейі 2016 жылғы 6 % – дан 2020 жылға қарай 14% – ға дейін өсіп кетті. [9].

Қазақстанның алдындағы негізгі міндет кедейліктің деңгейін төмендету және азаматтардың табысын ұлғайту, оған жұмыспен қамтуды кеңейту, кәсіпкерлікті дамыту, білім беру мен денсаулық сақтаудың қолжетімділігін арттыру, сондай-ақ халықтың әлеуметтік осал топтарын қолдау үшін жағдайлар жасау арқылы қол жеткізіледі. Еліміздегі кедейлік деңгейі қабылданған шаралардың нәтижесінде біршама төмендеді: соңғы 20 жылда табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың деңгейі тоғыз есе азайған. Дегенмен, пандемия кезінде, 2019 жылы аталған көрсеткіш 4,3% - дан 2022 жылы 5,2 %-ға дейін өсті (1 сурет).

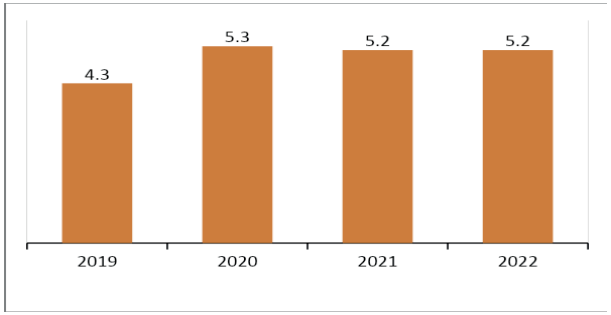

1 – сурет – ҚР табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі, % (2019–2022 жылдар аралығы)

Пандемия денсаулық сақтау жүйесіне айтарлықтай ауыртпалық түсірді, бұл медициналық қызметтердің қолжетімділігіне және көрсетілетін медициналық көмектің сапасына теріс әсер етті. Алғашқы медициналық көмек көрсету мекемелерінің шамадан тыс жүктелуі, медициналық персонал

мен дәрі-дәрмектердің жетіспеушілігі, стационарлық бөлімшелердің инфекциялық жағдайларға қайта бағытталуы және жоспарланған медициналық процедуралардың уақытша тоқтатылуы өлім-жітім деңгейінің жоғарылауына, соның ішінде аналар мен балалардың өліміне әкелді. Төмендегі суреттен әсіресе 100 мың тірі туылғандарға шаққандағы ана өлімінің пандемия жылдарында күрт өскенін байқауға болады, бірақ 2022 жылы шамамен 2019 жылы көрсеткішке қайта жақындағанын көруге болады[10].

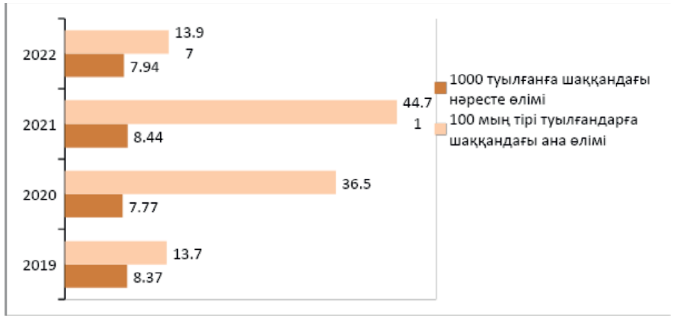

2 – сурет– ҚР нәресте және ана өлімі (2019-2022 жылдар аралығы)

Жоғары білім беру сапасының қамтамасыз ету тетіктерін қарастырсақ, Қазақстандағы ЖОО ISO 9001 сертификаттауын және халықаралық аккредиттеуді сапаны қамтамасыз етудің екі механизмі ретінде қолданады. ҚР ЖОО жалпы саны 3 суретте көрсетілген. Кеңінен айтқанда, ISO сертификаты негізінен ішкі менеджментке емес, тұтынушылардың қанағаттануына бағытталған. Осы уақытқа дейін сапаны қамтамасыз ету тетіктері ұлттық деңгейде жүзеге асырылды, дегенмен, жоғары білім беруде сапаны тиімді басқару үшін институционалдық деңгейде сапаны қамтамасыз ету саясатын іске асыру өте маңызды. Ішкі басқару аспектілері бірінші кезекте маңызды болып табылады.

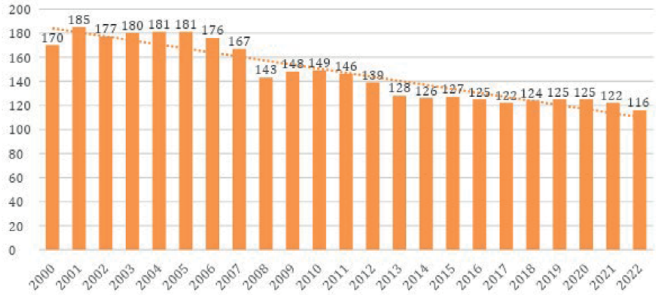

3 – сурет – ҚР ЖОО санының динамикасы

Бәсекеге қабілетті экономиканы құру және кеңейту жинақталған адами капиталдың сапасы мен құнын жақсартуға тікелей байланысты. Адами капитал экономиканы дамытудың негізгі факторын білдіреді. Жинақталған жоғары сапалы адами капитал экономиканың ағымдағы деңгейі мен даму перспективаларын айқындай отырып, оның инновациялық және бәсекеге қабілетті дамуының негізі болып табылады.

Зерттеуде Қазақстан контекстіне тән корреляциялық коэффициенттер мен нәтижелерді объективті бағалауға ықпал ететін және сенімді аналитикалық тәсілді қамтамасыз ететін салыстыру әдісі қолданылды. Адами капитал мен әлеуметтік-экономикалық қатынастардың арасындағы байланысты анықтау үшін, корреляциялық талдау қолданылады. Қазақстан Республикасының 2018–2022 жылдар арасындағы адам капиталы бойынша статистикалық деректері негізінде келесілер таңдалды: эндогендік айнымалы у – жұмыспен қамтылған халық және 9 экзогендік айнымалылар.

Модельде жұмыспен қамтылған халық көрсеткіші адами капиталдың маңызды құрамдас бөлігі болып табылатындығына байланысты алынды. Модель үшін таңдалған деректер: Y-жұмыспен қамтылған халықтың үлес (пайыз), X1-халықтың табиғи өсуі/азаюы (1000 адамға шаққанда халық саны), X2- некенің жалпы коэффициенті (1000 адамға), X3 – нәресте өлімі (1000 тірі туылғандарға шаққанда), X4 – білім беру бюджетінің шығыстары, X5-еңбек өнімділігінің өсу қарқыны, X6- көші-қон, Республикадан тыс жерлерге кеткендер саны, X7 – денсаулық сақтау бюджеті шығыстары, X8 – әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамсыздандыру, X9 – мәдениет,спорт,туризм және ақпараттық кеңістік шығыстары

Біздің жағдайымызда көптік сызықтық регрессия берілген, ендігі кезекте тәуелді айнымалыға ең көп әсер ететін түсіндіруші айнымалыны

табу үшін, екі немесе одан да көп айнымалылар арасындағы байланысты зерттеуде қолданылатын корреляциялық талдау әдісін қолданамыз. Бұл екі айнымалының қаншалықты тығыз байланысты екенін және осы байланыстың бағытын (оң немесе теріс өзара әрекеттесу) анықтауға мүмкіндік береді.

	Y – жұмыспен	X1- халықтың	X2- некенің жалпы	x3 - нәресте өлімі	x4- көші-қон, Республи	x5- еңбек өнімділіг	x6-көші-қон, Республи	x7- денсаулық	x8- әлеуметтік	x9- мәдениет,спорт,
Y – жұмыспен к	1									
X1- халықтың т	0,132814	1								
X2-некенің жал	0,900782	-0,29021	1							
x3 - нәресте өлі	0,768909	-0,36296	0,829121	1						
x4- білім беру	0,944132	0,065202	0,908538	0,641683	1					
x5- еңбек өнім	0,429112	0,395201	0,345785	-0,16674	0,646521	1				
x6-көші-қон, Ре	-0,66915	0,126026	-0,77088	-0,35031	-0,87383	-0,80117	1			
x7-денсаулық с	-0,61935	-0,44454	-0,49316	-0,01649	-0,77473	-0,96952	0,815858	1		
x8-әлеуметтік к	-0,73279	-0,07093	-0,76065	-0,28528	-0,84409	-0,78648	0,862837	0,863714	1	
x9-мәдениет,сп	-0,4648	-0,25544	-0,40224	-0,03807	-0,69598	-0,88805	0,837268	0,848369	0,604079	1

Модельде жұмыспен қамтылған халықтың үлесіне білім беру және нәресте өлімі көбірек әсер ететін болып шықты.

2020–2022 жылдардағы білім беруге шығыстардың нақты үлесі төменде көрсетілген, ең жоғары үлесті жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруге бөлінген [11].

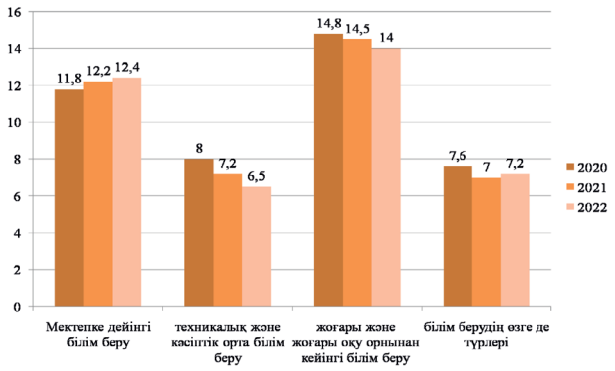

4 – сурет – ҚР білім беру көлеміндегі білім беру деңгейлерінің ағымдағы шығыстар үлесі, % (2020–2022 жылдар аралығы)

Себебі жоғары білім сапасы адами капитал мен әлеуметтік-экономикалық қатынастардың қалыптасуына айтарлықтай әсер етеді. Сапалы білім сыни ойлауды, шығармашылық дағдыларды және терең білімді дамытатын оқытуды қамтамасыз етеді. Бұл түлектердің еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Сапалы білім арқылы жасалған адами капитал инновациялар мен дамудың қозғаушы күшіне айналады. Әлеуметтік-экономикалық қатынастар тұрақты экономикалық өсуге және өмір сүру деңгейін жақсартуға ықпал ететін білімді жұмыс күшінен де пайда көреді.

Сонымен, жоғары білім беру жөніндегі қызмет елдің экономикалық, әлеуметтік және мәдени прогресін сақтауға және жеделдетуге қабілетті білікті жұмыс күшін құруға бағытталған.Осы саладағы үздік үлгілердің бірі ретінде Сингапур болып табылады. Сингапурда жоғары білім сапасын арттыру үшін мынадай әдістер қолданылады:

Ғылым мен технологияға назар аудару, Сингапур инженерия және математика (STEM) біліміне белсенді түрде инвестиция салады. Университеттер заманауи технологиялық талаптарға және еңбек нарығының қажеттіліктеріне сәйкес келетін бағдарламаларды ұсынуға ұмтылады.

Тәжірибелік оқыту және тағылымдамалар, яғни, Сингапур университеттері тағылымдамадан өту, тәжірибелік оқыту және жобалық жұмысты қамтамасыз ету үшін бизнес және өнеркәсіппен белсенді түрде ынтымақтасады. Бұл студенттерге нақты кәсіби ортада практикалық дағдылар мен тәжірибе алуға мүмкіндік береді. Бұл әдістер жоғары сапалы жоғары білім беруге және студенттерді заманауи әлемде табысты мансапқа дайындауға көмектеседі.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің ЖТН AP19576425 «Цифрландыру және технологиялық өзгерістер дәуірінде жоғары білім сапасының ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігіне әсері» гранттық қаржыландыру бағдарламасы шеңберінде әзірленген.

Қорытындылар

Адами капитал тұжырымдамасы қазіргі заманғы әлеуметтік-экономикалық саланың ажырамас элементі болып табылады, ол Қазақстан сияқты елдің дамуында шешуші рөл атқарады, денсаулық сақтау мен білім беруге инвестицияларды ғана емес, сонымен қатар жаһандық экономика контекстінде барлық азаматтар үшін тең мүмкіндіктер жасауды талап етеді. Адами капиталды жинақтау және пайдалану өндірістік қуаттылықты арттыруға, олардың тиімділігін арттыруға, әлеуметтік-экономикалық саладағы прогреске, сондай-ақ азаматтықтың әл-ауқаты мен өмір сүру

сапасын жақсартуға ықпал етеді. Регрессиялық модельдің нәтижелеріне сүйене отырып, Қазақстан Республикасында 2018-2022 жылдары жұмыспен қамтылғандар үлесінің өзгеруіне білім беру және нәресте өлімі үлкен әсер еткені анықталды. Жоғары білім сапасы адами капиталды қалыптастыруда ажырамас рөл атқарады және қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық қатынастардың табыстылығын анықтайды. Сапалы білім беру еңбек нарығында жақсы мүмкіндіктер беріп қана қоймай, сонымен қатар инновацияларды, экономикалық өсуді және тұрақты әлеуметтік дамуды ынталандыратын білімді және білікті адами капиталды құруға ықпал етеді. Осылайша, сапалы жоғары білімге инвестициялау жеке табысқа ғана емес, сонымен бірге қоғамның өркендеуіне де ықпал етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Алибаев, А.** Экономическая наука и речь об отце экономической науки Адаме Смите // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2017. – № 11. С. 218-220.

2 **Ядгаров, Я. С.** Место и роль теории человеческого капитала в новейшей истории экономической мысли // Историко-Экономическое исследования, 2016 – 253 с.

3 **Florentina, X. K., Rahmije, M. T.** The Importance of Investment in Human Capital: Becker, Schultz and Heckman // Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology. – 2016. – Vol. VI. – Issue 4

4 **Акрамова, Ш. Г.** Человеческий капитал как фактор повышения конкурентоспособности и инновационного развития национальной экономики// Бюллетень науки и практики, 2018. – 477 с.

5 **Коршунов, И. А., Гапонова, О. С.** Непрерывное образование взрослых в контексте экономического развития территорий и качества государственного управления // Вопросы образования. – 2017. – №4. – С. 36–59.

6 **Голенкова, З. Т., Кошарная, Г. Б., Кошарный, В. П.** Влияние образования на повышение конкурентоспособности работников на рынке труда // Интеграция образования. 2018. Т. 22, № 2. С. 262–273.

7 **Шульгина, Н.** Дорога к академическому совершенству: Становление исследовательских университетов / под ред. Ф. Дж. Альтбаха, Д. Салми; пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2012 с.

8 **Попова, Е. С.** Неравенство образовательных шансов в цифровом измерении // Профессиональное образование и рынок труда. 2022. № 1. С. 55-67.

9 Всемирный банк [Электронный ресурс]. – URL: https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2021/04/29/equitable-human-capital-is-a-top-priority-for-kazakhstan

10 АО «Институт экономических исследований» Национальный доклад по конкурентоспособности Казахстана Национальный доклад по конкурентоспособности Казахстана. – Астана 2022

11 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы [Электронды ресурс]. – URL: https://stat.gov.kz/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/publications/65332/

REFERENCES

1 **Alibayev, A.** Ekonomicheskaya nauka i rech' ob ottse ekonomicheskoy nauki Adame Smite [Economic science and a speech about the father of economic science, Adam Smith] //Nauka, novyye tekhnologii i innovatsii v Kyrgyzstane. – 2017. – № 11. 218–220 p.

2 **Yadgarov, Ya. S.** Mesto i rol' teorii chelovecheskogo kapitala v sovremennoy istorii ekonomicheskoy mysli [The place and role of the theory of human capital in the modern history of economic thought] // Istoriko-ekonomicheskiye issledovaniya, 2016. – 253 p.

3 **Florentina, X. K., Rahmije, M. T.** The Importance of Investment in Human Capital: Becker, Schultz and Heckman // Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology. – 2016. Vol. VI. – Issue 4

4 **Akramova, Sh. G.** Chelovecheskiy kapital kak faktor povysheniya konkurentosposobnosti i innovatsionnogo razvitiya natsional'noy ekonomiki [Human capital as a factor in increasing competitiveness and innovative development of the national economy] // Vestnik nauki i praktiki, 2018. – 477 p.

5 **Korshunov, I. A., Gaponova, O. S.** Nepreryvnoye obrazovaniye vzroslykh v kontekste ekonomicheskogo razvitiya territoriy i kachestva gosudarstvennogo upravleniya [Continuing education of adults in the context of economic development of territories and the quality of public administration] // Voprosy obrazovaniya. – 2017. – № 4. – 36-59 p.

6 **Golenkova, Z. T., Kosharnaya, G. B., Kosharnyy, V. P.** Vliyaniye obrazovaniya na povysheniye konkurentosposobnosti rabotnikov na rynke truda [The influence of education on increasing the competitiveness of workers in the labor market] // Integratsiya obrazovaniya. 2018. Vol. 22. № 2. – 262–273 p.

7 **Shul'gina, N.** Doroga k akademicheskomu sovershenstvu: Formirovaniye issledovatel'skikh universitetov / pod red. F. Dzh. Al'tbacha, D. Salmi; per. s angl.

[The Road to Academic Excellence: The Formation of Research Universities / ed. F. J. Altbach, D. Salmi; lane from English] – M. : Izdatel'stvo «Ves' mir», 2012 p.

8 **Popova, Ye. S.** Neravenstvo obrazovatel'nykh vozmozhnostey v tsifrovykh izmereniyakh [Inequality of educational chances in the digital dimension] // Professional'noye obrazovaniye i rynok truda. 2022. № 1. 55–67 p.

9 Vsemirnyy bank [World Bank] [Electronic resource]. – URL: https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2021/04/29/equitable-human-capital-is-a-top-priority-for-kazakhstan

10 AO «Institut ekonomicheskikh issledovaniy» Natsional'nyy otchet o konkurentosposobnosti Kazakhstana Natsional'nyy otchet o konkurentosposobnosti Kazakhstana [National report on the competitiveness of Kazakhstan National report on the competitiveness of Kazakhstan], Astana 2022

11 Qazaqstan Respwblïkası Strategïyalıq damw agenttiginiñ Ulttïk statïstïkalıq byurosı [National Bureau of Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. – URL: https://stat.gov.kz/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/publications/65332/

07.02.24 ж. баспаға түсті.
27.05.24 ж. түзетулерімен түсті.
16.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

*Ә. М. Әуез[1], С. К. Кондыбаева[2], *Г. Р. Даулиева[3], А. Е. Калиева[4]*
Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
Поступило в редакцию 07.02.24 ж.
Поступило с исправлениями 27.05.24
Принято в печать 16.05.24

РОЛЬ КАЧЕСТВА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

В статье рассматривается взаимодействие социально-экономических факторов как инвестиции в создание человеческого капитала в Казахстане, а также показаны некоторые критические аспекты процесса экономического роста. Это связано с тем, что инвестиции предполагают затраты времени и усилий на создание реальной социальной структуры, человеческих знаний и капитала здравоохранения, которые, в свою очередь,

обеспечивают экономический рост. Бездействие в сфере развития человеческого капитала влечет за собой все большие затраты, поэтому тема исследования является актуальной. Цель статьи - глубоко рассмотреть роль качества высшего образования в контексте формирования человеческого капитала и влияние этого процесса на социально-экономические отношения. Исследование показывает, какие конкретные аспекты системы образования оказывают наибольшее влияние на качество человеческого капитала. Посредством углубленного анализа и обобщения существующих исследований мы стремимся расширить наше понимание важности образования как движущей силы инноваций, экономического роста и устойчивого социального прогресса. Для достижения цели статьи авторы использовали методы теоретического исследования, сравнительного анализа и корреляционного анализа. В результате были выявлены важные социально-экономические факторы, влияющие на человеческий капитал в период с 2018 по 2022 год, и выяснены, какие аспекты человеческого капитала влияют на экономический прогресс. Выводы статьи раскрывают важность инвестиций в человеческий капитал для стимулирования экономического роста. Авторы дали рекомендации по увеличению человеческого капитала и стимулированию экономического роста, происходящего под его влиянием.

Ключевые слова: человеческий капитал, экономический рост, качество высшего образования, здравоохранение, социально-экономические отношения.

*A. M. Auyez[1], S. K. Kondybayeva[2], *G. R. Dauliyeva[3], A. E. Kaliyeva[4]*
Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty
Received 07.02.24 ж.
Received in revised form 27.05.24
Accepted for publication 16.05.24

THE ROLE OF QUALITY OF HIGHER EDUCATION IN THE FORMATION OF HUMAN CAPITAL AND SOCIO-ECONOMIC RELATIONS

The article examines the interaction of socio-economic factors as investments in the creation of human capital in Kazakhstan, and also

shows some critical aspects of the economic growth process. This is because investment involves spending time and effort to build the actual social structure, human knowledge, and health capital that in turn generate economic growth. Inaction in the field of human capital development entails increasing costs, so the research topic is relevant. The purpose of the article is to deeply consider the role of the quality of higher education in the context of the formation of human capital and the impact of this process on socio-economic relations. The study shows which specific aspects of the education system have the greatest impact on the quality of human capital. Through in-depth analysis and synthesis of existing research, we aim to expand our understanding of the importance of education as a driver of innovation, economic growth and sustainable social progress. To achieve the purpose of the article, the authors used methods of theoretical research, comparative analysis and correlation analysis. The results identified important socio-economic factors affecting human capital from 2018 to 2022 and revealed which aspects of human capital influence economic progress. The findings of the article reveal the importance of investing in human capital to stimulate economic growth. The authors made recommendations for increasing human capital and stimulating economic growth that occurs under its influence.

Keywords: human capital, economic growth, quality of higher education, healthcare, socio-economic relations.

SRSTI 06.81.65

https://doi.org/10.48081/NMXA9511

B. Zh. Baltabayev[1], S. K. Smagulova[2], I. V. Krakovetskaya[3]

[1,2]Astana International University, Republic of Kazakhstan, AstanaNational
[3]Research Tomsk State University, Russian Federation, Tomsk
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6403-3731
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3759-5741
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9424-5153
*e-mail: bbaltabaev1985@mail.ru

DIGITAL TRANSFORMATION AND INNOVATIVE APPROACHES TO HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN SECOND-TIER BANKS

In the context of the rapid development of digital technologies, the banking sector of Kazakhstan must adapt to new realities. This article examines the impact of digital transformation on the HR policy and financial efficiency of second-tier banks. The aim of the research is to identify key trends in human resource management driven by digitalization and to assess their consequences for the banking sector.

The primary areas of focus involve analyzing the implementation of digital technologies in HR processes, including recruitment automation, personnel management, and the application of big data for performance analysis. Additionally, the study examines remote training platforms and evolving competency requirements for employees in response to the shift toward digital business models.

The scientific significance of this research is rooted in the systematic organization of knowledge regarding the impacts of digital transformation and the discovery of innovative approaches to human resource management. Its practical relevance is reflected in the recommendations provided to banks for adapting HR policies to evolving conditions, with the goal of improving competitiveness and operational efficiency.

Moreover, this study makes a valuable contribution by offering practical guidance to HR professionals in second-tier banks, equipping

them with tools to more effectively understand and navigate digital transformation processes while optimizing human resource management. It underscores the importance of fostering digital competencies, automating HR functions, and establishing flexible work models to meet contemporary challenges.

Keywords: digital transformation, innovative management, digitalization, second-tier banks (STB), automation of business processes, human resource management, personnel policy, financial efficiency.

Introduction

Digital transformation is reshaping many sectors of the economy, including the banking industry. In the Republic of Kazakhstan, particular attention is given to its impact on second-tier banks, where it plays a crucial role in transforming personnel policies. The integration of digital technologies leads to a revision of organizational structures and HR procedures, making management more flexible and adaptable to market changes [1]. Additionally, the adoption of digital technologies is altering approaches to credit policy, requiring new knowledge and skills in creditworthiness assessment and risk management [2].

Digitalization leads to an increase in overall efficiency and improvement of environmental, social and managerial indicators, which requires appropriate adaptation of personnel policy [3]. In the Republic of Kazakhstan, second-tier banks are experiencing serious changes in personnel policy due to digital transformation. Undoubtedly, the integration of digital technologies requires improving the credit policy of banks, which actualizes the need to develop new credit strategies in accordance with advances in digital technologies [4]. In addition, the use of digital technologies helps to optimize business processes and improve the quality of service, which, in turn, affects the training and development needs of personnel [5].

Within the framework of digital transformation, the banking sector of the Republic of Kazakhstan prioritizes the innovative advancement of human resources. In the context of rapid technological progress, organizations that effectively integrate digitization and process automation, while fostering innovative development, are well-positioned to achieve leadership within their respective industries.

Thanks to the innovative development of human resources, banks are creating new technological financial products, digital channels of interaction with customers are emerging, and the development of information technology is significantly transforming the very structure of the bank.

An analysis of research on this topic shows that currently the problems of the impact of digital transformation in general, on human resource management and on the personnel policy of banks have not been sufficiently studied, especially in the context of a study of the specifics of the activities of second-tier banks in the Republic of Kazakhstan. There is a shortage of research in the domestic scientific literature on the specifics of digital transformation in Kazakhstani banks and the assessment of their impact on innovative human resource management. The emergence of new digital technologies and innovative solutions only emphasizes the need and relevance of considering this problem.

The relevance of the research topic is determined by several factors. First, digitalization of the banking sector is an important condition for increasing its competitiveness and efficiency. Secondly, changes in personnel policy caused by digital technologies require new approaches to human resource management, training and personnel development. Thirdly, understanding the specifics of these changes in Kazakhstan will allow banking institutions to successfully adapt to new conditions, improve the quality of services provided, and increase financial efficiency. The study of this topic corresponds to the problems of modern science and practice, it is aimed at studying and analyzing specific changes in human resource management under the influence of digitalization. This makes it possible not only to theoretically substantiate the processes taking place in the banking sector, but also to offer practical recommendations for their improvement.

The object of the study is the second–tier banks (STB) of the Republic of Kazakhstan. The subject of the study is the impact of digital transformations on the innovative management of STB.

The objective of this study is to examine the influence of digital transformation on the innovative management practices of second-tier banks, with a specific focus on human resource management and financial performance. This analysis aims to elucidate how digital advancements affect these critical areas.

Research objectives:

To investigate the theoretical aspects of digital transformation and its impact on the activities of organizations in the banking sector.

– To analyze the current state of digital transformation in the banking sector of Kazakhstan.

– To identify the main trends and changes in the policy of second-tier banks under the influence of digital technologies.

– To present recommendations on human resource management of banks in the context of digital transformation.

The hypothesis of the study is that digital transformation has a significant impact on all aspects of the activities of second-tier banks, necessitating the

introduction of new approaches to human resource management and, in general, to the policy of banks.

The practical significance of the research results lies in the possibility of using recommendations to improve the human resource management system in second-tier banks in Kazakhstan, which, in turn, will increase their competitiveness and efficiency in the digital economy.

Materials and Methods

This study of digital transformation and its impact on second-tier banks in Kazakhstan employed a diverse set of materials and methods to ensure a thorough analysis. Key sources included scientific articles, monographs, reports, and dissertations focused on digital transformation and human resource management, with particular attention to both global and Kazakhstan-specific banking experiences.

Research methods combined literature analysis, statistical data evaluation, and case studies, incorporating comparison and generalization techniques. These methods enabled a comprehensive exploration of the trends and challenges in digitization, resulting in practical recommendations for enhancing personnel policies in second-tier banks within the evolving digital landscape.

Results and discussion

Currently, the competitiveness of banks is determined by the outcomes of their innovation activities, which span a wide range of areas. These outcomes include the development of technological and innovative banking products, the automation and optimization of business processes, the digitization of customer communication channels, and the innovative development of human resources. These efforts enable banks not only to enhance the customer experience but also to significantly improve operational efficiency, reduce costs, and increase profitability.

Let's consider the current situation of the impact of digital transformation on the personnel policy of second-tier banks in Kazakhstan. We will pay special attention to the activities of such banks as JSC «Kaspi Bank» and the Russian bank «T-bank» (Tinkoff), which have successfully implemented digital innovations and demonstrated significant achievements in the field of human resource management, while achieving significant financial results.

At the moment, there are about 21 second-tier banks in the Republic of Kazakhstan [6]. The three leaders in assets as of 06/01/2024, according to the National Bank of the Republic of Kazakhstan, include: JSC «Halyk Bank of Kazakhstan», JSC «Kaspi Bank» and JSC «Bank CenterCredit».

In turn, over the past 4 years, «Kaspi Bank» JSC has been able to make a phenomenal leap from the 6th position of the rating to the 2nd place in the TOP largest banks of the Republic of Kazakhstan [6]. (Figure 1).

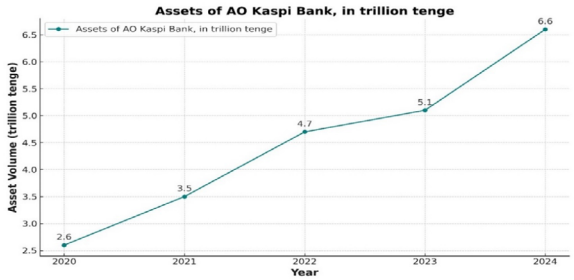

Figure 1 – Dynamics of «Kaspi Bank» JSC asset growth from 2020 to 2024

These results were achieved by digitalizing business processes, as well as providing modern banking services to the population. Its notable achievements are attributed to vigorous digitalization and the adoption of advanced technologies. These innovations have not only facilitated the development of cutting-edge products and mobile apps but also enhanced human resource management by automating processes, leveraging data analytics, and utilizing digital platforms for employee training. These initiatives enabled «Kaspi Bank» JSC to emerge as a leader in the Kazakh market and gain international recognition for its implementation of digital solutions. This progress enhanced customer service quality and provided a personalized approach, putting it ahead of other banks with similar assets in 2020. A notable example is «Forte Bank» JSC, which, over the past four years, has fallen behind «Kaspi Bank» JSC, growing its assets by only 1.4 trillion tenge–from 2.3 trillion tenge in 2020 to 3.7 trillion tenge by 2024. In contrast, «Kaspi Bank» JSC increased its assets by 4 trillion tenge over the same period, reaching this figure by June 2024.

In the context of modern organizational development, the personnel policy of «Kaspi Bank» JSC is strategically focused on the formulation and implementation of a comprehensive human resource management approach. This strategy is designed to facilitate effective interaction between employees and management, thereby optimizing internal communication processes. Additionally, it aims to reduce staff turnover through targeted retention initiatives, while simultaneously fostering the continuous professional development of employees. By prioritizing the enhancement of workforce skills, the bank positions itself to maintain competitive advantage in a rapidly evolving market landscape. The main principles of the

bank's HR policy include logical connection with the mission and strategic goals of the organization, active participation of senior management in its formulation and development, consistency and awareness in implementation, as well as the leading role of the professional HR service. The key areas are the training and advanced training of employees, the development of an internal personnel reserve, the recruitment and adaptation of young professionals, the creation of an effective motivation and incentive system, as well as the assessment and audit of personnel policy. The main problems of the banking sector today are issues of motivation and stimulation of employees, problems of personnel control and lack of qualified personnel. The solution to these tasks provides for the formation of a stable highly qualified team, the use of the institute of mentoring, ensuring the career growth of employees and the introduction of new digital technologies for human resource management, which together affects employee satisfaction with working conditions and motivation, the quality of interaction with other departments and the competitiveness of the bank [7].

Let's consider the foreign experience of digitalization of business processes, as well as human resource management on the example of the Russian «T-bank» (Tinkoff), founded in 2006 by Oleg Tinkov, is Russia's first fully remote bank providing a wide range of financial services, including lending, deposits, investment products and insurance, exclusively via the Internet and mobile applications. In the context of the contemporary banking sector, «T-Bank» distinguishes itself through a highly advanced level of digitalization, characterized by the full digitization of its processes and the active integration of innovative technologies aimed at enhancing the customer experience. The bank has demonstrated consistent growth in both profits and assets, securing a substantial market share and playing a pivotal role in the development of the fintech industry in Russia. This success can be attributed to several factors, including the transparency of its operational conditions, adherence to rigorous information security standards, and the provision of round-the-clock customer support. Additionally, «T-Bank» effectively employs modern digital tools for human resource management, which have enabled the creation and implementation of cutting-edge technological banking services. These strategic measures collectively underscore the bank's commitment to driving innovation and maintaining its competitive position in the industry. At the beginning of July 2024, according to the Central Bank of Russia, «T-Bank» ranks 10th in terms of assets in the rating of banks.

T-bank, as well as «Kaspi Bank» JSC, has demonstrated a sharp jump in the growth of assets over the past 4 years [8]. (Figure 2).

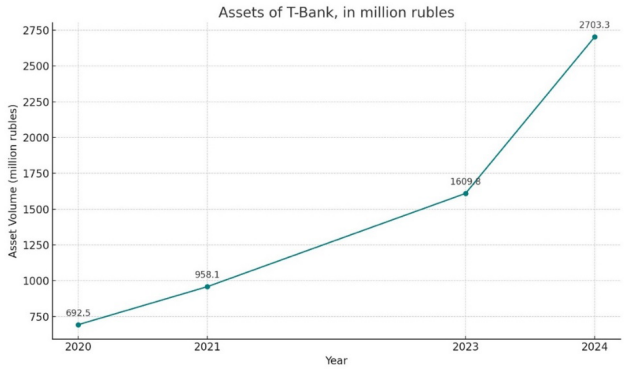

Figure 2 – Dynamics of «T-Bank» asset growth from 2020 to 2024

In turn, human resource management at «T-Bank» is aimed at creating a motivating and innovative work environment where employee development and engagement play an important role. The main motivating factors are complex tasks, the possibility of implementing creative solutions and the constant improvement of the customer experience. Customer feedback encourages employees to continuously improve processes. This company values professional and personal growth, supporting employees in their pursuit of development and training. High qualification and willingness of employees to solve complex tasks are key factors of the company's success [9].

The company creates conditions for the continuous development of employees, which helps to meet their needs and increase productivity.

In addition, T-Bank's human resource management system actively uses modern technologies and digital platforms to optimize HR processes. This includes automation of recruitment, performance management, training and development, as well as systematic evaluation and motivation of employees. Digitalization allows the use of innovative goal-setting and performance assessment mechanisms in almost real time, which significantly improves communication between the employer and employees and increases management efficiency.

These approaches help «T-Bank» to remain competitive in the market, ensuring high customer and employee satisfaction. Based on the studied experience, we propose a number of recommendations for innovative human resource management in the context of digitalization [10] (Table 1).

Table 1 – Innovative approaches to human resource management in the context of digitalization

Category	Recommendations
Implementing Digital Technologies	Automate recruitment, performance management, and training processes. Use big data to analyze employee performance and optimize business processes. Implement platforms for remote training and skill enhancement.
Talent Acquisition and Management	Create online platforms (academies) for training talented students and graduates with subsequent employment. Establish educational platforms with leading universities for HR training and development (online and offline formats). Develop individual career models for employees using artificial intelligence.
Developing Digital Competencies	Organize training programs to develop employees' digital skills, including online courses and webinars. Encourage self-learning of digital skills through access to educational resources and platforms. Apply artificial intelligence methods for recruitment and talent assessment. Use gamification in training to increase employee engagement and motivation. Use digital tools to automate routine tasks. Create an internal digital environment to integrate all departments and improve company-wide communication. Use analytical tools to predict staffing needs and plan resources.
Creating a Motivation System	Introduce digital systems for employee evaluation and rewards, including electronic databases to track achievements and competencies. Develop personalized career paths using digital tools for skills and competency assessments. Create a platform for an internal social network where employees can share ideas and successes.
Change Management	Conduct regular webinars and online seminars to familiarize employees with new digital tools and technologies. Develop a strategy to encourage employees' initiatives for digitalization and innovative ideas. Support employees during the transition to digital technologies, providing necessary resources and tools for their successful use.

The adoption of these recommendations is expected to result in substantial improvements in human resource management, extending beyond the banking sector to other industries as well. For instance, the automation of recruitment, performance evaluation, and employee training processes will considerably decrease both the time and financial expenditures associated with administrative tasks, while simultaneously enhancing the effectiveness of personnel management.

Furthermore, the utilization of big data and analytical tools will streamline decision-making and resource planning, thereby driving improvements in the company's overall productivity and operational efficiency. In addition, these recommendations focus on fostering employee skill development, while also promoting increased motivation and job satisfaction.

Conclusions

It is becoming clear that the dynamic growth of banks, as well as changes in their assets and competitive positioning within the banking sector, directly depend on the implementation of innovation in all business processes, in particular through digitalization and strategic human resource management. The research results show that the digital revision of the human resources policy, as well as targeted investments in the development of employees' skills and abilities, have a significant and measurable impact on the financial results of secondary banks. The need for innovative approaches to human resource management in the digital age is undeniable, as these strategies strengthen the bank's presence on the market and allow it to ensure a leading position.

Key recommendations include the establishment of continuous professional development programs, the incorporation of advanced technologies within HR functions, and the creation of an environment that fosters the development of an innovative corporate culture. This study offers a detailed examination of the current landscape and future prospects of digital transformation in the banking sector, along with practical guidelines for second-tier banks on optimizing human resource management by leveraging new digital technologies.

REFERENCES

1 **Deepika, R.** The future of work: adapting HR policies and procedures for a hybrid workforce in private sector banks with AI [Text] / R. Deepika, M. Vaneedharan // International Journal of Trendy Research in Engineering and Technology. – 2024. – Vol. 8. – No. 1. – P. 25–30. – ISSN 2582-0958. – https://doi.org/10.54473/ijtret.2024.8104.

2 **Hess, T.** Options for formulating a digital transformation strategy [Text] / T. Hess, C. Matt, A. Benlian, F. Wiesbock // MIS Quarterly Executive. - 2016. – Vol. 15, No. 2. – P. 123–138.

3 **Yongjie, Z.** How does the digital transformation of banks improve efficiency and environmental, social, and governance performance? [Text] / Z. Yongjie, S. Jin // Systems. – 2023. – Vol. 11. – No. 7. – P. 328. – https://doi.org/10.3390/systems11070328

4 **Искакова, З.** Улучшение кредитной политики в условиях цифровой трансформации банковского бизнеса в Казахстане [Текст] / З. Искакова, Г. Калкабаева, А. Курманалина, О. Тян, и др. // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2023. – № 4(53). – С. 37. – https://doi.org/10.52260/2304-7216.2023.4(53).37

5 **Копбаева, Л. Т.** Цифровые технологии в финансовом секторе Казахстана [Текст] / Л. Т. Копбаева, Л. С. Нурпеисова, Г. А. Саймагамбетова, А. И. Естурлиева // Вестник университета «Туран». - 2024. – № 1. – С. 227-240. – https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-227–240

6 Официальный сайт Национального банка Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – URL: – https://www.nationalbank.kz/ru/news/banks-performance/rubrics/2186

7 **Зиятбек, Р. Т.** Проблемы формирования эффективной кадровой политики на примере Kaspi.kz / Р. Т. Зиятбек. [Электронный ресурс] – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-formirovaniya-effektivnoy-kadrovoy-politiki-predpriyatiya-na-primere-kaspi-kz

8 Финансовый рейтинг банков Российской Федерации [Электронный ресурс]. – URL: https://www.banki.ru/banks/ratings/?source=submenu_banksratings

9 **Олег Тиньков,** раздал акции лучшим сотрудникам Тинькофф Банка [Электронный ресурс]. – URL: https://www.sostav.ru/publication/oleg-tinkov-razdal-aktsii-luchshim-sotrudnikam-tinkoff-banka-21452.html

10 **Оборин, М. С.** Технологии управления человеческими ресурсами в условиях цифровизации [Текст] / М. С. Оборин // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. - 2023. – № 1 (69). – С. 33-41. – https://doi.org/10.52452/18115942_2023_1_33

REFERENCES

1 **Deepika, R.** The future of work: adapting HR policies and procedures for a hybrid workforce in private sector banks with AI [Text] / R. Deepika, M. Vaneedharan // International Journal of Trendy Research in Engineering and Technology. – 2024. – Vol. 8. – No. 1. – P. 25–30. – ISSN 2582-0958. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.54473/ijtret.2024.8104

2 **Hess, T.** Options for formulating a digital transformation strategy [Text] / T. Hess, C. Matt, A. Benlian, F. Wiesbock // MIS Quarterly Executive. – 2016. - Vol. 15. – No. 2. – P. 123–138.

3 **Yongjie, Z.** How does the digital transformation of banks improve efficiency and environmental, social, and governance performance? [Text] / Z. Yongjie, S. Jin // Systems. – 2023. – Vol. 11, No. 7. – P. 328. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.3390/systems11070328

4 **Iskakova, Z.** Uluchshenie kreditnoj politiki v usloviyax cifrovoj transformacii bankovskogo biznesa v Kazaxstane [Improving credit policy in the context of digital transformation of the banking business in Kazakhstan] [Text] / Z. Iskakova, G. Kalkabaeva, A. Kurmanalina, O. Tyan, i dr. // Vestnik Kazakskogo universiteta e`konomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2023. – № 4(53). – P. 37. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.52260/2304-7216.2023.4(53).37

5 **Kopbaeva, L. T.** Cifrovy`e texnologii v finansovom sektore Kazakstana [Digital technologies in the financial sector of Kazakhstan] [Text] / L. T. Kopbaeva, L. S. Nurpeisova, G. A. Sajmagambetova, A. I. Esturlieva // Vestnik universiteta «Turan». – 2024. – № 1. – P. 227–240. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-227-240

6 Oficial`ny`j sajt Nacional`nogo banka Respubliki Kazakstan [Official website of the National Bank of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource] .– URL: https://www.nationalbank.kz/ru/news/banks-performance/rubrics/2186

7 **Ziyatbek, R. T.** Problemy` formirovaniya e`ffektivnoj kadrovoj politiki na primere Kaspi.kz [Problems of forming an effective HR policy using the example of Kaspi.kz] [E`lektronny`j resurs] / R. T. Ziyatbek. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-formirovaniya-effektivnoy-kadrovoy-politiki-predpriyatiya-na-primere-kaspi-kz

8 Finansovy`j rejting bankov Rossijskoj Federacii [Financial rating of banks in the Russian Federation] [Electronic resource]. – URL: https://www.banki.ru/banks/ratings/?source=submenu_banksratings

9 **Oleg Tin`kov,** razdal akcii luchshim sotrudnikam Tin`koff Banka [Oleg Tinkov distributed shares to the best employees of Tinkoff Bank] [E`lektronny`j resurs]. – URL: https://www.sostav.ru/publication/oleg-tinkov-razdal-aktsii-luchshim-sotrudnikam-tinkoff-banka-21452.html

10 **Oborin, M. S.** Texnologii upravleniya chelovecheskimi resursami v usloviyax cifrovizacii [Human resource management technologies in the context of digitalization] [Text] / M. S. Oborin // Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo. Seriya: Social`ny`e nauki. – 2023. – № 1 (69). – P. 33–41. – https://doi.org/10.52452/18115942_2023_1_33

Received 31.07.24
Received in revised form 07.10.24
Accepted for publication 11.11.24

**Б. Ж. Балтабаев[1], З. К. Смагулова[2], И. В. Краковецкая[3]*
[1,2]Астана халықаралық университеті, Қазақстан Республикасы, Астана қ.
[3]Томск мемлекеттік ұлттық зерттеу университеті,
Ресей федерациясы, Томск қ.
31.07.24 ж. баспаға түсті.
07.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖӘНЕ ЕКІНШІ ДЕҢГЕЙДЕГІ БАНКТЕРДЕГІ АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы жағдайында Қазақстанның банк саласы жаңа шындыққа бейімделуге тиіс. Бұл мақалада цифрлық трансформацияның екінші деңгейлі банктердің кадрлық саясаты мен қаржылық тиімділігіне әсері қарастырылады. Зерттеудің мақсаты-цифрландыруға негізделген адам ресурстарын басқарудың негізгі тенденцияларын анықтау және олардың банк саласына әсерін бағалау.

Негізгі бағыттарға HR процестеріне цифрлық енгізуді талдау кіреді: кадрларды іріктеу мен басқаруды автоматтандыру, қашықтықтан оқыту және біліктілікті арттыру үшін қызметкерлердің тиімділігі мен платформаларын талдау үшін үлкен деректерді пайдалану. Сондай-ақ, бизнесті жүргізудің цифрлық модельдеріне көшу кезінде қызметкерлердің құзыретіне қойылатын талаптардағы өзгерістер қарастырылады.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы цифрлық трансформацияның әсері туралы білімді жүйелеу және персоналды басқарудың жаңа тәсілдерін анықтау болып табылады. Практикалық маңыздылығы банктерге кадр саясатын жаңа жағдайларға бейімдеу бойынша ұсынымдарда көрінеді, бұл олардың бәсекеге қабілеттілігі мен тиімділігін арттырады.

Зерттеу цифрлық трансформация процестерін түсінуге және адам ресурстарын тиімді басқаруға, қызметкерлердің цифрлық құзыреттіліктерін дамытуға, HR процестерін автоматтандыруға және икемді жұмыс үлгілерін жасауға арналған құралдарды қамтамасыз ете отырып, екінші деңгейлі банктердің HR мамандары үшін практикалық ұсыныстарды әзірлеуге үлес қосады.

Кілтті сөздер: цифрлық трансформация, инновациялық басқару, цифрландыру, Екінші деңгейдегі банктер (ЕДБ), бизнес-процестерді автоматтандыру, адам ресурстарын басқару, кадр саясаты, қаржылық тиімділік.

**Б. Ж. Балтабаев[1], З. К. Смагулова[2], И. В. Краковецкая[3]*
[1,2]Международный университет Астана, Республика Казахстан, г. Астана
[3]Национальный исследовательский Томский государственный университет,
Российская Федерация, г. Томск
Поступило в редакцию 31.07.24
Поступило с исправлениями 07.10.24
Принято в печать 11.11.24

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К УПРАВЛЕНИЮ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В БАНКАХ ВТОРОГО УРОВНЯ

В условиях стремительного развития цифровых технологий банковская отрасль Казахстана должна адаптироваться к новым реалиям. Эта статья исследует влияние цифровой трансформации на кадровую политику и финансовую эффективность банков второго уровня. Цель исследования – выявить ключевые тенденции в управлении человеческими ресурсами, обусловленные цифровизацией, и оценить их последствия для банковской сферы.

Основные направления включают анализ внедрения цифровых технологий в HR-процессы: автоматизация подбора и управления персоналом, использование больших данных для анализа эффективности сотрудников и платформ для дистанционного обучения и повышения квалификации. Также рассматриваются изменения в требованиях к компетенциям сотрудников при переходе к цифровым моделям ведения бизнеса.

Научная значимость исследования заключается в систематизации знаний о влиянии цифровой трансформации и выявлении новых подходов к управлению персоналом. Практическая значимость выражается в рекомендациях для банков по адаптации кадровой политики к новым условиям, что повышает их конкурентоспособность и эффективность.

Исследование вносит вклад в понимание процессов цифровой трансформации и разработку практических рекомендаций для HR-специалистов банков второго уровня, обеспечивая инструментарий для эффективного управления человеческими ресурсами, развития цифровых компетенций сотрудников, автоматизации HR-процессов и создания гибких моделей работы.

Ключевые слова: цифровая трансформация, инновационное управление, цифровизация, банки второго уровня (БВУ), автоматизация бизнес-процессов, управление человеческими ресурсами, кадровая политика, финансовая эффективность.

ҒТАМР 76.75.91

https://doi.org/10.48081/OUIO6521

М. А. Баяндин[1], А. М. Курманов[2], А. П. Коваль[3], А. Б. Бекмагамбетов4, Г. Д. Баяндина[5]

[1,5]Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

[2,4]Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің Еңбекті қорғау жөніндегі Республикалық ғылыми-зерттеу институты, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

[3]А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.

[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2158-4370
[2]ORCID: https://orcid.org/0009-0004-4068-9022
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4531-3233
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2033-3625
[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9436-0522
*e-mail: mbayandin.71@mail.ru

САҚТАНУШЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ ІС-ШАРАЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ

Мақалада Қазақстанның қазіргі заманғы экономикасы жағдайында қауіпсіз еңбек жағдайларын қамтамасыз ету және қызметкерлерді жазатайым оқиғалардан қорғау мәселелері әсіресе өзекті болып отырғаны қаралды. Өнеркәсіптің дамуы және жұмыс орындары санының өсуі өндірістік тәуекелдер санының ұлғаюына алып келеді. Өндірістік жарақат алу жәна жұмыс орнындағы жазатайым оқиғалар кәсіпорындардың экономикасы мен қызметкерлердің әл-ауқатына әсер ететін елеулі проблема болып қалуда. Алдын алу шараларын жетілдіру осы тәуекелдерді едәуір төмендетуі және ТАЕМ жүйесіне қаржылық жүктемені азайтуы мүмкін. Сақтанушының алдын алу іс-шараларына арналған шығындарды жабу үшін сақтандыру резервтері мен капиталдың жеткіліктілігін бағалау сақтандыру компаниялары қызметінің маңызды элементі болып табылады. Бұл тәуекелдерді талдауды, актуарлық есептеулерді, нормативтік талаптарды сақтауды және

стратегиялық жоспарлауды қамтитын кешенді тәсілді талап етеді. Алдын алу іс-шараларына инвестициялар шығынды азайтуға ықпал етеді және сақтанушының да, сақтандырушының да қаржылық тұрақтылығын нығайтады. Мұндай жағдайларда жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру қызметкерлерді қорғауда және олардың әлеуметтік тұрақтылығын қамтамасыз етуде негізгі рөл атқарады. Алайда сақтандырудың қазіргі жүйесі жетілдіруді және қазіргі заманғы сын-қатерлерге бейімделуді қажет етеді.

Кілтті сөздер: сақтандыру, алдын алу іс-шаралары, қауіпсіз еңбек жағдайлары, әлеуметтік қорғау, қаржылық тұрақтылық.

Кіріспе

Сақтандыру компаниялары қаржылық тұрақтылықты және тәуекелдерден қорғауды қамтамасыз етуде негізгі рөл атқарады. Олардың қызметінің маңызды аспектілерінің бірі сақтанушылардың алдын алу іс-шараларына арналған шығындарды жабу үшін сақтандыру резервтері мен капиталдың жеткіліктілігін қалыптастыру және қолдау болып табылады. Алдын алу іс-шаралары сақтандыру жағдайларының басталу ықтималдығын төмендетуге және ықтимал шығындарды барынша азайтуға көмектеседі, бұл өз кезегінде сақтандыру төлемдерін төмендетуге және компанияның жалпы қаржылық тұрақтылығын арттыруға ықпал етеді.

Сақтандыру резервтері мен капиталдың алдын алу іс-шараларына арналған шығындарды жабу үшін жеткіліктілігін бағалау сақтандыру қызметіндегі тәуекелдерді басқарудың аса маңызды аспектісі болып табылады. Бұл, әсіресе, өз қызметкерлерінің денсаулығы мен қауіпсіздігі үшін жауап беретін жұмыс берушілер ретінде әрекет ететін сақтанушылар үшін өзекті. Бұл тұрғыда алдын алу іс-шаралары өндірістегі жарақаттар, кәсіптік аурулар және жұмыс беруші үшін де, сақтандыру компаниясы үшін де қаржылық шығындарға әкеп соғуы мүмкін басқа да оқиғалар сияқты сақтандыру жағдайларының туындау қаупін барынша азайтуға бағытталған іс-қимылдардың кең спектрін қамтуы мүмкін.

Қауіпсіз еңбек жағдайларын қамтамасыз ету және қызметкерлерді жазатайым оқиғалардан қорғау мәселелері әртүрлі салалардың ғалымдары: саясаткерлер, басқарушылар, экономистер, заңгерлер, әлеуметтанушылар үшін қызығушылық тудырады.

Еңбек қызметкерлерді өндірістегі жазатайым оқиғалардан сақтандырудың өзекті мәселелерін талдауға арналған Tediosi F. [1], Lönnroth K. [1], Pablos-Méndez A. [1], Raviglione M. [1], Gheorghe A. [2], Straehler-Pohl K. [2], Nkhoma D. [2], Mughandira W. [2], Garand D. [2], Malema D. [2],

Murray-Zmijewski A. [2], Kardan A. [2], Lievens T. [2], Sarkodie A.O. [3], Fukai T. [4], Ichimura H. [4], Kitao S. [4], Mikoshiba M. [4] и др.

Отандық және ресейлік ғалымдар өндірістегі жазатайым оқиғалардан қызметкерлерді сақтандыру жүйесінің тетіктерін зерделеумен және жетілдірумен айналысты С.А. Агапцов С.А. [5], Пудов А. Н. [5], Багамаев Г. Т. [6], Магомедова А. Г. [6], Баглаев И. Н. [7], Болдырев В. А. [8], Черных А. М. [8] и др.

Сақтандыру компаниялары қызметінің қаржылық аспектілері, жазатайым оқиғалар кезінде моральдық зиянды өтеу мәселелері зерттеулерде көрініс тапты Серикова Г. С. [9], Кагирова С. Д. [10], Лисицкая А. Д. [10], Минько В.М. [11], Цеслик К.Н. [11].

Одан әрі реформалауды жүргізу кезінде қолда бар тәжірибені зерделеу сақтандырудың қазіргі жүйесін жетілдіруге мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістері

Қойылған мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу үшін зерттеуде мынадай әдістер пайдаланылды: Қазақстан Республикасында қауіпсіз еңбек жағдайларын жасауға және жақсартуға бағытталған алдын алу сипатындағы шаралар жүйесін реттейтін нормативтік-құқықтық актілерді талдау; алдын алу іс-шараларына арналған шығындар бойынша деректерді статистикалық және тарихи талдау; қаржылық көрсеткіштерді модельдеу; қаржылық көрсеткіштердің сезімталдығын талдау және қаржылық тұрақтылықтың тиімділігін бағалау.

Нәтижелер және талқылау

Қолданыстағы нормативтік құқықтық құжаттарға сәйкес, алдын алу шаралары еңбектің қауіпсіз жағдайларын жасауға және жақсартуға бағытталған ескерту сипатындағы шаралар болып табылады [12].

Алдын алу іс-шараларын олардың бағыты және әсер ету ауқымы бойынша жіктеуге болады:

Ұйымдастыру іс-шаралары: еңбекті ұйымдастыруды жақсарту, персоналды оқыту, қызметкерлердің біліктілігін арттыру.

Техникалық іс-шаралар: жабдықтарды жаңғырту, бақылау мен қауіпсіздіктің автоматтандырылған жүйелерін енгізу.

Медициналық іс-шаралар: тұрақты медициналық тексерулер, кәсіптік ауруларды ерте анықтау бағдарламалары.

Психологиялық іс-шаралар: жұмыс орнындағы күйзелісті төмендету, моральдық ахуалды жақсарту жөніндегі бағдарламалар.

Алдын алу іс-шараларының қызметкерлерді жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру жүйесінің қаржылық тұрақтылығына әсерін неғұрлым

егжей-тегжейлі бағалау үшін резервтер мен капиталдың жеткіліктілігін бағалау әдіснамасына тереңдеу қажет.

Алдын алу іс-шараларына арналған шығындарды жабу үшін резервтер мен капиталдың жеткіліктілігін бағалау әдіснамасы 1-суретке сәйкес мынадай қадамдарды қамтуы мүмкін [9, с.86-93]:

Деректерді жинау және талдау:

Сақтандыру талаптары, төлем тарихы, өндірістік қауіпсіздік және қызметкерлердің денсаулығы туралы деректерді жинауды қамтиды. Бұл сондай-ақ ағымдағы экономикалық жағдайлар мен болжамдарды талдауды қамтиды.

2 Болашақ шығындарды болжау:

Тарихи деректер мен ағымдағы трендтер негізінде болашақ шығындарды болжау үшін актуарлық әдістер ман үлгілерді қолдану. Ықтималдық бөлу үлгілерін пайдалануды, уақыт қатарларын талдауды және басқа да әдістерді қамтиды.

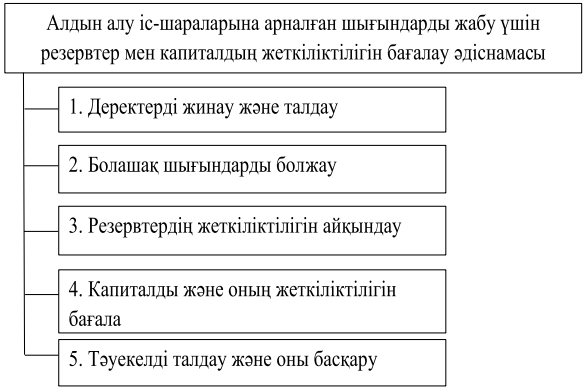

Ескерту – Авторлар дереккөз бойынша жасады [9]

Сурет 1 – Алдын алу іс-шараларына арналған шығындарды жабу үшін резервтер мен капиталдың жеткіліктілігін бағалау әдіснамасы

3 Резервтердің жеткіліктілігін айқындау:

Болашақ шығындардың болжамдары негізінде резервтердің қажетті мөлшері айқындалады. Бұл бастапқы болжамдардағы өзгерістердің резервтердің қажетті мөлшеріне қалай әсер ететінін көрсететін сезімталдықты талдауды қамтуы мүмкін.

4 Капиталды және оның жеткіліктілігін бағалау:

Капиталдың әртүрлі тәуекелді сценарийлерге тұрақтылығын бағалау үшін стресс-тесттер мен сценарийлік талдау жүргізу. Бұл сондай-ақ реттеуші талаптар мен индустрия стандарттарына сәйкестікті бағалауды қамтиды.

5 Тәуекелді талдау және оны басқару:

Компанияның қаржылық тұрақтылығына әсер ететін негізгі тәуекелдерді айқындауды және осы тәуекелдерді басқару жөніндегі стратегияларды әзірлеуді қамтиды. Мысалы, бұл сақтандыру тарифтерін қайта қарауды, резервация мен күрделі талаптарға қатысты саясатты өзгертуді, сондай-ақ жаңа өнімдерді немесе қызметтерді әзірлеуді қамтуы мүмкін.

Мысал ретінде алдын алу іс-шараларына арналған шығындарды талдауды қарастырамыз. Алдын алу іс-шараларын енгізу белгілі бір шығындарға байланысты екенін ескеру қажет. Толық бағалау үшін бұл шығындарды сақтандыру төлемдерін үнемдеумен салыстыру қажет.

Кіріс деректері:

Жабдықтарды жаңғырту құны: 25 000 000 теңге.

Қызметкерлерді оқыту: 5 000 000 теңге.

Медициналық тексерулер: 2 500 000 теңге.

Жиыны: 32 500 000 теңге.

Қаржылық көрсеткіштерді модельдеу жүргіземіз:

а) Сақтандыру жағдайларының жиілігі мен ауырлығын төмендету есебі.

Алдын алу іс-шараларының әсерін бағалау үшін жазатайым оқиғалардың жиілігі мен ауырлығын төмендетуді болжауды жүргізу маңызды:

Бастапқы шарттар:

Жазатайым оқиғалардың ағымдағы жиілігі: 1 000 қызметкерге 10.

Іс-шаралардан кейін күтілетін жиіліктің төмендеуі: 20% (2 жағдайға төмендеу).

Бір жағдайдың орташа ауырлығы (құны): 500 000 теңге.

Сақтандырылғандар саны: 10 000 адам.

Іс-шараларды енгізгеннен кейінгі болжам:

Жаңа жиілік: 1000 қызметкерге 8.

Күтілетін жағдайлар саны: 10 000 /1 000 * 8 = 80 жағдай.

Күтілетін төлемдер: 80 * 500 000 теңге = 40 000 000 теңге.

Үнемдеу: 50 000 000 теңге – 40 000 000 теңге = 10 000 000 теңге.

б) Іс-шараларға арналған шығындарды ескере отырып, қаржылық тұрақтылықты есептеу.

Сақтандыру жүйесінің қаржылық тұрақтылығы сақтандыру жарналарының, сақтандыру төлемдерінің және алдын алу іс-шараларына арналған шығындардың арақатынасын талдау арқылы бағаланады:

Бастапқы деректер:

Сақтандыру жарналарының сомасы: 60 000 000 теңге.

Іс-шараларға дейінгі төлемдер: 50 000 000 теңге.

Іс-шаралардан кейінгі төлемдер: 40 000 000 теңге.

Іс-шараларға арналған шығындар: 32 500 000 теңге.

Іс-шараларсыз таза қаржылық нәтиже:

Пайда = Жарналар – Төлемдер = 60 000 000 теңге – 50 000 000 теңге = 10 000 000 теңге.

Іс-шаралармен таза қаржылық нәтиже:

Пайда = Жарналар – Төлемдер - Іс-шараларға арналған шығындар = 60 000 000 теңге – 40 000 000 теңге - 32 500 000 теңге = –12 500 000 теңге.

Осылайша, төлемдердің төмендеуіне қарамастан, іс-шараларға арналған шығындар қысқа мерзімді перспективада үнемдеуден асып түсуі мүмкін. Алайда, ұзақ мерзімді перспективада іс-шаралар жағдайлар жиілігінің одан әрі төмендеуіне және қаржылық тұрақтылықтың ұлғаюына алып келуі мүмкін.

6 Сезімталдықты талдау.

Бұл талдау түйінді параметрлердің өзгеруі (жағдайлардың жиілігі, сақтандыру жағдайларының құны, іс-шараларға шығындар) қаржылық көрсеткіштерге қалай әсер ететінін бағалауға мүмкіндік береді:

Сценарий 1:

Жиіліктің төмендеуін 30 %-ға дейін ұлғайту (жаңа жиілік – 1 000-ға 7).

Күтілетін жағдайлар саны: 10 000 / 1 000 * 7 = 70 жағдай.

Төлемдер: 70 * 500 000 теңге = 35 000 000 теңге.

Таза нәтиже = 60 000 000 теңге - 35 000 000 теңге - 32 500 000 теңге = -7 500 000 теңге.

Сценарий 2:

Іс-шараларға арналған шығындарды 40 000 000 теңгеге дейін ұлғайту.

Таза нәтиже = 60 000 000 теңге – 40 000 000 теңге - 40 000 000 теңге = -20 000 000 теңге.

7 Тиімділікті ұзақ мерзімді бағалау.

Алдын алу іс-шаралары жинақтаушы әсер есебінен ұзақ мерзімді перспективада жүйенің қаржылық тұрақтылығына елеулі әсер етуі мүмкін.

Сақтандыру төлемдеріне арналған шығындардың төмендеуі: уақыт өте келе жазатайым оқиғалардың жиілігі мен ауырлығы төмендеп, төлемдердің едәуір азаюына әкелуі мүмкін.

Сенімнің артуы және сақтандыру жарналарының азаюы: өндірістегі қауіпсіздіктің артуы жұмыс берушілер тарапынан сенімнің артуына және сақтандыру жарналарының азаюына алып келуі мүмкін, бұл да жүйенің қаржылық тұрақтылығын қолдайды.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала, «Қазақстан Республикасындағы қауіпсіз еңбектің экономикалық проблемалары және сақтандыру тетігін институционалдық қайта құру» РНИИОТ О.1062 IRN BR 11965728 бағдарламасын жүзеге асыру шеңберінде дайындалған.

Қорытынды

Жоғарыда келтірілген талдау негізінде келесі ұсыныстарды жасауға болады:

Алдын алу іс-шараларын біртіндеп енгізу:

Қысқа мерзімді теріс қаржылық салдарды барынша азайту үшін неғұрлым тиімді және шығыны аз іс-шаралардан бастауға болады.

Ұзақ мерзімді перспективаларды бағалау:

Іс-шаралардың қаржылық тұрақтылыққа толық әсерін көру үшін әсерлерді ұзақ кезеңге (мысалы, 5-10 жыл) есептеу.

Іс-шаралардың мониторингі және оларды түзету:

Нәтижелерді үнемі талдау және қажет болған жағдайда алдын алу іс-шараларының стратегияларына өзгерістер енгізу.

Осылайша, алдын алу іс-шараларын бағалаудың мұқият және егжей-тегжейлі тәсілі сақтандыру жүйесінің қаржылық тұрақтылығын жақсартып қана қоймай, қызметкерлер үшін қауіпсіз және қолайлы еңбек жағдайларын жасауға көмектеседі.

Сондай-ақ профилактиканың елеулі артықшылықтары анықталды. Кәсіпорындар алдын алу шаралары компанияның имиджіне, корпоративтік мәдениетке оң әсер еткенін, сондай-ақ тоқтап тұру уақыты мен өндірістегі іркілістер санын азайтқанын атап өтті. Сондай-ақ, қызметкерлердің уәждемесі мен еңбек жағдайларына қанағаттанушылық артты. Неғұрлым ірі кәсіпорындар еңбекті қорғау саласындағы профилактикалық жұмыстың әсері мен пайдасын ұсақ кәсіпорындарға қарағанда жоғары бағалады [13, с. 24.]. Алдын алу іс-шараларына арналған шығындарды жабу үшін сақтандыру резервтері мен капиталдың жеткіліктілігін бағалау – бұл мұқият талдауды және әртүрлі әдіснамалық тәсілдерді пайдалануды талап ететін күрделі және көп кезеңді процесс. Ол компанияның қаржылық жағдайын бағалауды, болашақ шығындарды болжауды, тәуекелдерді басқаруды және реттеуші талаптарды сақтауды қамтиды. Резервтер мен капиталдың жеткіліктілігі сақтандыру компаниясының қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етіп қана қоймай, сақтанушылар үшін тәуекелдерді төмендетуге ықпал ететінін түсіну маңызды, бұл ақыр соңында сақтандыру процесінің сенімділігі мен тиімділігін арттыруға алып келеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Tediosi, F., Lönnroth, K., Pablos-Méndez, A., Raviglione, M.** Build back stronger universal health coverage systems after the COVID-19 pandemic: the need for better governance and linkage with universal social protection [Electronic resource] // BMJ Glob Health. – 2020. – P.1–4. – https://doi.org/10.1136/bmjgh-2020-004020.

2 **Gheorghe, A., Straehler-Pohl, K., Nkhoma, D., Mughandira, W., Garand, D., Malema, D., Murray-Zmijewski, A., Kardan, A., Lievens, T.** Assessing the feasibility and appropriateness of introducing a national health insurance scheme in Malawi [Electronic resource] // Global Health Research and Policy. – 2019. – P.1–11. – https://doi.org/10.1186/s41256-019-0103-5.

3 **Sarkodie, A.O.** Effect of the National Health Insurance Scheme on Healthcare Utilization and Out-of-Pocket Payment: Evidence from GLSS 7 [Electronic resource] // Humanities and Social Sciences Communications, 8(1):293. – November 2021. – P. 1–11. – https://doi.org/10.1057/s41599-021-00984-7.

4 **Fukai, T., Ichimura, H., Kitao, S., Mikoshiba, M.** Medical Expenditures over the Life Cycle: Persistent Risks and Insurance [Electronic resource] // RIETI Discussion Paper Series 21-E-073. – August, 2021. – 52 p. – https://www.rieti.go.jp/jp/publications/dp/21e073.pdf.

5 **Агапцов, С. А., Пудов, А. Н.** Анализ механизмов системы страхования работников от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний [Текст] // Государственный аудит. Право. Экономика. – 2016. – №3. – С. 103-109.

6 **Багамаев, Г. Т., Магомедова, А. Г.** Проблемы возмещения вреда в связи с несчастным случаем на производстве [Текст] // Евразийский юридический журнал. – 2021. – №4 (155). – С. 142–145.

7 **Баглаев, И. Н.** Актуальные проблемы страхования работников от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний [Текст] // Новеллы права, экономики и управления 2021: сб. науч. тр. по материалам VII междунар. науч.-практ. конф. / Гос. ин-т экономики, финансов, права и технологий. – Гатчина, 2022. – Т. 2. – С. 129–132.

8 **Болдырев, В. А., Черных, А. М.** Вопросы страхования работников от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний [Текст] // Научный аспект: сетевое изд. – 2023. – Т. 13, №12. – С. 1633–1637.

9 **Серикова, Г.С.** Финансовые аспекты деятельности страховых компаний [Текст]. – Караганда, 2010. – 160 с.

10 **Кагирова, С.Д., Лисицкая, А.Д.** Страхование от несчастного случая работника на предприятии [Текст] // Научный альманах Центрального Черноземья. – 2022. – №1/10. – С. 283–287.

11 **Минько, В. М., Цеслик, К. Н.** Компенсация морального вреда при несчастном случае на производстве как фактор активизации деятельности по снижению профессиональных рисков [Текст] // Безопасность жизнедеятельности. – 2022. – №7 (259). – С. 3–7.

12 Правила возмещения затрат на проведение превентивных мер и (или) реабилитационных мер // Приказ Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан №20 от 31 января 2024 года [Электронный ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2400033965.

12 Усиление роли программ страхования в предотвращении несчастных случаев на производстве и профессиональной заболеваемости / Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии [Текст]. – Москва: ILO, 2016. – 56 с.

REFERENCES

1 **Tediosi, F., Lönnroth, K., Pablos-Méndez, A., Raviglione, M.** Build back stronger universal health coverage systems after the COVID-19 pandemic: the need for better governance and linkage with universal social protection [Electronic resource] // BMJ Glob Health. – 2020. – P.1–4. –https://doi.org/10.1136/bmjgh-2020-004020.

2 **Gheorghe, A., Straehler-Pohl, K., Nkhoma, D., Mughandira, W., Garand, D., Malema, D., Murray-Zmijewski, A., Kardan, A., Lievens, T.** Assessing the feasibility and appropriateness of introducing a national health insurance scheme in Malawi [Electronic resource] // Global Health Research and Policy. – 2019. – P.1–1. – https://doi.org/10.1186/s41256-019-0103-5.

3 **Sarkodie, A.O.** Effect of the National Health Insurance Scheme on Healthcare Utilization and Out-of-Pocket Payment: Evidence from GLSS 7 [Electronic resource] // Humanities and Social Sciences Communications, 8(1):293. – November 2021. – P. 1–11. – https://doi.org/10.1057/s41599-021-00984-7.

4 **Fukai, T., Ichimura, H., Kitao, S., Mikoshiba, M.** Medical Expenditures over the Life Cycle: Persistent Risks and Insurance [Electronic resource] // RIETI Discussion Paper Series 21-E-073. – August 2021. – 52 P. – https://www.rieti.go.jp/jp/publications/dp/21e073.pdf.

5 **Agapcov, S. A., Pudov, A. N.** Analiz mekhanizmov sistemy strahovaniya rabotnikov ot neschastnyh sluchaev na proizvodstve i professional'nyh zabolevanij [Analysis of the mechanisms of the employee insurance system against industrial accidents and occupational diseases] [Text] // Gosudarstvennyj audit. Pravo. Ekonomika. – 2016. – №3. – P. 103–109.

6 **Bagamaev, G. T., Magomedova, A. G.** Problemy vozmeshcheniya vreda v svyazi s neschastnym sluchaem na proizvodstve [Problems of compensation for damages in connection with an industrial accident] [Text] // Evrazijskij yuridicheskij zhurnal. – 2021. – №4 (155). – P. 142–145.

7 **Baglaev, I. N.** Aktual'nye problemy strahovaniya rabotnikov ot neschastnyh sluchaev na proizvodstve i professional'nyh zabolevanij [Current problems of insurance of employees against industrial accidents and occupational diseases] [Text] // Novelly prava, ekonomiki i upravleniya 2021: sb. nauch. tr. po materialam VII mezhdunar. nauch.-prakt. konf. / Gos. in-t ekonomiki, finansov, prava i tekhnologij. – Gatchina, 2022. – Vol. 2. – P. 129-132.

8 **Boldyrev, V. A., CHernyh, A. M.** Voprosy strahovaniya rabotnikov ot neschastnyh sluchaev na proizvodstve i professional'nyh zabolevanij [Issues of insurance of employees against industrial accidents and occupational diseases] [Text] // Nauchnyj aspekt: setevoe izd. – 2023. – T. 13, №12. – P. 1633–1637.

9 **Serikova, G. S.** Finansovye aspekty deyatel'nosti strahovyh kompanij [Financial aspects of insurance companies' activities] [Text] – Karaganda, 2010. – 160 p.

10 **Kagirova, S. D., Lisickaya, A. D.** Strahovanie ot neschastnogo sluchaya rabotnika na predpriyatii [Insurance against an employee's accident at the enterprise] [Text] // Nauchnyj al'manah Central'nogo CHernozem'ya. – 2022. – №1/10. – P. 283-287.

11 **Min'ko, V. M., Ceslik, K. N.** Kompensaciya moral'nogo vreda pri neschastnom sluchae na proizvodstve kak faktor aktivizacii deyatel'nosti po snizheniyu professional'nyh riskov [Compensation for moral damage in case of an industrial accident as a factor in activating activities to reduce occupational risks] [Text] // Bezopasnost' zhiznedeyatel'nosti. – 2022. – №7 (259). – P. 3-7.

12 Pravila vozmeshcheniya zatrat na provedenie preventivnyh mer i (ili) reabilitacionnyh mer [Rules for reimbursement of costs for preventive measures and (or) rehabilitation measures] // Prikaz Ministra truda i social'noj zashchity naseleniya Respubliki Kazahstan №20 ot 31 yanvarya 2024 goda [Electronic resource]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2400033965

13 Usilenie roli programm strahovaniya v predotvrashchenii neschastnyh sluchaev na proizvodstve i professional'noj zabolevaemosti [Strengthening the role of insurance programs in the prevention of industrial accidents and occupational

morbidity] [Text] / Gruppa tekhnicheskoj podderzhki po voprosam dostojnogo truda i Byuro MOT dlya stran Vostochnoj Evropy i Central'noj Azii [Tekst]. – Moskva: ILO, 2016. – 56 p.

20.09.24 ж. баспаға түсті.
08.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

**М. А. Баяндин[1], А. М. Курманов[2], А. П. Коваль[3], А. Б. Бекмагамбетов[4], Г. Д. Баяндина[5]*
[1,5]Международный Таразский инновационный институт имени Шерхана Муртазы, Республика Казахстан, г. Тараз
[2,4]Республиканский научно-исследовательский институт охраны труда Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан, Республика Казахстан, г. Астана
[3]Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Республика Казахстан, г. Костанай
Поступило в редакцию 20.09.24
Поступило с исправлениями 08.10.24
Принято в печать 11.11.24

ПРЕВЕНТИВНЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ СТРАХОВАТЕЛЯ И ИХ ФИНАНСИРОВАНИЕ

В статье рассмотрено, что в условиях современной экономики Казахстана вопросы обеспечения безопасных условий труда и защиты работников от несчастных случаев становятся особенно актуальными. Развитие промышленности и рост количества рабочих мест приводят к увеличению числа производственных рисков. Производственный травматизм и несчастные случаи на рабочем месте остаются значительной проблемой, влияющей на экономику предприятий и благосостояние работников. Совершенствование превентивных мер может значительно снизить эти риски и уменьшить финансовую нагрузку на систему ОСНС. Оценка достаточности страховых резервов и капитала для покрытия затрат на превентивные мероприятия страхователя является важным элементом деятельности страховых компаний. Это требует комплексного подхода, включающего анализ рисков, актуарные расчеты, соблюдение нормативных требований и

стратегическое планирование. Инвестиции в превентивные мероприятия способствуют снижению убытков и укрепляют финансовую устойчивость, как страхователя, так и страховщика. В этих условиях обязательное страхование от несчастных случаев играет ключевую роль в защите работников и обеспечении их социальной стабильности. Однако существующая система страхования нуждается в совершенствовании и адаптации к современным вызовам.

Ключевые слова: страхование, превентивные мероприятия, безопасные условия труда, социальная защита, финансовая устойчивость.

**M. A. Bayandin[1], A. M. Kurmanov[2], A. P. Koval[3], A. B. Bekmagambetov[4], G. D. Bayandina[5]*
[1,5]International Taraz Innovation Institute named after Sherkhan Murtaz, Republic of Kazakhstan, Taraz
[2,4]Republican Scientific Research Institute of Labor Protection of the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan, Republic of Kazakhstan, Astana
[3]Kostanay Regional University named after A. Baitursynov, Republic of Kazakhstan, Kostanay
Received 20.09.24
Received in revised form 08.10.24
Accepted for publication 11.11.24

PREVENTIVE MEASURES OF THE POLICYHOLDER AND THEIR FINANCING

The article considers that in the conditions of the modern economy of Kazakhstan, the issues of ensuring safe working conditions and protecting workers from accidents are becoming especially relevant. The development of industry and the growth of the number of jobs lead to an increase in the number of production risks. Occupational injuries and workplace accidents remain a significant problem affecting the economy of enterprises and the well-being of employees. Improving preventive measures can significantly reduce these risks and reduce the financial burden on the OSNS system. Assessment of the sufficiency of insurance reserves and capital to cover the

costs of preventive measures of the policyholder is an important element of the activities of insurance companies. This requires a comprehensive approach that includes risk analysis, actuarial calculations, regulatory compliance and strategic planning. Investments in preventive measures contribute to reducing losses and strengthen the financial stability of both the policyholder and the insurer. In these circumstances, compulsory accident insurance plays a key role in protecting workers and ensuring their social stability. However, the existing insurance system needs to be improved and adapted to modern challenges.

Keywords: insurance, preventive measures, safe working conditions, social protection, financial stability.

МРНТИ 06.52.13

https://doi.org/10.48081/ORBE2483

Е. Бейсембай[1], *И. А. Калиев[2], Т. Н. Ержанов[3]
[1,2,3]Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5046-030X
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2331-3726
*e-mail: kaliev7719@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССОВ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЦИКЛЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассмотрено современное состояние индикативных показателей функционирования цифровой экономики Республики Казахстан. Внимание акцентировано на экономическую оценку существующих стратегических приоритетов и механизмов построения цифровой экономики Казахстана как развивающегося государства на принципах свободной демократической рыночной экономики.

В процессе исследования обозначены среднесрочные задачи и плановые показатели построения цифровой экономики, в рамках государственного регулирования и государственной поддержки финансируемых инвестиций. Проанализированы тенденции освоения инвестиций, направленных на построение и развитие цифровой экономики. Выполнена оценка влияния процессов цифровизации экономики на производительность труда в приоритетных отраслях экономики, на экономический рост, а также на тенденции инновационности и конкурентоспособности экономики страны.

По результатам исследования обозначены экономические и организационные резервы интенсификации построения и развития цифровой экономики.

Гипотеза исследования предполагает, что интенсификация процессов цифровизации должна выстраиваться на принципах развития человеческого капитала, предпринимательской способности экономически активного населения. Цифровая экономика должна оказывать интенсивное влияние на развитие отраслей экономики, связанных с человеческим капиталом (образование, консалтинг). Технологии цифрового развития должны быть непосредственно сопряжены с проведением НИОКР, производством казахстанской инновационной и конкурентоспособной продукции.

В стратегическом периоде масштабы цифровизации экономики должны позволить повысить эффективность использования всех видов экономических ресурсов, включая человеческий капитал, организационно-управленческие возможности совершенствования бизнес-процессов во всех сферах общества.

Ключевые слова: Цифровая экономика; цифровой рынок; экономический рост; инновационное развитие; конкурентоспособность экономики.

Введение

Республика Казахстан на современном этапе выступает страной с развивающейся рыночной экономической системой, интегрированной в глобальные торговые и производственные процессы. Как следствие, экономика страны неизбежно подвержена влиянию со стороны факторов мировой экономической конъюнктуры, мировой конкуренции и научно-технического прогресса. Это предъявляет особые требования к проводимой экономической политики в частном и государственном секторах экономики. Экономическая политика предполагает инновационное развитие, проведение НИОКР. Одним из важнейших инструментов инновационного развития была обозначена цифровизация. Необходимость построения цифровой экономики Республики Казахстан обуславливается мировыми тенденциями цифровизации, где лидерами выступают такие страны, как США и Китай.

В Республике Казахстан в области цифровизации бизнес-процессов как на государственном уровне, так и в системе деятельности крупных, средних и малых предприятий, фирм, компаний, сформирован необходимый базовый фундамент. В макроэкономическом масштабе, под влиянием рыночной среды сформированы экономические и организационные основы построения и развития цифровой экономики. В рамках экономических основ существует значительный потенциал спроса и предложения цифрового оборудования, цифровых товаров и услуг, что формирует цифровой рынок страны, при этом растет потребность во всех видах цифровой продукции, имеет место положительная динамика занятости в отраслях цифровой экономики. В рамках организационных основ наблюдаются тенденции создания новых предприятий по производству и продаже цифрового оборудования, цифровых товаров и услуг, формируется инфраструктура цифровой

экономики (цифровая связь, цифровые коммуникации), разрабатываются государственные программы цифровизации экономики.

Цель статьи – исследовать влияние процессов цифровизации страны на экономические циклы с учетом таких факторов как производительность труда, инновационность и конкурентоспособность экономики.

В качестве основных задач исследования были обозначены: исследование динамики оказания услуг на цифровом рынке страны; построение экономического цикла функционирования цифровой экономики; анализ государственных стратегических программ построения цифровой экономики; исследование тенденций инвестиций в цифровизацию; пофакторная оценка влияния цифровизации на экономические циклы.

Объектом исследования выступает цифровая экономика и цифровой рынок Республики Казахстан.

Предметом исследования выступают тенденции влияния развития цифровизации страны на экономические циклы.

Материалы и методы

Методология научного исследования выстраивается на классическом научном методе, включая такие этапы, как: собирательный метод; аналитический метод; выявление закономерностей; метод постановки гипотез.

Формирование цифровой экономики в Республике Казахстан началось в конце 20 века и интенсифицировалось во втором стратегическом периоде 21 века [1; 2]. Формирование цифровой экономики было неразрывно связано с формированием и развитием цифрового рынка, на котором были предложены:

- компьютеры;
- компьютерное периферийное оборудование;
- компьютерная оргтехника;
- комплектующие в ассортименте и номенклатуре;
-программное обеспечением многоцелевого назначения зарубежного производства;
- услуги цифровой связи.

В дальнейшем в стране наблюдались такие тенденции, как:

- производство казахстанских компьютеров и сопутствующего компьютерного оборудования;
- производство казахстанского программного обеспечения;
- услуги по компьютерному программированию, консалтингу;
- услуги по размещению и переработке данных, размещение WEB-порталов;
- ремонт компьютеров и цифрового коммуникационного оборудования.

Тенденции функционирования цифровой экономики и цифрового рынка Республики Казахстан представлены в соответствии с таблицей 1.

В рамках исследуемого стратегического периода, цифровая экономика демонстрировала максимальные темпы прироста по таким направлениям, как:

- производство компьютеров и периферийного оборудования;
- компьютерное программирование и консалтинг;
- услуги по обработке данных и размещению их на WEB-порталах;
- ремонт компьютеров и цифрового коммуникационного оборудования.

Таблица 1 – Тенденции функционирования цифровой экономики и цифрового рынка Республики Казахстан

Наименование показателя	Значение показателя по годам, млн. тенге					Темп роста 2021 год к 2017 году, %
	2017	2018	2019	2020	2021	
Производство компьютеров и периферийного оборудования	2 807,3	3 638,3	5 537,1	14 166,1	8 901,1	217,1
Производство электронных элементов и компьютерных системных плат	124,7	11,3	426,9	192,7	193,3	55,0
Производство коммуникационного оборудования	124,7	11,3	426,9	192,7	193,3	55,0
Выпуск программного обеспечения	2864,1	2 422,5	1 730,5	1 687,7	2 899,1	1,2
Компьютерное программирование и консалтинг	183 895,4	209057,1	277 711,9	356546,7	515 051,1	180,1
Услуги по обработке данных и размещению их на web-порталах	79 449,7	102 201,8	139 263,2	232 725,5	189 704,2	138,8
Ремонт компьютеров и цифрового коммуникационного оборудования	19 230,2	22682,1	31 598,1	33102,3	42 518,4	121,1
Услуги цифровой связи	752 332,0	782 459,1	854 566,4	926 626,1	1 041 324,9	38,4
Итого	1 040 828,1	1 122 483,5	1 311 261	1 565 239,8	1 800 785,4	73,0

Примечание – Составлено авторами по источнику [3]

В комплексе, экономический цикл функционирования цифровой экономики Республики Казахстан с 2017 по 20121 годы, представлен на рисунке 1.

Исследование экономического цикла функционирования цифровой экономики показывает, что данная область экономической системы динамично развивается, что прежде всего, как мы полагаем, связано с ростом потенциала объемов спроса на цифровые товары и услуги, как со стороны физических лиц, так и сто стороны предпринимателей, производственно-хозяйствующих субъектов.

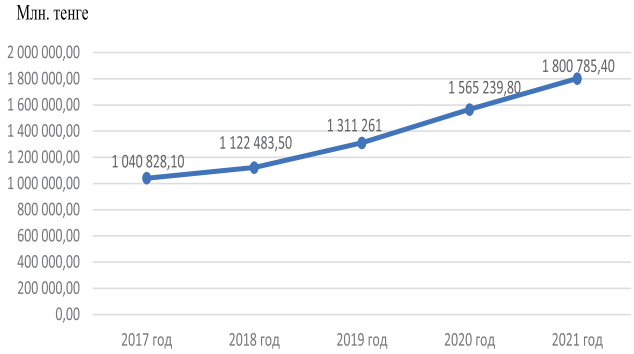

Примечание – Составлено авторами по источнику [3].

Рисунок 1 – Экономический цикл функционирования цифровой экономики Республики Казахстан с 2017 по 2021 годы

Для интенсификации развития цифровой экономики Республики Казахстан, в соответствии с рисунком 2, приняты два стратегических программных документа:

– Государственная программа «Цифровой Казахстан» на 2018–2022 годы [4];

– Концепция цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023–2029 годы [5].

Принятие государственных программ развития цифровой экономики выступает мировым, глобальным трендом. Так, например, в рамках функционирования экономик зарубежных стран, актуально отметить такие программы, как:

- Государственная программа «Digital Economy Agenda» (США) [6];

- Государственная программа «Internet Plus» (Китай) [7];
- Стратегия «Единый цифровой рынок Европы» [8].

Государственные стратегические программы развития цифровой экономики предполагают положительное влияние на экономические циклы, интенсификацию экономического роста.

В стратегической программе развития цифровой экономики до 2022 года, в соответствии с таблицей 2, был заложен основной инструментарий влияния на экономический рост, особое внимание уделено таким индикативным показателям, как: рост производительности труда; создание новых рабочих мест; рост электронной торговли.

Примечание – Составлено авторами по источникам [4; 5].

Рисунок 2 – Государственные стратегические программы развития цифровой экономики в Республике Казахстан

Таблица 2 – Инструментарий влияния цифровой экономики на экономический рост

Наименование индикативных показателей	Значение
Рост производительности труда в горнодобывающей промышленности, %	38,9
Рост производительности труда в обрабатывающей промышленности, %	49,8
Рост производительности труда в отрасли «Транспорт и складирование»	21,2
Рост производительности труда в сельском, лесном и рыбном хозяйстве	45,1
Удельный вес электронной торговли в системе розничных продаж	2,6
Создание рабочих мест в отраслях цифровой экономики, тыс. человек	300
Удельный вес государственных услуг в электронном виде, %	80
Удельный вес населения, выступающих пользователями глобальной сети Интернет, %	82
Удельный вес населения, владеющих знаниями, навыками и компетенциями в области цифровых технологий, %	83

Примечание – Составлено авторами по источнику [4].

Развитие цифровой экономики сопровождалось государственной инвестиционной поддержкой. На первом этапе реализации стратегии построения цифровой экономики, были освоены бюджетные инвестиции в общем объеме 141,05 млрд. тенге. Динамика освоения инвестиций в построение цифровой экономики представлена на рисунке 3.

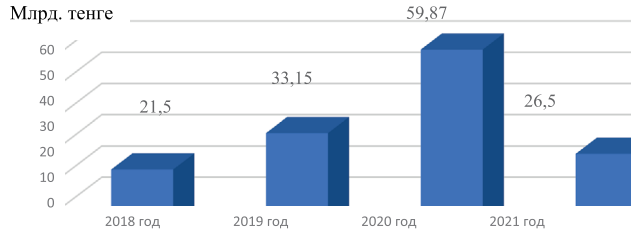

Примечание – Составлено авторами по источникам [4; 5]

Рисунок 3 – Динамика освоения инвестиций в построение цифровой экономики

По основным отраслям цифровой экономики максимальные инвестиции в основной капитал приходились на цифровизацию связи. Минимальные инвестиции приходились на такие отрасли цифровой экономики, как: производство электронных деталей; производство компьютеров и периферийного оборудования; производство оборудования цифровой связи; производство программного обеспечения; ремонт компьютеров и оборудования цифровой связи.

Основные достижения цифровой экономики были использованы в реальном секторе экономики. Первостепенное влияние было сосредоточено на создании smart-производств в промышленности и сельском хозяйстве. Характеристика ведущих промышленных smart-производств представлена в таблице 3.

Таблица 3 – Основные результирующие тенденции создания smart-производств в Республике Казахстан

Наименование предприятия	Направления деятельности предприятия	Характеристика функционирования smart-производства
АО «АК Алтыналмас»	Производство золота	- внедрение искусственного интеллекта; - удаленное управление производственным процессом; - предиктивный анализ технологического процесса; - управление BIG-данными.
ТОО «Мэйкер»	Машиностроение	- комплексная автоматизация производственного процесса от проектирования продукции до ее изготовления.

ТОО «Проммашкомплект»	Машиностроение	- высокотехнологичная комплексная автоматизация производственного процесса от проектирования продукции до ее изготовления.
ТОО «ПОСУК Титаниум» («POSUK Titanium»)	Металлургия	- автоматизация и контроль всех этапов производственного процесса.
ТОО «Казцинк» АО «ERG» АО «Усть-Каменогорский титаномагниевый комбинат»	Металлургия, горнодобывающая промышленность	- система мобильный персонал «Pitram»; - технология «Умный карьер»; - ERP датчики; - спутниковое позиционирование.
АО «Химфарм»	Фармацевтическое производство	- модельная цифровая фабрика; - цифровой инженерный образовательный центр (3D-принтеры, технологии дополнительной реальности).

Примечание – Составлено авторами по источнику [9]

В сельскохозяйственной отрасли за последние пять лет, комплексная цифровизация производственно-хозяйственной деятельности была осуществлена в системе 28 крестьянских хозяйств. Также, в данный период были созданы 18 животноводческих smart-ферм и 3 птицефабрики [10]. Количественные показатели цифровизации сельского хозяйства представлены на рисунке 4.

Инвестиции в цифровую экономику оказали положительное влияние на развитие транспортно-логистической отрасли экономики. Были цифровизированы такие бизнес-процессы, как: сбор и обработка данных об автомобильных дорогах; сбор и обработка данных об транспортных средствах; сбор и обработка данных о проезде по платным автомобильным дорогам; сбор и обработка данных о движении пассажиров рейсовых междугородних автобусов и их билетировании [11].

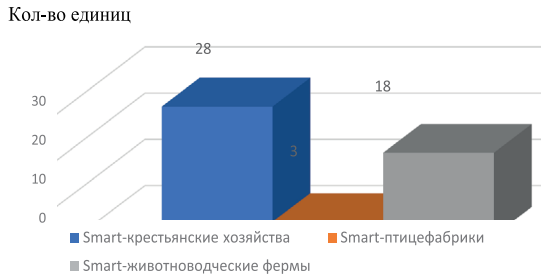

Примечание – Составлено автором по источнику [10]
Рисунок 4 – Показатели цифровизации в сельскохозяйственной отрасли Республики Казахстан

Начиная с 2020 года, были введены в эксплуатацию автоматизированные платные дороги с цифровыми измерительными средствами.

В экономической системе страны имела место положительная динамика развития электронной торговли. В соответствии с рисунком 5, с 2017 по 2022 годы, удельный вес электронной торговли вырос с 1,2 % до 12,5 % [12].

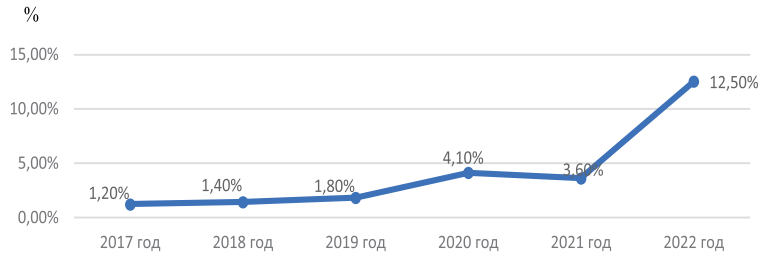

Примечание – Составлено авторами по источнику [12].
Рисунок 5 – Динамика электронных продаж в общем объеме розничной торговли

Исследование и анализ экономической оценки существующих стратегических приоритетов и механизмов построения цифровой экономики показывает, что в Республике Казахстан, в данном направлении, имеет место устойчивое государственное регулирование. Основное внимание сосредоточено на процессы цифровизации ведущих отраслей экономики, создание smart-производств, развитие электронной торговли.

Количественные и качественные показатели участия государства в развитии цифровой экономики, широкомасштабно будут реализованы до 2029 года в соответствии с разработанной концепцией.

Результаты и обсуждение

Несмотря на динамичное развитие цифровой экономики Казахстана, ее общий суммарный вклад в обеспечение экономического роста остается незначительным и имеет цикличность. Оценка влияния цифровой экономики на экономический рост представлена в таблице 4.

Таблица 4 – Показатели влияния цифровой экономики на экономический рост Республики Казахстан

Наименование показателя	Годы				
	2017	2018	2019	2020	2021
Валовый внутренний продукт, млн. тенге	54 378860	61 819540	69 532630	70 649030	83 951590
Тенденции функционирования цифровой экономики и цифрового рынка, млн. тенге	1 040 828,1	1 122 483,5	1 311 261	1 565 239,8	1 800 785,4
Вклад цифровой экономики в ВВП, %	1,91	1,82	1,89	2,22	2,15

Примечание – Составлено авторами по источнику [3].

Сопоставление темпов прироста общего объема услуг на цифровом рынке и темпов прироста ВВП Республики Казахстан, в соответствии с рисунком 6, показывает, что положительная динамика качественного и интенсивного роста цифровой экономики была достигнута только в 2018 и 2021 годы. В данные периоды, темпы прироста общего ВВП, превышали темпы прироста цифровой экономики. Также актуально предположить, что на начальном этапе становления и развития, цифровая экономика, корреляционно может быть связана с основной экономической системой весьма посредственно. Об этом свидетельствует тот факт, что процессы цифровизации ни в какой мере не оказали на инновационное развитие экономики, а, следовательно, и на развитие человеческого капитала, предпринимательскую способность. Индикативные показатели развития уровня инновационности экономики представлены в таблице 5.

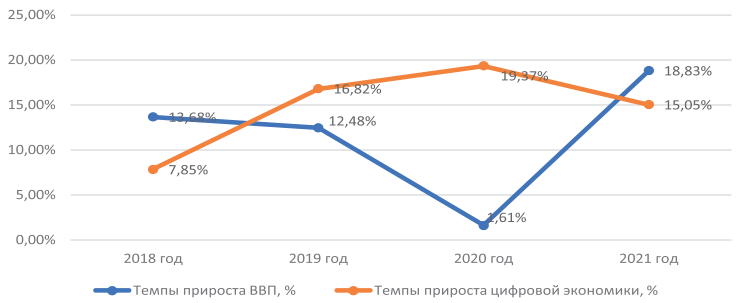

Примечание – Составлено авторами по источнику [3].

Рисунок 6 – Динамика сопоставления темпов прироста общего объема услуг на цифровом рынке и темпов прироста ВВП Республики Казахстан

Таблица 5 – Показатели инновационности экономики Республики Казахстан

Наименование показателя	Годы				
	2017	2018	2019	2020	2021
Общий уровень инновационной активности экономики, %	0,13	0,12	0,12	0,13	0,13
Уровень инновационной активности предприятий, %	9,64	10,59	11,28	11,52	10,50
Уровень инновационности выпускаемой продукции, %	1,55	1,72	1,60	2,43	1,71

Примечание – Источник [13].

Выявленные аспекты влияния процессов цифровизации экономики на экономический рост, инновационность и конкурентоспособность экономической системы, позволяют обозначить основные резервы интенсификации развития цифровой экономики Казахстана, в том числе с учетом мирового, глобального опыта [14; 15]. К данным резервам следует отнести:

- технологии цифровизации должны быть ориентированы не только на интенсификацию производственных процессов, создание smart-производств, но и прежде всего на развитие человеческого капитала, предпринимательскую способность экономически-активного населения;

- цифровая экономика должна оказывать интенсивное влияние на развитие отраслей экономики, связанных с человеческим капиталом (образование, консалтинг);

- технологии цифрового развития должны быть непосредственно сопряжены с проведением НИОКР, производством казахстанской инновационной и конкурентоспособной продукции.

Выводы

Исследования и анализ показывают, что процессы цифровизации являются одним из важнейших приоритетов развития экономики Республики Казахстан. Цифровая экономика призвана решить широкий спектр проблем свойственных традиционной экономике, в таких областях как: ускорение процессов принятия решений; рост производительности труда; ускорение продаж; рост прибыли и рентабельности предприятий. Цифровую экономику следует рассматривать как сложное многофакторное явление. В частности, цифровая экономика должна интенсифицировать процессы развития человеческого капитала, создать качественно новые условия для подготовки и переподготовки кадров. В системе функционирования крупных, средних и малых промышленных производств, процессы цифровизации должны быть ориентированы на проведение НИОКР, выработку политики инновационного развития и расширенного воспроизводства.

По нашему мнению, развитие цифровой экономики позволит в ближайших стратегических перспективах создать основы не только для значительной устойчивости экономической системы страны, но и для ее ускоренного инновационного развития. Развитие инновационной экономики будет сопровождаться: формированием новой культуры инновационного предпринимательства; развитием науки и образования; созданием инновационных smart-технопарков и smart-бизнес-инкубаторов; повышением инновационной грамотности предпринимателей и бизнесменов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Как начинался Казнет. – [Электронный ресурс] – https://www.caravan.kz/gazeta/kak-nachinalsya-kaznet-44479/

2 Казнет. Первый Интернет в Республике Казахстан. – [Электронный ресурс] –https://ru.wikipedia.org/wiki/Казнет

3 Развитие связи и информационно-коммуникационных технологий в Республике Казахстан // Статистический сборник. Нур-Султан. – 2022. – 51 с.

4 Государственная Программа «Цифровой Казахстан». – https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827

5 Концепция цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023-2029 годы – [Электронный ресурс]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269

6 Digital Ecjnomy. Information of the U.S. Departament of Commerce. – [Electronic resource]. – https://www.commerce.gov/news/blog/2015/11/commerce-departments-digital-economy-agenda

7 China unveils Internet Plus action plan to fuel growth. – [Electronic resource]. – http://english.gov.cn/policies/latest_releases/2015/07/04/content_281475140165588.htm

8 A Digital Single Market Strategy for Europe: Communication from the Commission to the European Parliament 2015. – [Electronic resource]. – https://ec.europa.eu/commission/index_en

9 Внедрение Индустрии 4.0 в Казахстане, или как «умные» заводы справились со своей работой в период карантина и мировой пандемии. – [Электронный ресурс]. – https://primeminister.kz/ru/news/reviews/vnedrenie-industrii-40-v-kazahstane-ili-kak-umnye-zavody-spravilis-so-svoey-rabotoy-v-period-karantina-i-mirovoy-pandemii-1483456

10 Smart-фермы появились в Казахстане. – [Электронный ресурс]. – https://kapital.kz/economic/70797/v-kazakhstane-nachali-razvivat-smart-fermy.html

11 В Казахстане подвели итоги цифровизации транспорта и логистики. – [Электронный ресурс]. – https://news.ati.su/news/2020/01/18/v-kazahstane-podveli-itogi-cifrovizacii-transporta-i-logistiki-v-2019-godu-190000/

12 Электронная коммерция в Республике Казахстан. Статистический буклет. – [Электронный ресурс]. – https://stat.gov.kz/upload/iblock/0ee/3opepshkpii0vc15lpn5q1i4dummmmtl/Электронная%20коммерция%20в%20РК%20(рус).pdf

13 Наука Казахстана в цифрах // Информационно-аналитический справочник. 2018 – 2022. – Алматы, 2023. – 96 с.

14 **Verhoef P. C., Broekhuizen T. Bart Ya., Bhattacharya A., Dong J.Q., Fabian N., Haenleinc M.** Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda // Journal of Business Research. – 122, – 2021. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.09.022

15 **Ertz, M., Boily, E.** The rise of the digital economy: Thoughts on blockchain technology and cryptocurrencies for the collaborative economy // International Journal of Innovation Studies,3(4), – 2019. – https://doi.org/10.1016/j.ijis.2019.12.002

REFERENCES

1 Kak nachinalsya Kaznet [How Kaznet began]. – [Электронный ресурс]. – https://www.caravan.kz/gazeta/kak-nachinalsya-kaznet-44479/

2 Kaznet. Pervii Internet v Respublike Kazahstan [Kaznet. The first Internet in the Republic of Kazakhstan]. – [Elektronnyj resurs]. – https://ru.wikipedia.org/wiki/Казнет

3 Razvitie svyazi i informacionno_kommunikacionnih tehnologii v Respublike Kazahstan [Development of communications and information and communication technologies in the Republic of Kazakhstan] // Statisticheskii sbornik. – Nur-Sultan. – 2022. – 51 p.

4 Gosudarstvennaya Programma «Cifrovoi Kazahstan» [State Program «Digital Kazakhstan»] – [Электронный ресурс]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827

5 Koncepciya cifrovoi transformacii razvitiya otrasli informacionnokommunikacionnih tehnologii i kiberbezopasnosti na 2023–2029 godi [Concept of digital transformation, development of the information and communication technology industry and cybersecurity for 2023 - 2029] – [Электронный ресурс]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269

6 Digital Ecjnomy. Information of the U.S. Departament of Commerce [Cifrovaya ekonomika. Informaciya Ministerstva torgovli SHA]. – [Электронный ресурс]. – https://www.commerce.gov/news/blog/2015/11/commerce-departments-digital-economy-agenda.

7 China unveils Internet Plus action plan to fuel growth [Kitai predstavil plan deistvii Internet Plus dlya stimulirovaniya rosta]. – [Electronic resource] – http://english.gov.cn/policies/latest_releases/2015/07/04/content_281475140165588.htm

8 A Digital Single Market Strategy for Europe: Communication from the Commission to the European Parliament [Strategiya edinogo cifrovogo rinka dlya Evropi soobschenie Komissii Evropeiskomu parlamentu]. – [Electronic resource]. – https://ec.europa.eu/commission/index_en

9 Vnedrenie Industrii 4.0 v Kazahstane [Implementation of Industry 4.0 in Kazakhstan]. – [Электронный ресурс]. – https://primeminister.kz/ru/news/reviews/vnedrenie-industrii-40-v-kazahstane-ili-kak-umnye-zavody-spravilis-so-svoey-rabotoy-v-period-karantina-i-mirovoy-pandemii-1483456

10Smart-fermi poyavilis v Kazahstane [Smart farms have appeared in Kazakhstan]. – [Электронный ресурс]. – https://kapital.kz/economic/70797/v-kazakhstane-nachali-razvivat-smart-fermy.html

11 V Kazahstane podveli itogi cifrovizacii transporta i logistiki [Kazakhstan summed up the results of digitalization of transport and logistics]. – [Электронный ресурс]. – https://news.ati.su/news/2020/01/18/v-kazahstane-podveli-itogi-cifrovizacii-transporta-i-logistiki-v-2019-godu-190000/

12 Elektronnaya kommerciya v Respublike Kazahstan [Electronic Commerce in the Republic of Kazakhstan]. Statisticheskii buklet. – [Электронный ресурс]. – https://stat.gov.kz/upload/iblock/0ee/3opepshkpii0vc15lpn5q1i4dummmmtl/Электронная%20коммерция%20в%20РК%20(рус).pdf

13 Nauka Kazahstana v cifrah [Science of Kazakhstan in figures] // Informacionno-analiticheskii spravochnik. 2018 – 2022. – Almaty. – 2023. – 96 p.

14 **Verhoef, P.C., Broekhuizen, T. Bart, Ya., Bhattacharya, A., Dong, J.Q., Fabian, N., Haenleinc, M.** Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda [Cifrovaya transformaciya – mejdisciplinarnaya povestka dnya i razmishleniya] // Journal of Business Research, 122. – 2021. – [Электронный ресурс]. – https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.09.022

15 **Ertz, M., Boily, E.**The rise of the digital economy: Thoughts on blockchain technology and cryptocurrencies for the collaborative economy [Rost cifrovoi ekonomiki-misli o tehnologii blokchein i kriptovalyutah dlya sovmestnoi ekonomiki] // International Journal of Innovation Studies. – 3(4), – 2019. – https://doi.org/10.1016/j.ijis.2019.12.002

Поступило в редакцию 14.11.24
Поступило с исправлениями 15.11.24
Принято в печать 25.11.24

*Е. Бейсембай[1], *И. А. Калиев[2], Т. Н. Ержанов[3]*
[1,2,3]Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
14.11.24 ж. баспаға түсті.
15.11.24 ж. түзетулерімен түсті.
25.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ЦИФРЛАНДЫРУ ПРОЦЕСТЕРІНІҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЦИКЛДЕРГЕ ӘСЕРІ

Мақалада Қазақстан Республикасының цифрлық экономикасының жұмыс істеуінің индикативтік көрсеткіштерінің қазіргі жағдайы қарастырылған. Еркін демократиялық нарықтық экономика

қағидаттарына дамушы мемлекет ретінде Қазақстанның цифрлық экономикасын құрудың қолданыстағы стратегиялық басымдықтары мен тетіктерін экономикалық бағалауға ерекше назар аударылды.

Зерттеудің кіреберісінде мемлекеттік реттеу және мемлекеттік инвестициялық қолдау шеңберінде елдің цифрлық экономикасын құрудың орта мерзімді міндеттері мен жоспарлы көрсеткіштері көрсетілген. Цифрлық экономиканы құруға және дамытуға инвестицияларды игеру үрдістері талданды. Экономиканы цифрландыру процестерінің экономиканың басым салаларындағы еңбек өнімділігіне, экономикалық өсуге, сондай-ақ ел экономикасының инновациялылығы мен бәсекеге қабілеттілігі үрдістеріне әсерін бағалау орындалды.

Зерттеу нәтижелері бойынша цифрлық экономиканы құру мен дамытуды қарқындатудың экономикалық және ұйымдастырушылық резервтері белгіленді.

Зерттеу гипотезасы цифрландыру процестерінің қарқындылығы адами капиталды, экономикалық белсенді халықтың кәсіпкерлік қабілетін дамыту қағидаттарына негізделуі керек деп болжайды. Цифрлық экономика адами капиталмен (білім беру, консалтинг) байланысты экономика салаларының дамуына қарқынды әсер етуі тиіс. Цифрлық даму технологиялары ҒЗТКЖ жүргізумен, Қазақстандық инновациялық және бәсекеге қабілетті өнімдер өндірумен тікелей ұштасуы тиіс.

Стратегиялық кезеңде экономиканы цифрландыру ауқымы экономикалық ресурстардың барлық түрлерін, оның ішінде адами капиталды, қоғамның барлық салаларындағы бизнес-процестерді жетілдіру үшін ұйымдастырушылық және басқару мүмкіндіктерін пайдалану тиімділігін арттыруға мүмкіндік беруі тиіс.

Кілтті сөздер: Цифрлық экономика; цифрлық нарық; экономикалық өсу; инновациялық даму; экономиканың бәсекеге қабілеттілігі.

*Y. Beisembay[1], *I. A. Kaliyev[2], T. N. Yerzhanov[3]*
[1,2,3]Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar
Received 14.11.24
Received in revised form 15.11.24
Accepted for publication 25.11.24

INFLUENCE OF DIGITALIZATION PROCESSES ON ECONOMIC CYCLES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article examines the current state of indicative indicators of the functioning of the digital economy of the Republic of Kazakhstan. The attention is focused on the economic assessment of the existing strategic priorities and mechanisms for building the digital economy of Kazakhstan as a developing state on the principles of a free democratic market economy.

The study identifies medium-term objectives and planned indicators for building a digital economy, within the framework of state regulation and state support for financed investments. Trends in the development of investments aimed at building and developing a digital economy are analyzed. An assessment is made of the impact of digitalization processes on labor productivity in priority sectors of the economy, on economic growth, as well as on trends in the innovation and competitiveness of the country's economy.

Based on the results of the study, economic and organizational reserves for intensifying the construction and development of the digital economy are identified.

The hypothesis of the study suggests that the intensification of digitalization processes should be built on the principles of developing human capital, entrepreneurial ability of the economically active population. The digital economy should have an intensive impact on the development of economic sectors related to human capital (education, consulting). Digital development technologies should be directly linked to R&D, production of Kazakhstani innovative and competitive products.

In the strategic period, the scale of digitalization of the economy should allow increasing the efficiency of using all types of economic resources, including human capital, organizational and managerial capabilities for improving business processes in all areas of society.

Key words: Digital economy; digital market; economic growth; innovative development; competitiveness of the economy.

ҒТАМР 06.71.45

https://doi.org/10.48081/UDOG5321

С. В. Беспалый[1], Ю. Ю. Колесников[2], Л. И. Кашук[3], А. А. Капцов[4]

[1,2]Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
[3,4] Инновациялық Еуразия университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7462-5340
[2]ORCID: https://orcid.org/0009-0002-2900-4390
[3]ORCID: https://orsid.org/0000-0002-8754-3184
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2136-7157
*e-mail: sergeybesp@mail.ru

ТҰРАҚТЫ ДАМУ МАҚСАТТАРЫН ІСКЕ АСЫРУ ҮШІН УНИВЕРСИТЕТТЕРДІ БАСҚАРУ: ӘЛЕМДІК ҮРДІСТЕР

Университеттегі басқару оқытуда, зерттеулерде және жобаларда тұрақты даму бастамаларын (УР) іске асырудың негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл мақалада университеттегі ТДМ-мен байланысты процестерді басқарудың рөліне қарамастан, тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асыру үшін университеттерді басқару процестерін зерттеу ұсынылған, тек бірнеше зерттеулер бұл қатынастарды жоғары білім беруде жан-жақты зерттеген. Білімдегі бұл олқылықтың орнын толтыру үшін мақалада университеттерде ТДМ басқару мен іске асыру арасындағы байланыс бағаланады. Бұл зерттеудің әдіснамасы библиометриялық талдау болады, онда тақырып бойынша әдебиеттер талданады, сонымен қатар шетелдік университеттердің жағдайлық зерттеулерін қарастырады. Қазақстан жағдайында бейімделуі мүмкін шетелдік жоғары оқу орындарының табысты тәжірибесінің мысалдары талқыланады. Бұл қос тәсіл әдістемесі қазіргі жағдайда тиімді басқару университеттердің ТДМ қабылдауына және оларды өз қызметінде жүзеге асыруға қалай әсер ететінін анықтады. Тhe зерттеу университеттерге басқаруға тиісті назар аудара отырып, ТДМ-ны жүзеге асыруға көмектесетін ұсыныстар бар. Тұжырымдалған ұсынымдар институционалдық өзгерістер қажеттілігін, тұрақты дамуға бағытталған білім беру бағдарламаларын кеңейтуді және жоғары оқу орындары мен мүдделі тараптар арасындағы әріптестікті күшейтуді қамтиды.

Кілтті сөздер: басқару, университеттер, жоғары оқу орындары, тұрақты даму мақсаттары, университет басшылығы.

Кіріспе

Жоғары оқу орындарын басқару құрылымдар мен университет қауымдастығын және оның мүдделі тараптарын қозғайтын мәселелер бойынша шешім қабылдау рәсімдерін қамтиды. Университеттерді тиімді басқарудың орталық элементі олардың миссиясы мен қызметін әр мекеменің тұрақты дамуының тиісті мақсаттарымен стратегиялық түрде келісу арқылы тұрақтылыққа қол жеткізу болып табылады. Тиімді басқару құрылымы өз міндеттерін атқару және жоғары оқу орындарының миссиялары мен тұрақты дамуға қол жеткізудің көзқарасына сәйкес тұтастықты қамтамасыз ету үшін жеткілікті дербестігі бар функционалды басшылықтан тұрады. Басқару да педагогика, зерттеулер және ақпараттық-ағартушылық қызметтің көмегімен университеттің тұрақтылығын қамтамасыз ете отырып, басқарудың бүкіл құрылымында маңызды рөл атқарады. Тұрақтылықты қамтамасыз етудегі басқарудың рөлі университеттің тұрақтылық жоспарлары мен модельдерін таңдау кезінде шешуші болып табылады, мысалы оларды жанды зертхана ретінде пайдалану және университеттерді аймақтық, әлеуметтік, экологиялық және экономикалық тұрақтылық желісіне қосу [1, 45-б.; 2, 14105-б.; 3, 613-б.]. Тұрақты дамуды жоспарлаудағы және бастамаларды жүзеге асырудағы басқарудың жетістігі көбінесе стратегиялық жоспарлау, басшылықтың бейілділігі, сенімді қолдау, тұрақты даму мәдениеті, тиімді коммуникация және кері байланыс механизмдері секілді факторларға байланысты.

Университеттердің ұсынатыны және ТД үшін серіктестік қарым-қатынас құруды қосқанда, барлық 17 ТДМ-ға қосатыны бар. Университеттегі басқару жүйесінің құрылымын өзгерту тұрақты дамудың нақты көзқарасын, тиісті жоғары оқу орны үшін саясат пен стратегиялық жоспарды, сондай-ақ зерттеу бағыттарын, ақпараттық-ағартушылық жұмыстарын және стейкхолдерлермен серіктестік жасауды қамтуы қажет. Зерттеулердің көпшілігі университет басшылығының университет аумағында бастамашылық етілуі және жүзеге асырылуы тиіс қызмет басымдықтарын анықтайтынын көрсетеді [4, 264-284-бб.; 5, 7299-б.]. Сонымен бірге, жоғары оқу орындарының басшылары университеттің кең ауқымды іс-шараларды тұрақты қолдауға бастамашылық жасау және ілгерілетуде және олардың табыстылығын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Университеттер университет аумағындағы, сондай-

ақ одан тыс аймақтардағы тұрақты дамуды қосқанда, түрлі тақырыптар бойынша жаңашылдық қызметке қатыса алады [6, 640-б.].

Жоғары білім беру саласындағы әкімшілер тұрақтылықты зерттеу және қоршаған қауымдастықтарға енгізуге көмектесу үшін ұжымдық әрекеттермен бағдарламаларды және бастамаларды құруда бірлесіп қызмет істей алады. Оқытуды қолдаумен қатар, жоғары оқу орындарының басшылығы университеттердегі ғылыми зерттеулерді қолдап, ғылыми және технологиялық дамудың катализаторы болуы керек [1, 45-б.; 2, 14105-б.; 3, 613-б.].

Жоғары оқу орындарында ТДМ-ға қол жеткізудегі басқарудың маңыздылығына қарамастан, кейбір мекемелер басқарудың ресми құрылымынсыз тұрақты даму аясындағы бастамаларды іске асырады. Жоғары оқу орындарында тұрақты дамуды тиімді ілгерілету басқарудың сенімді құрылымының көмегімен үйлестіруді талап етеді [7, 13-б.; 8, 217-б.]. Жоғары оқу орындарында тұрақты даму жөніндегі күш-жігер көбінесе тұрақты даму тұжырымдамаларын әзірлеуге және ресми құрылымсыз кейбір бастамаларды жүзеге асыруға немесе бүкіл университеттің «экожүйесінің» барлық функционалдық бөлімшелерінде тұрақты дамуды орталықтандыруға жиі бағытталған.

Білімдегі осы кемшіл тұстарды толықтыру үшін аталмыш зерттеу библиометриялық талдау және тақырыптық зерттеулердің біріктірілген тәсілін қолдана отырып, университеттерде ТДМ басқару мен жүзеге асырудағы байланысқа баға береді. Бұл басқару мәселелерінің жоғары оқу орындарының ТДМ-ды қалай қабылдайтынына және іске асыратынына әсер ету дәрежесін анықтауға септігін тигізеді. Зерттеуде басқаруға болжалды назар аудара отырып, жоғары оқу орындарына ТДМ-ды жүзеге асыруға көмек көрсететін ұсынымдар бар.

Материалдар мен әдістері

Бұл зерттеу жоғары оқу орындарында ТДМ басқару және жүзеге асыру арасындағы байланыстарды толықтай түсінуді қамтамасыз ету үшін библиометриялық бағалау әдістері мен тақырыптық зерттеулердің үйлесіміне негізделген. Библиометриялық талдауды толықтыратын тақырыптық зерттеулер беделі жақсы университеттердің бұл мәселені басқаруда, саясат және тәжірибеде қалай шешетінін жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді.

Жарияланымды жинау және шолуда қолданылатын библиометриялық талдау іздеу жолына негізделген. 2024 жылғы 7 мамырдағы жай-күй бойынша іздеу жолы 423 жарияланымды берді. Библиометриялық баға беру үшін VOSviewer бағдарламалық жасақтамасы таңдалды, оның негізгі қызметі библиометриялық желіні құру және көзбен шолу болып табылады. Деректерге түсінік беру және жалпылау үшін қолданылатын әдіс шығыс

деректерді білдіретін желілік графтың бірлескен пайда болуына талдау жүргізу арқылы іске асырылды, ал тораптың диаметрі терминнің пайда болу жиілігін білдіреді. Бұл терминнің басқа терминге жақындығы олардың бір-бірімен байланысты болатынын және осылайша олардың бірлесіп пайда болу жиілігіне байланысты бір тақырыптық кластерге жататынын көрсетеді.

Соңында, әдебиетке терең талдау жүргізу арқылы және анықталған 423 жарияланымның ішінен жоғары оқу орындарында ТДМ жүзеге асырудағы рөлін тереңірек ұғынуды қамтамасыз ету үшін таңдалған алты тақырыптық зерттеу талқыланды. Сонымен қатар, бұл зерттеуде түрлі елдердің 10 іріктемесінен қандай университеттердің тұрақты даму стратегиясы немесе тұрақты даму саласындағы іс-қимыл жоспары, сондай-ақ құзыреті тұрақты дамуды қамтитын жоғары басшылық мүшесінің бар-жоғын анықтау әрекетін жасау талпынысы болды.

Нәтижелері және талқылау

Университеттер әлеуметтік өзгерістерде және тұрақты дамуды ілгерілетуде шешуші рөлді атқара отырып, білім беру, зерттеулер мен инновациялар саласындағы көшбасшылар болып табылады. Бұл маңызды рөлді Тұрақты даму мүдделері үшін білім беру саласының онжылдығы секілді жақын арадағы күш-жігерден байқауға болады. ТДМ және оның міндеттері университеттерді қосқанда, барлық мемлекеттік және жекеменшік ұйымдарда жүзеге асыруды қажет ететін экономикалық, әлеуметтік және экологиялық мәселелердің күрделі спектрін қамтиды.

Жоғары білім беру саласында ТДМ-ды жүзеге асыруда басқарудың атқаратын рөлі.

1-сурет ТДМ-ды жүзеге асыру кезінде университеттерді басқаруды зерттеуде зерттеушілер анықтаған негізгі тұжырымдамалардың жиынтығын көрсетеді, оған VOSviewer бағдарламалық жасақтамасының көмегімен орындалған сәйкестікке талдаудың арқасында қол жеткізілді. Шығыс деректер төрт кластерден тұратын желілік графты құрды, олар басқару процестері мен саясат секілді басқаруды зерттеудің негізгі бағыттарын [9, 500-б.], университеттердің басқарудан туындайтын аспектілердің бірі болып табылатын «жасыл» университет операцияларын жүзеге асыру үшін ішкі ресурстарды шоғырландыруын, сабақ беру және оқыту, зерттеулер және қоғамға қызмет көрсету секілді білім беру жүйелеріне тұрақтылықты енгізетінін, сондай-ақ БҰҰ-дың 2030 жылғы кезеңге дейінгі тұрақты даму саласындағы Күн тәртібіне қалайша үлес қосатынын көрсетеді [5, 7299-б.]. Білім беру жүйесімен тұрақтылықты біріктіруге қатысты басқару процестері мен мәселелеріне көбірек көңіл бөлінетіндігін талдау көрсетіп отыр.

Көк түсті кластер басқару тұжырымдамасымен тығыз байланысты, осыған сәйкес жоғары оқу орындары тәжірибе және ішкі ұйымдастыру арқылы тұрақты дамудың өзгеру процесіне қарай бет алады. Осылайша, аталған кластер мына терминдерді қамтиды: басқару, өзгеру, өсу, жүйелер, болашақ, технологиялар, бизнес-модель және әлеуметтік инновациялар. Бұл құрылым әдебиетте кеңінен танымал, онда жоғары оқу орындарындағы басқару процестерінің тұрақты дамуға ауысу жолында септігін тигізуі немесе бөгет жасауы мүмкін қозғаушы күштер мен кедергілер зерттеледі [10, 563-б.]. Тұрақты дамуға көбірек бағытталған университетердегі түрлену Санчес пен басқалары [11, 45-б.] университеттердегі тұрақты дамудың жаңғыруы мен бірігуіне ықпал ету мүмкіндігі ретінде қарастыратын инновациялық процестермен байланысты. Роф сипаттағандай [12, 4980-б.], осындай серпінді ортаға байланысты университеттердің бизнес-модельдерін өзгертуге қатысты қосымша пікірталас тұрақты даму және жауапты басқаруға арналған инновациялар призмасы арқылы зерттеулердің жаңа саласы болып көрінеді [13, 6-б.].

Сары түсті кластер өз кезегінде саясат, көрсеткіштер, шеңберлер, мәселелер, кедергілер және институттар секілді терминдерді қарастырады.

Осы кластердің басқаларымен салыстырғанда, терминдердің саны бойынша ең кіші екендігіне қарамастан, ол саяси шеңберлердің, есеп берушілік пен мониторинг жүйелерінің көмегімен жоғары оқу орындарының университет қызметінде, не болмаса стратегияларда тұрақтылықты қамтамасыз етудегі басқарушылық рөлі жайлы түсінік береді. Көк түсті кластер өзгеру және инновациялық процестермен байланысты болса да, сары түсті кластер университеттер жоғары оқу орындарында ТДМ-ды басқаруға ықпал етуі мүмкін көрсеткіштерді, институционалдық шеңберлерді және бағалау жөніндегі бастамаларды енгізу кезінде қиындықтар мен кедергілерге тап болу-болмайтындығын қарастырады [9, 500-б.; 11, 45-б.]. Бұл кластер, атап айтқанда, университеттерде ТДМ-ға бағытталған бағдарламаларды өзектендіруге және ТМД-ды университет қызметімен біріктірудегі алға басуды қадағалауға арналған институционалдық реформалар мен бағалау/мониторинг жүргізу жүйелерінің маңыздылығын баса көрсетеді.

Қызыл түсті кластер басқарудың университеттердегі ТДБ-ға қалайша ықпал ететіндігін көрсетеді. Ол инновациялар, құзыреттер, оқу бағдарламасы, студенттер, білім және ТДБ секілді құрылымдарды қамтиды. Осы кластердің оң жақ бұрышындағы «мінез-құлық» терминінің орталықта орналасуы университеттерде ТДМ күн тәртібін біріктіру бағытында трансформациялық өзгерістерге қол жеткізу үшін алуан түрлі мүдделі тараптардың мінез-құлқындағы өзгерістердің маңыздылығының дәлелі болып табылады. Университет басшыларының еркі және бейілділігі болса

ғана мұндай өзгерістерге ықпал етуге болады. Олар оқу бағдарламаларын реформалау мен құзыреттілікті арттыруға күш салуы керек.

Соңында, жасыл түсті кластер университеттердің жағымсыз және жағымды сыртқы әсерлеріне, әсіресе олардың климаттың өзгеруі, энергетика және азық-түлік қауіпсіздігі секілді тұрақтылықтың экологиялық аспектілеріне әсер етуіне баса назар аудара отырып, университеттердің ТДМ-ға қол жеткізудегі рөлі туралы пікірталас туғызады. Ол сондай-ақ университеттердің өз қызметтері мен басқару жүйелерінің жұмысын олардың әсерін азайту немесе тәжірибесі мен қызметін Тұрақты даму аясындағы күн тәртібіне, құқықтық нормаларға және «жасылға ауысу» сияқты бастамаларға бейімдеу үшін қалайша ұйымдастыратынын қарастырады. Осы кластердегі терминдер мен басқа терминдер арасындағы тығыз байланыстар, мысалы өзгеру және саясат, жоғары оқу орындарының жанды зертхана және инновациялық экожүйелер бола тұра, тұрақты даму және климаттың өзгеру мәселелерін шешуге бағытталған іс-әрекеттерін басқара алатындығын көрсетеді. Сонымен қатар, олар ТДМ-ға қол жеткізу үшін тұрақты даму саласындағы бастамаларды кеңейтуге үлгі бола отырып, жол ашуы мүмкін, 1-сурет.

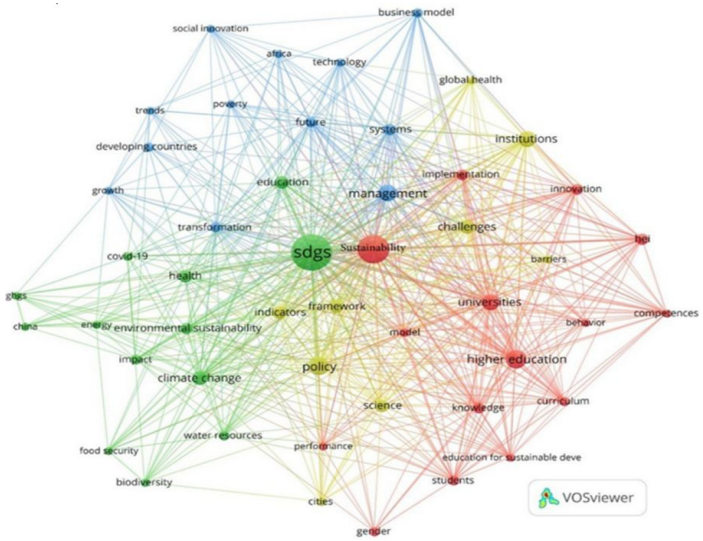

Сурет 1 – Жоғары білім беру саласындағы Тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асыру кезінде университеттерді басқарудың негізгі тұжырымдамалары

Университеттерде ТДМ-ды жүзеге асыру кезінде тиімді басқару практикасының тақырыптық зерттеулері. Университеттер арасында ТДМ-ды жүзеге асырудағы басқарушылық рөлдің легитимділігін арттыру үшін әдебиетті шолудан алынған алты тақырыптық зерттеуге, сондай-ақ 1-суретте көрсетілген төрт тұжырымдамалық кластерге талдау жасалды. Талқылау үшін таңдалған университеттер тұрақты дамуды басқарумен және тұрақты дамуды жүйелі түрде қамтамасыз етудегі көшбасшылық беделімен тек білім беру және зерттеу тәжірибесінде ғана емес, сонымен қатар өз қызметтерінің қызметінде де белгілі [11, 45-б.]. Көк түсті кластер университеттер «жасыл» экономикаға ауысу үшін қабылдайтын түрленімді және инновациялық процестерге назар аударады.

Келтірілген тақырыптық зерттеулердің тағы бір айрықша аспектісі басқарудың формалды тетіктерінің, сондай-ақ қоршаған ортаны басқару стандарттары мен құралдарының болу дәрежесі. Осы құралдардың үлгілеріне Стандарттау жөніндегі халықаралық ұйым (ISO) 14,001; Еңбекті қорғау және еңбек қауіпсіздігінің техникасы менеджментін стандарттау жөніндегі халықаралық ұйым – ISO 45001; және ЕО экологиялық менеджемент және аудит схемасы жатады. Бұл басқару жүйелері университеттердегі тұрақты даму мәселелерін шешуге арналған саясат, басқару құрылымдар және көрсеткіштер жиынтығына қатысты болғандықтан, сары түсті кластермен байланысты.

Жоғары білім беру саласында ТДМ-ды жүзеге асыру кезіндегі тәжірибені бұдан әрі талқылау үшін QS World University Rankings 2023 рейтингінде бірінші орындарды иеленген 10 жоғары оқу орындарының деректері зерттелді, бұл ретте әкімшілікте тұрақты дамуға жауапты адамның болуынан басқа, тұрақты даму саласындағы іс-қимылдар стратегиясы бар. QS World University Rankings 2023 рейтингінде бірінші орындарды иеленген 10 жоғары оқу орындарының ішінен 100 %-нда осы тақырыпқа тікелей қатысы бар іс-қимылдар жоспары мен стратегиялары бар. Сонымен бірге, тұрақты дамуға жауапты кем дегенде бір әкімші бар. Осылайша, 10 жетекші жоғары оқу орындарының іс-қимылдар стратегиясы, сондай-ақ тұрақты даму мәселелерімен айналысатын жоғары басшылығы бар. Талдау жүргізілген жоғары оқу орындарының көпшілігінде әдетте «жасыл офис» немесе «тұрақты даму офисі» деп аталатын, тұрақты дамуға жауап беретін бөлім бар. Дегенмен, рейтингтегі жақсы орындарға қарамастан, кейбір университеттерге іс-қимыл жоспарлары және тұрақты дамуға жауапты әкімшілер әлі де қажет. Мәселен, Колумбия университетінде (АҚШ) және Джонс Хопкинс университетінде (АҚШ) тұрақты дамуға қатысты іс-қимыл жоспарлары бар. Алайда, жоғары басшылықта осыған жауапты адам жоқ. Өз кезегінде, Гонконг университетінде (Қытай), Токио университетінде

(Жапония), Сеул ұлттық университетінде (Оңтүстік Корея) біреуі де, екіншісі де жоқ.

Қаржыландыру туралы ақпарат: Зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (грант № AP19677552).

Қорытынды

Аталған мақалада университеттерді басқару және олардың ТДМ-ды жүзеге асыруы арасындағы байланысын жақсырақ түсіну үшін аралас әдіс-тәсіл қолданылды. Әдеби көздерге талдау жүргізу кезінде олардың көп саны анықталды, аталмыш әдебиетте басқару мен ТДМ-ның түрлі аспектілері, оның ішінде (1) жоғары оқу орнын іштей басқарудың ТДМ-ға қол жеткізу жолында қозғаушы күштерді және кедергілерді қалай жасайтындығы; (2) саяси шеңберлер мен мониторинг жүйелерінің ТДМ-ды жүзеге асыруға қалай ықпал ететіндігі; (3) басқарудың барлық пәндер мен оқу бағдарламалары бойынша ТДБ-ға қалай ықпал ететіндігі; (4) ТДМ-ға қатысты басқарудың университет күш-жігері мен қызметінің жағымсыз және жағымды сыртқы әсерлеріне қалай әкеп соғатындығы қарастырылады.

Осы мақалада баяндалған қадамдардың кез келген біреуін жүзеге асыру бойынша біртіндеп жасалған қадамдары жоғары оқу орындарын тұрақтылықты қамтамасыз ету мақсатына жақын етеді. Бірақ, ұзақ мерзімді пайданы алу үшін мынадай кейбір ұсынымдарды беру қажет:

Басқару саласындағы бастамалар ашық және инклюзивті болуы тиіс, қысқа мерзімді мақсаттарға назар аудармай, тұрақтылық ерекшеліктерін ескеріп, ұзақ мерзімді болу.

Басқару процестері қызметкерлерді немесе студенттерді басқаратынына қарамастан, жоғары оқу орындарындағы бастамалардың алуан түрлілігін және олардың тәжірибесін ескеруі қажет.

Қаражаттың жетіспеушілігі тиімділігін төмендетуі мүмкін болғандықтан, басқаруға байланысты күш-жігерді қолдау үшін тиісті қаржылық жағдайлар көзделуі тиіс.

Факультеттерге студенттерді оқытуға көбірек әсер ететіндіктен, тұрақты дамуға қатысты басқарушылық шешімдерді қабылдау; зерттеулердің көп санын жүргізу; гранттарға және мекемелер арасындағы ынтымақтастыққа қатысу өкілеттіктері берілуі тиіс.

Осындай адамды жалға алумен айналысатын ректордың және директорлар кеңесінің рөлі маңызды. Басшысы тұрақтылықты түсінбейтін және университеттің ТДМ міндеттерін қалай шешетінін түсіндіре алмайтын кез келген университет қазіргі уақытта ТДМ тұрақты даму жолымен жүруге нашар дайындалған.

Жоғары оқу орындарын басқару жүйелері бір жағынан жоғары басшылықтың, екінші жағынан академиялық емес қызметкерлер мен студенттердің белсенді қатысуымен барлық бағыттар бойынша тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс екендігі баса айтылады. Осылайша, басқару Жоғары білім беру саласындағы тұрақты дамудың күн тәртібін жүзеге асыру жөніндегі күш-жігердің маңызды бөлігі болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Leal, Filho, V., Ozuyar, P.G., Dinis, M. A. P., Azul, A. M., Alvarez, M.G., Neiva, SDS, Salvia, A.L., Borsari, B., Danila, A., and Vasconcelos, CR.** Living laboratories in the context of the UN Sustainable Development Goals: the current state [Text] // The science of sustainable development. – 2022. – № 2. – P. 45.

2 **Leal Filho, V., Salvia, A. L., Abubakar, I. R., Mifsud, M., Azadi, H., Sharifi, A., Levasseur, T., Lutz, J. M., Velasquez, L., Singh, P., Pretorius, R. and Lombardi P.** The impact of the COVID-19 pandemic on the daily lives of higher education institutions: a global perspective [Text] // Sustainable Development. – 2022. – № 14(21). – P. 14105.

3 **Leal Filho, V., Wall, T., Barbir, J., Alverio, G. N., Dinis, MAP, and Ramirez, J.** The relevance of international partnership in the implementation of the UN Sustainable Development Goals [Text] // Nature Communications. – 2022. – № 13(1). – P. 613.

4 **Mader, K., Scott, G. and Abdul Razak, D.** Effective change management, management and policy of sustainable transformation of higher education [Text] // Journal of Accounting, Management and Policy in the Field of Sustainable Development. – 2013. – № 4(3). – P. 264–284.

5 **Rig, N. A., Gatersleben, B. and Christie, I.** Managing organizational change to ensure sustainability in higher education institutions: a systematic quantitative review of the literature [Text] // Sustainable Development. – 2021. – № 13(13). – P. 7299.

6 **Bauer, M., Rickmann, M., Needlich, S. and Borman, I.** Sustainable Development Management in higher education institutions: are you ready for transformation? [Text] // Frontiers in Sustainability. – 2021. – № 2. – P. 640.

7 **Anholon, R., Serafim, Member of Parliament, Lourenzani, V. L., Silva, I. B. and Rampasso, I. S.** Leadership in Brazil's public universities: initiatives implemented by three Sao Paulo public universities in the context of the COVID-19 pandemic [Text] // International Journal of Public Leadership. – 2020. – № 17(1). – P. 13.

8 **Davis, H. and Godegebuure, L.** Governance for sustainability in higher education [Text] // In the book Ethics in Higher Education: Value Leaders of the Future, chapter – 2017. – № 12. – P. 217.

9 **Paletta, A. and Bonoli, A.** University governance from the perspective of the United Nations 2030 Agenda: the example of the University of Bologna [Text] // International Journal of Sustainable Development in Higher Education. – 2019. – № 20(3). – P. 500.

10 **Blanco-Portela, N., Benayas, J., Pertierra, L. R. and Lozano, R.** Towards the integration of sustainability in higher education institutions: an overview of the driving forces and obstacles to organizational change and their comparison with those found in companies [Text] // Journal of Clean Production. – 20217. – № 166. – P. 563.

11 **Sanchez, FEF., Campos, ML., Gaio, LE. and Belli, M.M.** A proposal on the archetypes of sustainable development actions for higher education institutions [Text] // International Journal of Sustainable Development in Higher Education. – 2021. – № 2. – P. 45.

12 **Rof, A., Bikfalvi, A. and Marquez, P.** Digital transformation for business model innovation in higher education: Overcoming tensions [Text] // Sustainable Development. – 2020. – № 12 (12). – P. 4980.

13 **Беспалый, С. В., Альназарова, Г. Ж., Капцов, А. А., Петренко, А. А., Бутенов, Ж. С.** Высшее образование и цели устойчивого развития: реализация в развивающихся странах [Текст] // Grand Altai Research & Education. 2023.- № 2. – С. 6.

REFERENCES

1 **Leal Filho, V., Ozuyar, P. G., Dinis, M.A. P., Azul, A. M., Alvarez, M. G., Neiva, SDS, Salvia, A. L., Borsari, B., Danila, A., and Vasconcelos, CR.** Living laboratories in the context of the UN Sustainable Development Goals: the current state [Text] // The science of sustainable development. – 2022. – № 2. – P. 45.

2 **Leal Filho, V., Salvia, A.L., Abubakar, I. R., Mifsud, M., Azadi, H., Sharifi, A., Levasseur, T., Lutz, J.M., Velasquez, L., Singh, P.,** Pretorius, R. and Lombardi, P. The impact of the COVID-19 pandemic on the daily lives of higher education institutions: a global perspective [Text] // Sustainable Development. – 2022. – № 14(21). – P. 14105.

3 **Leal Filho, V., Wall, T., Barbir, J., Alverio, G.N., Dinis, MAP, and Ramirez, J.** The relevance of international partnership in the implementation

of the UN Sustainable Development Goals [Text] // Nature Communications. – 2022. – № 13(1). – P. 613.

4 **Mader, K., Scott, G. and Abdul, Razak D.** Effective change management, management and policy of sustainable transformation of higher education [Text] // Journal of Accounting, Management and Policy in the Field of Sustainable Development. – 2013. – № 4(3). – P. 264-284.

5 **Rig, N.A., Gatersleben, B. and Christie, I.** Managing organizational change to ensure sustainability in higher education institutions: a systematic quantitative review of the literature [Text] // Sustainable Development. – 2021. – № 13(13). – P. 7299.

6 **Bauer, M., Rickmann, M., Needlich, S. and Borman, I. Sustainable** Development Management in higher education institutions: are you ready for transformation? [Text] // Frontiers in Sustainability. – 2021. – № 2. – P. 640.

7 **Anholon, R.,** Serafim, Member of Parliament, Lourenzani, V. L., Silva, I.B. and Rampasso, I.S. Leadership in Brazil's public universities: initiatives implemented by three Sao Paulo public universities in the context of the COVID-19 pandemic [Text] // International Journal of Public Leadership. – 2020. – № 17(1). – P. 13.

8 **Davis, H. and Godegebuure, L.** Governance for sustainability in higher education [Text] // In the book Ethics in Higher Education: Value Leaders of the Future, chapter – 2017. – № 12. – P. 217.

9 **Paletta A. and Bonoli A.** University governance from the perspective of the United Nations 2030 Agenda: the example of the University of Bologna [Text] // International Journal of Sustainable Development in Higher Education. – 2019. – № 20(3). – P. 500.

10 **Blanco-Portela, N., Benayas, J., Pertierra, L.R. and Lozano, R.** Towards the integration of sustainability in higher education institutions: an overview of the driving forces and obstacles to organizational change and their comparison with those found in companies [Text] // Journal of Clean Production. – 20217. – № 166. – P. 563.

11 **Sanchez, FEF., Campos, ML., Gaio, LE. and Belli, MM.** A proposal on the archetypes of sustainable development actions for higher education institutions [Text] // International Journal of Sustainable Development in Higher Education. – 2021. – № 2. – P. 45.

12 **Rof, A., Bikfalvi, A. and Marquez, P.** Digital transformation for business model innovation in higher education: Overcoming tensions [Text] // Sustainable Development. – 2020. – № 12(12). – P. 4980.

13 **Bespalyy, S. V., Al'nazarova, G. Zh., Kapcov, A. A., Petrenko, A. A., Butenov, Zh. S.** Vysshee obrazovanie i celi ustojchivogo razvitiya: realizaciya

v razvivayushchihsya stranah [Higher education and Sustainable Development Goals: implementation in developing countries] [Text] // Grand Altai Research & Education. - 2023. - №2. – С.6.

21.07.24 ж. баспаға түсті.
04.11.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

** С. В. Беспалый[1], Ю. Ю., Колесников[1], Л. И. Кашук[2], А. А. Капцов[2]*
[1]Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар
[2]Инновационный Евразийский университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар
Поступило в редакцию 21.07.24
Поступило с исправлениями 04.11.24
Принято в печать 11.11.24

УПРАВЛЕНИЕ УНИВЕРСИТЕТАМИ ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ: МИРОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

Управление в университете является ключевым компонентом реализации инициатив устойчивого развития (УР) в преподавании, исследованиях и проектах. Создание эффективного руководства имеет важное значение для успешной разработки, планирования и реализации политики устойчивого развития. Руководители университетов играют решающую роль в инициировании и продвижении постоянной поддержки университетом широкого спектра мероприятий и обеспечении их успеха. В данной статье представлено исследование процессов управления университетами для реализации целей устойчивого развития, несмотря на роль управления процессами в университете, связанными с ЦУР, лишь немногие исследования изучали эти отношения комплексно в высшем образовании. Чтобы восполнить этот пробел в знаниях, в статье оценивается связь между управлением и реализацией ЦУР в университетах. Обсуждаются примеры успешного опыта зарубежных вузов, которые могут быть адаптированы в условиях Казахстана. Методологией в данном исследование будет являться библиометрический анализ, при котором анализируется литература по теме, а также рассмотрение тематических исследований зарубежных университетов. Данная методика двойного подхода

определила как эффективное управление в современных условиях влияет на восприятие университетами ЦУР и реализацию их в своей деятельности. В исследование содержаться рекомендации, которые могут помочь университетам в реализации ЦУР, уделяя должное внимание управлению. Сформулированные рекомендации включают необходимость институциональных изменений, расширение образовательных программ, направленных на устойчивое развитие, и усиление партнерства между вузами и заинтересованными сторонами.

Ключевые слова: управление, университеты, высшие учебные заведения, цели устойчивого развития, руководство университетов.

** S. V. Bespalyy[1], Yu. Yu. Kolesnikov[1], L. I. Kashuk[2], A. A. Kaptsov[2]*
[1]Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar
[2]Innovative University of Eurasia, Republic of Kazakhstan, Pavlodar
Received 21.07.24
Received in revised form 04.11.24
Accepted for publication 11.11.24

UNIVERSITY MANAGEMENT FOR THE IMPLEMENTATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS: GLOBAL TRENDS

University management is a key component of the implementation of Sustainable Development (SD) initiatives in teaching, research and projects. The creation of effective leadership is essential for the successful development, planning and implementation of sustainable development policies. University leaders play a crucial role in initiating and promoting the university's ongoing support for a wide range of activities and ensuring their success. This article presents a study of university management processes for the implementation of sustainable Development Goals, despite the role of managing university processes related to the SDGs, only a few studies have studied these relationships comprehensively in higher education. Examples of successful experience of foreign universities that can be adapted to the conditions of Kazakhstan are discussed. To fill this knowledge gap, the article assesses the relationship between the management and implementation of the SDGs in universities. The methodology in this study will be a bibliometric analysis, which analyzes the literature on the topic, as well as the consideration of case studies of foreign

universities. This dual approach methodology has determined how effective management in modern conditions affects the perception of the SDGs by universities and their implementation in their activities. The study contains recommendations that can help universities implement the SDGs by paying due attention to governance. The recommendations formulated include the need for institutional changes, expansion of educational programs aimed at sustainable development, and strengthening partnerships between universities and stakeholders.

Keywords: management, universities, higher education institutions, sustainable development goals, university management.

SRSTI 81.88.51

https://doi.org/10.48081/URYB4762

D. I. Golubtsov[1], R. B. Sartova[2], Z. B. Akhmetova[3], A. B. Alikbayeva[4]

[1, 2, 3, 4]Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty

[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5964-5047

[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7982-0957

[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5157-4659

[4]ORCID: https://orcid.org/0009-0001-3656-6554

*e-mail: golubtsov_daniil2@live.kaznu.kz

INFLUENCE OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE LOGISTICS PERFORMANCE INDICATORS IN KAZAKHSTAN

Currently, digital transformation in the sphere of logistics activities has reached a new level. Logistics organisations in the context of the Republic of Kazakhstan are also striving to optimise business processes at the level of their enterprises by resorting to the implementation of advanced digital technologies.

This article examines the impact of digital solutions on the performance of logistics organisations in Kazakhstan through regression analysis. The target data was collected within the framework of the dissertation research on the topic: "Digital Transformation of functioning of the logistical centres of the Republic of Kazakhstan on the basis of the Fulfillment Concept". Type of activity of the respondent companies: logistics, trade, production, distribution, transport services, warehousing and storage services.

The Introduction section deals with the description of digital technologies in logistics by different authors as well as the logistics performance indicators. In the Results and discussion section, the regression analysis revealed the best P-values, which are the result of the impact of digital technologies (independent variables X) on logistics performance indicators (dependent variables Y). The quality of the obtained P-values was then assessed by comparing F with Significance F. The Conclusion section summarises the study and identifies future perspectives and potentials from this research paper.

Keywords: digital technologies, logistics performance indicators, logistics, regression analysis, Republic of Kazakhstan.

Introduction

In recent decades, digital technologies have had a revolutionary impact on various areas of business and industry, including logistics. In the context of globalisation and increasing competition, the efficiency of logistics systems is becoming critical for achieving competitive advantage and sustainable development of organisations. Driven by up-to-date technological trends, increasing global competition, and rapidly changing customers' requests, companies are forced to reconsider how they can take advantage from the upcoming digitalisation to manage their supply chain activities in a better way [1].

The Republic of Kazakhstan, with its strategic location and significant economic potential, represents a unique context for studying the impact of digital technologies on logistics activities. If analyzing the Republic of Kazakhstan, it is a developing country in which the implementation of digital solution is at the initial stage, especially in logistics sphere [2]. To make the logistics sphere more effective, it is necessary to identify the technologies that directly influence the productivity of supply chain activities in the Republic Kazakhstan. That's why, more research aimed to evaluate the use intensity of technologies in the domestic logistics system are needed [3].

The next stage of this research involves conducting a literature review that highlights global experience, with the aim of identifying the most advanced digital technologies, which will then be analyzed in the context of their application in Kazakhstan's logistics sector. Radio Frequency Identification RFID is a non-contact automatic identification technology, which signals through radiofrequency automatic identification and access to relevant target data, no need for manual intervention to identify job can work in a variety of harsh environment [4]. Digital twins' adaptation in supply chain and transport is not as frequent as in production, but their implementation potential is immense. This technology can replicate real environments, allowing verification of various scenarios without real-life application, leading to optimal implementation outcome faster and more efficiently [5]. The authors Sallam K., Mohamed M., Wagdy Mohamed A., systematically examined Internet of Things applications in key supply chain domains, including inventory management, asset tracking, cold chain monitoring, predictive maintenance, route optimization, and waste reduction [6]. Blockchain is one of the main innovative technologies in logistics and supply chain spheres. Blockchain technology can effectively contribute to recording every single asset throughout its flow on the logistics. Contributes to tracking orders, receipts, and

payments while tracking digital assets such as warranties and licenses in a unified and transparent way [7]. Barcodes provide better data. Because barcodes can be used in inventory and price in formation, it is possible to quickly retrieve data from both [8]. Robotics technology relies on continuous improvement techniques to identify new processes that are eligible for robotization and improve performance by learning from mistakes. Thanks to this, it is systematically possible to increase its use in the logistics of the organization [9].

Studying the authors' Govindan, K., Kannan D., Jørgensen T.B., Nielsen, T.S conception, four supply chain efficiency dimensions based on by complex performance assessment approach are described on the one hand as logistics performance indicators [10].

Thus, based on the world experience, the practical significance of this study lies in the relevance of highlighting digital technologies and logistics performance indicators in the Republic of Kazakhstan.

Materials and methods

he materials of this research paper are the data obtained through a survey of the focus companies-respondents in the framework of the dissertation research on the topic: «Digital transformation of functioning of the logistical centres of the Republic of Kazakhstan on the basis of Fulfillment concept», as well as digital technologies and logistics performance indicators, which were selected as independent and dependent variables in this paper according to our previous studies and materials in the context of the above mentioned doctoral dissertation. The method of this research is the quantitative method, in the context of the application of which the required data were obtained through a survey of the respondent companies. After collecting the necessary data, a regression analysis was performed to identify those digital technologies that have the greatest impact on logistics performance. Then, having obtained the best P-values, which in turn displayed the best correlation between the independent variables X and the dependent variables Y, the quality of the obtained P-values was assessed using the F with Significance F comparison method.

Results and discussion

According to the Introduction section, materials and previous research in the context of «Digital transformation of functioning of the logistical centres of the Republic of Kazakhstan on the basis of Fulfillment concept» doctoral dissertation, which described digital technologies that are directly related to the business processes of logistics activities, as well as indicators of the degree of efficiency of logistics activities, we define the following independent variables X and dependent variables Y for the subsequent regression analysis:

Table 1 – Independent variables X (digital technologies)

Parameter (independent variables X)	**Sub-parameters (types of digital technologies)**								
Digital technologies	RFID	Digital twin	Cloud computing	Internet of things	Blockchain	Artificial Intelligence	GPS	Robotics	Barcode

Note: compiled by the authors according to the previous studies and observed literature in Introduction section

Digital technologies mentioned above are chosen as independent variables in providing regression analysis.

Table 2 – Dependent variables Y (logistics performance indicators)

Parameter (dependent variables Y)	Sub-parameters (types of logistics performance indicators)			
Logistics performance indicators	Production cost growth rate	Level of information support	Document turnover speed	Availability of innovative technologies

Note: compiled by the authors according to the previous studies and observed literature in Introduction section

Types of logistics performance indicators mentioned above are chosen dependent variables in providing regression analysis. In accordance with the specified parameters (X and Y), we will proceed with a multiple linear regression analysis followed by constructing regression equation models.

Table 3 – Regression equation models

Model	Regression Equation	Interpretation of the factors
Production cost growth rate	$y = 3.48 + 0.37x_1 + 0.39x_2 + E$	x1 – RFID; x2 – Barcode.
Level of information support	$y = 3.79 + 0.38x_1 + 0.37x_2 + E$	x1 – GPS; x2 – Barcode.
Document turnover speed	$y = 5.07 + 0.37x_1 + 0.43x_2 + E$	x1 – Blockchain; x2 – Barcode.

Availability of innovative technologies	$y = 3.88 + 0.37x_1 + 0.34x_2 + E$	x1 – RFID; x2 – Barcode.

Note: compiled by the authors according to the results of the survey

Based on the results of the regression analysis using the selected independent and dependent variables, the following four regression equations models were obtained. Due to multicollinearity of certain predictor variables, they were excluded when constructing the final versions of the regression models. The best P-values of the factors from the resulting regression equation models are outlined below.

Table 4 – Critical impact of digital technologies on the logistics performance indicators

Parameter	**Production cost growth rate**	**Level of information support**	**Document turnover speed**	**Availability of innovative technologies**
P-value (b_1)	0.05** (RFID)	0.02*** (GPS)	0.04** (Blockchain)	0.07** (RFID)
P-value (b_2)	0.01*** (Barcode)	0.02*** (Barcode)	0.01*** (Barcode)	0.04** (Barcode)

Note: compiled by the authors according to the results of the survey

In compliance with the data acquired from the regression analysis for different digital technologies and their impact on logistics performance, it is useful to highlight key findings that emphasise the best P-values and their significance. Below we consider each dependent variable (model) and the corresponding technologies with the best P-values.

Production cost growth rate:

Barcode technology has the lowest P-value (0.01), indicating that it has a particularly strong impact on production cost growth. Theoretically, this result can be explained in the following way: implementing a Barcode system can have a significant impact on reducing costs by automating accounting and reducing errors. RFID also shows significance in this aspect, but to a lesser extent compared to Barcode. On the one hand, RFID can reduce costs by improving inventory and process tracking.

Level of information support:

Barcode again shows the highest significance (P-value = 0.02) for the level of information support. This is possibly due to the fact that the use of Barcode can improve the accuracy of stock data and speed up access to information. That is

why management try to implement this technology in the frames of their company. At the same time GPS has a very significant impact on the level of information support, it can provide accurate data on the location of goods.

Document turnover speed:

The statistically significant impact of barcode technology with a P-value of 0.01 indicates a substantial contribution to speeding up document turnover. In this sense, barcoding enables the automation of document verification and processing, significantly reducing the time required for each transaction and lowering the risk of human error. This may explain why the companies surveyed in this study actively use barcoding to increase the speed of document turnover. The result on Blockchain technology demonstrates that the use of it in document turnover helps increase the speed of operations through automation, transparency, and reliability in data exchange.

Availability of innovative technologies:

Barcode has the most significant impact on the availability of innovative technologies with P-value = 0.04. The implementation of Barcode can serve as a basis for subsequent innovative solutions and improvements in logistics. The frequency of its use in the different interviewed companies according to the data described from above is related, as a variant explanation, to relatively cheap company-based implementation. RFID also highly contributes to innovation, although its impact is less pronounced. It can help drive innovation in inventory management.

In accordance with the analysis, in which we have identified the most significant technologies (critical impact) that affect the logistics performance indicators, it is advisable to assess the quality of these obtained models by comparing two F-parameters (F with Significance F):

Table 5 – Models' quality assessment (F with Significance F)

Parameter	**Fisher's Test (F)**	**Fisher's Test (Significance F)**
Production cost growth rate	13.92	0.000
Level of information support	14.50	0.000
Document turnover speed	12.01	0.000
Availability of innovative technologies	9.91	0.000

Note: compiled by the authors according to the results of the survey

As we can observe from the statistics from the table above, in all the cases the value of F is higher > than the significance of F, hence we can state that these results are statistically significant. These meanings highlight the importance of these technologies in optimising logistics processes and their significant impact on the target logistics performance indicators.

The uniqueness of the collected results and conducted research in comparison with previous works is that for the first time such a regression analysis is carried out with designated independent variables X (9 digital technologies) and concrete dependent variables Y (4 logistics performance indicators) in the sphere of logistics organisations of the Republic of Kazakhstan.

Conclusion

Summarising the results of this research paper, it seems possible to draw the following conclusions:

1 The world experience of studying digital technologies and logistics performance indicators is quite variable.

2 In the Republic of Kazakhstan, the degree of study of digital technologies and logistics performance indicators is at the stage of implementation and development.

3 Digital technologies Barcode, RFID, GPS and Blockchain have a direct and strong influence on the logistics performance indicators.

4 Assessing the quality of P-values using F-parameters comparisons demonstrates the statistical significance of the results obtained.

In the current realities and in the frames of changing market, the implementation of digital technologies at the level of certain business processes of organisations will have an undeniable impact on logistics performance indicators. As a suggestion for future research, other digital technologies not presented in this paper (dependent variables X) as well as other logistics performance indicators (dependent variables Y) need to be covered.

REFERENCES

1 **Marinagi, C., Trivellas, P., Sakas, D. P.** The impact of information technology on the development of supply chain competitive advantage // Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2014. – Vol. 147. – P. 586–591. [Electronic resource]. – https://doi.org/ 10.1016/j.sbspro.2014.07.161

2 **Akhmetova, Z., Rysbayeva, B., Kozhakhmetova, A., Turlybekova, N.** The Effective Marketing Methods and Their Use in the Field of Ecology // Studies in Systems, Decision and Control. – 2022. – Vol. 443. – P. 77–85.

3 **Mutanov, G., Ziyadin, S., Serikbekuly, A.** Application of system-dynamic modeling to improve distribution logistics processes in the supply chain // Communications - Scientific Letters of the University of Žilina – 2020. – Vol. 22. – P. 29–39. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.26552/com.C.2020.3.29-39

4 **Chunling, S.** Application of RFID Technology for Logistics on Internet of Things // AASRI Procedia. – 2012. – Vol. 1. – P. 106–111. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.1016/j.aasri.2012.06.019

5 **Kajba, M., Obrecht, M., Ojsteršek, T. C.** (2023). Digital twins for sustainability purposes in logistics industry: a literature review // Logforum. – 2023. – Vol. 19. – P. 611-625. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.17270/J.LOG.2023.927

6 **Sallam, K., Mohamed, M., Wagdy Mohamed, A.** «Internet of Things (IoT) in Supply Chain Management: Challenges, Opportunities, and Best Practices» // Sustainable Machine Intelligence Journal. – 2023. – Vol. 2. – P. 1–32. [Electronic resource]. – https://doi:10.61185/SMIJ.2023.22103

7 **Suryalakshmi, S. M., Elayaraja, M., Vijai, C.** Blockchain Technology in Logistics: Opportunities and Challenges // Asia Pacific Business Review. – 2021. – Vol. 13. – P. 147–151.

8 **Tiwari, A., Roy, S. S.** Significant Usage of RFID and Barcode in Logistic Management // Special Education. – 2022. – Vol. 1. – P. 2208.

9 **Brzeziński, L.** Robotic Process Automation in Logistics – A Case Study of a Production Company // EUROPEAN RESEARCH STUDIES JOURNAL. – 2022. – Vol. 25. – P. 307–315. [Electronic resource]. – https://doi:10.35808/ersj/2963

10 **Govindan, K., Kannan, D., Jørgensen, T. B., Nielsen, T. S.** Supply Chain 4.0 performance measurement: A systematic literature review, framework development, and empirical evidence // Transportation Research Part E Logistics and Transportation Review. – 2022. – Vol. 164. – P. 102725. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.1016/j.tre.2022.102725

Received 02.09.24
Received in revised form 23.10.24
Accepted for publication 11.11.24

**Д. И. Голубцов[1], Р. Б. Сартова[2], З. Б. Ахметова[3], А. Б. Аликбаева[4]*
[1, 2, 3, 4]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
02.09.24 ж. баспаға түсті.
23.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЛОГИСТИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТИІМДІЛІК КӨРСЕТКІШТЕРІНЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ӘСЕРІ

Бүгінгі таңда логистикалық қызмет саласындағы цифрлық трансформация сапалы жаңа деңгейге көтерілді. Қазақстан Республикасы жағдайында логистикалық ұйымдар да озық цифрлық технологияларды енгізуге жүгіну арқылы өз кәсіпорындарының деңгейінде бизнес-процестерді оңтайландыруға ұмтылады.

Мақалада регрессиялық талдау арқылы Қазақстандағы ұйымдардың логистикалық қызметінің тиімділік көрсеткіштеріне цифрлық шешімдердің әсері қарастырылған. Мақсатты мәліметтерді жинау «Фулфилмент тұжырымдамасы негізінде Қазақстан Республикасының логистикалық орталықтарының қызметін цифрлы трансформациялау» тақырыбы бойынша диссертациялық зерттеу шеңберінде жүзеге асырылды. Респондент компаниялардың қызмет түрі: логистика секторы, сауда, өндіріс, тарату орталығы, көлік қызметі, қойма және сақтау қызметтері.

Кіріспе бөлімінде әртүрлі авторлардың логистика саласындағы цифрлық технологиялардың сипаттамасы, сондай-ақ логистикалық қызметтің тиімділік дәрежесінің көрсеткіштері қарастырылған. Нәтижелер мен талқылау бөліміндегі регрессиялық талдау қорытындысы бойынша ең жақсы P-мәндері анықталды, бұл мәндер цифрлық технологиялардың (тәуелсіз X айнымалылары) логистикалық қызметтің тиімділік көрсеткіштеріне (тәуелді Y айнымалылары) әсерінің нәтижесі болып табылады. Әрі қарай, алынған P-мәндерінің сапасы F мәнін F мәнімен салыстыру арқылы бағаланды. Қорытынды бөлімінде жүргізілген зерттеулер қорытындыланады және осы ғылыми мақаланың нәтижелері бойынша болашақ перспективалар мен әлеует анықталады.

Кілтті сөздер: цифрлық технологиялар, логистикалық тиімділік көрсеткіштері, логистика, регрессиялық талдау, Қазақстан Республикасы.

**Д. И. Голубцов[1], Р. Б. Сартова[2], З. Б. Ахметова[3], А. Б. Аликбаева[4]*
[1, 2, 3, 4]Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
Поступило в редакцию 02.09.24
Поступило с исправлениями 23.10.24
Принято в печать 11.11.24

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ПОКАЗАТЕЛИ СТЕПЕНИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

На сегодняшний момент цифровая трансформация в области логистической деятельности приобрела качественно новый уровень. Логистические организации в контексте Республики Казахстан также стремятся оптимизировать бизнес-процессы на уровне своих предприятий прибегая к имплементации передовых цифровых технологий.

В статье рассматривается влияние цифровых решений на показатели степени эффективности логистической деятельности организаций Казахстана посредством проведения регрессионного анализа. Сбор таргетных данных производился в рамках диссертационного исследования на тему: "Цифровая трансформация деятельности логистических центров Республики Казахстан на основе Фулфилмент-концепции". Род деятельности компаний-респондентов: логистическая сфера, торговля, производство, распределительный центр, транспортные услуги, услуги складирования и хранения.

Секция Introduction затрагивает описание цифровых технологий в сфере логистики различными авторами, а также показателей степени эффективности логистической деятельности. По итогам регрессионного анализа в секции Results and discussion были выявлены наилучшие P-значения, эти данные являются результатом влияния цифровых технологий (независимые переменные X) на показатели степени эффективности логистической деятельности (зависимые переменные Y). Далее была проведена оценка качества полученных

P-показателей методом сравнения полученного значения F и Значимости F. Секция Conclusion резюмирует проведенное исследование и выявляет будущие перспективы и потенциал по итогам данной научной статьи.

Ключевые слова: цифровые технологии, показатели эффективности логистики, логистика, регрессионный анализ, Республика Казахстан.

МРНТИ 06.71.03+06.81.12

https://doi.org/10.48081/BCEB7170

Л. М. Давиденко[1], Н. М. Шеримова[2], А. Е. Миллер[3], М. А. Миллер[4]

[1,2]Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

[3]Омский государственный университет им. Ф. М. Достоевского, Омский научный центр Сибирского отделения Российской академии наук, Российская Федерация, г. Омск

[4]Омский научный центр Сибирского отделения Российской академии наук, Российская Федерация, г. Омск

[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7541-8677

[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4482-8531

[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5917-8634

[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8650-9737

*e-mail: davidenko.l@teachers.tou.edu.kz

УПРАВЛЕНИЕ ЭКОСИСТЕМОЙ «ЗЕЛЕНОЙ» ИНТЕГРАЦИИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В ближайшем будущем экономика промышленного комплекса Республики Казахстан и ее партнеров будет определять позиции страны на рынке высокотехнологичной продукции. «Зеленая» трансформация социально-экономических систем, вызванная общемировым трендом устойчивого развития, требует от современных компаний преобразований в области экосистемного подхода. Благодаря вызовам цифровой экономики, открытости бизнес-сообщества, стремлению к сбалансированному потреблению энергоресурсов и циркуляции становится актуальным выработка научно-методологических подходов управления экосистемой «зеленой» интеграции с участием промышленных компаний, финансовых учреждений, государственных структур. В качестве объекта исследования определена экосистема «зеленой» интеграции промышленных предприятий. Предмет исследования акцентирован на взаимодействии структурных элементов экосистемы и систематизации экономических факторов, обуславливающих

взаимодействие участников «зеленой» интеграции. В ходе исследования выявлено, что «зеленая» интеграция должна учитывать экологические инициативы, финансовое благосостояние и предпочтения потребителей, а также ESG-трансформацию отраслей национальной экономики. Делается вывод об инновационности цифрового управления, практической адаптации интеграционных инструментов в виде цифрового справочника-путеводителя и инвестиционного паспорта. Наряду с этим подчеркивается важность унификации алгоритма доступа к банку «зеленых» технологий, создания общих информационных площадок для взаимовыгодного обмена информацией о производстве и реализации экологически чистой продукции.

Ключевые слова: экономика промышленности, «зеленая» интеграция, технологическая интеграция, экологический брендинг, цифровой справочник-путеводитель, инвестиционный паспорт, инновационное управление, устойчивое развитие.

Введение

Устойчивая экономика привнесла новое видение в постановку и решение проблем эффективности функционирования промышленных предприятий, основанное на сочетании экологических подходов в организации технологических процессов, интеллектуализации человеческого капитала и цифровых методах корпоративного управления. Экономические интеграционные процессы, характерные для большей части предприятий, в период ускорения социально-экономических процессов стали приобретать технологические черты. Технологическая интеграция позволила активным компаниям осуществить преобразование потоков производственных ресурсов в виде новых технологий на уровне интегрированных хозяйственных структур, а также в глобальном масштабе путем использования резервов внутреннего и внешнего развития [1].

В условиях «зеленой» экономики большая часть интеграционных процессов перешла в формат устойчивых связей по реализации программ энергетического перехода. Благодаря глобальным экологическим вызовам казахстанские промышленные компании устремились на новый виток технологического роста в условиях цифровой экономики. В связи с этим становится актуальной цель по совершенствованию подходов к управлению экосистемой «зеленой» интеграции промышленных предприятий, которая обозначена объектом данного исследования. Для достижения поставленной цели необходимо решить задачи: во-первых, раскрыть сущность

взаимодействия элементов экосистемы; во-вторых, описать механизмы взаимодействия участников «зеленой» интеграции между собой и другими субъектами рыночных отношений; в-третьих, предложить варианты цифровизации экономических процессов, как возможности улучшения позиций в реализации ESG-политики и экологического брендирования высокотехнологичной продукции.

Материалы и методы

Для характеристики механизмов взаимодействия участников экосистемы «зеленой» интеграции акцентировано внимание на субъектно-объектном анализе построения устойчивых связей. Индикаторы социально-экологического развития позволили определить точки экономического роста отечественных производителей, для чего использованы результаты социологического опроса населения с целью диагностики ключевых проблем обеспечения устойчивого развития в сочетании с механизмами экологического брендинга промышленного комплекса. В октябре 2023 года был проведен опрос, в котором приняли участие 302 человека, большую часть респондентов (72 %) составили молодые люди в возрасте до 30 лет, в том числе обучающиеся Торайгыров университета и его партнеров. Способ распространения анкет – официальная рассылка сопроводительного письма с указанием целей опроса и гугл-формы анкеты. Результаты анкетирования предопределили перспективы изучения прогрессивного опыта экологического брендирования, включая использование метода кейс-стади для продвижения брендов в молодежной среде. С целью адаптации механизмов взаимодействия участников экосистемы «зеленой» интеграции к инновационному цифровому управлению применялись методы анализа и синтеза входящей информации при формировании инструментов в виде цифрового справочника-путеводителя и инвестиционного паспорта. Демонстрация выводов сформирована посредством графического метода, наглядно представившего обобщение теоретического и практического исследовательского материала.

Результаты и обсуждение

Взаимодействие субъекта и объекта экосистемы «зеленой» интеграции можно классифицировать как взаимообусловленное поведение промышленных компаний и их стейкхолдеров в процессе потенциальных изменений элементов экосистемы в виде «зеленых» технологий. Субъектно-объектные отношения проявляются в модернизации бизнес-процессов на основе инновационных подходов в системе управления, диверсификации и углублении технологических переделов, включая производство экологических товаров (работ, услуг). Экосистема «зеленой»

интеграции упорядочивает связи путем стимулирования вертикального, горизонтального и смешанного взаимодействия участников экономической деятельности. Для поддержания устойчивости экосистемы «зеленой» интеграции важно принципиально выстраивать цепочку поставок, в частности регулировать ресурсное обеспечение и непрерывно оценивать его на предмет соответствия экологическим стандартам и нормам. В частности, человеческий капитал промышленных компаний должен иметь потенциал наращивания современных интеллектуальных компетенций по работе с большими массивами производственно-технологической и экономической информации, при этом соответствовать экологическим культурным ценностям. Сырье и материалы должны обладать прозрачностью по источникам происхождения и технологиям их обработки. Потоки финансовых ресурсов должны регулироваться за счет притока капитала из нескольких источников «зеленого» финансирования (государственные экологические гранты, субсидии, «зеленые» кредиты) и оттока вложений в реализацию экологически чистых проектов. Таким образом постепенно формируется сфера потенциальных изменений (рисунок 1).

Рисунок 1 – Структурные элементы экосистемы «зеленой» интеграции

Возникают вопросы: «Каким образом на практике реализуются механизмы взаимодействия участников «зеленой» интеграции и какие факторы оказывают на них влияние?». Классификацию основных факторов, обуславливающих взаимодействие участников «зеленой» интеграции, можно представить в виде таблицы 1.

Таблица 1 – Систематизация основных экономических факторов, обуславливающих взаимодействие участников «зеленой» интеграции

Внешние / экзогенные факторы экосистемы «зеленой» интеграции	Внутренние / эндогенные факторы экосистемы «зеленой» интеграции

Глобальная система Целей Устойчивого Развития (ЦУР) через повестку «чистая вода и санитария», «недорогостоящая и чистая энергия», «индустриализация, инновации, и инфраструктура», «устойчивые города и населенные пункты», «ответственное потребление и производство», «борьба с изменением климата», «партнерство в интересах устойчивого развития» [2]. В составе этих факторов целесообразно учитывать те, которые оказывают негативное воздействие на экосистему, формируя угрозу устойчивости [3].	Отклонения от устойчивого развития, вызванные нарушениями в технологическом процессе по всем направлениям операционной деятельности (неэффективный маркетинг; отсутствие системы экологического брендирования производимой продукции; неэффективная структура операционных издержек; высокая доля постоянных затрат; низкий уровень использования основных производственных фондов, включая оборудование; высокий уровень страховых и сезонных запасов, включая неликвиды; недостаточно диверсифицированный ассортимент продукции) [4 – 6].
Агрессивная рыночная среда, характеризуемая приходом на нишевые сегменты компаний с известными «зелеными» брендами, демпинговая политика новых игроков на внутреннем рынке и рынке трансграничных партнеров. Несоблюдение норм Экологического законодательства в потенциальных рынках.	Отклонения от устойчивого развития, вызванные неэффективным инвестиционным менеджментом (фондовый портфель без привлечения «зеленых» инвестиций; затяжной характер строительно-монтажных работ объектов энергетической и логистической инфраструктуры; неконтролируемый перерасход инвестиционных ресурсов) [7].
Прочие внешние факторы. Их состав предприятие определяет самостоятельно с учетом специфики деятельности (высокая стоимость банковского капитала; превышение допустимых уровней глобальных финансовых рисков; плотность логистических развязок по цепочке создания стоимости).	Факторы, связанные с финансовой деятельностью (неэффективная структура активов; чрезмерная доля заемного капитала; высокая доля краткосрочных источников привлечения заемного капитала; рост просроченной дебиторской задолженности, неэффективная интегрированная система менеджмента) [8].

Начиная с 2017 года казахстанские промышленные компании участвуют в создании специальных платформ взаимодействия со стейкхолдерами в лице преподавателей и студентов тех учебных заведений, которые расположены в регионах присутствия этих компаний, в частности проект «Экосистема студенческого предпринимательства» группы «ERG». Основными респондентами проводимого учеными Торайгыров университета опроса стали преподаватели учебных заведений и молодые люди, которые проходили производственную практику и стажировку на промышленных предприятиях, а также в организациях Павлодарского региона и их деловых партнеров (рисунок 2).

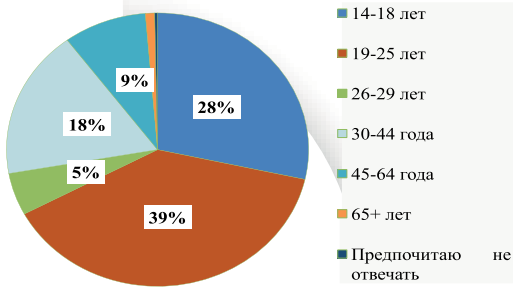

Рисунок 2 – Характеристика респондентов социологического опроса по возрастному составу, в процентах от общей совокупности

Для промышленных компаний важно учитывать финансовое благополучие своих потребителей. Как выяснилось в ходе опроса, большая часть респондентов дает оценку доходам своей семьи как «больше величины прожиточного минимума, но меньше среднего дохода домохозяйства за месяц» (52 %) и «выше среднего дохода домохозяйства за месяц» (36,4 %). Половина респондентов выразила желание улучшить финансовое положение, чтобы покупать полезные товары более высокого качества [9]. Производители продуктов питания, косметики, бытовой химии, одежды и обуви, детских товаров определены в зону активных оценок на предмет соблюдения экологических норм и стандартов (рисунок 3).

Рисунок 3 – Виды продукции на соответствие высоким экологическим стандартам (несколько вариантов), количество ответов

Результаты анкетирования и общие наблюдения за устойчивым развитие компаний дают основания сделать вывод о важности взаимодействия производителей промышленной продукции со всеми участниками «зеленой». В качестве инструментов интеграции могут быть цифровой справочник-путеводитель и инвестиционного паспорт. Путеводитель может представлять собой интеграционную платформу, в частности сайт, веб-приложение по сбору, хранению и анализу информации о движении экологических товаров / услуг в регионах Казахстана и трансграничных регионов. База данных может содержать тип «чистого» производства, глубину переработки сырья; выбор инструментов «зеленого» маркетинга с картиной потенциального рынка сбыта экологической продукции и др. Инвестиционный паспорт основывается на информации об экологической и социальной устойчивости инвестиционных продуктов, что позволяет участникам «зеленой» интеграции принимать осознанные решения и инвестировать в проекты, соответствующие их целям и ценностям [10].

Информация о финансировании

Исследование выполнено при финансовой поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № AP19676924 «Разработка технологии и продвижение экологического брендинга промышленного комплекса региона»).

Выводы

Проведенные исследования показывают, что управление экосистемой «зеленой» интеграции промышленных предприятий в условиях цифровой экономики должно быть системным и упорядоченным процессом. Устойчивое взаимодействие предприятий между собой и стейкхолдерами будет благоприятно влиять на ESG-трансформацию социально-экономических систем [11]. Преимущества интегрированных хозяйственных структур могут выражаться в унифицированном алгоритме доступа к банку «зеленых» технологий, создании общих информационных площадок для взаимовыгодного обмена информацией о производстве и реализации экологически чистой продукции, что будет способствовать экобрендингу продукции казахстанских производителей и их партнеров.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Давиденко, Л. М.** Технологическая интеграция в обрабатывающей промышленности в условиях цифровой экономики: монография [Текст] – Павлодар: Инновационный Евразийский университет, 2019. – 216 с.

2 Sustainable Development Goals. Official resource of the United Nations [Электронный ресурс]. – https://www.un.org/sustainabledevelopment/.

3 **Кононович, И. В.** Зелёная интеграция – новый этап развития зелёной экономики стран? [Текст] // Вестник Забайкальского государственного университета. – 2023. – Т. 29. – № 1. – С. 95–103. – https://doi.org/10.21209/2227-92452023-29-1-95-103.

4 **Кузнецов, С. В., Миллер, А. Е., Давиденко, Л. М.** Перспективы развития технологической интеграции: региональный аспект [Текст] // Проблемы прогнозирования. – 2019. – № 1(172). – С. 23-32.

5 **Давиденко, Л. М., Титков, А. А., Карпов, В. В., Миллер М. А.** Разработка концепции платформенной экологизации производства на основе индикаторов социально-экологического развития [Текст] // Вестник Торайгыров университета. Экономическая серия. – 2024. – № 1. – С. 46 –58. – https://doi.org/10.48081/HBYA6253.

6 **Davidenko, L. M. Miller, M. A., Sherimova, N. M.** Technologies of Eco-Branding of the Region's Industrial Complex [Text] // Finance, Economics, and Industry for Sustainable Development (ESG 2023): Proceedings of the 4th International Scientic Conference on Sustainable Development, St. Petersburg, October 19-20, 2023. – Cham: Springer Nature Switzerland AG, 2024. – P. 413-423. – https://doi.org/10.1007/978-3-031-56380-5_37.

7 **Шамрай, И. Н., Давиденко, Л. М., Нитяго, И. В.** Инвестиционная привлекательность регионов в условиях современных вызовов [Текст] // Вестник Сибирского университета потребительской кооперации. – 2023. – № 1(43). – С. 24-36. – [Электронный ресурс]. – https://doi.org/10.48642/8178.2023.89.97.003.

8 **Блинова, А. Л.** Рекомендации по разработке интегрированной системы менеджмента на основе системы менеджмента качества и системы экологического менеджмента [Текст] // Перспективы развития пищевой промышленности и общественного питания: техника, технологии и управление качеством: материалы Национальной научно-технической конференции. – Владивосток: Дальневосточный государственный технический рыбохозяйственный университет, 2023. – С. 11–18.

9 Scientific & Innovative HUB of Toraighyrov University). Main Events. Report on the Sociological Survey (Online Questionnaire) [Electronic resource]. – https://science.tou.edu.kz/storage/Report_on_the_sociological_survey_Population.pdf.

10 **Кунязова, С. К., Кунязов, Е. К., Давиденко, Л. М., Каримбергенова, М. К., Куниязова, А. Ж.** Механизмы «зеленой» интеграции для продвижения экологического брендинга промышленного комплекса региона [Текст] //

Вестник Торайгыров университета. Экономическая серия. – 2024. – № 2. – С. 235-248. – https://doi.org/10.48081/OAAN8671.

11 **Давиденко, Л. М.** ESG – трансформация социально-экономических систем: монография [Текст] – Павлодар: Toraighyrov University, 2024. – 112 с.

REFERENCES

1 **Davidenko, L. M.** Tekhnologicheskaya integraciya v obrabatyvayushchej promyshlennosti v usloviyah cifrovoj ekonomiki: monografiya [Technological integration in the manufacturing industry in the context of the digital economy: monograph] [Text]. – Pavlodar: Innovative University of Eurasia, 2019. – 216 p.

2 Sustainable Development Goals. Official resource of the United Nations [Electronic resource]. –https://www.un.org/sustainabledevelopment/.

3 **Kononovich, I. V.** Zelyonaya integraciya – novyj etap razvitiya zelyonoj ekonomiki stran? [Green integration – a new stage in the development of the green economy of countries?] [Text]. In the Bulletin of the Transbaikal State University. – 2023. – Vol. 29. – № 1. – P. 95–103. [Электронный ресурс]. – https://doi.org/10.21209/2227-92452023-29-1-95-103.

4 **Kuznetsov, S. V., Miller, A. E., Davidenko, L. M.** Perspektivy razvitiya tekhnologicheskoj integracii: regional'nyj aspekt [Prospects for the Development of Technological Integration: Regional Aspect] [Text]. In the Journal Problems of Forecasting. – 2019. – № 1(172). – P. 23–32.

5 **Davidenko, L. M., Titkov, A. A., Karpov, V. V., Miller M. A.** Razrabotka koncepcii platformennoj ekologizacii proizvodstva na osnove indikatorov social'no-ekologicheskogo razvitiya [Development of the concept of platform greening of production based on indicators of socio-ecological development] [Text]. In the Bulletin of Toraighyrov University. Economic series. – 2024. – № 1. – P. 46–58. – https://doi.org/10.48081/HBYA6253.

6 **Davidenko, L. M. Miller, M. A., Sherimova, N. M.** Technologies of Eco-Branding of the Region's Industrial Complex [Text]. In the materials of the Proceedings of the 4th International Scientic Conference on Sustainable Development, St. Petersburg «Finance, Economics, and Industry for Sustainable Development (ESG 2023)» – Cham: Springer Nature Switzerland AG, 2024. – P. 413-423. [Электронный ресурс]. – https://doi.org/10.1007/978-3-031-56380-5_37.

7 **Shamrai, I. N., Davidenko, L. M., Nityago, I. V.** Investicionnaya privlekatel'nost' regionov v usloviyah sovremennyh vyzovov [Investment attractiveness of regions in the context of modern challenges] [Text]. In the Bulletin of the Siberian University of Consumer Cooperatives. – 2023. – № 1(43). – P. 24-36. – https://doi.org/10.48642/8178.2023.89.97.003.

8 **Blinova, A. L.** Rekomendacii po razrabotke integrirovannoj sistemy menedzhmenta na osnove sistemy menedzhmenta kachestva i sistemy ekologicheskogo menedzhmenta [Recommendations for the development of an integrated management system based on a quality management system and an environmental management system] [Text]. In the materials of the National scientific and technical conference «Prospects for the development of the food industry and public catering: technology, technology and quality management». – Vladivostok: Far Eastern State Technical Fisheries University, 2023. – P. 11–18.

9 Scientific & Innovative HUB of Toraighyrov University). Main Events. Report on the Sociological Survey (Online Questionnaire). [Electronic resource]. – https://science.tou.edu.kz/storage/Report_on_the_sociological_survey_Population.pdf.

10 **Kunyazova, S. K., Kunyazov, E. K., Davidenko, L. M., Karimbergenova, M. K., Kuniyazova, A. Zh.** Mekhanizmy «Zelenoj» integracii dlya prodvizheniya ekologicheskogo brendinga promyshlennogo kompleksa regiona [Mechanisms of «green» integration to promote the ecological branding of the industrial complex of the region] [Text]. In the Bulletin of Toraighyrov University. Economic series. – 2024. – № 2. – P. 235–248. [Электронный ресурс]. – https://doi.org/10.48081/OAAN8671.

11 **Davidenko, L. M.** ESG – transformaciya social'no-ekonomicheskih sistem: monografiya [ESG – transformation of socio-economic systems: monograph] [Text] – Pavlodar: Toraighyrov University, 2024. – 112 p.

Поступило в редакцию 17.10.24
Поступило с исправлениями 18.10.24
Принято в печать 11.11.24

**Л. М. Давиденко[1], Н. М. Шеримова[2], А. Е. Миллер[3], М. А. Миллер[4]*
[1,2]Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
[3]Ф. М. Достоевский атындағы Омбы мемлекеттік университеті,
Ресей Ғылыми академиясының Сібір бөлімінің Омбы ғылыми орталығы, Ресей Федерациясы, Омбы қ.
[4]Ресей Ғылыми академиясының Сібір бөлімінің Омбы ғылыми орталығы, Ресей Федерациясы, Омбы қ.
17.10.24 ж. баспаға түсті.
18.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА ЖАҒДАЙЫНДА ӨНЕРКӘСІПТІК КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ «ЖАСЫЛ» ИНТЕГРАЦИЯСЫНЫҢ ЭКОЖҮЙЕСІН БАСҚАРУ

Таяу болашақта Қазақстан Республикасының өнеркәсіптік кешенінің және оның әріптестерінің экономикасы елдің жоғары технологиялық өнім нарығындағы позициясын айқындайтын болады. Орнықты дамудың жалпы әлемдік трендінен туындаған әлеуметтік-экономикалық жүйелердің «жасыл» трансформациясы қазіргі заманғы компаниялардан экожүйелік тәсіл саласындағы өзгерістерді талап етеді. Цифрлық экономиканың сын-қатерлерінің, бизнес-қоғамдастықтың ашықтығының, энергия ресурстарын теңгерімді тұтынуға және айналымға ұмтылудың арқасында өнеркәсіптік компаниялардың, қаржы мекемелерінің, мемлекеттік құрылымдардың қатысуымен «Жасыл» интеграция экожүйесін басқарудың ғылыми-әдіснамалық тәсілдерін әзірлеу өзекті болып отыр. Зерттеу нысаны ретінде өнеркәсіптік кәсіпорындардың «жасыл» интеграциясының экожүйесі анықталды. Зерттеу пәні экожүйенің құрылымдық элементтерінің өзара әрекеттесуіне және «жасыл» интеграцияға қатысушылардың өзара әрекеттесуін анықтайтын экономикалық факторларды жүйелеуге бағытталған. Зерттеу барысында «жасыл» интеграция экологиялық бастамаларды, қаржылық әл-ауқат пен тұтынушылардың қалауын, сондай-ақ ESG-Ұлттық экономика салаларының трансформациясын ескеруі керек екендігі анықталды. Цифрлық басқарудың инновациялылығы, интеграциялық құралдарды цифрлық Анықтамалық-нұсқаулық және инвестициялық паспорт түрінде практикалық бейімдеу туралы қорытынды жасалады. Сонымен қатар, «жасыл» технологиялар банкіне қол жеткізу алгоритмін біріздендірудің, экологиялық таза өнімдерді өндіру және сату туралы өзара тиімді ақпарат алмасу үшін ортақ ақпараттық алаңдар құрудың маңыздылығы атап өтіледі.

Кілтті сөздер: өнеркәсіп экономикасы, «жасыл» интеграция, технологиялық интеграция, экологиялық брендинг, сандық анықтамалық нұсқаулық, инвестициялық төлқұжат, инновациялық басқару, тұрақты даму.

**L. M Davidenko[1], N. M. Sherimova[2], A. E. Miller[3], M. A. Miller[4]*
[1,2]Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar
[3]Dostoevsky Omsk State University, Omsk Scientific Center of the Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences, Russian Federation, Omsk
[4]Omsk Scientific Center of the Siberian Branch of the
Russian Academy of Sciences, Russian Federation, Omsk
Received 17.10.24
Received in revised form 18.10.24
Accepted for publication 11.11.24

MANAGEMENT OF THE ECOSYSTEM OF «GREEN» INTEGRATION OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

In the near future, the economy of the industrial complex of the Republic of Kazakhstan and its partners will determine the country's position in the market of high-tech products. «Green» transformation of socio-economic systems, caused by the global trend of sustainable development, requires modern companies to transform in the field of ecosystem approach. Due to the challenges of the digital economy, the openness of the business community, the desire for balanced consumption of energy resources and circulation, it becomes relevant to develop scientific and methodological approaches to manage the ecosystem of «green» integration with the participation of industrial companies, financial institutions, government agencies. The ecosystem of «green» integration of industrial enterprises is defined as the object of the study. The subject of the study is focused on the interaction of structural elements of the ecosystem and the systematisation of economic factors that determine the interaction of participants of «green» integration. The study reveals that green integration should take into account environmental initiatives, financial well-being and consumer

preferences, as well as ESG-transformation of national economy sectors. The conclusion is made about the innovativeness of digital governance, practical adaptation of integration tools in the form of a digital guidebook and investment passport. At the same time, the importance of unifying the algorithm of access to the bank of «green» technologies, creation of common information platforms for mutually beneficial exchange of information on the production and sale of environmentally friendly products is emphasised.

Keywords: industrial economics, «green» integration, technological integration, eco-branding, digital guidebook, investment passport, innovative management, sustainable development.

МРНТИ 06.81.85

https://doi.org/10.48081/ECFQ1253

Н. С. Досмаганбетов[1], С. М. Егембердиева[2], А. Н. Догалов[3], Б. Н. Жабытай[4]

[1,2]Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана

[3]Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Республика Казахстан, г. Уральск

[4]АО «Казахский университет технологий и бизнеса имени К. Кулажанова», Республика Казахстан, г. Астана

[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7257-9531

[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0703-3078

[3]ORCID: https://orcid.org /0000-0001-7181-5491

[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9437-2619

*e-mail: Dos_nurlan82@mail.ru

АНАЛИЗ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПРОИЗВОДСТВА СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Инновационная деятельность промышленных предприятий играет ключевую роль в экономике и обществе любой страны. В развитых государствах инновационная политика является важной составляющей социально-экономической стратегии. Осознавая значимость и актуальность инноваций и инновационной деятельности предприятий для социального и экономического прогресса, правительство Казахстана ставит задачу активизации инновационной деятельности в число своих приоритетов.

В структуре современной экономики любой страны промышленность строительных материалов играют важную роль. Как основная материальная база для строительной индустрии, она существенно влияет на темпы роста в других отраслях экономики и социальное положение общества в целом. Инновационные процессы в промышленности строительных материалов определяются главным образом, мерами инвестиционной активности в экономике республики.

В статье проведен анализ показателей экономического развития промышленных предприятий в сфере производства строительных материалов по основной деятельности, являющихся основным показателем внедрения и использования инноваций. Также, определены численность инновационных предприятий в отрасли, их удельный вес в общем объеме продукции, выявлены факторы, влияющие на их инновационную активность и предлагаются пути и приоритетные направления повышения инновационных показатели.

Ключевые слова: производство строительных материалов, инновация, инновационная деятельность, инновационная активность, инновационная продукция.

Введение

Производство строительных материалов в Казахстане играет важную роль в развитии национальной экономики. Несмотря на то, что доля этой отрасли в общем объеме промышленного производства страны сравнительно невелика, количество занятых в ней людей и стоимость основного капитала также осносительно невысоки, влияние данного сектора на экономику Казахстана весьма значительно. Это связано с тем, что производство строительных материалов имеет мультипликативный эффект, то есть его положительное воздействие распространятся на другие сферы экономики. Например, увеличение объемов строительства стимулирует спрос на строительные материалы, что, в свою очередь, способствует росту производства этих материалов. Кроме того, развитие строительной отрасли влечет за собой создание новых рабочих мест, улучшение инфраструктуры и повышение благосостояние населения. Таким образом, поддержка и развитие производства строительных материалов являются ключевыми задачами для обеспечения устоичивого роста отечественной экономики.

Производство строительных материалов может быть эффективным и конкурентоспособным благодаря инновациям и правильной организации. Отрасль должна стремиться к производству высококачественной, конкурентоспособной и экологичной продукции, соответствующей мировым стандартам. Это требует внедрения и новых технологий и постоянного улучшения производственных процессов. Важно также учитывать ценовые и неценовые факторы потребительского спроса, чтобы продукция была доступна и удовлетворяла потребности рынка. Инновационное развитие строительной отрасли представляет собой процесс увеличения производства новых, усовершенствованных, эффективных и конкурентоспособных строительных материалов. Это необходимо для обеспечения потребностей

комплексной национальной строительной индустрии, а также внутреннего и внешнего потребительских рынков. Такой подход позволяет улучшить качество строительства, снизить затраты и повысить эффективность деятельности всей отрасли.

Целью исследования является анализ показателей, определяющих активность инновационной деятельности предприятия на примере производства строительных материалов экономики, и предложение путей повышения инновационной активности.

Инновации и инновационная деятельность играют ключевую роль в определении уровня экономического развития промышленного предприятия. Эти понятия отражают степень внедрения новых технологий, продуктов и процессов, что напрямую влияет на эффективность бизнеса и его конкурентоспособность. Таким образом, инновации и инновационная деятельность являются неотъемлемыми элементами успешной предпринимательской деятельности [1].

В рамках проводимого исследования в качестве основных источников были получены научные исследования ведущих ученых и экономистов, а также ресурсы сети интернет, содержащие сведения и данные и методики об инновационной деятельности предприятий в сфере производства строительных материалов в стране.

Австро-американский экономист и ученый Й.А. Шумпетер исследовал проблемы и возможности улучшения организационно-экономических механизмов управления инновационным развитием на уровне отраслей, регионов и предприятий. Шумпетер научно обосновал инновационные механизмы и инициативы, определил приоритетные направления исследования, связанные с управлением инновационными процессами и созданием инновационных систем [2].

В научных трудах отечественных ученых-экономистов можно встретить определения, касающиеся инновации и инновационной деятельности. В частности, в исследованиях таких ученых, как О. Сабдена [3], К. Е. Кубаева [4], Б. Н. Исабекова [5], Р. К. Сагиевой [6], Ж. С. Раимбекова [7] рассмотрены вопросы повышения оптимального управления инновационной деятельностью предприятия.

Материалы и методы

Основным методом исследования является статистический анализ, то есть в рамках этого метода были рассмотрены экономические показатели инновационной активности, доли объема реализованной инновационной продукции. Это способствовало выявить особенности формирования инновационных преимуществ предприятий в сфере производства

строительных материалов. Кроме того, с помощью сочетания методов синтеза, индукции и дедукции, логического метода и методов факторного анализа выявлены негативные факторы, влияющие на инновационную деятельность предприятий стройиндустрии, и пути их решения.

С помощью методов теоретического обобщения в отдельных случаях были выявлены характерные признаки организаций, занимающихся инновационной деятельностью в области производства строительных материалов, проведены размышления.

Результаты и обсуждения

Большинство авторов согласны с тем, что экономический эффект от усиления инновационной активности предприятий в контексте исследований в сфере производства строительных материалов остается недостаточно изученным в ряде научных работ и публикаций. Этот вопрос требует дальнейшего исследования.

В общей системе экономических отношений особое внимание уделяется инновационной деятельности промышленных предприятий и их активности, так как ее результаты обеспечивают повышение объемов и эффективности производства, производительности труда и прироста капитала, а также увеличивают объемы высокотехнологичной инновационной продукции, то есть инновационная деятельность предприятий определяет мощность экономического развития страны.

Использование инноваций повышает конкурентоспособность промышленного предприятия. Поэтому обращаем внимание на динамику экономических показателей, характеризующих конкурентоспособность отечественных промышленных предприятий в области производства строительных материалов.

Казахстанские производители строительных материалов до сих пор не смогли добиться значительного экспорта своей инновационной продукции. Это связано с тем, что темпы производства не зависят от увеличения числа инновационных предприятий. Основная проблема заключается в устаревшем оборудовании и основном капитале, которые имеют высокую степень физического и морального износа. Отсутствие инвестиций для их замены приводит к тому, что на различных этапах производства не происходит кардинальных изменений. В результате, инновационные идеи не могут значительно улучшить качество и конкурентоспособность продукции.

Для достижения наивысших результатов необходимо быть частью крупного предприятия или организации, активно внедряющих инновации. Это связано с тем, что такие компании обладают большими ресурсами, включая инвестиции и инновационные технологии, что позволяет им

эффективно проводить инновационную деятельность. Кроме того, обострение конкуренции в мире также стимулирует эти компании к активному использованию инноваций и производству большого объема инновационной продукции.

Для исследования активности инновационной деятельности предприятий производства строительных материалов приведем таблицу, содержащую статистические данные по продуктовым и процессным инновациям в области производства строительных материалов республики за 2019-2023 годы (табл. 1).

Таблица 1 – Инновационная активность предприятий по продуктовым и процессным инновациям в производстве строительных материалов РК в 2019-2023 годах

Показатели	Годы				
	2019	2020	2021	2022	2023
Количество предприятий, единиц	604	640	628	613	597
Количество предприятий, имеющие инноваций, единиц	88	55	63	83	73
Доля предприятий, имеющие инноваций в общей численности предприятий, в %	14,6%	8,6%	10,0%	13,4%	12,2%
Количество предприятий, имеющие инноваций, единиц	516	585	565	535	524
Доля предприятий, не имеющие инноваций в общей численности предприятий, в %	85,4%	91,4%	90,0%	86,6%	87,8%
Примечание: таблица составлена на основе источников [8], [9], [10], [11], [12]					

Согласно данным таблицы 1, в 2023 году 12,2% предприятий, занятых в производстве строительных материалов в республике, успешно применяли продуктовые и процессные инновации. Это число составляет 73 предприятия из общего числа в 597. Важно отметить, что наблюдается отрицательная динамика снижения числа инновационных предприятий в этой сфере. В частности, в рассматриваемый период их общее количество снизилось на 15 единиц, а относительная доля упала с 14,6% до 12,2%.

Таблица 2 содержит важные статистические данные, отображающие долю инновационных продуктов, товаров и услуг в секторе производства строительных материалов региона, в общем объеме инновационной продукции, произведенной в регионе в период с 2019 по 2023 год.

Таблица 2 – Общие показатели осуществленной инновационной продукции предприятими отрасли производства строительных материалов республики на 2019-2023 годы

млн. тенге

Показатели	Годы				
	2019	2020	2021	2022	2023
Общий объем осуществленной инновационной продукции	54670	33219	35167	36713	46596
в том числе:					
новые или значительно усовершенствованные продукции, которые являются новыми для рынка	29744	9029	12408	936	6115
новые или значительно усовершенствованные продукции, котрые являются новыми для организации	24818	24190	22756	35778	40481
Примечание: таблица составлена на основе источников [8], [9], [10], [11], [12]					

Согласно данным таблицы 2, за указанные годы объем реализованной инновационной продукции предприятиями в сфере производства строительных материалов в 2023 году по сравнению с 2019 годом снизился с 54670 млн. тенге до 46596 млн. тенге, и это снижение в относительной величине составляет - 14,6 %. В частности, в структуре уменьшенного объема инновационной продукции предприятия стали переходить от реализации на рынок товаров или услуг к значительному увеличению объемов реализации для организаций, в частности, новые продукты, созданные для рынка товаров или услуг, в 2023 году по сравнению с 2022 годом резко снизились с 29744 млн. тенге до 6115 млн. тенге и наоборот, новые продукты, созданные для организаций, увеличились с 24818 млн. тенге до 40481 млн. тенге.

Если далее анализировать статистические данные, то в целом по республике общий объем осуществленной инновационной продукции промышленных предприятий за 2019–2023 годы вырос с 341 270,9 млн. тенге до 1 134 952,6 млн. тенге (рис. 1).

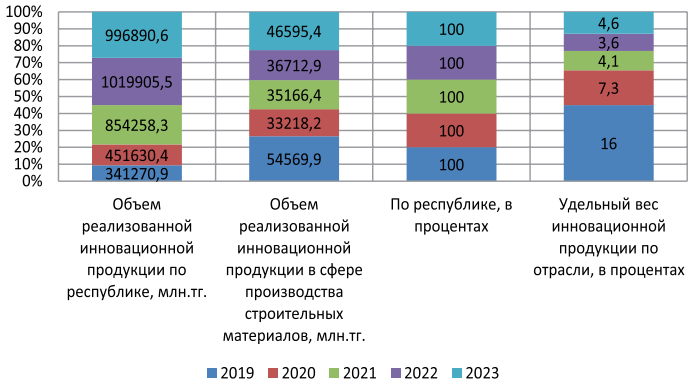

Рисунок 1 – Объем и удельные темпы реализации инновационной продукции предприятиями в сфере производства строительных материалов РК за 2019–2023 годы

Примечание: таблица составлена на основе источников [8], [9], [10], [11], [12]

При этом важнейшим является определение удельного веса реализованного объема продукции промышленными предприятиями в области производства строительных материалов.

В 2019 году доля реализованной продукции в производстве строительных материалов в объеме реализованной инновационной продукции по республике составила 16,0 %, а в 2023 году этот показатель составил всего 4,6 % и значительно снизился.

Анализ инновационной деятельности предприятий производства строительных материалов в Казахстане показывает, что инновационная активность промышленных предприятий снижается с года на год. Возникновение такой ситуации формируется под влиянием ряда причин. Мы полагаем, что существует ряд факторов, которые могут вызывать негативные тенденции в развитии инновационной деятельности предприятий в производстве строительных материалов в Казахстане. Во-первых, это относительная слабость конкуренции между малыми и средними предприятиями, ориентированными преимущественно на внутренний рынок. Это не стимулирует развитие инноваций, поскольку отсутствует необходимость в поиске новых решений для удержания своих позиций на рынке. Во-вторых, недостаток собственных финансовых ресурсов и

высококвалифицированных кадров ограничивает возможности активизации инновационной деятельности на малых и средних предприятиях. Эти факторы вместе создают препятствия для развития инноваций в отрасли строительных материалов.

Важность продолжения инновационной деятельности в крупных компаниях нельзя недооценивать. Прекращение такой деятельности даже в одной из них может оказать серьезное влияние на всю отрасль и промышленность в целом. В результате этого могут снизиться показатели инноваций, что негативно скажется на всей экономике страны. Именно поэтому разработка стратегий поддержки и стимулирования инновационной деятельности в сфере является ключевым аспектом для обеспечения стабильного роста экономики.

Для преодоления этих проблем требуется значительная государственная поддержка и соответствующее регулирование инновационной деятельности малых и средних предприятий в строительной отрасли Казахстана.

Важным аспектом, который следует отметить, является то, что многие компании в строительной отрасли испытывают недостаток в необходимой информации о новых технологиях и разработках в рамках инновационной деятельности. Кроме того, приоритеты развития отечественного производства строительных материалов в контексте развития внутреннего и внешнего инновационных рынков зависят не только от уровня инновационной активности компаний данной отрасли, но также и от направлений и эффективности использования ограниченных инвестиционных ресурсов.

Исследование инновационной деятельности компаний указывает на то, что недостаточно внимания уделяется предприятиям в сфере обработки, таким как производство строительных материалов и выполнение прикладных научных исследований, которые играют ключевую роль в развитии инновации.

В действительности основной показатель активности в области инноваций для этих предприятий – объем инвестиций в инновационные проекты. Но, принимая во внимание риски и неопределенность, связанные с реализацией инновационных проектов, можно сделать вывод, что неправильная стратегия может привести к тому, что инвестиции окажутся малозначимыми для практического использования результатов.

Выводы

В свете современных возможностей для инновационного развития предприятий, производящих строительные материалы, стоит подчеркнуть несколько направлений, которые могут стимулировать инновационную деятельность в данной отрасли.

Во-первых, для того чтобы улучшить механизмы стимулирования и поддержки со стороны государства промышленных предприятий, занимающихся разработкой и внедрением эффективных инноваций в организацию и управление производством строительных материалов, необходимы принять конкретные меры. Это поможет повысить конкурентоспособность выпускаемой продукции на мировом рынке.

Во-вторых, следует разработать и реализовать национальные проекты, направленные на создание и производство накоемкой инновационной продукции в области производства строительных материалов. Кроме того, необходимо провести модернизацию технических и технологических компонентов, чтобы они соответствовали современным требованиям.

В-третьих, важно выработать меры государственного содействия развитию инновационной инфраструктуры в отрасли производства строительных материалов и привлечь частный капитал в эту область. Это поможет расширить рынки сбыта и увеличить объемы инновационной продукции.

Мы полагаем, что предлагаемые пути как исследовательские гипотезы и результаты факторного анализа позволит глубже проанализировать взаимосвязи между различными факторами, влияющими на инновационную активность предприятий производства строительных материалов в Казахстане.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Об инновационной деятельности предприятий в Республике Казахстан. Методологические пояснения / Статистика инноваций. Астана: 2023 [Электронный ресурс]. – URL: https://stat.gov.kz/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/spreadsheets/?year=&name=27329&period=&type=

2 **Schumpeter, J. A.** The Theory of Economic Development. – Moscow. Alpina Publisher, – 2021.

3 **Сабден, О.** Конкурентоспособность национальной экономики: критерий оценки и пути повышения: Монография. – Алматы: Эверо, 2024. – 343 с.

4 **Кубаев, К. Е.** Инновационная экономика: учебное пособие. – Алматы : Экономика, 2018. – 236 с.

5 **Исабеков, Б. Н.** Инновации и предпринимательство: учебное пособие. – Астана: ТОО «Фолиант», 2017. – 680 с.

6 **Сагиева, Р. К.** Инновационный тренд развития Казахстана: Монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 217 с.

7 **Раимбеков, Ж. С.** Пространственно-территориальное развитие экономики региона: учебное пособие. – Нур-Султан : Мастер По, 2020. – 236 с.

8 Наука и инновационная деятельность Казахстана. 2015–2019. Статистический сборник. Нур-Султан. 2020. [Электронный ресурс]. – URL: https://stat.gov.kz/publication/collections/?year=&name=16307&period=

9 Наука и инновационная деятельность Казахстана. 2016–2020. Статистический сборник. Нур-Султан. 2021. [Электронный ресурс]. – URL: https://stat.gov.kz/publication/collections/?year=&name=16307&period=

10 Наука и инновационная деятельность Казахстана. 2017-2021. Статистический сборник. Нур-Султан. 2022. [Электронный ресурс]. – URL: https://stat.gov.kz/publication/collections/?year=&name=16307&period=

11 Наука и инновационная деятельность Казахстана. 2018–2022. Статистический сборник. Астана. 2023. [Электронный ресурс]. – URL: https://stat.gov.kz/publication/collections/?year=&name=16307&period=

12 Наука и инновационная деятельность Казахстана. 2019–2023. Статистический сборник. Астана. 2024. [Электронный ресурс]. – URL: https://stat.gov.kz/publication/collections/?year=&name=16307&period=

REFERENCES

1 Ob innovacionnoj deyatel'nosti predpriyatij v Respublike Kazahstan. Metodologicheskie poyasneniya / Statistika innovacij [On the innovative activity of enterprises in the Republic of Kazakhstan. Methodological notes / Innovation statistics (2023)] Astana. 2023. [Electronic resource] – URL: https://stat.gov.kz/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/spreadsheets/?year=&name=27329&period=&type= [in Russian] (Accessed: 07.06.2024)

2 **Schumpeter, J. A.** The Theory of Economic Development. Moscow: (2021) Alpina Publisher Publ., 3 **Sabden, O.** Konkurentosposobnost' nacional'noj ekonomiki: kriterij ocenki i puti povysheniya: Monografiya [Competitiveness of the national economy: evaluation criterion and ways to increase] – Almaty: Evero, 2024. – 343 p. [in Russian]

4 **Kubaev, K. E.** Innovacionnaya ekonomika: uchebnoe posobie [Innovative economics] – Almaty: Ekonomika, 2018. – 236 P. [in Russian]

5 **Isabekov, B.N.** Innovacii i predprinimatel'stvo: uchebnoe posobie [Innovation and entrepreneurship] – Astana, TOO «Foliant», 2017. – 680 p. [in Russian]

6 **Sagieva, R.K.** Innovacionnyj trend razvitiya Kazahstana: Monografiya [Innovative development trend of Kazakhstan] – Almaty: Қазақ universiteti. 2013. – 217 p. [in Russian]

7 **Raimbekov, Zh.S.** Prostranstvenno-territorial'noe razvitie ekonomiki regiona: uchebnoe posobie [Spatial and territorial development of the region's economy] – Nur-Sultan: Master Po, 2020. – 236 p. [in Russian].

8 Qazaqstannyń ǵylymy jáne ınovasıalyq qyzmeti (2020). 2015–2019. Statısıkalyq jınaq [Science and innovation in Kazakhstan (2020). 2015–2019. statistical compendium] Nur-Sultan. 2020. [Electronic resource]. – URL: https://stat.gov.kz/publication/collections/?year=&name=16307&period= [in Kazakh]

9 Qazaqstannyń ǵylymy jáne ınovasıalyq qyzmeti (2021). 2016–2020. Statısıkalyq jınaq [Science and innovation in Kazakhstan (2021). 2016–2020. statistical compendium] Nur-Sultan. 2021. [Electronic resource]. – URL: https://stat.gov.kz/publication/collections/?year=&name=16307&period= [in Kazakh]

10 Qazaqstannyń ǵylymy jáne ınovasıalyq qyzmeti (2022). 2017–2021. Statısıkalyq jınaq [Science and innovation in Kazakhstan (2022). 2017–2021. statistical compendium] Nur-Sultan. 2022. [Electronic resource]. – URL: https://stat.gov.kz/publication/collections/?year=&name=16307&period= [in Kazakh]

11 Qazaqstannyń ǵylymy jáne ınovasıalyq qyzmeti (2023). 2018–2022. Statısıkalyq jınaq [Science and innovation in Kazakhstan (2023). 2018–2022. statistical compendium] Astana. 2023. [Electronic resource]. – URL: https://stat.gov.kz/publication/collections/?year=&name=16307&period= [in Kazakh]

12 Qazaqstannyń ǵylymy jáne ınovasıalyq qyzmeti (2024). 2019–2023. Statısıkalyq jınaq [Science and innovation in Kazakhstan (2024). 2019–2023. statistical compendium] Astana. 2024. [Electronic resource]. – URL: https://stat.gov.kz/publication/collections/?year=&name=16307&period= [in Kazakh]

Поступило в редакцию 16.09.24
Поступило с исправлениями 09.10.24
Принято в печать 12.11.24

**Н. С. Досмағанбетов[1], С. М. Егембердиева[2], А. Н. Доғалов[3], Б. Н. Жабытай[4]*
[1,2]Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті»,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.
[3]Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті,
Қазақстан Республикасы, Орал қ.
[4]Қ. Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті АҚ,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.
16.09.24 ж. баспаға түсті.
09.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
12.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚҰРЫЛЫС МАТЕРИАЛДАРЫ ӨНДІРІСІНДЕГІ КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ТАЛДАУ

Өнеркәсіп кәсіпорындарының инновациялық қызметі кез келген елдің экономикасы мен қоғамында негізгі рөл атқарады. Дамыған мемлекеттерде инновациялық саясат әлеуметтік-экономикалық стратегияның маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Әлеуметтік және экономикалық ілгерілеу үшін кәсіпорындардың инновациялары мен инновациялық қызметінің өзектілігі мен маңыздылығын түсіне отырып, Қазақстан үкіметі инновациялық қызметті өзінің басымдықтары қатарына жандандыру міндетін қояды.

Кез келген елдің қазіргі экономикасының құрылымында құрылыс материалдарының өнеркәсібі маңызды рөл атқарады. Құрылыс индустриясының негізгі материалдық базасы ретінде ол экономиканың басқа салаларындағы өсу қарқынына және жалпы қоғамның әлеуметтік жағдайына айтарлықтай ықпал етеді. Құрылыс материалдары өнеркәсібіндегі инновациялық үдерістер, бірінші кезекте республика экономикасындағы инвестициялық белсенділік өлшемімен айқындалады.

Мақалада инновацияларды енгізу мен пайдаланудың негізгі көрсеткіші болып табылатын негізгі қызмет бойынша құрылыс материалдарын өндіру саласындағы өнеркәсіптік кәсіпорындардың экономикалық даму көрсеткіштеріне талдау жүргізілді. Сонымен қатар, құрылыс материалдарын өндіру саласындағы инновациялық кәсіпорындардың саны, олардың жалпы өнім көлеміндегі үлес салмағы айқындалды, олардың инновациялық белсенділігіне ықпал ететін факторлар анықталды және инновациялық көрсеткіштерді арттырудың жолдары мен басым бағыттары ұсынылды.

Кілтті сөздер: құрылыс материалдарының өндірісі, инновация, инновациялық қызмет, инновациялық белсенділік, инновациялық өнім.

**N. S. Dosmaganbetov[1], S.M. Yegemberdiyeva[2], A.N Dogalov[3], B. N. Zhabytay[4]*
[1,2]L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Astana
[3]West Kazakhstan Innovation and Technological University,
Republic of Kazakhstan, Uralsk
[4]«K. Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business»,
Republic of Kazakhstan, Astana
Received 16.09.24
Received in revised form 09.10.24
Accepted for publication 12.11.24

ANALYSIS OF INNOVATIVE ACTIVITY OF ENTERPRISES PRODUCING CONSTRUCTION MATERIALS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The innovative activities of industrial enterprises play a key role in the economy and society of any country. In developed countries, innovation policy is an important component of socio-economic strategy. Based on the importance and relevance of innovations and innovative activities of enterprises for social and economic progress, the government of Kazakhstan puts the task of intensifying innovation activities among its priorities.

The building materials industry plays an important role in the structure of the modern economy of any country. As the main material base of the construction industry, it significantly contributes to the growth rate in other sectors of the economy and the social situation of society as a whole. Innovative processes in the construction materials industry are primarily determined by the criteria of investment activity in the economy of the Republic.

The article carried out a analysis of the indicators of economic development of industrial enterprises in the field of production of building materials for the main activities, which is the main indicator of the penetration and use of innovations. In addition, the number of innovative

enterprises in the field of production of building materials, their specific weight in the volume of gross output were determined, factors contributing to their innovative activity were identified, and ways and priority directions for increasing innovation indicators were proposed.

Keywords: production of construction materials, innovation, innovative activity, innovative activity, innovative products.

ҒТАМР 06.71.57

https://doi.org/10.48081/VDMO9755

А. Қ. Есім[1], Р. Шохан[2], А. Девадзе[3], Д. Есимова[4]

[1,2]Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

[3]Шота Русставели атындағы Батуми мемлекеттік университеті, Грузия, Батуми қ.

[4]Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

[1]ORCID: https://orcid.org/0009-0006-0192-2244

[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1005-3769

[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6344-7385

[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3824-875X

*e-mail: ayana_esimova99@mail.ru

ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНДА ТУРИСТІК ДЕСТИНАЦИЯНЫҢ ДАМУЫ

Туризм – экономикадағы қарқынды дамып келе жатқан сала. Ол әлемдік экономиканың басты салаларының бірі, әрі оның өсу әлеуеті мен даму перспективалары жоғары.

Қазақстанның туристік бағыттары әлемдік туризм нарығында әлі кеңінен танылмағанымен, бірегей табиғи ресурстар мен мәдени-тарихи мұра объектілеріне ие бола отырып, ел әлемдік туризмде лайықты орын алуға үлкен әлеуетке ие.

Мақала Павлодар облысындағы туристік дестинацияның дамуын, оның ішінде Қазақстанның маңызды туристік орталықтарының бірі – Баянауыл ұлттық табиғи паркінің (БҰТП) әлеуетін зерттеуге арналған. Жұмыста аймақтың қазіргі туристік саласы жағдайы талданып, ішкі және келуші туризмнің өсу динамикасы, инфрақұрылым жағдайы, сондай-ақ тұрақты дамуға арналған ағымдағы сын-қатерлер мен перспективалар қарастырылады. Автор аймақтың тартымдылығына әсер ететін негізгі аспектілерді, атап айтқанда, табиғи және мәдени ресурстарды, көлік және қонақүй инфрақұрылымының жағдайын атап көрсетеді. Сондай-ақ, мақалада ауданның туристік саласының күшті және әлсіз жақтарын бағалауға мүмкіндік беретін SWOT-талдауы берілген.

Мақалада аймақтың ұлттық және халықаралық деңгейде бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін инфрақұрылымды жақсарту, қызметтерді жаңарту, ақпараттық қолдауды күшейту және цифрландырудың маңыздылығы атап өтілген.

Кілтті сөздер: туризм, туристік бағыттар, аймақ, ұлттық парк, аумақ, интернет.

Кіріспе

Бүгінде Қазақстан Республикасы халықаралық туристердің қызығушылығын арттырып, әлемдік туристік картадан өз орнын алуға тырысуда. Туризм индустриясының дамуы жаңа жұмыс орындарын құруға, шетел валютасының ағымын қамтамасыз етуге және туризм инфрақұрылымына шетелдік инвестицияларды тартуға мүмкіндік береді [1].

Қазіргі кезде туризмнің даму қарқынының жоғары екенін және оның табыс көлемі бойынша мұнай-газ секторынан кейінгі әлемдік экономиканың ең табысты және тұрақты өсіп келе жатқан салаларының біріне айналғанын атап өту маңызды. Дүниежүзілік Туристік Ұйымның (WTTC) мәліметтері бойынша, пандемияға дейінгі кезеңде әлемдік туризм секторы: әлемдік ЖІӨ-нің 10,7 %-ын; әлемдік инвестицияның 9 %-ын; тауарлар мен қызметтер экспортының 31 %-ын; және барлық салық түсімдерінің 6 %-ын қамтамасыз еткен [2].

Материалдар мен әдістері

Зерттеу барысында келесі дәстүрлі әдістер қолданылды: топтастыру әдісі, статистикалық талдау.

Нәтижелер және талқылау: Қазақстанның ұлттық туристік брендін қалыптастыру және оның оң имиджін дамыту мемлекеттің туристік әлеуетінің тартымдылығын арттырудың тиімді құралы болып табылады. Брендке ие ел туристерді тартады, ал оның ұлттық бизнесі мен өнімдері бәсекеге қабілеттілікке ие болады. Осыған орай, халықаралық нарықта Қазақстанның оң туристік имиджін қалыптастыру оның бәсекеге қабілеттілігін арттырудың маңызды мақсаты болып табылады.

Саяхат және туризм саласындағы бәсекеге қабілеттілік бойынша әлемдік рейтингте Қазақстан соңғы 10 жылда көрсеткіштерін 38 орынға жақсартып, 88-орыннан 52-орынға көтерілді (1-кесте).

Кесте 1 – Саяхат және туризмдегі бәсекеге қабілеттілік индексі рейтингі бойынша ТОП-10 тізіміндегі Қазақстанның орны

Елдер	2013	2015	2017	2019	2021	2023
	рейтинг тегі орны (140 ішінде)	рейтинг тегі орны (141 ішінде)	рейтинг тегі орны (136 ішінде)	рейтинг тегі орны (140 ішінде)	рейтинг тегі орны (117) ішінде	рейтинг тегі 20 орны (119 ішінде)
Швейцария	1	6	10	10	6	10
Германия	2	3	3	3	5	6
Франция	7	2	2	2	4	4
Австралия	3	7	7	7	7	5
Жапония	14	9	4	4	1	3
АҚШ	6	5	6	5	2	1
Ұлыбритания	5	4	5	6	8	7
Қытай	40	17	15	13	12	8
Италия	26	8	8	8	10	9
Испания	4	1	1	1	3	2
Қазақстан	88	85	81	80	66	52

1-кестеге сәйкес, 2023 жылы Қазақстан Дүниежүзілік экономикалық форумның саяхат және туризмді дамыту индексінде туристік бағыттар арасында 119 елдің ішінде 52-орынды иеленді. Бір жылдың ішінде республика әлемдік туристік рейтингте 14 сатыға жоғарылады. Алдыңғы 2021 жылғы рейтингте Қазақстан 117 елдің ішінде 66-орынға жайғасқан болатын [3].

Қазақстан Республикасы тиімді геосаяси орналасуымен және бірегей табиғи ресурстарымен ерекшеленеді, сонымен қатар, әлемдік мәдени және тарихи мұраларға ие. Бұл ерекшеліктер оны әлемдік туристік картада басты ойыншыға айналдыру үшін маңызды болып табылады. Туризмнің дамуы көлік, құрылыс, сауда және ойын-сауық индустриясы сияқты экономиканың әртүрлі салаларына оң әсерін тигізіп, жаңа жұмыс орындарын ашуға, халықтың жұмыспен қамтылуын және әл-ауқатын арттыруға ықпал етеді.

Қазақстанда 25 халықаралық және 11 аймақтық әуежай жұмыс істейді. Қазіргі уақытта елімізде жеті әуе компаниясы бар және 912 әуе кемесі мемлекеттік тіркеуде тұр, олардың 75-і тұрақты жолаушылар рейстерін орындайды. Қазақстандықтар 28 елге тікелей әуе рейстерімен ұша алады.

Қазақстаннан әуе қатынасы 98 бағыт бойынша жүзеге асырылады. Еліміздің аумағы арқылы жолаушылар пойыздарының 132 бағыты өтеді. Бүгінгі таңда Қазақстан аумағы арқылы ТМД елдерінен 17 жолаушылар пойызының бағыты өтуде. Қазіргі уақытта Қазақстанда бес негізгі жол бағыты бар. Көлік желісінің тығыздығы ең төмен Батыс және Солтүстік-Батыс аймақтарда, ал ең жоғары тығыздық Оңтүстік және Орталық аймақтарда байқалады [4].

Қазақстанның туризмді дамытуға үлкен мүмкіндіктері бар, себебі халықаралық ұйымдардың зерттеулері көрсеткендей, Қазақстан өзінің туристік әлеуетінің тек аз ғана бөлігін дамытқан [5]. Қазақстан Республикасының 2021-2023 жылдарға арналған туризм секторларының даму динамикасы 2-кестеде көрсетілген.

Кесте 2 – Қазақстан Республикасының 2021-2023 жылдар арасындағы туристік қызмет секторларының даму динамикасы

Көрсеткіштер	2021	2022	2023
Орналасу орындары көрсеткен қызмет көлемі, мың.тенге	109027 262,7	182865 265,7	229248669,6
Кіру туризмі бойынша орналастыру орындарының келушілерге қызмет саны (резидент емес), адам	329 754	927 844	1 084 771
Ішкі туризмі бойынша орналастыру орындарының келушілерге қызмет саны (резидент емес), адам	5145 217	6 407 318	7 054 499
Орналасу орындарының саны	3 686	3 970	3 992
Орналасу орындарына келішулер саны, адам	5474 971	7 335 162	8 139 270
Орнадасу орынның бірмезгілді сыйымдылығы (төсек орын)	193 030	203 531	207 756
Туризмде тікелей құрылатын жалпы қосылған құн (ЖСНТ), млрд. теңге	2 185,5	2 871,0	3 270,1
Туризм саласында негізгі капиталға салынған инвестиция көлемі, млрд теңге	628,9	589,9	513,4
Туризм салаларында жұмыспен қамтылғандар саны, мың адам	463,1	488,6	497,7
Туризмде жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы үлесі, %	5,3	5,4	5,5

2-кестеге сәйкес, соңғы 3 жылда орналастыру орындары көрсететін қызмет көлемі 229 248 669,6 мың теңгеге дейін артты.

Ішкі туризмнің көрсеткіштері тұрақты түрде өсуде. Ресми статистикаға сәйкес, 2023 жылдың қорытындысы бойынша орналастыру орындары қызмет көрсеткен отандық туристер саны 7 054 499 адамға жетті.

Сонымен қатар, орналастыру орындары қызмет көрсеткен шетелдік туристер саны да 2021 жылмен салыстырғанда шамамен үш есе өсті. Егер 2021 жылы бұл көрсеткіш 329 754 адамды құраған болса, 2023 жылы ол 1 084 771 адамға дейін артты. Туризм саласында негізгі капиталға салынған инвестиция көлемі 2021 жылмен салыстырғанда кеміді.

Туризмде тікелей құрылатын жалпы қосылған құн 2023 жылы 3 270,1 млрд. теңгені құрады, сонымен қатар туризм саласындағы жұмыспен қамтылғандардың саны артып 497,7 мыңы адам болды.

Дүниежүзілік экономикалық форумның сайтындағы мәліметтерге сүйенсек, Қазақстанға 4,5 миллион шетелдік турист келген. Туризмнен түскен табыс 2023 жылы 1,5 миллиард долларға жетті, бұл алдыңғы жылмен салыстырғанда 17 пайызға артық. 2022 жылы елге 928 мың шетелдік турист келген.

Қазақстанға келетін ішкі туристердің саны да өсті. 2022 жылмен салыстырғанда олардың саны 647 мың адамға артып, жалпы саны 7,5 миллион адамға жетті. Бұл көрсеткіш 2019 жылғы пандемия кезеңіндегі туристер санынан 1,7 миллионға артық.

2023 жылы Қазақстанға көбінесе Ресей, Қытай, Түркия, Үндістан және АҚШ елдерінен саяхатшылар келді. Қазақстандық қонақ үйлер рекордтық табыс – 229 млрд теңге тапты, бұл 2022 жылмен салыстырғанда кірістің 12,4%-ға өскенін көрсетеді. 2023 жылы визасыз режим енгізілгеннен бері Қазақстанға келетін қытайлық туристер саны 115%-ға артты. Турпакеттердің болуы және қысқы ойын-сауықтың тартымдылығы да бұл өсімге ықпал етті [6].

Қазіргі уақытта туризм индустриясы белсенді түрде дамып келеді. Негізгі туристік бағыттар өз инфрақұрылымдарын, ұсынылатын қызметтердің түрлерін және бірегей туристік өнімдерін үздіксіз жетілдіруде [7].

Қазақстанның ТОП-20 туристік бағыттарына мыналар жатады: Батыс Қазақстан облысындағы Хан Ордасы; Ақтөбе облысындағы Қарғалы су қоймасы; Қостанай облысындағы туристік кешен; Ақмола облысындағы Ақбура Щучье-Бурабай курорттық аймағы; Солтүстік Қазақстан облысындағы Имантау-Шалқар курорттық аймағы; Павлодар облысындағы Баянауыл; Шығыс Қазақстан облысындағы Катонқарағай курорттық аймағы; Абай және Жетісу облыстарындағы Алакөл курорттық аймағы; Алматы және Алматы облысындағы Түрген – Қаскелең шаңғы кешені; Жамбыл облысындағы «Көксай курорты»; Қарағанды облысындағы Балқаш; Түркістан облысындағы Түркістан; Қызылорда облысындағы Байқоңыр ғарыш айлағы; Ұлытау өңіріндегі Ұлытау; Маңғыстау облысындағы

жылы жағажай; Атырау облысындағы Сарайшық елді мекені; Шымкент қаласындағы гастрономиялық туризм орталығы; Астана қаласындағы туристік аймақ

Павлодар облысы және оның әсем Баянауыл аймағы туристік-рекреациялық аймақ ретінде ТМД елдерінің туристері арасында кеңінен танымал.

Павлодар облысы өз туристік аймақтарын, соның ішінде Баянауыл ауданын белсенді түрде дамытып жатыр. 2023 жылы облыстың негізгі капиталға салынған инвестиция көлемі, соның ішінде туристік инфрақұрылымға салынған қаражат, 2022 жылмен салыстырғанда 27,8%-ға өсіп, 708,9 миллиард теңгеге жетті. Баянауыл мен басқа да танымал демалыс орындарында қызмет көрсету сапасын жақсарту үшін экологиялық қорғау және туристік аймақтарды дамытуға едәуір қаржы бағытталуда.

Баянауылдың айналасы климаттық курорттық аймақ ретінде танылған және 1985 жылдан бастап мұнда Баянауыл табиғи саябағы құрылған. Оның басты тартымдылығы – табиғаты. Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи саябағы (БМҰТС) Қазақстан Республикасының туристік картасындағы негізгі туристік аймақтардың бірі болып саналады.

Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи саябағының жалпы ауданы 68 452,8 гектарды құрайды, оның 12 927 гектары орманды алқап. Бұл аумақ үш бөлікке бөлінген: Баянауыл – 19 028 гектар, Жасыбай – 22 094 гектар, және Долбин – 8 596 гектар. Баянауыл курорттық аймағының болжамды мүмкіндігі жылына 450 000 туристі қабылдауға жеткілікті [8].

Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи саябағы Қазақстан Республикасындағы барлық мемлекеттік ұлттық саябақтардың ішінде ең көрікті жерлерге ие, бұл 3-кестеде көрсетілген.

Кесте 3 – Баянауыл табиғи ұлттық саябағының негізгі туистік бағыттары

Нысананың атауы	Туризмнің түрі	Қазіргі жағдайы
«Найзатас», «Кемпіртас» жартастары, албырт тоғайы	экотуризм, альпинизм,жаяу жүру саяхаты, атпен серуендеу.	Олар туристер арасында танымал,өйткені ақпарат пен қолжетімді жолдар бар. Экскурсиялар өткізу үшін қызметкерлер бар.
Сиқыршыларшатқалы	экотуризм, жаяу жүрусаяхаты.	Шатқалға апаратын жолды кей жерлерден өту қиын.

Баянауылдың ең көрікті жерлерінің қатарына емдік қасиеттерімен танымал Әулиетас үңгірі, тау жоталарының арасында орналасқан және таңғажайып көріністерімен көз тартатын Кафарка шатқалы, бұлағы бар

Драверта үңгірі, Жамбақ орман алқабы, Кірпіш сайы және тағы басқалары жатады. Бұл нысандар экскурсияларға арналған ең танымал орындардың бірі болып табылады және маңызды тарихи-мәдени мәнге ие.

Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи саябағының тау жүйесі де туристер үшін қызықты болып табылады. Мұндағы ең биік тау — Павлодар облысындағы ең жоғары шың болып саналатын Ақбет тауы (1022 м).

Қазіргі уақытта Баянауыл курорттық аймағында 53 орналастыру нысаны қызмет көрсетуде.

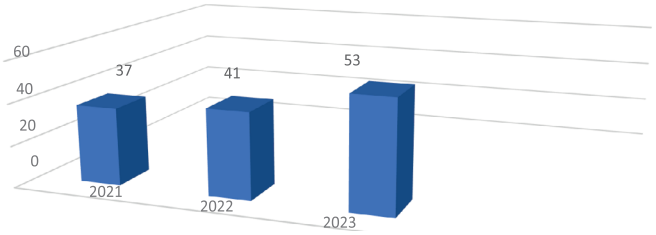

Сурет 1 – Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи саябағының аумағындағы орналасу нысандары

1-суретке сәйкес соңғы үш жылда орналастыру орындарының динамикасы олардың санында айтарлықтай өсім бар екенін көрсетеді, әсіресе 2023 жылы бұл көрсеткіштің артқаны байқалады. Осы мәліметтерге сүйене отырып, туристер ағынының үнемі өсіп келе жатқанын айтуға болады.

Қазіргі жағдайды және туристік аймақтың болашақтағы даму перспективаларын ең нақты сипаттайтын көрсеткіш – төсек-орын саны. Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи саябағының аумағындағы ғы орналасу нөмірлерінің саны мен бірмезгілді сыйымдылығы 4-кестеде көрсетілген.

Кесте 4 – Аумақтағы орналасу нөмірлерінің саны мен бірмезгілді сыйымдылығы

Көрсеткіштер	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.
Орналасу орындарындағы нөмерлер саны	1412	1516	1721
Орналасу орындарындағы бірмезгілдегі сыйымдылық, төсек- орын	4218	4445	5151

Қызмет көрсетілген кіру және ішкі келушілер саны	91 636	190 574	226 968

4-кестеде келтірілген мәліметтер пандемия аяқталғаннан кейін нөмірлер санының өсіп келе жатқанын көрсетеді, бірақ бұл өсім әлі де жеткіліксіз қарқынмен жүріп жатыр. Қазіргі уақытта отандық туристердің экотуризмге деген қызығушылығының артуын ескере отырып, бұл сұранысты орналастыру орындарындағы бөлмелер санын жедел түрде көбейту арқылы қанағаттандыру қажет.

Сонымен қатар, біржолғы сыйымдылықты төсек-орындармен өлшеу де маңызды. Баянауылға жыл сайын келетін туристер санына қарай отырып, қазіргі сыйымдылықтың жүктемені толық қанағаттандырмайтынын байқауға болады.

2023 жылы Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи саябағына келушілердің саны 226 968 адамды құраған, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 135332 адамға артық.

Павлодар облысы бойынша жалпы ақпарат өңірдегі туризмнің, әсіресе Баянауыл сияқты танымал туристік бағыттардың арқасында айтарлықтай әлеуетке ие екендігін көрсетеді. Ұлттық саябақ көптеген туристерді тартады және Жасыбай мен Торайғыр көлдерінің айналасындағы қонақүйлерде, мейрамханаларда және ойын-сауық орындарында жұмыс орындарын қолдайды. Алдағы жылдары облыс жаңа инвестициялар және туристік аймақтардағы инфрақұрылымды дамыту есебінен жұмыспен қамтуды ұлғайтуды жоспарлап отыр.

Осы айтылғандарға сүйене отырып, Баянауыл ұлттық саябағының дамуы үшін барлық қажетті жағдайлар жасалуда деген қорытынды жасауға болады. Даму перспективаларын нақты анықтау үшін қазіргі жағдайға назар аудару керек [9].

Баянауыл өңіріндегі туризм саласының экономикалық жағдайына қатысты SWOT талдау 5-кестеде берілген.

Кесте 5 – Баянауыл өңіріндегі туризм саласының экономикалық жағдайына қатысты SWOT талдау

Күшті жақтары	Мүмкіндіктері
- саяси жағдайдың тұрақтылығы; - туристік саланы мемлекеттік деңгейде қолдау; - туристік ресурстардың жеткілікте деңгейде болуы; - орташа жалақының өсіне байланысты туристік саладағы жұмысбастылықтың артуы	- аймақтық турпакетті құру мүмкіндігінің болуы (Баянаул ауданы туристік бренд ретінде); - жаңа жұмыс орындарының құрылуы; - ауылды мекендерде инфрақұрылымды дамыту (кампустар, шағын гостиницалар); - кәсіпкерлік пен бизнес үрдістерді дамыту
Әлсіз жақтар	**Қауіп**
- туристік саланың аймақтық экономикаға тигізер үлесінің төмен болуы; - инфрақұрылымның дамуының төмен болуы - туристік саладағы еңбек ақының төмен болуы; демалыс орындарында қызмет көрсетудің төмен деңгейі; ішкі туристер үшін жоғары бағасы және төмен қолжетімділігі	- халықтың табыс деңгейінің төмендігі; - бәсекелестіктің жоғары болуы; - ішкі нарыққа кірудегі төмен кедергілер, ішкі нарыққа жаңа шетелдік фирмаларды тарту бәсекелестіктің күшеюіне әкеледі, соның нәтижесінде туристік нарықтағы отандық кәсіпорындардың рентабельділігі мен бағаның төмендеуінеәкеледі;

SWOT талдау Баянауыл ұлттық табиғи саябағының (БМҰТС) күшті және әлсіз жақтарын анықтауға мүмкіндік берді. Талдау нәтижесінде қазіргі таңда Баянауыл курорттық аймағының ішкі және сыртқы нарықтағы туристік өнімдердің деңгейі салыстыруға келмейтіні және тек отандық туристерге ғана назар аударуға болатындығы жайлы қорытынды жасалды.

Баянауылдың басты артықшылығы оның географиялық орналасуы болып табылады. Астана, Павлодар, Қарағанды, және Семей сияқты ірі қалалардан көлікпен 10 сағаттық қашықтықта орналасуы оның ішкі туризмді дамыту әлеуетін арттырады.

Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи саябағы (БМҰТС) және оның курорттық аймақтары экологиялық туризм үшін зор әлеуетке ие. Бұл әлеуетті жүзеге асыру үшін, біз табиғи ресурстарды тиімді пайдалану қажеттігін байқап отырмыз. Бұл мақсатқа жету үшін, біз алдымен басымдықтарды анықтап, нақты іс-шараларға назар аударып, даму жоспарын жасауымыз керек.

Туристік бағыттарды дамытуда негізгі рөл атқаратын факторлар жеке және мемлекеттік инвестициялар болып табылады. Соңғы жылдары қандай жобалар жүзеге асырылғанын қарастырайық:

2020-2021 жылдары инфрақұрылымды дамыту аясында Жасыбай, Торайғыр және Сабындыкөл көлдерінде жағажайлар абаттандырылды. Сондай-ақ, 10 санитарлық-гигиеналық қондырғы және 10 душ орнатылды.

Биылғы жылы «Жасыбай көліне баратын жол» (15 км) және «Жасыбай-Торайғыр» (12,4 км) аудандық маңызы бар автомобиль жолдары жазғы жөндеуден өтті. Жасыбай көліне шығатын жол Баянауыл курортының аумағындағы ең маңызды жол болып табылады. Бұл учаске өте көп жүктелген. Сондай-ақ, Баянауыл ауданында «Картел» ЖШС ұялы байланыс операторы ауылға мұнаралар орнатты. Мәшhүр Жүсіп кесенесі ауданында 4G қосылу нүктесі бар Beeline операторының базалық станциясы іске қосылды.

Байланыс және интернетпен қамтамасыз ету жобалары туризм ағынын арттыруда маңызды рөл атқарады, себебі бүгінгі күні коммуникация қауіпсіздік пен алғашқы медициналық көмекке жүгіну мәселелерін шешуге көмектеседі.

Мәшhүр Жүсіп Көпеев кесенесі аумағында модульдік дәретханалар орнату жобасы әзірленді: құдықтар бұрғыланып, іргетасы дайындалды. Бұл жобаның маңыздылығы жоғары, өйткені кесене рухани және діни туризмнің орталығы болғандықтан, санитарлық-гигиеналық жағдайды қамтамасыз ету басты қажеттілік болып табылады.

2025 жылға дейін 4,6 млрд теңге сомасына бірнеше маңызды инвестициялық жобалар іске асырылуы жоспарланған, олардың ішінде: Жасыбай көлінің жағасындағы Қайың тоғайы демалыс үйін қалпына келтіруге 1 млрд теңге; 800 млн теңге сомасына Pride көпфункционалды отбасылық кешенінің құрылысы; 1 млрд теңге сомасына Сабындыкөл көлінің жағасында «Тұлпар» демалыс базасының құрылысы; «Березка» және «Қарлығаш» демалыс үйлерін қайта құру аяқталды (инвестиция көлемі 193 млн теңге), «Даймонд Жасыбай» ЖШС-нің «Ivy Village Jasybai» демалыс үйлерінде құрылыс-монтаждау жұмыстары жартылай аяқталды.

БМҰТС аумағында жүзеге асырылып жатқан жобалар санына қарамастан, ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда қызмет көрсетуге ниетті кәсіпкерлер бюрократиялық кедергілермен және әкімшілік рәсімдермен бетпе-бет келеді. Сонымен қатар, ұлттық парк қызметкерлерінің өкілеттіктеріне байланысты сыбайлас жемқорлық тәуекелдері жоғары екенін атап өту қажет.

Баянауыл курорттық аймағында және басымдық берілген туристік аймақтарда орналасқан нысандардың ескіруі де проблема болып табылады. Ерекше қорғалатын аумақтарда қызмет көрсететін кәсіпкерлердің көпшілігі осы жерлерде ұзақ уақыт бойы жұмыс істейді, бірақ ұлттық саябақтар

аумақтарында кәсіпкерлікті дамытуға ынталандыру шаралары жеткіліксіз, негізгі мәселелері 2- суретте көрсетілген[10].

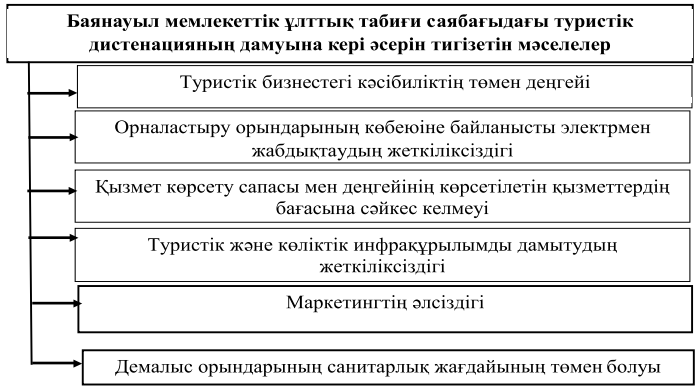

Сурет 2 – Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи саябағыдағы туристік дистенацияның дамуына кері әсерін тигізетін мәселелер

Ұлттық парктердің табысын арттыруда ақпараттық сала маңызды рөл атқарады. Дегенмен, медиа кеңістікте ұлттық саябақтарға қатысты жарнамалар немесе жаңалықтар өте аз. Баянауыл курорттық аймағындағы орналастыру орындары көбіне интернет-брондау ресурстарымен жұмыс істемейді және әлеуметтік желілерде белсенді түрде жарияланымдар жүргізілмейді. Қонақтар келген кезде ғана қызмет көрсетілетіні байқалады, ал туристің міндетті түрде баспана таба алатынына 100 пайыз сенімділік жоқ. Ақпараттық өрісте БМҰТС объектілерінің аз болуы бизнес және мемлекеттік органдарға да қатысты. Ұлттық саябақ дирекциясы әлеуметтік желілерді жүргізбейді, ал саябақтың ресми сайтын табу қиынға соғуда.

Қорытынды

Жоғарыда келтірілген талдау нәтижесінде ұлттық табиғи саябақтар елдердің дамуы мен халықтың әл-ауқатының маңызды драйвері бола алатыны анықталды. БМҰТС аумағында жұмыс істейтін кәсіпкерлер ақпараттық салада белсенді жұмыс істеумен қатар, ұлттық саябақ басшылығы да осы аумақты танымал етуге үлес қосуы қажет [11].

Қазақстанның туристік саласын және оның маңызды туристік бағыттарын, мысалы, Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің даму әлеуетін талдау елдегі туризмнің одан әрі дамуы үшін айтарлықтай мүмкіндіктер бар екенін көрсетеді. Қазақстан халықаралық аренада оң

нәтижелер көрсетіп, туризмнің әлемдік бәсекеге қабілеттілігі рейтингінде өз позицияларын едәуір жақсартты. Дегенмен, Баянауыл сияқты табиғи және мәдени ресурстары мол аймақтардың бар болуына қарамастан, туристік аймақтардың инфрақұрылымдық және ақпараттық қамтамасыз етілуінде кемшіліктер бар.

Қазақстанда туризм басты экономикалық секторлардың біріне айнала отырып, жұмыс орындарын құруға, инвестиция тартуға және халықтың әл-ауқатын жақсартуға ықпал ете алады. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін көлік инфрақұрылымын дамыту, туристік қызметтердің сапасын арттыру және туристік объектілерді насихаттау бойынша жұмысты күшейту маңызды. Бұл үшін сандық технологияларды, интернет-ресурстарды пайдалану мен брондау жүйелерін дамыту қажет.

Туризм саласындағы кәсіпкерлікті ынталандыруға және әкімшілік кедергілерді жоюға ерекше назар аудару қажет. Туристік аймақтардағы кәсіпкерлерді қолдауға бағытталған шаралар мен инвестициялық климатты жақсарту бұл саланың шағын және орта бизнесін дамытуға қозғаушы күш бола алады.

Сондықтан Қазақстандағы туристік индустрияның тұрақты дамуы үшін мемлекеттік сектор, жергілікті билік органдары мен кәсіпкерлердің күш-жігерін біріктіру қажет. Уақтылы инфрақұрылымға инвестициялар салу, қызмет көрсету сапасын жақсарту және бірегей туристік бағыттарды белсенді түрде насихаттау арқылы Қазақстан әлемдік туристік картасында лайықты орын алуға толық мүмкіндікке ие.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex - 2023 [Электрондық ресурс]. – база данных содержит статистические материалы. – Режим доступа: http://surl.li/prrhr. - Загл.с экрана

2 Economic Impact Research.- 2023. [Электрондық ресурс]. – база данных содержит статистические материалы. – Режим доступа: https://wttc.org/research/economic-impact. – Загл.с экрана

3 Факторы, влияющие на высокие темпы развития туризма: сборник статей международного профессионально-исследовательского конкурса / журнал Экономист года, 2020; под ред. Кутяшовой Е. В. – Петрозаводск, 2020. – 175–184 с.

4 География Павлодарской области [Электрондық ресурс]. – база данных содержит информационные материалы. – Режим доступа: https://visitkazakhstan.kz - Загл.с экрана

5 Об утверждении карты туристификации : [Приказ Министра культуры и спорта Республики Казахстан от 27 октября 2021 года № 332], [Электрондық ресурс]. – база данных содержит законодательные материалы – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2100024950. - Загл.с экрана

6 Ұлттық статистика бюросының мәліметтері. [Электрондық ресурс] : база данных содержит статистические материалы – Режим доступа: https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-tourism/. - Загл.с экрана

7 Туристские дестинации Павлодарской области. [Электрондық ресурс] . – база данных содержит информационные материалы – Режим доступа: http://surl.li/qoqdt. - Загл.с экрана

8 ҚР Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы: Дорожные карты по развитию ТОП-20 приоритетных туристских территорий утвердят в РК. [Электрондық ресурс]. – база данных содержит законодательные материалы – Режим доступа: – http://surl.li/qoqed. - Загл.с экрана

9 Баянауыл курорттық аймағы жоба. [Электрондық ресурс]. – база данных содержит информационные материалы – Режим доступа: http://surl.li/qoqdz. - Загл.с экрана

10 Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 262 қаулысы. [Электрондық ресурс] : база данных содержит законодательные материалы – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000262. - Загл.с экрана

11 **Mihalic, T.** Sustainable and responsible tourism (srt). Encyclopedia of Tourism Management and Marketing, 2022. 312-314. – https://doi.org/10.4337/9781800377486

REFERENCES

1 UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex. – 2023. [Electronic resource]. : the database contains statistical materials. – Access mode: http://surl.li/prrhr. - Shut down from the screen.

2 Economic Impact Research. – 2023. [Electronic resource]. – the database contains statistical materials. – Access mode: – https://wttc.org/research/economic-impact. - Shut down from the screen.

3 Factori, vliajshiee na visokie tempi rasvitia turizma: sbornik statei mejdunarodnogo professionalno-issledovatelskogo konkursa [Factors influencing high rates of tourism development: collection of articles from an international professional research competition] / Economist of the Year magazine, 2020; edited by Kutyashova E. V. – Petrozavodsk, 2020. – 175–184 p.

4 Geografija Pavlodarskoj oblasti [Geography of Pavlodar region] [Electronic resource] : the database contains information materials. – Access mode: https://visitkazakhstan.kz. - Shut down from the screen.

5 Ob utverzhdenii karty turistifikacii. Prikaz Ministra kul'tury i sporta Respubliki Kazahstan ot 27 oktjabrja 2021 goda № 332. [On approval of the map of touristification. Order of the Minister of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan from October 27, 2021 № 332.] [Electronic resource]. – the database contains legislative materials – Access mode: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2100024950. - Shut down from the screen.

6 Ūlttyq statistika bürosynyñ mälımetterı [Data from the National Bureau of Statistics] [Electronic resource]. – the database contains statistical materials – Access mode: https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-tourism/. - Shut down from the screen.

7 Turistskie destinacii Pavlodarskoj oblasti [Tourist destinations of Pavlodar region] [Electronic resource]. – the database contains legislative materials – Access mode: http://surl.li/qoqdt. - Shut down from the screen.

8 QR Premer-Ministrınıñ resmi aqparattyq resursy: Dorojnye karty po razvitiu TOP-20 prioritetnyh turistskih teritori utverdät v RK [Official information resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan: Roadmaps for the development of TOP-20 priority tourist territories will be approved in the RK] [Electronic resource]. – the database contains legislative materials – Access mode: http://surl.li/qoqed. - Shut down from the screen.

9 Baianauyl kurorttyq aimağy joba [Bayanaul resort area project] [Electronic resource]. – the database contains legislative materials – Access mode: http://surl.li/qoqdz. - Shut down from the screen.

10 Qazaqstan Respublikasynyñ turistık salasyn damytudyñ 2023 – 2029 jyldarğa arnalğan tūjyrymdamasyn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2023 jylğy 28 nauryzdağy № 262 qaulysy [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan from March 28, 2023 № 262 on approval of the concept of development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029.] [Electronic resource]. – the database contains legislative materials – Access mode: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000262. - Shut down from the screen.

11 Mihalic, T. Sustainable and responsible tourism (srt). Encyclopedia of Tourism Management and Marketing, 2022. 312–314. https://doi.org/10.4337/9781800377486

06.08.24 ж. баспаға түсті.
09.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

А. Қ. Есім[1], Р. Шохан[2], А. Девадзе[3] Д. Есимова[4]
[1,2]Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана
[3]Батумский государственный Университет имени Шота Руставели Грузия, г. Батуми,
[4]Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар
Поступило в редакцию 06.08.24
Поступило с исправлениями 09.10.24
Принято в печать 11.11.24

РАЗВИТИЕ ТУРИСТСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ В ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

Туризм – быстро развивающаяся отрасль экономики. Это один из основных секторов мировой экономики, обладающий высоким потенциалом роста и перспективами развития.

Хотя туристские направления Казахстана еще не получили широкого признания на мировом туристическом рынке, обладая уникальными природными ресурсами и объектами культурно-исторического наследия, страна имеет большой потенциал занять достойное место в мировом туризме.

Статья посвящена исследованию развития туристского направления Павлодарской области с акцентом на потенциал Баянаульского национального природного парка (БГНПП) как одного из ключевых туристских центров Казахстана. В работе проведен анализ современного состояния туристской отрасли региона, рассмотрены динамика роста внутреннего и въездного туризма, состояние инфраструктуры, а также текущие вызовы и перспективы для устойчивого развития. Автор выделяет ключевые аспекты, влияющие на привлекательность региона, такие как природные и культурные ресурсы, состояние транспортной и гостиничной инфраструктуры. Также представлен SWOT-анализ, позволяющий оценить сильные и слабые стороны туристской отрасли в районе. Статья делает акцент на необходимости улучшения инфраструктуры, модернизации сервисов, а также усилении информационной поддержки и цифровизации для повышения конкурентоспособности региона на национальном и международном уровнях.

Ключевые слова: туризм, туристское направление, регион, национальный парк, территория, интернет.

A. K. Yessim[1],R. Shokhan[2], A. Devadze[3], D. Yessimova[4]
[1,2 1.]N. Gumilyov Eurasian national university,
Republic of Kazakhstan, Astana
[3]Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia, Batumi
[4]Toraighyrov university, Republic of Kazakhstan, Pavlodar
Received 06.08.24
Received in revised form 09.10.24
Accepted for publication 11.11.24

DEVELOPMENT OF TOURIST DESTINATION IN PAVLODAR REGION

Tourism is a rapidly developing branch of the economy. It is one of the main sectors of the global economy with high growth potential and development prospects. Although Kazakhstan's tourist destinations have not yet been widely recognized in the global tourism market, with its unique natural resources and cultural and historical heritage sites, the country has great potential to take a worthy place in world tourism. The article is devoted to the study of the development of tourist destinations in the Pavlodar region with an emphasis on the potential of the Bayanauli National Natural Park (BGNPP) as one of the key tourist centers of Kazakhstan. The paper analyzes the current state of the tourism industry in the region, examines the dynamics of growth of domestic and inbound tourism, the state of infrastructure, as well as current challenges and prospects for sustainable development. The author highlights the key aspects affecting the attractiveness of the region, such as natural and cultural resources, the state of transport and hotel infrastructure. A SWOT analysis is also presented to assess the strengths and weaknesses of the tourism industry in the area. The article focuses on the need to improve infrastructure, modernize services, as well as strengthen information support and digitalization to increase the competitiveness of the region at the national and international levels. Kazakh.

Key words: Tourism, tourist destinations, region, national park, territory, Internet.

МРНТИ 06.52.17

https://doi.org/10.48081/OGRR2112

А. Ж. Жарасбаева[1], М. К. Асанова[2], Г. А. Райханова[3], Г. Е. Жакина[4]
[1,2,3,4,]Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова
Республика Казахстан, г. Караганда
[1]ORCID: https://orcid.org/0009-0005-1447-4658
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8092-5879
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5355-4590
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0133-7997
*e-mail: jar-aika84@mail.ru

БИБЛИОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ СТАРШЕГО ВОЗРАСТА

Целью данной статьи является проведение тщательного библиометрического анализа, на основе существующих исследований в данной области и выделение доминирующих трендов. Тема давно изучается в экономической литературе и имеет особое значение для экономического и социального развития любой страны. Ежегодно во многих странах, включая и Казахстан, растет доля населения старшего возраста. С увеличением продолжительности жизни, получателей пенсий растет и нагрузка на бюджет, государственные социальные органы и медицинские услуги. Все это обуславливает необходимость исследовании по данному вопросу. В результате анализ показал всесторонний обзор состояния исследований в этой области, включая публикационную активность, географический охват, известные журналы и наиболее часто используемые ключевые слова.

Для достижения данной цели, были выдвинуты следующие вопросы: 1. Каково состояние научного интереса к теме социальной защиты населения старшего возраста? 2. Какие страны, журналы, ключевые слова входят в число лидеров?

Результаты этого исследования показывают, что социальная защита пожилых во всем мире представляет значительный интерес для обсуждения и исследований. Однако необходимы дальнейшие

исследования с более подробным учетом роста числа пожилого населения.

Ключевые слова: социальная защита, пожилые, население старшего возраста, благосостояние, библиометрические исследования, R-biblioshiny.

Введение

Во многих странах, в том числе и в Казахстане, наблюдается значительное увеличение доли пожилых людей. С ростом количества получателей пенсии увеличивается и финансовая нагрузка на государственные пенсионные и социальные программы [1; 2; 3]. В дополнение к выше сказанному, пожилые люди часто сталкиваются с проблемами бедности и недостаточной финансовой поддержкой [4; 5; 6; 7].

Все перечисленные демографические, экономические и социальные факторы делают актуальным вопрос обеспечения достойного уровня и качества жизни этой категории граждан и создают необходимость в разработке эффективных систем социальной защиты. Также социальная защита должна учитывать и психологические аспекты, обеспечивая не только физическую, но и ментальную поддержку одиноким пожилым людям [8; 9].

Изучение исследовании в области социальной защиты пожилых через библиометрический анализ литературы позволит выявить актуальные тренды в области исследования, позволит оценить развитие теоретических подходов, предоставит ценную информацию для ученых, исследователей, способствуя улучшению условий жизни пожилых людей.

Также материалы исследования могут быть использованы в практической деятельности заинтересованных государственных органов.

Материалы и методы

При проведении исследования использован качественный и количественный анализ имеющихся исследований в области социальной защиты пожилых. Для проведения анализа было использовано 195 научных публикаций из базы данных Web of science опубликованных в течение определенного периода времени (1990 – 2024 г.г.) в различных измерениях. Основным инструментом библиометрического анализа литературы выступила программное обеспечение R-biblioshiny, основанный на R, которая выполняет научный картографический анализ, используя основные функции пакета bibliometrix. В качестве предмета исследования были выбраны публикации, содержащие ключевые слова «социальная защита», «пожилые» или «население старшего возраста», что позволило охватить различные временные, региональные и междисциплинарные аспекты.

Результаты и обсуждение

Библиометрический анализ динамики и структуры имеющихся исследований в области социальной защиты населения старшего возраста был основан на документах в названиях, аннотациях или ключевых словах которых присутствуют фразы «социальная защита», «пожилые» или «население старшего возраста» (рисунок 1).

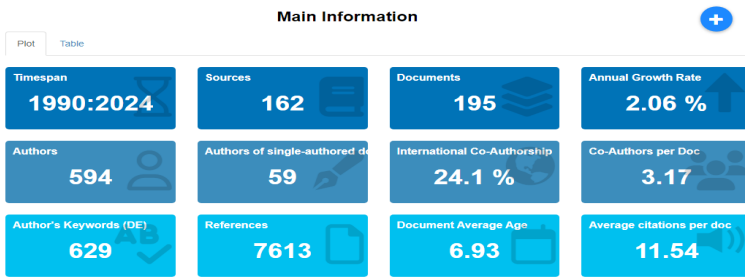

Рисунок 1 – Основная информация по обработанным данным на тему социальной защиты пожилых

Примечание. Составлено авторами на основе базы данных Web of science

Эти данные позволяют получить представление о росте количества публикуемых документов с течением времени, средний возраст и цитируемость документов, распространенность ключевых слов, количество авторов и схемы их совместной работы (международное сотрудничество между авторами), а также распределение типов документов. На основании данного поискового запроса базой Web of science были предоставлены 195 документов, собранных в период с 1990 года до 2024 года.

В качестве источников данных использовались 162 журнала, книг и других публикации и содержали 629 подходящих к запросу ключевых слов, представленных авторами. Темпы роста рассчитаны на уровне 2,06 %, в то время как каждый документ был процитирован, что дает в среднем 11,54 ссылок на документ. Общее количество ссылок, процитированных по всем документам в наборе данных, составляет 7613.

Общее количество авторов, внесших свой вклад в исследования составляет 594, а количество авторов, которые создавали документы без какого-либо сотрудничества – 59.

Учитывая общее количество работ, содержащих эти фразы в названиях, аннотациях или ключевых словах, один из наиболее информативных

анализов касается временной динамики научных статей, как показано на рисунке 2.

Данные показывают, что внимания к данной тематике на протяжении указанного периода был не постоянным и менялся под влиянием различных факторов. Наибольшее количество публикации приходится на 2020 год, было опубликовано более 20 статей. С 1993 года по 2001 год было опубликовано наименьшее количество статей. За последние 5 лет произошел всплеск интереса к теме социальной защиты населения старшего возраста. Количество статей обсуждающих тему было довольно большим за последние 5 лет, с 2019 года по 2023 год было опубликовано более 100 статей.

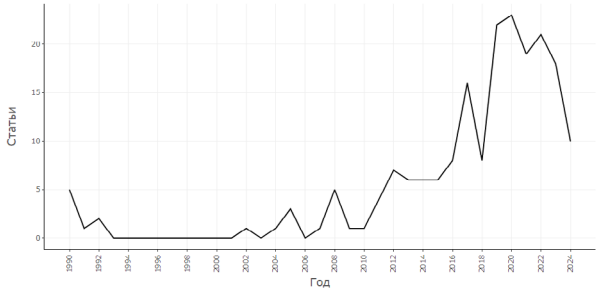

Рисунок 2 – Публикационная активность
по напра влению социальной защиты пожилых
Примечание. Составлено авторами на основе базы данных Web of science

На рисунке 3 представлено «облоко слов», которые чаще всего встречаются в статьях на тему социальная защита и пожилые или население старшего возраста. Самым распространенным словом было «social protection», далее популярными ключевыми словами, которые относятся более конкретно к области исследуемой темы были «aging», «elderly», «poverty» и «social policy». Эти термины отражают направленность и актуальность набора данных по темам, связанным с социальной защитой населения старшего возраста.

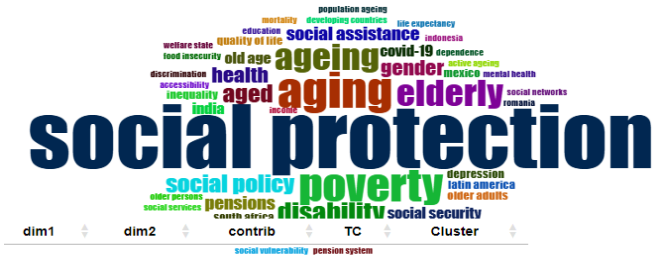

Рисунок 3 – Наиболее часто используемые ключевые слова
в исследуемой области
Примечание. Составлено авторами на основе базы данных Web of science

Также библиометрический анализ показывает, что в ключевых словах встречаются термины охватывающие широкий спектр тем, показывающие междисциплинарную связь темы исследования, к этим ключевым словам можно отнести «disability», «health», «depression» и «inequality». Слова отображены различного размера в зависимости от количества их повторений. Расположение слов несколько случайно, но преобладающие слова помещены в середине, чтобы они были более заметны, учитывая их размер.

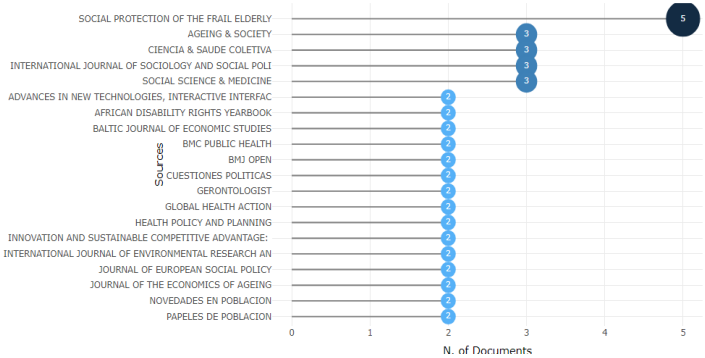

Рисунок 4 – Наиболее влиятельные журналы в области исследования
социальной защиты пожилых
Примечание. Составлено авторами на основе базы данных Web of science

Журналом, опубликовавшим наибольшее количество статей содержащих ключевые слова «социальная защита» и «пожилые» является Social protection of the frail elderly, в котором опубликовано 5 статей (рисунок

4). На второй позиции Ageing&society, Ciencia&saude coletiva, International journal of sociology and social poli, Social science&medicine. Статьи в этих журналах касались различных аспектов социальной защиты пожилых, включая здоровье, экономические условия и психосоциальные факторы.

В этом исследовании также анализировалось влияние каждого журнала, опубликовавшего статьи на тему социальная защита и пожилые, путем расчета индекса Хирша журнала (рисунок 5).

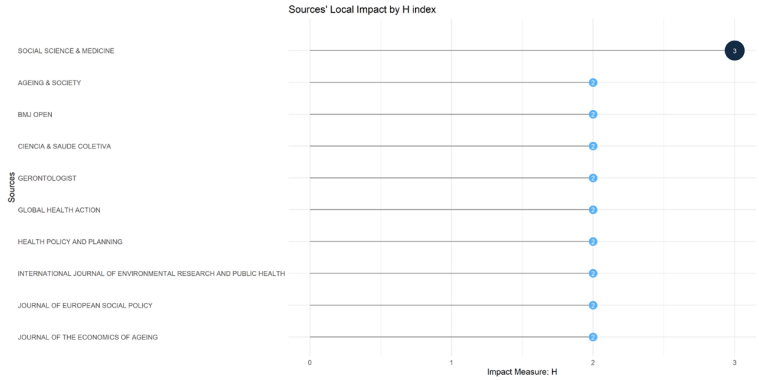

Рисунок 5 – Источники местного влияния по Н-индексу
Примечание. Составлено авторами на основе базы данных Web of science

На рисунке 5 представлены наиболее влиятельные журналы на основе локальных итогов. Social science&medicine является наиболее часто цитируемым журналом с индексом Хирша 3 в котором было опубликовано 3 статьи с ключевыми словами «социальная защита» и «пожилые». Девять других журналов имели h-индексы, равные 2, и на диаграмме они окрашены светло-синим цветом, что указывает на их относительно низкое значение.

Исходя из информации, представленной на следующем рисунке 6, наиболее влиятельные публикации, о чем свидетельствует глобальное количество цитирований, относятся к статьям Ferri CP, Prince MJ. Эти статьи привлекли значительное внимание и цитировались, что отражает их влияние в сфере социальной защиты населения старшего возраста.

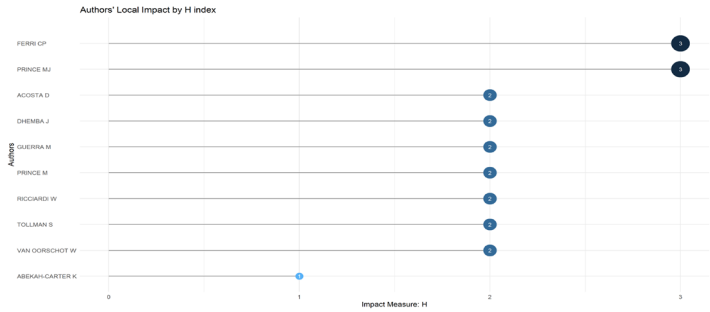

Рисунок 6 – Влияние автора на местном уровне по Н-индексу
Примечание. Составлено авторами на основе базы данных Web of science

Географический охват имеющихся в базе Web of science опубликованных исследований по социальной защите и населения старшего возраста демонстрирует концентрацию научного интереса к данной теме в развитых странах. При этом США (общий объем спубликованных статей – 57) лидирует, за ней следует Великобритания (25), третим и четвертым идут Испания (24) и Чили (21). Авторы из Индия и Румынии подготовили по 18 статей, таким оброзом заняв пятое место по количеству опубликованных статей (рисунок 7).

Такое распределение авторов из разных стран подчеркивает глобальный характер исследований в этой области. Указанные страны часто сотрудничают на международных форумах, делятся опытом и участвуют в совместных исследованиях, направленных на улучшение качества жизни пожилых людей.

При этом интерес к данной предметной области возрастает в последнее время и в развивающихся странах (рисунок 8).

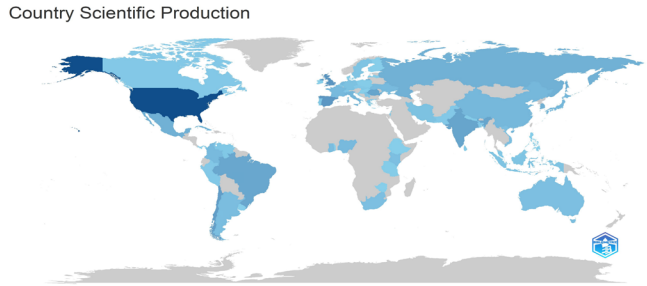

USA	57	Spain	24	India	18	Brazil	17	Russia	13
UK	25	Chile	21	Romania	18	Mexico	13	South Korea	13

Рисунок 7 – Географический охват исследований в области социальной защиты пожилых

Примечание. Составлено авторами на основе базы данных Web of science

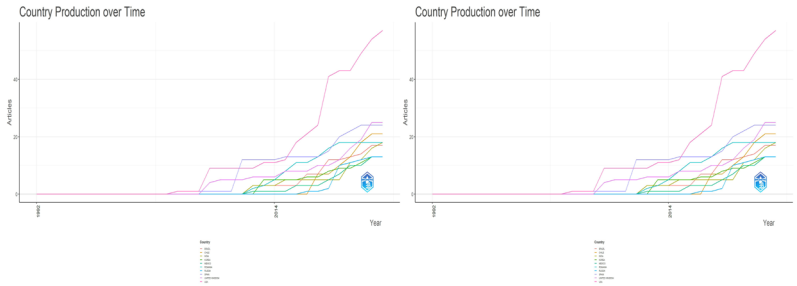

Рисунок 8 – Географический охват исследований с учетом фактора времени

Примечание. Составлено авторами на основе базы данных Web of science

В рейтинге самых первых стран по количеству цитирований также лидирует Великобритания с 945 цитатами. США набрала 240 упоминаний, Испания – 109, Корея – 107, Нидерланды – 99, Индия – 78, Япония – 46 упоминаний. Эти цифры демонстрируют различную степень влияния разных стран на публикацию литературы по «социальной защите пожилых».

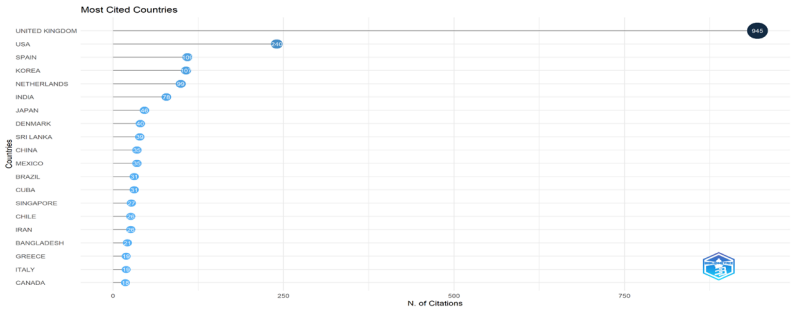

Рисунок 9 – Наиболее цитируемые страны

Примечание. Составлено авторами на основе базы данных Web of science

Наибольшее сотрудничество между странами продемонстрировали Великобритания, США, Индия, Китай и Испания (рисунок 10). Авторы Великобритании в основном колабарируют с авторами из Индии, Китая и Нигерии. Американские авторы преимущественно сотрудничают с авторами из Великобританий, Мексики и Китая. Авторы из Индии установили тесное сотрудничество с авторами из многих указанных на карте стран.

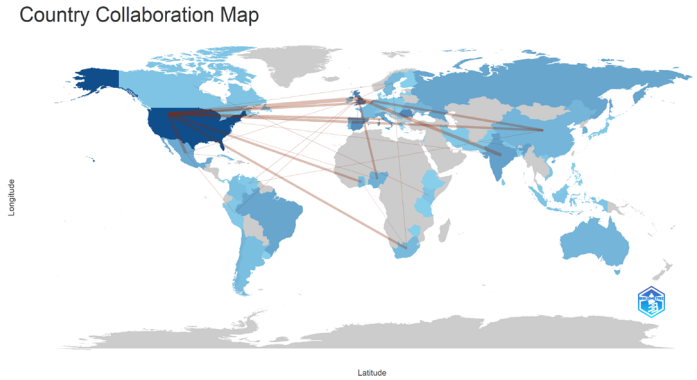

Рисунок 10 – Карта сотрудничества по странам

Примечание. Составлено авторами на основе базы данных Web of science

Научный интерес и коллаборация ученых из указанных стран в этой области играют ключевую роль в разработке эффективных стратегий социальной защиты для пожилого населения.

График с тремя полями, показывает их взаимосвязь друг с другом, начиная с названия журнала, за которым следует автор и затем каждый автор связан с ключевыми словами их публикации (рисунок 11). Размер каждого прямоугольника в каждом списке указывает количество статей, связанных с этим элементом.

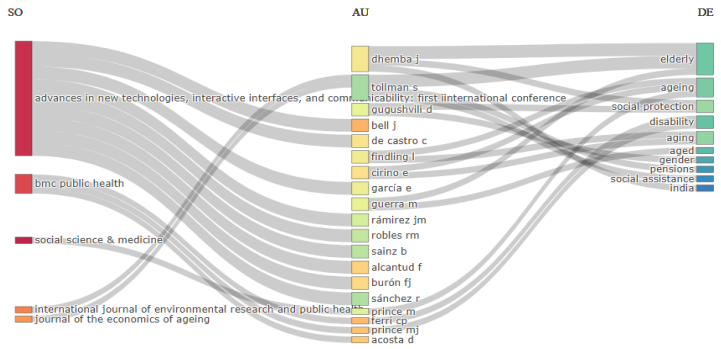

Рисунок 11 – График с тремя полями: журнал, автор и ключевое слово
Примечание. Составлено авторами на основе базы данных Web of science

Первый элемент слева – это журнал. Пять журналов опубликовали статьи по теме социальная защита и население старшего возраста, и лучшим журналом, опубликовавшим наибольшее количество статей по этой теме, стал Advances in new technologies, interactive interfaces, and communicability (ADNTIIC), который изображен красным прямоугольником и связан с несколькими авторами.Второй элемент в середине содержит имена 19 лучших авторов, размер прямоугольника показывает количество статей, написанных каждым автором.

Третий элемент содержит ключевые слова, связанные с темой, которые чаще всего встречались в статьях. Каждое ключевое слово связана с авторами, которые публиковались по этой теме. Перечислены 10 ключевых слов, и чаще всего появлялось слово «elderly», на что указывает размер зеленого прямоугольника. Также помимо «elderly» в данном графике также показано несколько других широко используемых ключевых слов, таких как «ageing» и «social protection».

Таким оброзом, библиометрический анализ подчеркивает важность междисциплинарного подхода к изучаемой теме, обьединяя экономические и социальные аспекты для достижения устойчивого развития.

Выводы

Результаты исследования показывают, что количество статей опубликованных в журналах с частым использованием таких ключевых слов, как «социальная защита», «население старшего возраста» или «пожилые» довольно большой и имеет потенциал продолжать расти. Учитывая продолжающиися рост продолжительности жизни и количества населения старшего возраста этот интерес подчеркивает сохраняющуюся актуальность темы исследования. Исследования подчеркивают, что правильно подобранные программы социальной защиты могут снижать затраты на здравоохранение и повышать качество жизни пожилых людей, что способствует в свою очередь экономическому развитию [10]. Социальная защита гарантия государства достойной старости граждан своей страны.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Gruber, J., Wise, D. A.** Social security programs and retirement around the world: The relationship to youth employment. – University of Chicago Press, 2010. – 368 p.

2 **Закирова Ю. С.** Пенсионное обеспечение в Республике Казахстан: оценка и перспективы развития //Экономика нового мира. – 2021. – №. 2 (21). – Vol. 6 – 50–58 с.

3 **Сидоренко, А. В., Ешманова, А. К., Абикулова, А. К.** Старение населения в Республике Казахстан. 1. Проблемы и возможности //Успехи геронтологии. – 2017. – №. 4. – Vol. 30 – С.505–515.

4 **Zhu, H., Walker, A.** The gap in social care provision for older people in China // Asian Social Work and Policy Review. – 2018. – №. 1. –Vol.12 – С.17–28.

5 **O'Connell, P. J.** The Three Worlds of Welfare Capitalism // Social forces. – 1991. – №2. – Vol. 70 – С.532–534.

6 **Walker, A. A** strategy for active ageing // International social security review. – 2002. –№. 1. – Vol. 55 – P. 121–139.

7 World Health Organization et al. Active ageing: A policy framework. – World Health Organization, 2002. – №. WHO/NMH/NPH/02.8. – 60 p.

8 **Cacioppo, J. T., Cacioppo, S.** The growing problem of loneliness // The Lancet. – 2018. – № 10119. – Vol. 391 – P.426.

9 **Victor, C., Scambler, S, Bond J, Bowling, A.** Being alone in later life: loneliness, social isolation and living alone // Reviews in Clinical Gerontology. – 2000. – №10(4). – P. 407–417.

10 **Zharasbayeva, A. Zh., Assanova, M. K., Makalakova, B. M.** Profitability of pension assets as a basis for pension provision for the elderly // Foundations and Trends in Research. – 2024. – № 7. – P. 218–224.

REFERENCES

1 **Gruber, J., Wise, D. A.** Social security programs and retirement around the world: The relationship to youth employment. – University of Chicago Press, 2010. – 368 p.

2 **Zakirova, Yu. S.** Pensionnoe obespechenie v Respublike Kazaxstan: ocenka i perspektivy` razvitiya [Pension provision in the Republic of Kazakhstan: assessment and development prospects] // E`konomika novogo mira. – 2021. – №. 2 (21). – P. 50–58.

3 **Sidorenko, A. V., Eshmanova, A. K., Abikulova, A. K.** Starenie naseleniya v Respublike Kazaxstan. 1. Problemy i vozmozhnosti [Population aging in the Republic of Kazakhstan. 1. Problems and opportunities] // Uspexi gerontologii. – 2017. – №. 4. – P. 505-515.

4 **Zhu, H., Walker, A.** The gap in social care provision for older people in China // Asian Social Work and Policy Review. – 2018. – №. 1. – Vol. 12 – P. 17-28.

5 O'Connell P. J. The Three Worlds of Welfare Capitalism // Social forces. – 1991. – №2. – Vol.70 – P. 532–534.

6 **Walker, A. A** strategy for active ageing //International social security review. – 2002. –№. 1. – Vol. 55 – P. 121–139.

7 World Health Organization et al. Active ageing: A policy framework. – World Health Organization, 2002. – №. WHO/NMH/NPH/02.8. – 60 p.

8 **Cacioppo J. T., Cacioppo S.** The growing problem of loneliness //The Lancet. – 2018. – №. 10119. –Vol. 391 – P. 426

9 **Victor C., Scambler S, Bond J, Bowling A.** Being alone in later life: loneliness, social isolation and living alone // Reviews in Clinical Gerontology. – 2000. – №10(4). – P.407–417.

10 **Zharasbayeva, A.Zh., Assanova, M. K., Makalakova, B. M.** Profitability of pension assets as a basis for pension provision for the elderly // Foundations and Trends in Research. – 2024. – №7. – P. 218–224

Поступило в редакцию 15.10.24
Поступило с исправлениями 18.10.24
Принято в печать 11.11.24

**А. Ж. Жарасбаева[1], М. К. Асанова[2], Г. А. Райханова[3], Г. Е. Жакина[4]*
[1,2,3,4,]Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
15.10.24 ж. баспаға түсті.
18.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ЕГДЕ ЖАСТАҒЫ ХАЛЫҚТЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУДЫҢ БИБЛИОМЕТРИЯЛЫҚ ТАЛДАУЫ

Бұл мақаланың мақсаты осы саладағы қолданыстағы зерттеулер негізінде мұқият библиометриялық талдау жүргізу және басым тенденцияларды бөліп көрсету. Тақырып экономикалық әдебиеттерде бұрыннан зерттелген және кез-келген елдің экономикалық және әлеуметтік дамуы үшін ерекше маңызға ие. Жыл сайын көптеген елдерде, соның ішінде Қазақстанда да егде жастағы халықтың үлесі артып келеді. Зейнетақы алушылардың өмір сүру ұзақтығының ұлғаюымен бюджетке, мемлекеттік әлеуметтік органдарға және медициналық қызметтерге жүктеме де артып келеді. Мұның бәрі осы мәселе бойынша зерттеуді қажет етеді.

Нәтижесінде талдау осы саладағы зерттеулердің жай-күйіне, соның ішінде жарияланым белсенділігіне, географиялық қамтуға, танымал журналдарға және ең көп қолданылатын кілт сөздерге жан-жақты шолу жасады.

Осы мақсатқа жету үшін келесі сұрақтар қойылды: 1. Егде жастағы халықты әлеуметтік қорғау тақырыбына ғылыми қызығушылықтың жағдайы қандай? 2. Көшбасшылар қатарына қандай елдер, журналдар, кілт сөздер кіреді?

Бұл зерттеудің нәтижелері бүкіл әлемдегі қарттарды әлеуметтік қорғауды талқылау мен зерттеу үлкен қызығушылық тудыратынын көрсетеді. Дегенмен, егде жастағы халықтың растасын егжей-тегжейлі ескере отырып, қосымша зерттеулер қажет.

Кілтті сөздер: әлеуметтік қорғау, қарттар, егде жастағы халық, әл-ауқат, библиометриялық зерттеулер, R-biblioshiny.

**A. Zharasbayeva[1], M. Asanova[2], G. Raikhanova[3], G. Zhakina[4]*
[1,2,3,4,] Karaganda University named after Academician E. A. Buketov
Republic of Kazakhstan, Karaganda
Received 15.10.24
Received in revised form 18.10.24
Accepted for publication 11.11.24

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE SOCIAL PROTECTION OF THE ELDERLY POPULATION

The purpose of this article is to conduct a thorough bibliometric analysis based on existing research in this field and highlight the dominant trends. The topic has been studied in the economic literature for a long time and is of particular importance for the economic and social development of any country. Every year in many countries, including Kazakhstan, the proportion of the older population is growing. With the increase in life expectancy, pension recipients are also increasing the burden on the budget, state social agencies and medical services. All this necessitates research on this issue.

As a result, the analysis showed a comprehensive overview of the state of research in this area, including publication activity, geographical coverage, well-known journals and the most frequently used keywords.

To achieve this goal, the following questions were put forward: 1. What is the state of scientific interest in the topic of social protection of the elderly population? 2. Which countries, magazines, keywords are among the leaders?

The results of this study show that the social protection of the elderly around the world is of considerable interest for discussion and research. However, further studies are needed with more detailed consideration of the growing number of the elderly population.

Keywords: social protection, the elderly, the elderly population, welfare, bibliometric research, R-biblioshiny.

МРНТИ 06.73.15

https://doi.org/10.48081/ATMU8645

В. Р. Зарубина[1], *М. Ю. Зарубин[2]
[1,2]Костанайский инженерно-экономический университет имеи М. Дулатова, Республика Казахстан, г. Костанай,
[1]ORCID https://orcid.org/ 0000-0002-1376-9172
[2]ORCID https://orcid.org/0000-0002-1415-5244
*e-mail: zarubin_mu@mail.ru,

НАЛОГОВОЕ СТИМУЛИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Развитие малого и среднего бизнеса в Казахстане одна их стратегических задач современности. Это связано с динамичным развитием республики, многогранностью структуры отраслей народного хозяйства. В развитых странах сектор малого и среднего бизнеса обеспечивает более 60 % ВВП. В нашей стране сектор малого и среднего предпринимательства обеспечивает более 30 % ВВП.

Поступательное развитие казахстанского малого и среднего предпринимательства это не только обеспечение новых рабочих мест, увеличение производства, конкурентоспособности, но и формирование инновационных производств, увеличение доли инновационной продукции. В условиях роста числа субъектов малого и среднего предпринимательства, популярности среди населения индивидуального предпринимательства, вопрос поддержки инновационного предпринимательства приобретает особую важность. Производство инновационной продукции направлено на формирование отечественного технологического предпринимательства, обеспечение независимости Казахстана на локальном и мировом рынках.

Стимулирование развития предпринимательства осуществляется посредством формата налогообложения субъектов бизнеса. Налоги в государстве являются регулятором финансовой

деятельности. В Казахстане используются различные преференции: исходя из масштабов, видов деятельности.

Степень прогрессивности налоговой системы определяется ее эффективностью в текущих условиях. Инновационное развитие предпринимательства требует трансформации подходов к налогообложению.

В статье рассматривается текущее состояние развития предпринимательства и направления дальнейшего совершенствования налогообложения как способа развития инновационного малого и среднего предпринимательства Казахстана.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, корпоративный подоходный налог, развитие, Казахстан, поступления в бюджет.

Введение

Для сектора малого и среднего предпринимательства стратегической задачей становится развитие высокотехнологичных производств. Это обеспечит конкурентоспособность предпринимательства не только внутри страны, но и за рубежом. Малое предпринимательство в Казахстане обладает существенным потенциалом развития, становится системообразующим фактором диверсификации экономики. Для развития инновационных производств необходима всесторонняя поддержка, в том числе и налоговое стимулирование инновационной деятельности. На текущий момент доля инновационной продукции весьма низкая величина. Объем ВВП за счет субъектов малого и среднего предпринимательства в стране увеличивается, а доля инновационной продукции колеблется в пределах 1-2,5%. Развитие наукоемких производств требует всесторонней поддержки и стимулирования.

Налоговое стимулирование - это действенный инструмент поддержки субъектов малого и среднего предпринимательства. Использование налоговых льгот может послужить инструментом стимулирования инновационной деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства.

Материалы и методы

Перспектива развития малого и среднего предпринимательства связана с государственной поддержкой, созданием инструментов налогового стимулирования инновационной деятельности. В статье представлена статистика объема инновационной продукции, а также структуры ВВП Казахстана, мониторинг ставки корпоративного подоходного налога в зарубежных странах и в странах ЕАЭС. Сделаны выводы о необходимости наращивания потенциала инновационного развития субъектов малого и

среднего предпринимательства путем предоставления налоговых льгот. При написании статьи использованы данные отечественных органов статистики, казахстанских и зарубежных законодательных и нормативных документов в области малого и среднего предпринимательства. Использованы аналитические, описательные, статистические, методы исследования.

Результаты и обсуждение

В современных условиях развития одним из важнейших трендов является поддержка инновационной активности предприятий, в том числе и субъектов малого и среднего предпринимательства. Это является задачей, вынесенной на государственный уровень. Инновационность развития государства обеспечивается его технологичным развитием.

Для сектора малого и среднего предпринимательства стратегической задачей становится развитие высокотехнологичных производств. Это обеспечит конкурентоспособность предпринимательства не только внутри страны, но и за рубежом. Для развития инновационных производств необходима всесторонняя поддержка, в том числе и налоговое стимулирование инновационной деятельности. На текущий момент доля инновационной продукции весьма низкая величина. Объем ВВП странных увеличивается, а доля инновационной продукции колеблется в пределах 1-2,5 %. Ключевые характеристики степени инновационной активности казахстанских предприятий представлены в таблице 1.Степень инновационной активности казахстанских предприятий за предшествующие годы в целом стабильна, но остается величиной низкой. В период с 2020 по 2022 годы уровень инновационной активности не претерпел серьезных изменений и составил в 2022 году 11 %. Важнейший индикатор степени инновационной продукции в динамике не превысил 2 %.

Таблица 1 – Индикаторы инновационной деятельности в РК за 2020-2022 годы

Показатель	Годы		
	2020	2021	2022
Предприятий всего, единиц	28087	28 203	30 750
В том числе, имеющих инновации всего, единиц	3236	2960	3390
Уровень активности в области инноваций, %	11,5	10,5	11,0

Объем инновационной продукции, млн. тенге	1715500,1	1438708,5	1879123,1
Внутренние затраты на НИОКР по отраслям науки, млн. тенге	89 028,7	109 332,7	121 560,1
Доля инновационной продукции в ВВП,%	2,43	1,71	1,81
Доля внутренних затрат на НИОКР в ВВП, %	0,13	0,13	0,12

Примечание – Составлена авторами по источнику [1]

Глобальный инновационный индекс ранжирует экономики стран мира в соответствии с их инновационным потенциалом. В таблице 2 представлена динамика позиции Казахстана за последние четыре года.

Таблица 2 –Позиция Республики Казахстан в Глобальном инновационном индексе (ГИИ) за 2020-2023 годы

Год	Позиция в ГИИ	Инновационные вклады	Инновационные результаты	Коэффициент корреляции
2020	77	60	94	-0,679
2021	79	61	101	
2022	83	65	97	
2023	81	68	87	

Примечание – Составлена авторами по источнику [2]

Аналитический материал свидетельствует о наличии обратной зависимости между инновационными вкладами и результатами. Инновационные вложения не обеспечивают результативность, что требует пересмотра подходов, критериев, наличия обратной связи между составляющими вложения- результат.

Структура валового внутреннего продукта Казахстана за 2022 год представлена в таблице 3.

Таблица 3– Структура валового внутреннего продукта Казахстана за 2022 год

Показатель	Валовая добавленная стоимость, млн. тенге	оплата труда, млн. тенге	другие налоги на производство, млн. тенге	валовая прибыль, млн. тенге	%
Производство товаров	41 741 280,10	11 449 359,30	621 348,70	29 670 572,10	40,22

Сельское, лесное и рыбное хозяйство	5 444 727,30	1 243 446,10	14 131,10	4 187 150,10	5,24
Промышленность	30 841 860,50	7 888 461,50	527 797,00	22 425 602,00	29,72
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	15 210 887,20	3 335 805,60	288 895,60	11 586 186,00	14,65
Обрабатывающая промышленность	13 929 790,70	3 786 960,70	164 323,10	9 978 506,90	13,42
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой	1 452 458,80	627164,60	61 481,80	763 812,40	1,39
Водоснабжение	248 723,80	138530,60	13 096,50	97 096,70	0,23
Строительство	5 454 692,30	2 317451,70	79 420,60	3 057820,00	5,25
Производство услуг	54 626235,40	20 107109,60	883 463,10	33 635662,70	52,64
Оптовая и розничная торговля	17 046877,70	5 908 523,70	99 793,70	11 038560,30	16,42
Транспорт и складирование	6391443,30	1945116,20	148390,40	4297936,70	6,15
Предоставление услуг по проживанию и питанию	1052069,30	415137,60	15086,60	621845,10	1,01
Информация и связь	2 109087,40	812863,20	123113,40	1 173110,80	2,03
Финансовая и страховая деятельность	3 171635,70	1169355,60	54101,50	1948178,60	3,05
Операции с недвижимым имуществом	6732562,00	409902,20	42070,30	6280589,50	6,48
Профессиональная, научная и техническая деятельность	3 427 482,30	1343 000,90	65 974,80	2 018 506,60	3,30
Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	2219160,60	1 130719,00	48 902,00	1 039 539,60	2,13
Государственное управление и оборона	1961063,20	1 503 035,20	60 841,30	397 186,70	1,88
Образование	4224630,80	2 782540,10	120 370,50	1 321720,20	4,07
Здравоохранение и социальное обслуживание населения	2 959635,60	1 644181,30	69 619,50	1 245834,80	2,85
Искусство, развлечения и отдых	928 891,50	492 459,50	16 846,10	419 585,90	0,89
Предоставление прочих видов услуг	2 338955,00	517 172,70	18 164,30	1 803 618,00	2,25

Деятельность домашних хозяйств, собственное потребление	62741,00	33102,40	188,7	29 449,90	0,06
Итого по видам экономической деятельности	96367515,50	31556468,90	1504811,80	63306234,80	92,87
Налоги на продукты	7779408,50	-	-	-	7,49
Валовой внутренний продукт	103765518,20				100

Примечание – Составлена авторами по источнику [3]

В структуре ВВП наибольший удельный вес за 2022 год составили производство услуг – 52,64 %, производство товаров – 40,22 %. Отрасль промышленности в структуре ВВП составила 29,72 %. Горнодобывающая промышленность обеспечила 14,65 %, обрабатывающая 13,42 %, сельское хозяйство только 5,24 % всего объема ВВП. При этом в сфере услуг наибольший удельный вес составила оптовая и розничная торговля – 16,42 %. Отрасль строительства обеспечила 5,25 % ВВП, транспорт – 6,15 %. Сферы материального производства обеспечивают меньше, чем сфера торговли. Налоговая система недостаточно связана с развитием экономики и деятельностью ее непосредственных субъектов – предприятий. Утрата такой связи привела к тому, что налоговая система развивается сама по себе, а сами предприятия испытывают ее чрезмерное давление. Многие дошли до точки неплатежеспособности и банкротства. Кроме того, бизнес заинтересован в получении минимальной прибыли, чтобы избежать высокого налогообложения [4]. Общая ставка корпоративного подоходного налога (КПН) для казахстанских субъектов предпринимательства всех отраслей народного хозяйства одинакова – 20 % [5]. В таблице 4 представлен мониторинг ставок корпоративного подоходного налога в странах мира, в том числе в странах ЕАЭС.

Таблица 4 – Ставки корпоративного подоходного налога в странах мира в 2022–2023 годах, %

Название	2023г.	2022г.
Австралия	30	30
Австрия	24	25
Китай	25	25
Дания	22	22
Еврозона	23	23,2
Соединенные штаты	21	21
Грузия	15	15

Страны ЕАЭС		
Казахстан	20	20
Россия	20	20
Таджикистан	20	23
Армения	18	18
Беларусь	18	18

Примечание – Составлена авторами по источнику [6;7;8;9]

В Казахстане, как свидетельствуют данные, ставки КПН в евразийском пространстве находятся в пределах от 18 до 23 % [6;7]. В странах–флагманах мирового развития ставки выше – 21 % в США, 25 % – в Китае, 30 % в Австралии[8;9]. В 2009 году корпоративный подоходный налог (КПН) был снижен с 30 % до 20 %. Данный налог является предметом обсуждений. На текущий момент актуализирован вопрос о его увеличении до 25–30 % для отдельных секторов народного хозяйства. И это те сектора, которые обеспечивают высокую маржу в своей деятельности. Одной из важнейших задач является увеличение доли сектора малого и среднего предпринимательства в обеспечении ВВП страны. Структура ВВП в динамике свидетельствует о том, что диверсификация экономики не улучшилась. Налоговое стимулирование может обеспечить возможности для технологическое развития малого и среднего предпринимательства. Структура налоговых поступлений государственного бюджета Казахстана за 2022 год представлена в таблице 5.

Таблица 5 – Структура налоговых поступлений государственного бюджета Казахстана за 2022 год, %

Наименование налога	%
Налоги на собственность	3,1
Акцизы	5,1
Социальный налог	7
Индивидуальный подоходный налог	10,1
Корпоративный подоходный налог	26,7
Налог на добавленную стоимость	28,5
Прочие налоги	19,5

Итого	100

Примечание – Составлена авторами по источнику [3]

Поскольку главной целью любого коммерческого предприятия является максимизация прибыли, то увеличение инвестирования должно приводить к увеличению экономического эффекта. Использование налоговых льгот может послужить инструментом налоговых послаблений для тех субъектов хозяйствования, которые вкладывают средства в инновационное развитие. Далее, в таблице 6 представлен сравнительный анализ режимов налогообложения для субъектов малого предпринимательства.

Таблица 6 – Сравнительный анализ общеустановленного и упрощенного режимов налогообложения в Республике Казахстан

Критерий	Режимы налогообложения	
	Общеустановленный	Упрощенный
Объект обложения	Прибыль	Фактический доход
Контрольно-кассовая машина	Обязательное применение	Обязательное применение
Ограничения по обороту	отсутствует	24038 МРП
Ограничения по видам деятельности	В соответствии со статьей 683 Налогового кодекса РК	Ограниченный перечень
Ставка налога	20% от прибыли для ТОО, 10% для ИП	3% от дохода

Примечание – Составлена авторами по источнику [5]

Субъекты малого предпринимательства могут выбирать как общеустановленный режим налогообложения, так и упрощенный. Объектом обложения при применении общеустановленного режима является прибыль, ставка налога на прибыль составляет 20 % для товариществ с ограниченной ответственностью и 10 % для индивидуальных предпринимателей. При применении упрощенной системы имеются ограничения по доходу, ставка налога составляет 3 % от дохода. Необходима поддержка тех субъектов малого и среднего бизнеса, которые разрабатывают и доводят до промышленного производства инновационную продукцию. Для этих целей, в качестве поддерживающих мероприятий предлагаем использовать нулевую ставку налогообложения по корпоративному подоходному налогу. Такой подход позволит малым и средним предприятиям создать условия для дальнейшего развития, создать стимул для формирования наукоемких производств. Кроме того, как показали зарубежные исследования [10],

налоговые стимулы способствуют корпоративным «зеленым» инновациям, в то время как субсидии мало влияют на «зеленые» инновации.

Выводы

Налоги рассматриваются как источник бюджетных поступлений для государства с одной стороны, и налоговое бремя для предпринимателей. Взятый курс на активное развитие малого и среднего предпринимательства, инновационное развитие страны требует поддержки субъектов бизнеса. Как показали результаты исследования, уровень инновационной продукции в стране остается крайне низкой величиной, отсутствует прямая зависимость между вложениями в инновации и полученными результатами.

Предприниматели активно вкладывают средства в сферу услуг. Активизация дальнейшей инновационной деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства должна, на наш взгляд, поддерживаться налоговыми преференциями. Производство инновационной продукции в отраслях народного хозяйства может быть поддержано путем применения нулевой ставки налогообложения по корпоративному подоходному налогу.

Поддержка инновационной деятельности путем налогового стимулирования позволит снизить риск, активизировать работу по созданию новых продуктов и услуг отечественного производства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Статистика образования, науки и инноваций: динамические ряды [Электронный ресурс]. – https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/dynamic-tables/

2 Глобальный инновационный индекс 2023. – [Электронный ресурс]. – https://www.wipo.int/gii-ranking/en/kazakhstan

3 Официальный интернет-ресурс Комитета по статистике МНЭ РК [Электронный ресурс]. – https://stat.gov.kz/official/industry/23/statistic/8.

4 Пойти на прорыв: как в России развивается инновационная среда [Электронный ресурс]. –https://icss.ru/novosti/poyti-na-proryv-kak-v-rossii-razvivaetsya-innovatsionnaya-sreda

5 Кодекс Республики Казахстан О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс) *(с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.01.2024 г.)* [Электронный ресурс]. – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36148637

6 Диверсификация экономики и поддержка малого бизнеса в Казахстане. [Электронный ресурс]. – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30106636

7 **Сайназаров, Ш., Бейсенова, М., Аскаров, Е.** Проблемы и пути совершенствования системы налогообложения предприятий малого и среднего бизнеса в Казахстане [Электронный ресурс]. – ttps://cyberleninka.ru/article/n/problemy-i-puti-sovershenstvovaniya-sistemy-nalogooblozheniya-predpriyatiy-malogo-i-srednego-biznesa-v-kazahstane

8 Таксография 4.6: ставки корпоративного налога в мире [Электронный ресурс]. – https://www.lfriedkin.com

9 Малое и среднее предпринимательство[Электронный ресурс]. – https://www.stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/7

10 **Wang, C, Chen, P, Hao, Y. and Dagestani A.** Tax incentives and green innovation. The mediating role of financing constraints and the moderating role of subsidies.// Environmental Economics and Management. – 2022. –Vol. 10. – P. 38–45. – https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.1067534

REFERENCES

1 Statistika obrazovaniya, nauki i innovacij: dinamicheskie ryady[Statistics of education, science and innovation: dynamic series]. [Electronic resource]. – https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/dynamic-tables

2 Global'nyj innovacionnyj indeks 2023 [Global Innovation Index 2023] [Electronic resource]. – https://www.wipo.int/gii-ranking/en/kazakhstan

3 Oficial'nyj internet-resurs Komiteta po statistike MNE RK [Official Internet resource of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy]. [Electronic resource]. – https://stat.gov.kz/official/industry/23/statistic/8

4 Pojti na proryv: kak v Rossii razvivaetsya innovacionnaya sreda [Going for a breakthrough: how the innovation environment is developing in Russia]. [Electronic resource]. – https://icss.ru/novosti/poyti-na-proryv-kak-v-rossii-razvivaetsya-innovatsionnaya-sreda

5 Kodeks Respubliki Kazahstan O nalogah i drugih obyazatel'nyh platezhah v byudzhet (Nalogovyj kodeks) (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 02.01.2024 g [Code of the Republic of Kazakhstan On taxes and other mandatory payments to the budget (Tax Code) (with amendments and additions as of 02.01.2024)]. [Electronic resource]. – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36148637

6 Diversifikaciya ekonomiki i podderzhka malogo biznesa v Kazahstane [Diversification of the economy and support for small businesses in Kazakhstan]. [Electronic resource]. – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30106636

7 **Sajnazarov, S., Bejsenova, M., Askarov, E.** Problemy i puti sovershenstvovaniya sistemy nalogooblozheniya predpriyatij malogo i srednego

biznesa v Kazahstane [Problems and ways to improve the taxation system of small and medium-sized businesses in Kazakhstan]. [Electronic resource]. – https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-i-puti-sovershenstvovaniya-sistemy-nalogooblozheniya-predpriyatiy-malogo-i-srednego-biznesa-v-kazahstane

8 Taksografiya 4.6: stavki korporativnogo naloga v mire [Taxography 4.6: Corporate Tax Rates Around the World]. [Electronic resource]. – https://www.lfriedkin.com

9 Maloe i srednee predprinimatel'stvo [Small and medium-sized businesses]. [Electronic resource]. –https://www.stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/7

10 **Wang, C., Chen, P., Hao, Y. and Dagestani, A.** Tax incentives and green innovation. The mediating role of financing constraints and the moderating role of subsidies.// Environmental Economics and Management. – 2022. –Vol. 10. – P. 38-45. – https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.1067534

Поступило в редакцию 29.04.24
Поступило с исправлениями 14.10.24
Принято в печать 11.11.24

*В. Р. Зарубина[1], * М. Ю.Зарубин[2]*
[1, 2]М. Дулатов, атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті, Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.
29.04.24 ж. баспаға түсті.
14.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫН САЛЫҚТЫҚ ЫСТЫҚТАМАЛАР

Қазақстанда шағын және орта бизнесті дамыту қазіргі заманның стратегиялық міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл республиканың қарқынды дамуымен және халық шаруашылығы салалары құрылымының жан-жақтылығымен байланысты. Дамыған елдерде шағын және орта бизнес секторы жалпы ішкі өнімнің 60%-дан астамын қамтамасыз етеді. Біздің елімізде шағын және орта кәсіпкерлік секторы жалпы ішкі өнімнің 30 пайыздан астамын қамтамасыз етеді.

Қазақстанның шағын және орта бизнесінің үдемелі дамуы – бұл жаңа жұмыс орындарымен қамтамасыз ету, өндіріс пен бәсекеге қабілеттілікті арттыру ғана емес, сонымен қатар инновациялық

өндірістерді қалыптастыру және инновациялық өнім үлесін арттыру. Шағын және орта бизнестің саны артып, жеке кәсіпкерліктің халық арасында танымалдылығын ескере отырып, инновациялық кәсіпкерлікті қолдау мәселесі ерекше маңызға ие. Инновациялық өнім өндіру отандық технологиялық кәсіпкерлікті қалыптастыруға, Қазақстанның жергілікті және әлемдік нарықтағы тәуелсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған.

Кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру кәсіпкерлік субъектілеріне салық салу форматы арқылы жүзеге асырылады. Мемлекеттегі салықтар қаржылық қызметті реттеуші болып табылады. Қазақстанда әртүрлі преференциялар қолданылады: ауқымы мен қызмет түріне байланысты.

Салық жүйесінің прогрессивтілік дәрежесі оның қазіргі жағдайдағы тиімділігімен анықталады. Кәсіпкерліктің инновациялық дамуы салық салу тәсілдерін өзгертуді талап етеді.

Мақалада Қазақстандағы инновациялық шағын және орта бизнесті дамытудың бір жолы ретінде кәсіпкерлікті дамытудың қазіргі жағдайы және салық салуды одан әрі жетілдіру бағыттары қарастырылған.

Кілтті сөздер: шағын және орта бизнес, корпоративтік табыс салығы, даму, Қазақстан, бюджет кірістері

V. R. Zarubina[1], **M. Yu. Zarubin*[2]
[1, 2]Kostanay Engineering and Economics University named after M. Dulatov, Republic of Kazakhstan, Kostanay
Received 29.04.24
Received in revised form 14.10.24
Accepted for publication 11.11.24

TAX INCENTIVES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISE IN KAZAKHSTAN

Development of small and medium-sized businesses in Kazakhstan is one of the strategic tasks of our time. This is due to the dynamic development of the republic, the multifaceted structure of the national economy. In developed countries, the small and medium business sector provides more than 60 % of GDP. In our country, the small and medium business sector provides more than 30 % of GDP.

The progressive development of Kazakhstan's small and medium-sized businesses is not only the provision of new jobs, increased production, competitiveness, but also the formation of innovative industries, an increase in the share of innovative products. In the context of an increase in the number of small and medium-sized businesses, the popularity of individual entrepreneurship among the population, the issue of supporting innovative entrepreneurship is of particular importance. The production of innovative products is aimed at the formation of domestic technological entrepreneurship, ensuring the independence of Kazakhstan in the local and global markets.

Stimulation of the development of entrepreneurship is carried out through the format of taxation of business entities. Taxes in the state are the regulator of financial activity. In Kazakhstan, various preferences are used: based on the scale, types of activity.

The degree of progressiveness of the tax system is determined by its effectiveness in the current conditions. Innovative development of entrepreneurship requires transformation of approaches to taxation.

The article examines the current state of development of entrepreneurship and directions for further improvement of taxation as a way of development of innovative small and medium entrepreneurship in Kazakhstan.

Keywords: small and medium-sized businesses, corporate income tax, development, Kazakhstan, budget revenues

ҒТАМР 06.73.55

https://doi.org/10.48081/MYVI9587

***А. С. Исанов[1], А. К. Сембеков[2], Е. Б. Букатов[3], С. П. Колчин[4]**

[1,2,3]Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

[4]Г. В. Плеханов атындағы Ресей экономикалық университеті, Ресей Федерациясы, Мәскеу қ.

[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3941-8987

[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5034-4651

[3]ORCID: https://orcid.org/0000–0003–0513–406X

[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4471-190X

*e-mail: armanissanov@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БАНК ЖҮЙЕСІНДЕГІ КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕР ҮШІН ТЕНДЕНЦИЯЛАР МЕН СЫН-ТЕГЕУРІНДЕР

Осы мақаланың мақсаты ҚР коммерциялық банктерінің банк секторындағы жағдайын талдау болып табылады. Зерттеу банк жүйесінің ағымдағы жағдайын анықтауға,коммерциялық банктердің дамуына әсер ететін негізгі тенденциялар мен факторларды анықтауға, сондай-ақ олардың нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін бағалауға бағытталған.

Қойылған мақсаттарға жету үшін әртүрлі зерттеу әдістері, соның ішінде статистикалық деректерді талдау, салыстырмалы талдау және экономикалық-математикалық модельдеу әдістері қолданылады. Зерттеу материалдары ретінде ҚР Ұлттық Банкінің деректері, халықаралық қаржы ұйымдарының есептері, сондай-ақ мамандандырылған экономикалық басылымдардағы жарияланымдар пайдаланылады.

Зерттеудің негізгі нәтижелері ҚР коммерциялық банктері жоғары бәсекелестікті, реттеуші өзгерістерді және экономикалық тұрақсыздықты қоса алғанда, бірқатар сынқатерлерге тап болып отырғанын көрсетеді. Цифрлық технологиялар саласындағы инновациялар, көрсетілетін қызметтердің сапасын жақсарту және тәуекелдерді тиімді басқару сияқты банктердің табысына ықпал ететін негізгі факторлар анықталды.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы дамушы экономикалардағы банк секторының жұмыс істеу процестері мен тетіктерін түсінуді дамытуда жатыр. Практикалық маңыздылығы банктерге олардың стратегиясын жетілдіру және өзгермелі экономикалық жағдайларда олардың тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар беру болып табылады.

Жоғарыда айтылғандардың барлығын ескере отырып, бұл мақала ҚР коммерциялық банктердің жай-күйі мен даму перспективалары туралы білімдерін тереңдетуге ықпал етеді, сондай-ақ олардың одан әрі өсуі мен қаржы нарығындағы позицияларын нығайту үшін практикалық құралдарды ұсынады.

Кілтті сөздер: коммерциялық банктер, банк секторы, цифрлық трансформация, бәсекеге қабілеттілік, қаржылық тұрақтылық.

Кіріспе

Соңғы онжылдықтарда ҚР банк секторы ішкі экономикалық өзгерістерге де, жаһандық қаржылық үрдістерге де байланысты елеулі өзгерістерге ұшырады. Коммерциялық банктер ел экономикасында шешуші рөл атқарады, әртүрлі секторларды қаржыландыруды қамтамасыз етеді және экономикалық өсуге ықпал етеді. Алайда, банк секторының қазіргі жағдайы негізгі мәселелерді анықтау және оларды шешудің жолдарын табу үшін терең талдауды қажет етеді.

Зерттеудің өзектілігі ҚР банк секторының қаржылық тұрақтылығы мен орнықты дамуын қамтамасыз ету қажеттілігіне байланысты. Жаһандану және цифрлық трансформация жағдайында банктер бәсекелестіктің жоғарылауы, реттеуші талаптардың күшеюі және макроэкономикалық факторлардың әсері сияқты жаңа сын-қатерлерге тап болады.

Бұл зерттеудің негізгі мақсаты ҚР коммерциялық банктерінің банк секторындағы жағдайын талдау және олардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау болып табылады. Бұл мақсатқа жету үшін банктердің қызметіне әсер ететін негізгі факторлар, оның ішінде макроэкономикалық жағдайлар, нормативтік өзгерістер мен цифрлық технологиялар саласындағы инновациялар қарастырылады.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы дамушы экономикалардағы банк секторының жұмыс істеу процестері мен тетіктерін түсінуді дамытуда жатыр. Практикалық маңыздылығы коммерциялық банктерге олардың

стратегияларын жақсарту және өзгермелі экономикалық орта жағдайында қызмет тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар беру болып табылады.

Материалдар мен әдістері

Бұл зерттеудің объектісі Ұлттық банк жүйесі шеңберінде жұмыс істейтін ҚР коммерциялық банктері болып табылады. Зерттеу мақсаттарына жету үшін келесі әдістер қолданылады: экономикалық-математикалық модельдеу, статистикалық және салыстырмалы талдау әдістері қолданылды. Мақала жазу кезінде әртүрлі ақпарат көздері қолданылады, соның ішінде: ҚР Ұлттық Банкінің есептері, ҚР коммерциялық банктерінің қаржылық есептері, халықаралық қаржы ұйымдарының жарияланымдары және банк секторы тақырыбындағы ғылыми мақалалар.

Нәтижелер және талқылау

ҚР банк секторы нақты секторды қаржылық қолдауды қамтамасыз ететін және экономикалық өсуге ықпал ететін ұлттық экономиканың негізі құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады [1]. Алайда, несиелеудің оң тенденцияларына қарамастан, мерзімі өткен несиелер көлемінің ұлғаюы мұқият талдауды және несиелік тәуекелдерді басқарудың тиімді шараларын әзірлеуді талап ететін үлкен алаңдаушылық туғызады. 2019-2023 жылдардағы деректерді талдау ҚР экономикасына берілген несиелердің көлемі айтарлықтай өскенін көрсетеді. 2019 жылы несиелердің жалпы көлемі 13,67 трлн. теңгені құрады, ал 2023 жылға қарай бұл көрсеткіш екі есеге артып, 27,86 трлн. теңгеге жетті [2]. Бұл өсімді банк секторы тарапынан экономиканы қаржылық қолдаудың кеңеюін көрсететін оң фактор ретінде қарастыруға болады [3]. Несиелеу көлемінің ұлғаюы бизнес тарапынан да, халық тарапынан да қаржы ресурстарына сұраныстың артуына байланысты. Бұл сондай-ақ банктердің несиелік қызмет көрсетудегі жоғары белсенділігін және жалпы экономиканың дамуын көрсетеді [4].

Алайда, несиелеу көлемінің ұлғаюымен қатар мерзімі өткен несиелердің өсуі де байқалады. 2019 жылы мерзімі өткен несиелердің көлемі 1,81 трлн. теңгені құрады, 2021 жылы ол 1,06 трлн. теңгеге дейін төмендеді, бірақ кейін 2022 жылы 2,99 трлн. теңгеге және 2023 жылы 3,27 трлн. теңгеге дейін күрт өсті [2]. 1-кестеде проблемалық несиелер санының артуы туралы мәліметтер келтірілген, бұл банк секторының несиелік тәуекелдердің жоғарылауын көрсетеді.

Кесте 1 – Экономикаға банктік несиелер мен мерзімі өткен несиелер

Көрсеткіштер	2019 ж	2020 ж	2021 ж	2022 ж	2023 ж
Экономикаға несиелер, млн. тг.	13 673 974	14 594 526	18 502 803	22 774 137	27 860 691
Мерзімі өткен несиелер, млн.тг	1 806 205	1 528 729	1 063 823	2 996 646	3 270 933
Мерзімі өткен несиелердің үлесі, %	13,21	10,47	5,75	13,16	13,36

Ескерту: [2] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

COVID-19 пандемиясының кезеңі кешіктірілген несиелердің өсуінің баяулауымен ерекшеленді, бұл пандемияның экономикаға теріс әсерін азайту үшін берілген мемлекеттік қолдау шараларына байланысты болуы мүмкін [5]. Алайда, 2021 жылдан бастап, бұл шаралар әлсіреген сайын және несиелеудің қатаң шарттарына оралғанда, мерзімі өткен несиелер өсе бастады.

Несиелік портфельдердің сапасын жақсартуға бағытталған күш-жігерге қарамастан, ағымдағы деректер банктер қабылдаған шаралар мерзімі өткен берешек деңгейін төмендету үшін жеткілікті тиімді болмауы мүмкін екенін көрсетеді [6].

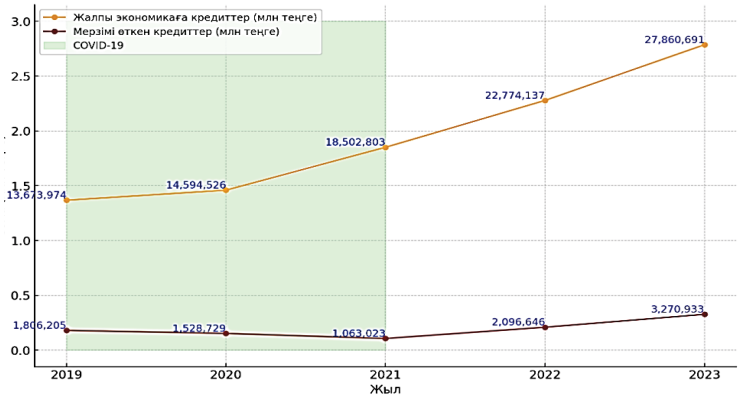

1 – сурет Экономикаға банктік несиелердің және мерзімі өткен несиелердің динамикасы, млн.тг.

Ескерту: [2] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Талдау барысында анықталған мәселелердің бірі несиелік портфельдерді әртараптандырудың жеткіліксіздігі болып табылады. Көптеген банктер өздерінің кірістілігін арттыруға ұмтылып, шоғырлану тәуекелдерін арттыра отырып, экономиканың бірдей секторларын несиелеуге назар аударады [7].

Сонымен қатар, проблемалық қарыздармен жұмыс сапасын жақсарту, соның ішінде проблемалардың алғашқы кезеңдерінде қарыз алушылармен тиімді өзара әрекеттесу және қарыздарды қайта құрылымдау стратегияларын әзірлеу шаралары қажет. Мемлекеттік органдар өз кезегінде несие нарығын тұрақтандыруға және мерзімі өткен берешектің одан әрі өсуіне жол бермеуге бағытталған қосымша қолдау шараларын енгізу мүмкіндігін қарастыруы мүмкін [8].

ҚР банк секторы соңғы жылдары айтарлықтай өзгерістерге ұшырады (банктер санының қысқаруы, активтер мен несиелердің өсуі және т.б.) [9]. Осы өзгерістерді терең түсіну және болашақ тенденцияларды болжау үшін экономикалық-математикалық модельдеуді, атап айтқанда бірнеше регрессияны қолданған жөн. Көптік регрессия бірнеше тәуелсіз айнымалылардың бір тәуелді айнымалыға әсерін анықтауға мүмкіндік береді. Біздің жағдайда тәуелді айнымалылар: экономикаға несиелер, несие портфелі, банк секторының пайдасы болады.

Жалпы түрдегі көптік регрессия моделі келесі формуламен есептелінеді (1):

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \cdots + \beta_n X_n + \varepsilon \qquad (1)$$

Мұндағы:

(Y) – тәуелді айнымалы (мысалы, экономикағы несиелер);

(X1, X2, …., Xn) – тәуелсіз айнымалылар (мысалы, активтер, міндеттемелер, меншікті капитал және т.б.);

(β) – еркін шама, (β1, β2,.... βn) – аталмыш коэффициенттер әрбір тәуелсіз айнымалылардың әсер ету дәрежелерін көрсетеді;

(ε) – модельдің кездейсоқ қатесі.

Талдаудың мақсаты әсер ету дәрежесі сияқты факторлар банк секторының активтері, меншікті капитал, міндеттемелер, операциялық шығыстар мен шығындарға арналған ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (бұдан әрі – АҚТ), және әрбір таңдалған тәуелді айнымалыларын анықтау болып табылады. Талдау үшін біз келесі тәуелсіз айнымалыларды қолданамыз: банк секторының активтері; банк секторының міндеттемелері; меншікті капитал; банктер саны; операциялық шығындар; АҚТ-ға арналған шығындар. 2 кестеде бірнеше регрессия әдістерін қолдана отырып есептеулерден алынған мәліметтер келтірілген.

Кесте 2 – Көптік регрессияның нәтижелері мен сипаттамалары

№	Тәуелді айнымалы	Нәтиже мәні (R - квадрат)	Сипаттама
1	Экономикаға несиелер	0,984	Түсіндірілетін өзгергіштікітің жоғары деңгейі, бірақ факторлардың статистикалық маңыздылығы төмен. Мультиколлениарлық болуы мүмкін
2	Несие портфелі	0,982	Түсіндірілетін өзгергіштікітің жоғары дәрежесі, дегенмен де қосымша көрсеткіштерді қолдану тиімді болады
3	Банк секторының пайдасы	0,951	Банк секторының пайдасының түсіндірілетін өзгермелілігінің жоғары деңгейі, бірақ тәуелсіз айнымалылардың маңыздылығы төмендігі

Ескерту: авторлармен құрастырылған

Осылайша, ҚР банк секторының көрсеткіштерін талдау үшін көптік регрессияны пайдалана отырып модельдеу нәтижесінде мындай қызықты қорытындылар алынды.

Біріншіден, экономикаға несиелер айнымалы үшін: модель түсіндірме қабілетінің жоғары деңгейін көрсетті (R2 = 0,984) бұл енгізілген факторлардың несие көлеміне айтарлықтай әсерін көрсетеді. Алайда, коэффициенттердің көпшілігі статистикалық тұрғыдан маңызды емес болып шықты, бұл мультиколлениарлықты және қосымша деректердің қажеттілігімен негізделеді.

Модель сипаттамасы: 2-суретте активтердің, міндеттемелердің, меншікті капиталдың, банктердің санының, операциялық шығындардың және АҚТ шығындарының экономикаға несие көлеміне әсерін талдау үшін бірнеше регрессия моделі көрсетілген.

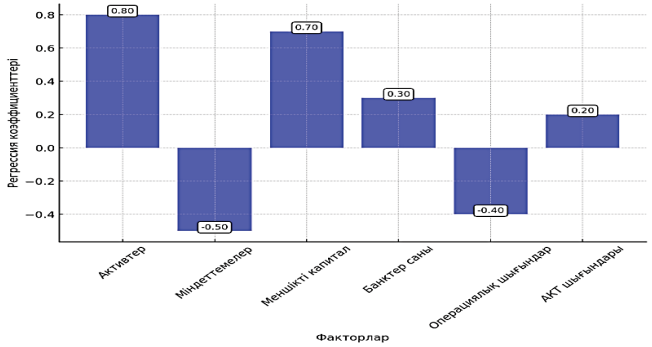

2 – суретЭкономикаға бағытталған несиелер үшін факторлардың әсері
Ескерту: авторлармен құрастырылған

Енді келесі маңызды қадамдарды жасаймыз: қалған тәуелді айнымалылар үшін көптік регрессияны есептеуін орындаймыз, нақты айтқанда, олар: «несие портфелі» және «банк секторының пайдасы». «Несие портфелі» айнымалысы үшін бірнеше регрессия нәтижелері 3 суретте көрсетілген.

«Несие портфелі» көрсеткішіне байланысты:

- Модель сонымен қатар жоғары R2 = 0,982 мәнін көрсетті, бірақ тәуелсіз айнымалылардың едәуір бөлігі статистикалық тұрғыдан маңызды болмай шықты;
- Коэффициенттер активтер мен міндеттемелер сияқты жекелеген факторлардың несиелік портфель көлемін әлсіз әсерін көрсетеді;
- Шартты санның жоғары мәні (1,2e+09) қолданылатын айнымалыларды қайта қарауды қажет ететін мультиколлинеарлықтың болуын болжайды.

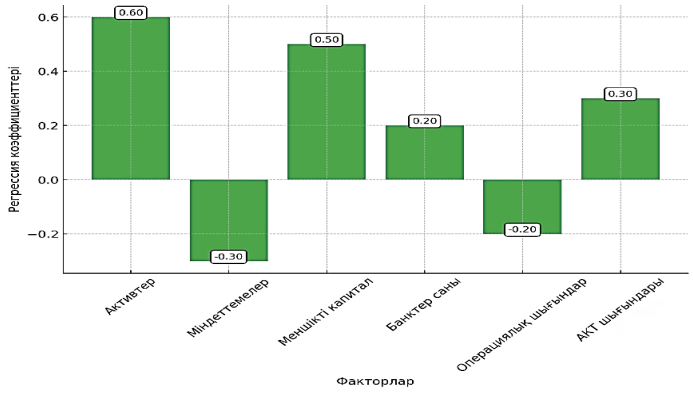

3 – сурет «Несие портфеліне» факторлардың әсері
Ескерту: авторлармен құрастырылған

4 суретте біз «Банк секторының пайдасы» үшін көп реттік регрессия нәтижелерін қарастырамыз. Модель сипаттамасы: активтердің, міндеттемелердің, меншікті капиталдың, банктердің санының, операциялық шығындардың және АҚТ банк секторының пайдасына әсерін талдау үшін бірнеше регрессия моделі құрылды.

Нәтижелер: R-шаршы 0.951, бұл тәуелсіз айнымалылар арқылы банк секторының кірістерінің өзгергіштігін түсіндірудің жоғары дәрежесін көрсетеді. Дегенмен, шағын үлгіде бұл көрсеткішті түсіндіруде абай болу керек.

Коэффициенттер: тәуелсіз айнымалылардың көпшілігінде статистикалық шамалы коэффициенттер бар (P-мәндері 0.05-тен едәуір асады), бұл осы факторлардың банк секторының пайдасына әлсіз әсерін көрсетеді.

Статистикалық маңыздылығы: модельдің F-статистикасы үшін P мәні 0.0451 құрайды, бұл статистикалық маңыздылық шекарасында. Алайда, бұл модельде жеке айнымалылардың ешқайсысы маңызды болған жоқ.

Мультиколлинеарлық: шарттылық санының жоғары көрсеткіші (1.2e+09) тәуелсіз айнымалылар арасында мүмкін болатын мультиколлинеарлықтың болуын көрсетеді.

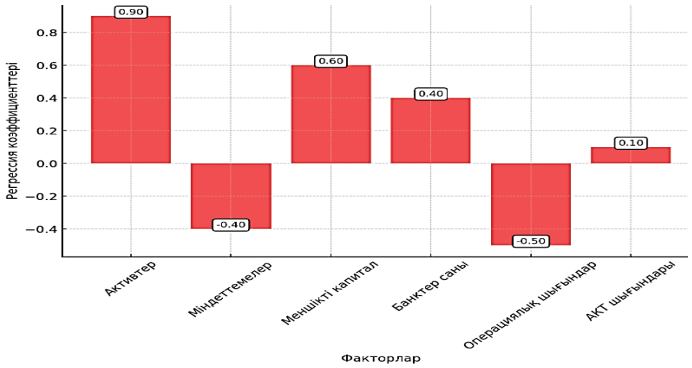

4 – сурет «Банк секторы пайдасы» факторлардың әсері
Ескерту: авторлармен құрастырылған

Қорытынды

Мақаланың негізгі қорытындылары ҚР коммерциялық банктер жоғары бәсекелестікті, реттеуші өзгерістерді және экономикалық тұрақсыздықты қоса алғанда, елеулі сын-қатерлерге тап болып отырғанын көрсетеді. Цифрлық технологиялар банктік қызметке айтарлықтай әсер етеді, қызмет көрсету сапасын жақсартады және тәуекелдерді басқаруды жақсартады [9]. Сонымен қатар, инновацияны енгізу дәстүрлі бизнес-процестерде айтарлықтай инвестициялар мен өзгерістерді қажет етеді, бұл пайданың уақытша төмендеуіне әкелуі мүмкін. Сондай-ақ, авторлар несиелеудің жалпы көлемінің өсуі, әсіресе соңғы жылдары, мерзімі өткен несиелер үлесінің өсуімен қатар жүретінін атап өтті. Бұл COVID-19 салдары мен макроэкономикалық тұрақсыздыққа, сондай-ақ қолданыстағы несиелік тәуекелдерді басқару жүйелерінің тиімсіздігіне байланысты болуы мүмкін.

Авторлар жеке сектордағы экономикалық өзгерістерге байланысты тәуекелдерді азайту үшін несие портфелін әртараптандыру дәрежесін арттыруды ұсынады. Сондай-ақ, проблемалық несиелерді басқару әдістерін жетілдіруге, әсіресе қарыз алушылардың проблемаларын анықтаудың алғашқы кезеңдеріне назар аударған жөн. Қарызды қайта құрылымдаудың белсенді бағдарламаларын әзірлеу банктерге экономикалық дағдарыстарды жақсы жеңуге көмектеседі [10].

Мемлекетке жаһандық экономикалық өзгерістер жағдайында банк жүйесіне теріс әсерді азайту мақсатында несиелік нарықты тұрақтандыруға бағытталған қосымша қолдау шараларын әзірлеу ұсынылады. Бұған инновацияларды белсенді түрде енгізетін банктер үшін

салық жеңілдіктері, сондай-ақ экономикалық күйзеліс жағдайында төлем қабілеттілігін тұрақтандыруға мүмкіндік беретін қарыз алушыларды қолдау бағдарламалары кіруі мүмкін. Тұтастай алғанда, таяудағы жылдары ҚР банк секторының орнықты дамуы банктердің жаңа технологияларды енгізу, тәуекелдерді басқаруды жақсарту және сыртқы ортаның өзгермелі жағдайларына жедел бейімделу қабілетіне байланысты болады.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Қуаналиева, Г. А., Талғатханұлы, Д.** Қазақстан Республикасындағы банк жүйесінің ерекшеліктері мен кейбір мәселелер // ҚазҰУ хабаршысы. – 2017. – №1 (81). – Б. 194–199.

2 Қазақстан Ұлттық Банкі [Электрондық ресурс]. – https://www.nationalbank.kz/kz (Жүгінген күні 20.07.2024).

3 **Даришева, Г. К., Жуков, А.Е., Иванова, А. Н.** Факторы укрепления доверия к банкам со стороны предпринимателей Казахстана в условиях цифровой экономики // Prospects and key tendencies of science in contemporary world. – 2024. – С. 136–143.

4 **Калкабаева, Г. М.** Трансформация кредитной политики банков в условиях цифровизации экономики Казахстана // Финансовая система в условиях создания модели устойчивого экономического развития Казахстана: Сборник материалов МНПК, Астана, 1 февраля 2024 года. – Астана: ИП «Булатов А.Ж». – 2024. – С. 24–27.

5 **Тургумбаева, Г. Т., Нурсеитов, Б. Н.** Влияние ограничений по коронавирусу на деятельность банков Республики Казахстан // Экономика и социум. – 2021. – №5 (84). – С. 765–770.

6 **Lukhmanova, G., Seitova, G., Kenzhebekova, D., Sakibayeva, K., Kuzenbayeva, E.** Asset quality review as a driver of transparency of the nationalbanking system // Statistics, accounting and audit. – 2024. – №2(93). – P. 166–175.

7 **Рахметова, А. М.** Регулирование рынка банковского кредитования: проблемы и перспективы развития // Государственный аудит. – 2022. – № 2 (55). – С. 57–64.

8 **Рахимжанова, К. К., Мақыш, С. Б., Керимкулова, Д. Д.** Қазақстан Республикасындағы екінші деңгейдегі банктердің проблемалық несиелері және оларды басқару әдістері // Economic Series of the Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU. – 2024. – № 3. – Б. 296–314.

9 **Исанов, А. С., Сембеков, А. К., Төлеуұлы, А., Джумабаева, Ш. Б., Кулдеева, А. Т.** Цифрлық экономика жағдайында отандық банк

секторындағы несиелеу үдерісі және несие нарығын талдау // Bulletin of the Karaganda University. – 2023. – №3(111). – Б. 199-210.

10 Альдешова, С.Б., Ахметова Г.Т., Жубанова С.Б. Проблемалық несиелерді басқару әдістемесі және екінші деңгейлі банктердің проблемалық несиелерін мемлекеттік қолдаудың рөлі // Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің хабаршысы. – 2020. – № 1 (56). – Б. 91–99.

REFERENCES

1 **Kuanalieva, G. A., Talgathanuly, D.** Kazahstan Respublikasyndagy bank zhyjesinin erekshelikteri men kejbir maseleler [Features and some problems of the banking system of the Republic of Kazakhstan] [Text] // KazNU Bulletin. – 2017. – №1 (81). – P. 194-199.

2 Kazahstan Ulttyk Banki [National Bank of Kazakhstan] [Electronic resource]. – https://www.nationalbank.kz/kz

3 **Darisheva, G. K., Zhukov, A. E., Ivanova, A. N.** Faktory ukrepleniya doveriya k bankam so storony predprinimatelej Kazahstana v usloviyah cifrovoj ekonomiki [Factors for strengthening trust in banks on the part of Kazakhstani entrepreneurs in the digital economy] [Text] // Prospects and key tendencies of science in contemporary world. – 2024. – P. 136–143.

4 **Kalkabaeva, G.M.** Transformaciya kreditnoj politiki bankov v usloviyah cifrovizacii ekonomiki Kazahstana [Transformation of banks' credit policy in the context of digitalization of the economy of Kazakhstan] [Text] // International scientific and practical conference «The financial system in the context of creating a model of sustainable economic development of Kazakhstan». – Astana: IP «Bulatov A.Zh.», 2024. – 572 p.

5 **Turgumbaeva, G. T., Nurseitov, B. N.** Vliyanie ogranichenij po koronavirusu na deyatel'nost' bankov Respubliki Kazahstan [The impact of coronavirus restrictions on the activities of banks in the Republic of Kazakhstan] [Text] // Economy and society. – 2021. – №5 (84). – P. 765–770.

6 **Lukhmanova, G., Seitova, G., Kenzhebekova, D., Sakibayeva, K., Kuzenbayeva, E.** Obzor kachestva aktivov kak draiver prozrachnosti natsionalnoi bankovskoi sistemy [Asset quality review as a driver of transparency of the nationalbanking system] [Text] // Statistics, accounting and audit. – 2024. – №2(93). – P. 166–175.

7 **Rahmetova, A. M.** Regulirovanie rynka bankovskogo kreditovaniya: problemy i perspektivy razvitiya [Regulation of the bank lending market: problems and development prospects] [Text] // State audit. – 2022. – № 2 (55). – P. 57–64.

8 **Rahimzhanova, K. K., Makysh, S. B., Kerimkulova, D. D.** Kazahstan Respublikasyndagy ekinshi dengejdegi bankterdin problemalyk nesieleri zhane olardy baskaru adisteri [Problem loans of second-tier banks in the Republic of Kazakhstan and methods of their management] [Text] // Economic Series of the Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU. – 2024. – № 3. – P. 296–314.

9 **Isanov, A. S., Sembekov, A. K., Toleuuly, A., Dzhumabaeva, S. B., Kuldeeva, A. T.** Cifrlyk ekonomika zhagdajynda otandyk bank sektoryndagy nesieleu uderisi zhane nesie narygyn taldau [Analyzing the lending process and credit market in the domestic banking sector in the context of the digital economy] [Text] // Bulletin of the Karaganda University. - 2023. - №3 (111). – P. 199-210.

10 **Al'deshova, S. B., Ahmetova G. T., Zhubanova S. B.** Problemalyk nesielerdi baskaru adistemesi zhane ekinshi dengejli bankterdin problemalyk nesielerin memlekettik koldaudyn rəli [The methodology of problem loans management and the role of state support for problem loans of second-tier banks] [Text] // Bulletin of Atyrau University named after Kh. Dosmukhamedov. – 2020. – №1 (56). – P. 91–99.

22.10.24 ж. баспаға түсті.
23.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

**А. С. Исанов[1], А. К. Сембеков[2], Е. Б. Букатов[3], С. П. Колчин[4]*
[1,2,3]Карагандинский университет Казпотребсоюза,
Республика Казахстан, г. Караганда;
[4]Российский экономический университет имени Г. В. Плеханова,
Российская Федерация, г. Москва.
Поступило в редакцию 22.10.24
Поступило с исправлениями 23.10.24
Принято в печать 11.11.24

ТЕНДЕНЦИИ И ВЫЗОВЫ ДЛЯ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Целью данной статьи является анализ состояния коммерческих банков Республики Казахстан в банковском секторе. Исследование направлено на выявление текущего состояния банковской системы, выявление основных тенденций и факторов, влияющих на развитие

коммерческих банков, а также оценку их конкурентоспособности на рынке.

Для достижения поставленных целей используются различные методы исследования, в том числе статистический анализ данных, сравнительный анализ и экономико-математическое моделирование. В качестве материалов исследования используются данные Национального Банка Республики Казахстан, отчеты международных финансовых организаций, а также публикации в специализированных экономических изданиях.

Основные результаты исследования показывают, что коммерческие банки Казахстана сталкиваются с рядом проблем, включая высокую конкуренцию, регуляторные изменения и экономическую нестабильность. Определены основные факторы, способствующие успеху банков, такие как инновации в сфере цифровых технологий, улучшение качества предоставляемых услуг и эффективное управление рисками.

Теоретическая значимость исследования заключается в развитии понимания процессов и механизмов функционирования банковского сектора в развивающихся странах. Практическая значимость заключается в предоставлении коммерческим банкам рекомендаций по улучшению их стратегий и повышению эффективности деятельности в условиях меняющейся экономической среды.

Учитывая все вышесказанное, данная статья способствует углублению знаний о состоянии и перспективах развития коммерческих банков в Республике Казахстан, а также предоставляет практические инструменты для их дальнейшего роста и укрепления позиций на финансовом рынке.

Ключевые слова: коммерческие банки, банковский сектор, цифровая трансформация, конкурентоспособность, финансовая стабильность.

**A. S. Isanov[1], A. K. Sembekov[2], Y. B. Bukatov[3], S. P. Kolchin[4]*
[1,2,3]Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
Republic of Kazakhstan, Karaganda;
[4]Plekhanov Russian University of Economics, Russian Federation, Moscow.
Received 22.10.24
Received in revised form 23.10.24
Accepted for publication 11.11.24

TRENDS AND CHALLENGES FOR COMMERCIAL BANKS IN THE BANKING SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The purpose of this article is to analyze the state of commercial banks of the Republic of Kazakhstan in the banking sector. The study is aimed at identifying the current state of the banking system, identifying the main trends and factors influencing the development of commercial banks, and assessing their competitiveness in the market.

To achieve the set goals, various research methods are used, including statistical data analysis, comparative analysis, and economic and mathematical modeling. The research materials include data from the National Bank of the Republic of Kazakhstan, reports from international financial organizations, and publications in specialized economic publications.

The main findings of the study show that commercial banks in Kazakhstan face a number of challenges, including intense competition, regulatory changes, and economic instability. The key factors contributing to the success of banks, such as innovation in digital technologies, improvement of the quality of services provided, and effective risk management, are identified.

The theoretical significance of the study lies in developing an understanding of the processes and mechanisms of the functioning of the banking sector in developing countries. The practical significance lies in providing commercial banks with recommendations on improving their strategies and increasing the efficiency of their activities in a changing economic environment.

Taking into account all of the above, this article helps to deepen knowledge about the state and development prospects of commercial banks in the Republic of Kazakhstan and also provides practical tools for their further growth and strengthening of their positions in the financial market.

Keywords: commercial banks, banking sector, digital transformation, competitiveness, financial stability.

МРНТИ 06.71.07

https://doi.org/10.48081/IYXL5958

***Г. Ш. Калиакпарова[1], Е. Е. Гриднева[2]**
[1,2]Каспийский общественный университет,
Республика Казахстан, г. Алматы
[1]ORCID: https//orcid.org/0000-0002-1859-9774
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3279-2036
*e-mail: GK_2003@mail.ru

РАЗВИТИЕ СТРАУСОВОДСТВА В КАЗАХСТАНЕ: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

На современном этапе развитие страусоводства является еще малоизученной сферой птицеводства. При этом хочется отметить, что промышленное птицеводство является одной из выгодных отраслей сельского хозяйства, связанных с наращиванием ассортимента мясной продукции. В Республике Казахстан нет данных по развитию страусоводства. Поэтому авторы задались вопросом изучения потребностей и возможностей развития данного вида птицеводства на территории страны. Цель статьи - изучить вопросы рационализации и перспективы расширения данного сегмента рынка, а также рассмотреть возможные преграды, которые могут ограничивать или препятствовать процессам становления отрасли. Полученные результаты научной работы можно применять в крестьянских и фермерских хозяйствах. Надо отметить, что мясо страусов пользуется особой популярностью за рубежом, так как содержит необходимые для человеческого организма витамины и минералы. Другие продукты переработки: яйца, кожа, перья, жир и т.д. также являются ценными. В статье приведен сравнительный анализ энергетической ценности мяса страусов и других животных, предложены варианты использования вторичных продуктов страусоводства. Показаны параметры потребительских свойств, даны предложения по оптимизации отрасли. При написании статьи были применены различные методы научного исследования. К примеру, примененный сравнительный метод позволил сопоставить выход продукции от крупного рогатого скота и страуса. Анализ и синтез расширили вопросы развития исследуемой отрасли при решении продовольственной безопасности страны. Таким образом, авторы пришли к выводу, что для успешного развития страусоводства необходимо изучить экономическую значимость, особенности развития отрасли, государственную поддержку в виде снижения или отмены налогов на начальных этапах, льготное кредитование бизнеса и т.д.

Ключевые слова: страус, продукция страусоводства, диетическое мясо, продовольственная безопасность, здоровое питание, окупаемость, безотходное производство, рентабельность.

Введение

Страусов на латыни называют Struthio camelus, что означает «верблюжий воробей», «большой воробей как верблюд». Их объединяет то, что они, как и верблюды способны преодолевать огромные расстояния и живут в пустыне.

Зарубежный опыт развития страусов показывает высокую эффективность от вложения денежных средств. Продукция, получаемая от выращивания данного вида птиц, отличается своей нестандартностью и разнообразием.

Обычного потребителя в страусином мясе привлекает его диетическая направленность. Яйца, жир данной птицы широко применяют в кулинарии, парфюмерии, медицине и т.д.

Разведение страусов для Казахстана является возможностью решения частично вопросов продовольственного обеспечения населения мясом, при этом снижая долю импорта. Для этого необходимо: поднять воспроизводительность страусов, улучшить жизнедеятельность взрослых особей и страусят, давать им эффективно усвояемые корма и витаминные добавки, снижать себестоимость расхода кормов.

На сегодняшний день недостаточно научно-исследовательских работ по экономике страусоводства. Слабо ведется их статистический учет в Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам.

Цель данного исследования – показать экономическую необходимость и эффективность от разведения страусов в нашей республике. Задачи исследования: определить проблемы и возможности выращивания страусов, производства страусиной продукции.

Материалы и методы

При написании статьи были использованы материалы научных статей отечественных и зарубежных авторов по развитию и экономике страусоводства. Помимо материалов периодической печати была задействована информация интернет-ресурсов.

В ходе исследования были применены различные методы научных исследований. При проведении анализа развития отрасли и оценки современного состояния страусоводства в Республике Казахстан был применен экономико-статистический метод. При изучении особенностей отрасли, а также возможностей развития по регионам был использован абстрактно-логический метод.

Материалы, проведенного исследования могут быть применены фермерами, исследователями как информационный, так и консультационный материал для развития страусоводства.

Результаты и обсуждение

Экономические условия разведения страусов, процессы размножения молодняка и другие вопросы, связанные с их развитием в своих трудах, раскрыли Horbańczuk O.K., Wierzbicka A. [1], Васильева Л. Т. [2], Остроух Е. В., Сарбатова Н. Ю. [3], Каюкова С.Н. [4], Бычаев А. Г. [5] и другие.

В природе существует всего один вид страусов – африканский. Он, в свою очередь, делится на подвиды в зависимости от места обитания. К примеру, массайский – в Восточной Африке, сомалийский – в Эфиопии, Кении, Сомали и т.д. В зависимости от цвета шеи их делят на голубой, розовый или черный, а также их подразделяют исходя от размера, веса и цвета оперения.

На сегодняшний день страусов разводят более чем в 130 странах. Это Китай, Польша, США, Латвия, Италия и другие. Флагманом является ЮАР, здесь живет 80 % от всего мирового количества страусов. Отсюда почти 90 % страусиного мяса, полуфабрикатов, субпродуктов и т.д. идет на экспорт, где большую часть покупателей составляет Евросоюз. Спрос на эти продукты с каждым годом набирает обороты. Страусиные фермы уже созданы на территории бывшего Советского Союза: Россия, Белоруссия, Грузия, Молдова, Украина, Туркменистан, в том числе и Казахстан.

Страусоводство в Казахстане становится высокодоходной отраслью животноводства. При этом, пока в нашей стране страусиных ферм очень мало, порядка 25 предприятий по всей республике. Это новое, до конца не изученное для наших предпринимателей производство. Успешно функционируют страусиные фермы в Алматинской, Акмолинской, Костанайской и Мангистауской областях, в городах Тараз, Караганда, Жезказган, Усть-Каменогорск. При этом статистических данных по численности голов страусов в Казахстане нет.

Одним из первых, кто занялся производством страусов в Казахстане стало ТОО «Казахстанский страус» (г. Костанай, 2000 год). Данное товарищество разводит два типа африканского страуса: голубошейный

и розовошейный. Его прибыль складывается от продажи молодняка, племенного яйца и мяса.

Так как страусиное мясо по вкусу схоже с нежной телятиной, рассмотрим производственные характеристики африканского страуса и коровы, сравним основные показатели, а также данные по ТОО «Казахстанский страус» (таблица 1).

Таблица 1 – Производственные характеристики страуса и крупного рогатого скота (КРС)*

Показатели	Страусы	ТОО «Казахстанский страус»	Крупный рогатый скот
Период стельности, инкубационный период в днях	42	43	280
Количество приплода за год, голов	50	32	1
Достигших убойного возраста, голов	30	17	1
Период от оплодотворения до убоя, дней	407	465	645
Выход чистого мяса от живого веса, %	50	50	40
Получено мяса от годового приплода 1 самки/коровы, кг.	100	120	250
Выход кожи от годового приплода 1 самки/коровы, $м^2$	40	34	2,7
Выход пера в кг.	35	27	-

*составлено авторами на основе [6].

Из таблицы 1 мы видим, что период стельности составляет у страуса 42–43 дня, тогда как у коровы – 280 дней. Самки страусов в среднем производят за год 40-50 яиц, в ТОО – 32 яйца, которые в последующем могут стать страусятами. От коровы – всего 1 теленок. При этом товарного размера, т.е. период от оплодотворения до убоя у страусов составляет примерно 14 месяцев (407-410 дней), а в ТОО – 15–16 месяцев (465 дней), тогда как у коровы – 21–22 месяца (600-645 дней). При разделке туши страуса можно получить 40–50 кг чистого мяса. По данным ТОО «Казахстанский страус» средняя масса 1 особи составляет 120 кг. При этом вес одного теленка за год – 240-250 кг. Говоря про получение кожи от годовалого приплода страуса из таблицы, мы видим, что в среднем это 34-40 кг, а у теленка – 2,7 кг.

Таким образом, практически по всем позициям показатели по крупному рогатому скоту сильно уступают данным по страусам. Результативность

производительности выращивания страусов можно определить ее себестоимостью и ценой реализации [6].

Раскроем экономическую продуктивность использования страусов в условиях фермы (таблица 2).

Таблица 2 – Экономическая продуктивность воспроизведения двух типов африканского страуса, тенге*

Показатели	Африканский страус	
	Голубошейный тип	Розовошейный тип
Расходы на выращивание молодняка на одну особь до 2 лет, тенге	240000	237000
в т.ч. на содержание, тенге.	65000	65000
на кормление, тенге.	175000	172000
Прирост за период выращивания, кг	92,9	96,8
Себестоимость 1 кг. прироста живой массы, тенге	2583,4	2448,3
Денежная выручка от реализации 1 головы племенного молодняка, тенге.	400000	450000
Прибыль от реализации 1 головы племенного молодняка, тенге	160000	213000
Уровень рентабельности от продажи молодняка, %	40	47,3
Масса забоя в 2 года, кг	66,2	75,1
Цена 1 кг мяса страуса, тенге	7000	7000
Прибыль от реализации мяса страуса, тенге	463400	525700
Доход от продажи мяса, тенге за кг.	6000	26700
Уровень рентабельности от продажи мяса, %	1,3	5,1

*составлено авторами

Анализ данных таблицы 2 показал, что эффективность от продажи страусиного мяса розовошейного типа на 3,8 % выше, чем у страусов голубошейного типа.

Данные показывают, что выращивание розовошейного страуса более выгодно. В возрасте 2 лет (24 месяца) масса молодняка розовошейного типа превышает на 5,9 кг, уровень рентабельности также выше на 7,3%. Следовательно, занимаясь выведением и селекцией страусов, необходимо обратить внимание на розовошейный тип, как высокопродуктивный вид особи.

Выращивание страусов экономически выгодно, так на 1 кг прироста живой массы расходуется 3,5-4 кг кормов. В то время как для крупного рогатого скота приходится 8-10 кг.

Страусиное мясо – биологически ценный продукт. В нем содержится большое количество витаминов, белков и минеральных веществ. Изучая состав различных видов птиц и животных в процентном соотношении, мы отмечаем, что у страусов содержание воды наивысшее, его средний показатель – 74,5 грамм. А количество жира – наименьшее – 3,19 грамм. При этом питательная ценность на каждые 100 грамм веса – 150 ккал (таблица 3) [7; 8].

Таблица 3 - Химический состав и энергетическая ценность различных видов мяса*

Продукт	Вода	Белки	Жиры	Зола	Энергетическая ценность/ ккал
Мясо птицы:					
Бройлеры	68,2	19,7	11,2	0,9	180
Куры	62,6	18,2	18,4	0,8	238
Индейки	65,3	21,6	12,0	1,1	194
Утки	45,6	15,8	38,0	0,6	405
Гуси	45,0	15,2	39,0	0,8	412
Конина	69,6	19,5	9,9	1,1	167
Говядина	64,5	18,6	16,0	0,9	218
Баранина	67,3	15,6	16,3	0,8	209
Страусятина	74,5	22,07	3,19	0,73	150

*составлено авторами на основе [7].

Мясо страусов имеет свои характерные особенности: низкокалорийное, малое содержание холестерина, диетический продукт. Цена за 1 кг страусиного мяса оптом в Казахстане составляет 7000-9000 тенге, России 800-1000 рублей, Германии – 25-45 евро, США – 100 долл. США, Бельгии – 78 евро, Японии – 150 долл. США.

В нашей республике розничная цена мяса страуса – 8000–12000 тенге. Живых страусов можно приобрести от 400 тыс. до 500 тыс. тенге за одну птицу.

В связи с малым поголовьем на отечественных фермах страусиное мясо в несколько раз дороже, чем мясо крупного рогатого скота. Увеличение поголовья данного вида птицы и потребности в ней до традиционного, в значительной степени могло бы снизить себестоимость реализуемых продуктов страуса. Следует отметить, что изготавливая качественные корма

собственного производства, можно минимизировать себестоимость и поднять экономическую эффективность страусоводства.

Реализация страусиных деликатесов пока наблюдается в городах Астана, Алматы, Костанай и то, в основном, в крупных ресторанах, где на них есть свои постоянные клиенты.

Для снижения себестоимости производимой продукции высокоэффективным будет страусоводческое хозяйство, где количество птицы от тысячи голов и выше. В Казахстане пока нет таких ферм.

Сейчас средняя ферма содержит порядка 30 голов взрослых птиц. Для них требуется закрытое помещение около 150 м^2, а также открытые вольерьеры - 1500 м^2. Сумма вложений будет зависеть от цен на строительные материалы или арендных договоренностей. Возможно, фермеры уже имеют собственную землю и постройки на ней. Далее нужен будет инкубатор. В среднем, не дорогой инкубатор на 45 яиц стоит 1500 долл. США. Другим вариантом для развития бизнеса является – приобретение молодняка в возрасте 2–3 месяцев. Стоимость двухмесячных птенцов в среднем по 100 тыс. тенге. Чем старше птенцы, тем они более устойчивы к болезням.

Как отмечалось выше, страусиное производство безотходно. Рассмотрим в отдельности выгодность обработки каждого из составных частей страуса:

– Кожа. Помимо мяса страуса высоко ценится на международном рынке его кожа, даже выше, чем слона или крокодила. В среднем от одной полуторагодовалой особи получают 1,4-2 м^2 кожи. Ее стоимость в качестве полуфабриката составляет около 100 тыс. тенге. В обработанном же виде 143-170 тыс. тенге. К сожалению, в Казахстане нет заводов по переработке шкуры страуса, так как для этого требуется дорогое итальянское оборудование, она продается в сыром виде за рубеж. Нет специалистов по обработке кожи такого типа, а, следовательно, не проводятся опыты и эксперименты по ее выпуску [9]. Для нашей страны в перспективе важна подготовка специалистов-кожевенников производственного формата.

– Яйцо. Яйцо страусов крупнее куриного в 25–30 раз. Оно содержит больше фосфора, протеина, калия, железа, а также витаминов В1 и В2. Из-за своей уникальности, в ресторанах яйцо пользуется с каждым днем все большей популярностью.

Из яичной скорлупы делают подставки, емкости, украшенные гравировкой или различными рисунками, а также абажуры для ламп.

- Жир. Жир страусов широко применяется в медицине, косметологии и кулинарии [10].

- Перо. Ценится перо уже взрослой особи, достигшей 3-летнего возраста и старше. При его покупке важна длина и густота, шелковистость, блеск,

симметричность формы. Перья длиной около 30 см оцениваются в 250-600 тенге, а 70 см – около 3,5 тыс. тенге и дороже. Широко используют перья страусов в декоративных целях: в театральных представлениях, карнавалах, дизайне одежды, в качестве материалов по оформлению помещений, сувениров и т.д.

– Страусиные ресницы. Из них делают профессиональные художественные кисти, в косметологии – накладные ресницы.

– Роговицы глаз страусов применяют в качестве трансплантатов в офтальмологии.

– Афродизиак. Другим популярным продуктом из страуса является афродизиак, который делают из страусиного клюва и когтя. Также коготь страуса ювелиры применяют как абразивный материал.

– Помет. Ценным продуктом является страусиный помет как удобрение, минеральный состав, которого выше, чем у коровьего навоза.

Авторами в ходе исследования был проведен SWOT-анализ, в результате которого определены проблемы и перспективы (таблица 4).

Таблица 4 – SWOT-анализ страусоводства в Казахстане*

Сильные стороны	Слабые стороны
- на рынке практически нет конкуренции; - высокая эффективность выращивания страусов; - птица обладает высоким иммунитетом; - выдерживает жару и холод до 30 градусов; - требуются большие ровные земельные участки и вольеры; - помимо мяса, яиц и жира можно перерабатывать практически любую часть птицы» - организация экскурсий на страусиные фермы.	- отсутствие узнаваемого бренда; - на самом начале развития бизнеса в виде постройки страусиной фермы требуется очень много финансовых затрат; - слабое потребление продуктов страусоводства; - слабая подготовка специалистов по разведению страусов; - нет инновационной техники по выращиванию и переработке страусиной продукции; - отсутствуют связи НИИ с вузами по вопросам выращивания и процессов переработки страусиной продукции.
Возможности	**Угрозы**
- увеличение ассортимента страусиной продукции как внутри страны, так и на экспорт; - предоставление государственных субсидий, банковских льгот и других выгодных условий для развития бизнеса; - широкая доступность товаров страусоводства на отечественном рынке для потребителей по доступным ценам.	- в некоторых регионах Казахстана бывают морозы свыше -30°С; - слабая изученность страусоводства; - низкое санитарно-ветеринарное обслуживание; - возможно удорожание кормов; - низкая заработная плата; - текучесть кадров.

*составлено авторами

С целью расширения производства необходимо помимо увеличения страусиных ферм расширять рекламу, все больше говорить о продуктах

страусоводства, об их пользе. Можно организовывать кулинарные студии, проводить дегустации, мастер классы и т.д. Основная цель всех этих мероприятий охватить как можно больше потребителей через информацию о полезных свойствах, необходимости расширения ассортимента мясной продукции, таким образом повысить узнаваемость бренда.

Выводы

За страусоводством будущее, так как оно позволит частично решить вопросы продовольственной программы. Снижение себестоимости привлечет большее количество клиентов. Сама по себе данная отрасль инвестиционно привлекательна. Государственная поддержка и расширение количества инвестиций дает возможность активного развития данной отрасли птицеводства. Отсюда, расширение других отраслей, связанных с процессами переработки продукции страусоводства, а также появление дополнительных рабочих мест.

Необходимо создать интегрированную информационную систему, ориентированную на взаимосвязь между НИИ, вузами и производством.

Опыт соседних государств показывает, что продвижение продукта на отечественный рынок, сертификационная поддержка со стороны государства, создание совместных торговых представительств, подписание договоров между производителями государств-членов ЕАЭС и международными партнерами даст возможность скорейшего развития бизнеса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Horbańczuk, O. Wierzbicka, A.** Effects of Packaging Methods on Shelf Life of Ratite Meats // Journal of Veterinary Research. – 2017. – 61(3). – P. 279-285 [Электрондық ресурс]. – http://dx.doi.org/10.1515/jvetres-2017-0031

2 **Васильева, Л. Т., Бычаев, А. Г.** Птицеводство: учебно-методическое пособие [Текст]. – СПб: Санкт-Петербургский государственный аграрный университет. – 2021. – 58 с.

3 **Остроух, Е. В., Сарбатова, Н. Ю.** Страусоводство как отрасль сельского хозяйства // Сборник статей по материалам XI Всероссийской конференции молодых ученых, посвященной 95-летию Кубанского ГАУ и 80-летию со дня образования Краснодарского края. [Текст]. – Краснодар: Кубанский государственный аграрный университет имени И. Т. Трубилина, 2017. – С. 953–954.

4 **Каюкова, С. Н., Миронова, В. Е., Бутина, Н. А.** Страусоводство в условиях Восточного Забайкалья (на 106 примере КФХ экоферма «Страус Забайкалья») [Текст] // Вестник ИрГСХА. – 2018. – № 86. – С. 149–154.

5 **Бычаев, А. Г.** Страус в современном мировом хозяйстве [Текст] // Генетика и разведение животных. – 2017. – № 4. – С. 42–48.

6 **Папуша, А. В.** Продукция страусоводства и эффективность разведения страусов в северном Казахстане [Электронный ресурс]. – http://www.rusnauka.com/18_NPM_2008 (Дата обращения: 7.06.2024).

7 **Боровков, М. Ф., Волков, А. Х., Папуниди, Э. К., Якупова, Л. Ф.** Ветеринарно-санитарная экспертиза мяса и мясных продуктов: учебное пособие [Текст]. – Казань: ФГБОУ ВО МГАВМиБ-МВА имени К.И. Скрябина. – 2020. – 184 с.

8 Калорийность страусиного мяса (сырое, вырезка): пищевая ценность и химический состав [Электронный ресурс]. – https://fitness-diet.ru/food/881/

9 **Улугмуратов, Д. Ф., Бегалиев, Х. Х., Ахмедов, Б. Б., Беденко, В.Г., Зулин, Б. Д., Бакулин, Л. А.** Исследование технологии выделки шкур страуса с применением экологически безопасных ПАВ в процессе обезжиривания // Материалы XVI Международной научно-практической конференции [Текст]. - Улан-Удэ: Бурятский научный центр Сибирского отделения РАН, 2020. - С. 109–115.

10 **Швелидзе, Е. М., Горбачева, М. В., Сухинина, Т. В.** Дополнительная продукция убоя страусоводства как сырье для производства новых товаров пищевого, технического и лекарственного назначения [Текст] // Товаровед продовольственных товаров. – 2018. – № 6. – С. 20–23.

REFERENCES

1 **Horbańczuk, O. Wierzbicka, A.** Effects of Packaging Methods on Shelf Life of Ratite Meats [Text]. Journal of Veterinary Research. – 2017. – 61(3). – P. 279-285 [Electronic resource]. – http://dx.doi.org/10.1515/jvetres-2017-0031

2 **Vasil'yeva, L. T., Bychayev, A. G.** Ptitsevodstvo [Poultry farming]. Uchebno-metodicheskoye posobiye. [Tekst]. – SPb: Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy agrarnyy universitet. – 2021. – 58 p.

3 **Ostroukh, Ye.V., Sarbatova, N. YU.** Strausovodstvo kak otrasl' sel'skogo khozyaystva [Ostrich farming as a branch of agriculture]. Sbornik statey po materialam KHI Vserossiyskoy konferentsii molodykh uchenykh, posvyashchennoy 95-letiyu Kubanskogo GAU i 80-letiyu so dnya obrazovaniya Krasnodarskogo kraya. [Tekst]. - Krasnodar: Kubanskiy gosudarstvennyy agrarnyy universitet imeni I.T. Trubilina, 2017. – P. 953–954

4 **Kayukova, S. N., Mironova, V. Ye., Butina, N. A.** Strausovodstvo v usloviyakh Vostochnogo Zabaykal'ya (na 106 primere KFKH ekoferma «Straus Zabaykal'ya») [Ostrich breeding in the conditions of Eastern Transbaikalia (on

the example of the peasant farm eco-farm «Ostrich of Transbaikalia»)] [Tekst]. Vestnik IrGSKHA. – 2018. – № 86. – P. 149–154.

5 **Bychayev, A. G.** Straus v sovremennom mirovom khozyaystve [Ostrich in the modern world economy] [Tekst]. Genetika i razvedeniye zhivotnykh. – 2017. – № 4. – P. 42–48.

6 **Papusha, A. V.** Produktsiya strausovodstva i effektivnost' razvedeniya strausov v severnom Kazakhstane [Ostrich farming products and the efficiency of ostrich breeding in northern Kazakhstan] [Electronic resource]. – http://www.rusnauka.com/18_NPM_2008 (data obrashcheniya: 7.06.2024).

7 **Borovkov, M. F., Volkov, A. Kh., Papunidi, E. K., Yakupova, L. F.** Veterinarno-sanitarnaya ekspertiza myasa i myasnykh produktov: Uchebnoye posobiye [Veterinary and sanitary examination of meat and meat products: A tutorial] [Tekst]. – Kazan': FGBOU VO MGAVMiB-MVA imeni K.I. Skryabina. - 2020. – 184 p.

8 Kaloriynost' strausinogo myasa (syroye, vyrezka): pishchevaya tsennost' i khimicheskiy sostav [Caloric content of ostrich meat (raw, tenderloin): nutritional value and chemical composition] [Electronic resource]. – https://fitness-diet.ru/food/881/

9 **Ulugmuratov, D. F., Begaliyev, H. H., Akhmedov, B. B., Bedenko, V. G., Zulin, B. D., Bakulin, L. A.** Issledovaniye tekhnologii vydelki shkur strausa s primeneniyem ekologicheski bezopasnykh PAV v protsesse obezzhirivaniya [Study of the technology of ostrich skin dressing using environmentally friendly surfactants in the degreasing process] // Materialy XVI Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii [Tekst]. – Ulan-Ude: Buryatskiy nauchnyy tsentr Sibirskogo otdeleniya RAN, 2020. - P. 109–115.

10 **Shvelidze, Ye. M., Gorbacheva, M. V., Sukhinina, T. V.** Dopolnitel'naya produktsiya uboya strausovodstva kak syr'ye dlya proizvodstva novykh tovarov pishchevogo, tekhnicheskogo i lekarstvennogo naznacheniya [Additional products of ostrich slaughter as raw materials for the production of new food, technical and medicinal products] [Tekst]. Tovaroved prodovol'stvennykh tovarov. – 2018. – № 6. – P. 20–23.

Поступило в редакцию 22.08.24
Поступило с исправлениями 07.10.24
Принято в печать 11.11.24

Г. Ш. Қалиақпарова[1], Е. Е. Гриднева[2]
[1,2]Каспий қоғамдық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
22.08.24 ж. баспаға түсті.
07.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАНДА ТҮЙЕҚҰС ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ДАМУЫ: ЭКОНОМИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕР

Дамудың қазіргі кезеңінде түйеқұс шаруашылығын дамыту әлі күнге дейін құс шаруашылығының аз зерттелген саласы болып табылады. Бұл ретте өнеркәсіптік құс шаруашылығы ет өнімдерінің ассортиментін ұлғайтуға мүмкіндік беретін ауыл шаруашылығының табысты саласының бірі екенін атап өту қажет. Қазақстан Республикасында түйеқұс шаруашылығының дамуы туралы мәліметтер жоқ. Сондықтан авторлар елімізде құс шаруашылығының бұл түрін дамытудың қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін зерттеуді қарастырды. Мақаланың мақсаты – нарықтың осы сегментін кеңейту болашағы мен оңтайландыру мәселелерін зерттеу, сондай-ақ саланың дамуын шектеуі немесе тежеуі ықтимал кедергілерді қарастыру. Ғылыми жұмыстың алынған нәтижелерін шаруа және фермер қожалықтарында қолдануға болады. Айта кету керек, түйеқұс еті әсіресе шетелдерде танымал, өйткені оның құрамында адам ағзасына қажетті дәрумендер мен минералдар бар. Басқа да өңделетін өнімдер: жұмыртқа, тері, қауырсын, май және т.б. да өнімдер құнды болып келеді. Мақалада түйеқұс және басқа жануарлар етінің энергетикалық құндылығына салыстырмалы талдау жасалып, түйеқұс шаруашылығының қайталама өнімдерін пайдаланудың нұсқалары ұсынылған. Тұтыну қасиеттерінің параметрлері көрсетіліп, саланы оңтайландыру бойынша ұсыныстар берілген. Мақаланы жазу кезінде әртүрлі ғылыми зерттеу әдістері қолданылды. Мысалы, қолданбалы салыстырмалы әдіс ірі қара мал мен түйеқұстың өнімін салыстыруға мүмкіндік берді. Талдау мен синтез елдің азық-түлік қауіпсіздігін шешу кезінде зерттелетін саланы дамыту мәселелерін кеңейтті. Осылайша, авторлар түйеқұс шаруашылығын табысты дамыту үшін оның экономикалық маңызын, саланың даму ерекшеліктерін, бастапқы кезеңде салықты азайту немесе оны алып тастау түріндегі мемлекеттік қолдауды, бұл

бизнес түрін жеңілдікпен қаржыландыруды зерттеу қажет деген қорытындыға келді. несие беру және т.б.

Кілтті сөздер: түйеқұс, түйеқұс өнімдері, диеталық ет, азық-түлік қауіпсіздігі, дұрыс тамақтану, өтеу мерзімі, қалдықсыз өндіріс, рентабельділік.

G. Sh. Kaliakparova[1], Y. E. Gridneva[2]
[1,2]Caspian Public University, Republic of Kazakhstan, Almaty
Received 22.08.24
Received in revised form 07.10.24
Accepted for publication 11.11.24

DEVELOPMENT OF OSTRICH FARMING IN KAZAKHSTAN: ECONOMIC ASPECTS

At the present stage, the development of ostrich farming remains a little-studied area of poultry farming. At the same time, it should be noted that industrial poultry farming is one of the profitable branches of agriculture connected with increasing the range of meat products. In the Republic of Kazakhstan, there is no data on the development of ostrich farming. Therefore, the authors raise the question of studying the needs and possibilities for the development of this type of poultry farming in the country. The purpose of the article is to study the issues of rationalization and prospects for expanding this market segment, as well as to consider possible barriers that may limit or hinder the processes of the industry's development. The obtained results of scientific work can be applied in peasant and farm households. It should be noted that ostrich meat is especially popular abroad, as it contains vitamins and minerals necessary for the human body. Other processed products like eggs, skin, feathers, fat, etc. are valuable too. The article provides a comparative analysis of the energy value of ostrich meat, other animals and offers options for using secondary products of ostrich farming. The parameters of consumer properties are shown, and proposals for optimizing the industry are given. When writing the article, various methods of scientific research were used. For example, the applied comparative method made it possible to compare the output of cattle and ostrich. Analysis and synthesis expanded the issues of development of the studied industry in solving the food security of the country. Thus the authors came to the conclusion that for the successful

development of ostrich farming, it is necessary to study the economic significance, features of the industry development, government support in the form of reducing or abolishing taxes at the initial stages, preferential lending to business, etc.

Keywords: ostrich, ostrich products, dietary meat, food security, healthy nutrition, payback, waste-free production, profitability.

МРНТИ 06.77.71

https://doi.org/10.48081/NWKW4778

***Г. Ж. Камбай[1], Г. Б. Саханова[2], Л. Д. Алибекова[3], Н. К. Абдигалиева[4]**

[1]Казахский Национальный Университет имени әль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы
[2]Алматинский технологический университет, Республика Казахстан, г. Алматы
[3]Высший медицинский колледж, Республика Казахстан, г. Алматы
[4]Казахский национальный аграрный исследовательский университет, Республика Казахстан, г. Алматы
[1]ORCID: https://orcid.org/0009-0003-1227-8253
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4017-3059
[3]ORCID: https://orcid.org/0009-0000-6109-0175
[4]ORCID: https://orcid.org/0009-0004-1509-2697
e-mail: kambai_gulim@mail.ru

ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ТРУДА В ОТРАСЛЕВОМ И РЕГИОНАЛЬНОМ ВЫРАЖЕНИИ: ОСОБЕННОСТИ И РАЗЛИЧИЯ

В работе рассмотрены вопросы повышения конкурентоспособности национальной экономики путём роста производительности труда с точки зрения влияющего фактора расходов на рабочую силу. Повышение затрат на фонд оплаты труда и иные виды материальной поддержки трудового коллектива являются мощным средством мотивации, что, однако, необходимо подтвердить статистическими методами. Исходя из этой гипотезы, основной целью исследования был поиск корреляционных связей между расходами на 1 сотрудника и эффективностью их труда. Под производительностью: объём произведённой продукции, суммарный доход и прибыль компаний. А затраты на рабочую силу составлялись не только из фонда оплаты труда, но также включали в себя все виды расходов работодателей на работников, включая налоги. Выбранный расширенный подход позволил сформировать более объективный взгляд на проблематику взаимного влияния расходов на труд на производительность труда. Корреляционно-регрессионный анализ производился в двух направлениях: межотраслевом и региональном. В целом оба варианта анализа показали высокий уровень влияния расходов на рабочую силу на производительность труда, что может служить отправной точкой для выработки конкретных решений по повышению эффективности функционирования национальной экономики.

Таким образом, итоги исследования значительно расширяют инструментарий управленческих решений, как в масштабах всей страны, так и на уровне крупных компаний и корпораций.

Ключевые слова: динамика, дифференциация регионов, отраслевой анализ, производительность труда, эффективность.

Введение

Вопросы трудовой мотивации, стоимости труда, экономической отдачи от труда давно привлекают внимание исследователей, и выработка решений по созданию наиболее эффективной модели «деньги-труд-деньги» неизменно является актуальной задачей многих поколений. Общий характер исследований в данном направлении выглядит как поиск решений по повышению мотивации к труду.

Если рассмотреть проблематику эффективности труда в укрупнённом масштабе, то, конечно, производительность является одним из резервов экономического роста и прямо влияет на конкурентоспособность национальной экономики в глобальном масштабе [1]. Негласное экономическое противостояние в мировой системе разделения труда – реальная и постоянно решаемая задача, особенно в условиях формирования экспортоориентированной экономики, к которой относится наша страна. Повышение эффективности труда является важнейшим условием увеличения уровня и качества жизни в долгосрочной перспективе [2], что легко объяснимо сформировавшимся характером функционирования народного хозяйства.

Конечно, данная тема является достаточно изученной в научной сфере и здесь сложно выбрать неосвоенное направление исследования. Однако, в статье отмечено практически полное отсутствие научных работ фактора, как влияния затрат на рабочую силу – главного мотиватора работников на труд. Поиск корреляции сводится лишь к оценке влияния заработной платы и уровня доходов на различные аспекты трудовой деятельности или накопления и реализации человеческого капитала.

В данной работе рассмотрены возможности роста производительности труда за счёт потенциального повышения расходов на рабочую силу, таким образом, закрывая некоторый пробел в научном поле в отношении взгляда на проблему как бы со стороны работодателя.

Материалы и методы.

В расчётной части исследовательской работы рассмотрено максимально продуктивное сочетанию ряда факторов: с одной стороны, статистика, с другой – терминов «затраты на рабочую силу» и «производительность труда», поэтому затраты описываются двумя статистическими величинами, а эффективность работы – тремя, что позволило наиболее разносторонне оценить их взаимное влияние. Мерой производительности труда выступают три величины: объём продукции на 1 работника, общий доход предприятий, а также суммарная прибыль, также вычисленная на 1 сотрудника. В показателе же отношения прибыли по отраслям и регионам к затратам на рабочую силу видно отражение целесообразности затрат работодателя на рабочую силу.

Таким образом, работе используется 5 рядов величин, для которых осуществляется корреляционный анализ:

- стоимость рабочей силы в расчете на 1 работника (X1);
- стоимость рабочей силы в расчете на 1 отработанный час (X2);
- стоимость выработанной продукции на 1 работника (Y1);
- доход на 1 работника (Y2);
- прибыль на 1 работника (Y3).

Все указанные показатели выражены в тенге в текущих ценах. Сокращённые наименования (X1, X2, Y1..Y3) используются в ходе текущей работы для сокращённого отражения результатов корреляционно-регрессионного анализа.

Структурно работа разбита на 2 основных части: в первой части рассматривается показатели в разрезе видов экономической деятельности. Во второй – в региональном разрезе. Это позволяет выявить отраслевые и региональные тенденции в анализе влияющих факторов на производительность труда.

Результаты и обсуждение.

В последние годы в стране на «незарплатные» виды поддержки расходуется порядка 13-14% средств, выделяемых работодателями на рабочую силу, как это видно из рисунка 1 ниже:

Рисунок 1 – Соотношение расходов на содержание рабочей силы работодателями в Казахстане в 2021-2023 гг., %

Примечание: Составлено на основе источника [3].

Доля расходов работодателей на труд своих работниов кроме непосредственной оплаты их труда достаточно стабильна.

Рост производительности труда является ключевым направлением инновационного роста экономики Республики Казахстан, что особенно важно в условиях слабой диверсификации экономики и высокой её зависимости от экспорта сырья [4, 5, 6].

Однако, в зависимости от экономического направления показатель может заметно отличаться:

Рисунок 2 – Доля расходов, не учитываемых в фонде заработной платы, в общем объёме затрат на содержание рабочей силы работодателями в Казахстане в 2023 гг., %.

Как видно из рисунка 2, наибольшая доля затрат кроме ФОТ наблюдается в промышленном секторе – здесь, очевидно, в силу специфики деятельности,

наиболее высоки расходы на компенсацию вредных условий труда, развита система внутреннего медицинского обслуживания [7].

Структура расходов на содержание рабочей силы отражена на рисунке 3:

Рисунок 3 – Структура расходов на содержание рабочей силы работодателями в Казахстане в 2023 гг., %

Как видно из рисунка 3, в структуре расходов на персонал, не связанных с выплатой заработной платы, ожидаемо лидируют налоги, связанные с использованием рабочей силы, а также обязательные социальные отчисления и обязательное медицинское страхование. На них приходится 68% расходов работодателя, не связанные с фондом оплаты труда. Определив основные направления расходов компаний на персонал, теперь перейдём к отраслевому и региональному анализу.

1 Показатели стоимости рабочей силы и производительности работников в Казахстане в разрезе видов экономической деятельности.

В методическом разделе исследования, в работе анализируются 5 ключевых индикаторов, характеризующих стоимость и продуктивность рабочей силы. Их отраслевая структура представлена в таблице 1:

Таблица 1 – Показатели стоимости рабочей силы и производительности работников в Казахстане в разрезе видов экономической деятельности за 2023 г., тыс. тенге.

Направление экономической деятельности	Стоимость рабочей силы		Объём произведённой продукции и услуг, на 1 работника	Доход, на 1 работника	Прибыльна 1 работника
	на 1 работника	на 1 отработанный час, тенге			
Сокращение, принятое в работе	X1	X2	Y1	Y2	Y3
Всего	4813	2863	14922	20721	3733
Сельское хозяйство	2758	1556	13682	12934	590
Добывающая промышленность	11049	6639	78021	106677	30613
Обрабатывающая промышленность	5957	3563	47859	54784	7512
Энергетика	4534	2672	19714	26640	802
Водоснабжение, водоотведение	3070	1786	8009	8054	147
Строительство	6235	3649	36927	36365	5652
Торговля	4233	2519	19705	76001	6902
Транспорт	6334	3734	33850	35789	7164
Услуги по проживанию и питанию	4084	2210	16613	17082	844
Информация и связь	7514	4445	27003	27837	4510
Финансовая и страховая деятельность	8304	4928	5001	7543	3021
Операции с недвижимостью	3260	2211	12715	2489	3158
Профессиональная, научная и техническая деятельность	6627	3743	26803	27112	15842
Администрирование и вспомогательное обслуживание	4766	2659	8674	8664	822
Искусство, развлечения и отдых	3003	1739	7755	9274	-93
Прочие виды услуг	3148	1845	879	2116	75
Примечание: Рассчитано автором(ами).					

Таблица 1 характеризует высокий уровень отраслевой дифференциации стоимости рабочей силы и производительности труда в республике – разброс расходов на 1 сотрудника между сельским хозяйством и горнодобывающим сектором различается в 4 раза. Разница в стоимости 1 отработанного часа также различается в 4 раза: между максимумом в 6639 тенге добывающем секторе и 1556 тенге в сельском хозяйстве. Разброс объёма произведённой продукции на 1 работника составляет ещё большую величину – между 78021 тыс. тенге в добывающем секторе и 5001 тыс. тенге в финансовой деятельности и страховании разница уже почти 16 раз. Доход на 1 работника в указанных секторах различается в 14 раз. А величина прибыли в сфере искусств, развлечения и отдыха вовсе оказалась отрицательной, тогда как в добывающей промышленности каждый работник формировал в 2023 г. 30,6 млн тенге прибыли. Финансовый сектор занимает 2 место по уровню расходов на рабочую силу – 8304 тыс. тенге на работника и 4928 тенге вложений на каждый час их работы. Однако, при этом он формирует наименьший объём продукции и доходов среди всех отраслей.

В целом данные, представленные в таблице 1, достаточно наглядно демонстрируют зависимость производительности труда от расходов на рабочую силу. Впрочем, более корректным в данном случае будет проведение регрессионного анализа корреляции между величинами стоимости рабочей силы и её производительности. Результаты расчётов сведём в таблицу 2 ниже.

Таблица 2 – Результаты корреляционно-регрессионного анализа зависимости затрат на рабочую силу и производительности труда работников в разрезе видов экономической деятельности.

№	Модель	R	R2	Значимость F	F-тест Фишера	Наличие автокорреляции	Качество модели
1	X1-Y1	0,74	0,54	0,001	пройден	нет	среднее
2	X1-Y2	0,62	0,38	0,01	пройден	нет	среднее
3	X1-Y3	0,79	0,62	<0,001	пройден	нет	хорошее
4	X2-Y1	0,75	0,56	<0,001	пройден	нет	среднее
5	X2-Y2	0,63	0,40	0,009	пройден	нет	среднее
6	X2-Y3	0,79	0,63	<0,001	пройден	нет	хорошее

Примечание: Рассчитано автором(ами).
Сокращения в таблице:
R – коэффициент корреляции; R2 – коэффициент детерминации; F-тест Фишера – проверка соблюдения условия F>Fтабл. (в критериях «пройден/не пройден);
Наличие автокорреляции – проверка наличия автокорреляции по критерию Дарбина-Уотсона (в критериях «да/нет»);
Качество модели – авторская оценка качества регрессионных моделей на основании анализа их рассчитанных параметров.

Как видно из таблицы 2, в целом наблюдается достаточно высокая степень корреляции выбранных показателей затрат на рабочую силу и производительности труда работников. Чуть выше остальных качество моделей для показателей корреляции стоимости расходов на 1 отработанный час с производительностью труда всех трёх показателей (Y1..Y3). Наилучшие значения коэффициентов корреляции и детерминации (0,79 и 0,63 соответственно) наблюдается для модели «стоимость рабочей силы на 1 отработанный час» – «прибыль, на 1 работника». То есть, зависимость расходов на работников оказывает наибольшее влияние в первую очередь именно на показатель прибыли.

В целом можно заключить, что представленные в таблице 2 результаты корреляционно-регрессионного анализа подтверждают нашу гипотезу о том, что расходы работодателей на рабочую силу являются важнейшим фактором влияния на производительность труда.

2 Показатели стоимости рабочей силы и производительности работников в Казахстане в региональном разрезе.

Корреляционно-регрессионный анализ отраслевых показателей в достаточной мере доказал влияние объёма всего комплекса затрат на трудовой коллектив на производительность труда [8]. Однако, будет целесообразным также провести факторный анализ и региональных особенностей. Общие показатели стоимости рабочей силы и производства на 1 сотрудника приведены в таблице 3 ниже:

Таблица 3 – Показатели стоимости рабочей силы и производительности работников в Казахстане в региональном разрезе за 2023 г., тыс. тенге.

Регион	Стоимость рабочей силы		Объём произведённой продукции и услуг, на 1 работника	Доход, на 1 работника	Прибыль, на 1 работника
	на 1 работника	на 1 отработанный час, тенге			
Сокращение, принятое в работе	**X1**	**X2**	**Y1**	**Y2**	**Y3**
ВСЕГО	4813	2863	14922	20721	3733

Абай	4611	2679	5738	7049	869
Акмолинская	3913	2327	8795	11328	3041
Актюбинская	4306	2570	13232	17233	2717
Алматинская	3818	2246	9397	12519	1649
Атырауская	8243	4898	51328	62138	21719
Западно-Казахстанская	4172	2522	5898	6661	10
Жамбылская	3443	2084	3530	3646	438
Жетісу	3513	2031	3742	3941	314
Карагандинская	4629	2796	8597	12675	226
Костанайская	4009	2425	14034	17043	1031
Кызылординская	3967	2541	3733	5485	1543
Мангистауская	7002	4152	16331	21419	2407
Павлодарская	4414	2671	13218	15839	1579
Северо-Казахстанская	3402	2051	5789	6915	853
Туркестанская	3447	2114	4822	6570	3239
Улытау	6800	4207	21568	27798	171
Восточно-Казахстанская	4602	2816	16292	17921	1531
г. Астана	6290	3495	32582	44148	7900
г. Алматы	5540	3195	19511	36968	6087
г. Шымкент	3483	2129	6705	10163	862
Примечание: Рассчитано автором(ами).					

Как видно из таблицы 3, наивысший уровень затрат на рабочую силу наблюдается в Атырауской, Мангыстауской областях, а также в Улытау – здесь ежегодные расходы работодателя на 1 сотрудника составляют 8243 тыс., 7002 тыс. и 6800 тыс. тенге соответственно. В почасовом измерении это составляет 4898, 4152 и 4207 тенге.

Атырауская область – ключевой нефтедобывающий регион страны. В 2021 г. на неё пришлось 47,8 млн т. из общенационального показателя в 85,9 млн т (55,6 %). И именно этот факт обуславливает высочайшие показатели производительности труда как с точки зрения выработки готовой продукции на 1 работника, так и в формировании общенациональных доходов и прибыли. Доход на сотрудника в области составляет 62138 тыс. тенге, а прибыль – 21719 тыс. тенге. В целом 32 % прибыли всех компаний генерируется в Атырауской области, 22 % – в Алматы, 19 % – в Астане. Совместный анализ таблиц 1 и 3 приводит нас к заключению о том, что Атырауская область, является важнейшим звеном всей добывающей отрасли

страны. Для области же Улытау нахождение в списке лидеров объяснение кроется в сырьевом характере экономики региона – это важнейший центр горнодобывающей промышленности. Самые низкие показатели расходов на рабочую силу наблюдаются в Жетісу (2031 тенге на 1 отработанный час), Северо-Казахстанской (2051 тенге) и Жамбылской (2084 тенге) областях. Отразим результаты моделирования в таблице 4 ниже:

Таблица 4 – Результаты корреляционно-регрессионного анализа зависимости затрат на рабочую силу и производительности труда работников в региональном разрезе

№	Показатель	**R**	**R2**	**Значимость F**	**F-тест Фишера**	Наличие автокорреляции	**Качество модели**
1	X1-Y1	0,87	0,76	<0,001	пройден	нет	высокое
2	X1-Y2	0,87	0,75	<0,001	пройден	нет	высокое
3	X1-Y3	0,68	0,47	<0,001	пройден	нет	среднее
4	X2-Y1	0,85	0,72	<0,001	пройден	нет	высокое
5	X2-Y2	0,84	0,70	<0,001	пройден	нет	высокое
6	X2-Y3	0,66	0,44	0,001	пройден	нет	среднее

Примечание: Рассчитано автором(ами).
Сокращения в таблице:
*R – коэффициент корреляции; R2 – коэффициент детерминации; F-тест Фишера – проверка соблюдения условия F>F*табл. **(в критериях «пройден/не пройден);**
Наличие автокорреляции – проверка наличия автокорреляции по критерию Дарбина-*Уотсона (***в критериях «да/нет»***);*
Качество модели – авторская оценка качества регрессионных моделей на основании анализа их рассчитанных параметров.

Регрессионные модели, действительно, ещё с более высокой степенью достоверности подтверждают нашу гипотезу относительно высокого уровня связи между расходами на рабочую силу и производительностью труда [9], теперь уже в региональном выражении. Если в таблице 2 максимальная величина коэффициента корреляции между показателями составляла 0,79, то региональный анализ в таблице 4 показал ещё более высокую степень корреляции – до 0,87.

В целом качество моделей и в таблице 4 можно назвать высоким, если считать определяющими показателями для этого термина коэффициент корреляции выше 0,80 и необходимость удовлетворения требованиям статистической значимости.

Выводы.

В работе исследовано влияние практического аспекта мотивации трудовой деятельности как комплексные расходы работодателей на рабочую силу. Со стороны фактора влияния рассмотрены не только фонд оплаты труда работников, но также все аспекты материальной поддержки сотрудников и, влияние налоговых и социальных отчислений работодателей, связанных с использованием рабочей силы. Эффективность труда определена как выработка на 1 сотрудника продукции и услуг, совокупный произведённый каждым работником доход и прибыль. Корреляционно-регрессионный анализ указанных выше величин позволил сделать заключение о высоком уровне влияния финансового обеспечения работников на эффективность их труда. Судя по результатам, приведённым в таблицах 2 и 4 исследования, как в отраслевом, так и в региональном разрезе финансовый фактор является определяющим мотиватором к повышению объёма выработки на 1 сотрудника, а также роста доходов и прибыли компаний за счёт повышения расходной части на рабочую силу. Рост экономики за последние 20 лет преимущественно обусловлен в первую очередь увеличением добычи ресурсов, но также в значительной степени и перетоком занятого населения из сельского хозяйства в более производительные отрасли экономики [10].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Омарова, А. И.** Производительность труда в Республике Казахстан // Социальные и экономические системы. – 2019. – №. 4. – С. 112–128.

2 **Титков, А. А.** Трудовые ресурсы АПК Республики Казахстан и эффективность их использования / А. А. Титков, А. А. Нургалиева, Т. Я. Эрназаров // Проблемы агрорынка. – 2019. – № 4. – С. 171–176.

3 Структурная статистика // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/ (Дата обращения: 01.08.2024 г.).

4 **Аубакирова, Г. М.** Новые подходы к построению модели экономического роста Казахстана / Г. М. Аубакирова // Экономические отношения. – 2019. – Т. 9, №1. – С. 123–134. – https://doi.org/10.18334/eo.9.1.39729.

5 **Джолдасбаева, Г. К.** Модели инновационного роста экономики в Республике Казахстан / Г. К. Джолдасбаева, Ш. Р. Абжалелова, Э. А. Карабаева // Научный электронный журнал Меридиан. – 2020. – № 7(41). – С. 360-362.

6 **Li, V. D.** Analysis of labor productivity in the sectors of the Kazakhstan economy / V. D. Li, A. O. Bazarbayev, R. D. Doszhan // Statistics, Accounting and Audit. – 2019. – № 2(73). – P. 58–63.

7 **Hudakova, Jarka & Papcunová, Viera & Stubnova, Michaela & Urbanikova, Marta.** Relationship of labour costs and labour productivity with foreign direct investment in the v4 countries. Polish Journal of Management Studies. 22. 173. https://doi.org/10.17512/pjms.2020.22.2.12.

8 **Akter, Sharmin & Rahman, Md. Bazlur.** Significance of Labor Productivity and Labor Cost on Foreign Direct Investment: Evidence from Bangladeshi Textile Sector Significance of Labor Productivity and Labor Cost on Foreign Direct Investment: Evidence from Bangladeshi Textile Sector. – 2023. – P. 10–21.

9 Kapela, Magdalena. Relation between work efficiency and labor cost in Poland. Gospodarka w Praktyce i Teorii. – 2018. – №50. https://doi.org/10.18778/1429-3730.50.04.

10 **Алпысбаева, С. Н.** Декомпозиция экономического роста Казахстана и моделирование вкладов труда, капитала и совокупной факторной производительности / С. Н. Алпысбаева, Ш. Ж. Шунеев, Г. В. Строева // Экономика: стратегия и практика. – 2019. – Т. 14. – № 3. – С. 49–68.

REFERENCES

1 **Omarova, A. I.** Proizvoditel'nost' truda v Respublike Kazahstan [Labor productivity in the Republic of Kazakhstan] // Social'nye i ekonomicheskie sistemy. – 2019. – №. 4. – P. 112–128.

2 **Titkov, A. A., Nurgalieva, A. A., Ernazarov, T. YA.** (2019) Trudovye resursy APK Respubliki Kazahstan i effektivnost' ih ispol'zovaniya [Labor resources of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan and the efficiency of their use] // Problemy agrorynka. – 2019. – № 4. – P. 171–176.

3 Strukturnaya statistika // Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics Agencies for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/

4 **Aubakirova, G. M.** Novye podhody k postroeniyu modeli ekonomicheskogo rosta Kazahstana [New approaches to building a model of economic growth in Kazakhstan] // Ekonomicheskie otnosheniya. – 2019. – Vol. 9, № 1. P. 123-134.

5 **Dzholdasbaeva, G. K, Abzhalelova, Sh. R., Karabaeva, E. A.** (Modeli innovacionnogo rosta ekonomiki v Respublike Kazahstan [Models of innovative

growth of the economy in the Republic of Kazakhstan] // Nauchnyj elektronnyj zhurnal Meridian. – 2020. – № 7. – P. 360–362.

6 **Li, V. D., Bazarbayev, A. O., Doszhan, R. D.** Analysis of labor productivity in the sectors of the Kazakhstan economy // Statistics, Accounting and Audit. – 2019. – № 2 (73). – P. 58–63.

7 **Hudakova, Jarka & Papcunová, Viera & Stubnova, Michaela & Urbanikova, Marta.** Relationship of labour costs and labour productivity with foreign direct investment in the v4 countries. Polish Journal of Management Studies. – 2020. – № 2. – P. 22.

8 **Akter, Sharmin & Rahman, Md. Bazlur.** Significance of Labor Productivity and Labor Cost on Foreign Direct Investment: Evidence from Bangladeshi Textile Sector Significance of Labor Productivity and Labor Cost on Foreign Direct Investment: Evidence from Bangladeshi Textile Sector. – 2023. – № 23. – P. 10–21.

9 Kapela, Magdalena. Relation between work efficiency and labor cost in Poland. Gospodarka w Praktyce i Teorii. – 2018. – № 50. P.48–62.

10 **Alpysbaeva, S. N., Shuneev, Sh. Zh., Stroeva, G. V.** Dekompoziciya ekonomicheskogo rosta Kazahstana i modelirovanie vkladov truda, kapitala i sovokupnoj faktornoj proizvoditel'nosti [Decomposition of economic growth of Kazakhstan and modeling of labor, capital and total factor productivity contributions] // Ekonomika: strategiya i praktika. – 2019. – № 14(3). P. 49–68

Поступило в редакцию 12.08.24
Поступило с исправлениями 22.08.24
Принято в печать 11.11.24

**Г. Ж. Камбай[1], Г. Б. Саханова[2], Л. Д. Алибекова[3], Н. К. Абдигалиева[4]*
[1]Аль-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[2]Алматы технологиялық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[3]Жоғарғы медициналық колледжі,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[4]Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу унивесритеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
12.08.24 ж. баспаға түсті.
22.08.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

САЛАЛЫҚ ЖӘНЕ АЙМАҚТЫҚ КӨРІНІСТЕГІ ЕҢБЕК ӨНІМДІЛІГІ: ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ

Жұмыста еңбек шығыстарының әсер етуші факторы тұрғысынан еңбек өнімділігін арттыру жолымен ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселелері қаралды. Еңбекке ақы төлеу қорына шығындарды арттыру және еңбек ұжымын материалдық қолдаудың өзге де түрлері ынталандырудың қуатты құралы болып табылады, алайда оны статистикалық әдістермен растау қажет. Осы гипотезаға сүйене отырып, зерттеудің негізгі мақсаты 1 қызметкерге жұмсалатын шығындар мен олардың Еңбек өнімділігі арасындағы корреляциялық байланыстарды табу болды. Өнімділік бойынша: өндірілген өнім көлемі, компаниялардың жалпы кірісі мен кірісі. Ал еңбек шығындары тек еңбекақы төлеу қорынан ғана емес, сонымен қатар жұмыс берушілердің жұмысшыларға жұмсайтын шығындарының барлық түрлерін, соның ішінде салықтарды да қамтыды. Таңдалған кеңейтілген тәсіл еңбек шығындарының еңбек өнімділігіне өзара әсер ету мәселесіне объективті көзқарас қалыптастыруға мүмкіндік берді. Корреляциялық-регрессиялық талдау екі бағытта жүргізілді: салааралық және өңірлік. Тұтастай алғанда, талдаудың екі нұсқасы да еңбек шығындарының еңбек өнімділігіне әсерінің жоғары деңгейін көрсетті, бұл ұлттық экономиканың тиімділігін арттыру бойынша нақты шешімдерді әзірлеудің бастапқы нүктесі бола алады.

Осылайша, зерттеу нәтижелері бүкіл елде де, ірі компаниялар мен корпорациялар деңгейінде де басқару шешімдерінің құралдарын едәуір кеңейтеді.

Кілтті сөздер: динамика, аймақтарды саралау, салалық талдау, Еңбек өнімділігі, тиімділік.

**G. Kambay[1], G. Sakhanova[2], L. Alibekova[3], N. Abdigalieva[4]*
[1]Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty
[2]Almaty Nechnological University, Republic of Kazakhstan, Almaty
[3]Higher Medical College, Republic of Kazakhstan, Almaty
[4]Kazakh National Agrarian Research University,
Republic of Kazakhstan, Almaty

Received 12.08.24
Received in revised form 22.08.24
Accepted for publication 11.11.24

LABOR PRODUCTIVITY IN SECTORAL AND REGIONAL TERMS: FEATURES AND DIFFERENCES

The paper considers the issues of increasing the competitiveness of the national economy by increasing labor productivity from the point of view of the influencing factor of labor costs. Increasing the cost of the wage fund and other types of material support for the workforce is a powerful means of motivation, which, however, must be confirmed by statistical methods. Based on this hypothesis, the main purpose of the study was to find correlations between expenses per employee and the effectiveness of their work. Under productivity: the volume of products produced, the total income and profit of companies. And labor costs were not only made up of the wage fund, but also included all types of employers' expenses for employees, including taxes. The chosen extended approach allowed us to form a more objective view of the problems of the mutual impact of labor costs on labor productivity. Correlation and regression analysis was performed in two directions: intersectoral and regional. In general, both versions of the analysis showed a high level of impact of labor costs on labor productivity, which can serve as a starting point for developing specific solutions to improve the efficiency of the national economy.

Thus, the results of the study significantly expand the toolkit of management decisions, both nationwide and at the level of large companies and corporations.

Keywords: dynamics, differentiation of regions, industry analysis, labor productivity, efficiency.

МРНТИ 06.56.21

https://doi.org/10.48081/XLEX4494

Д. М. Кангалакова[1], *Т. М. Айтназаров[2], Г. К. Андабаева[3], З. Т. Сатпаева[4]

[1,4]Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, Республика Казахстан, г. Алматы;

[2,3]Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы;

[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8388-8559

[2]ORCID: https://orcid.org/0009-0005-0794-0745

[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7458-8711

[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1644-3709

*e-mail: ait_t1@mail.ru

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА И УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ БИЗНЕСА ЗАПАДНЫХ РЕГИОНОВ РК

Изучение вопросов инвестиционного потенциала и устойчивого развития бизнеса всегда актуальны. Улучшение инвестиционного климата страны обеспечивает стабильное функционирование ее регионов и устойчивое развитие экономики. Необходимость исследования западных регионов Казахстана обусловлено их экономическим потенциалом. Добыча богатых залежей нефти и газа сопровождается значительным ущербом окружающей среды и затрагивает вопросы устойчивого развития бизнеса. Исследование преследует цель анализа потенциала экономического развития и устойчивого развития бизнеса в западных регионов РК. Основной фокус исследования сосредоточено на Актюбинский, Атырауский, Западно-Казахстанский и Мангистауские области. Авторами рассматривается связь между инвестициями и экономическим развитием страны, изучили динамику предприятий западных регионов за пять лет. Проведен анализ структуры предприятий по форме собственности, объемы инвестиций в основной капитал и их распределение по отраслям. Также были исследованы причины отставания социально-экономического развития западных регионов. Результаты исследования показывают недостаточное развитие промышленности, малой инвестиционной активности в несырьевые отрасли. В исследовании отмечается, что иностранные инвестиции в основном направлены на нефтегазовый сектор экономики РК, что сопровождается нехваткой финансирования других секторов. Учитывая аспект экологических проблем, вызванных добычей и переработкой сырья в работе, подчеркивается важность интеграции принципов устойчивого развития в инвестиционную политику регионов РК.

Ключевые слова: инвестиции, развитие, экономика, бизнес, промышленность, экология

Введение

В условиях растущей тенденции к либерализации международных инвестиций и экспоненциального роста транснациональных инвестиций [1] трудности, с которыми сталкиваются транснациональные инвесторы и принимающие страны, становятся все более сложными. Транснациональные инвесторы имеют ограниченное представление об экономических условиях принимающей страны, торговых рисках, неопределенности функционирования рынка и рисках государственного регулирования [2], что может привести к трудностям в контроле инвестиционных затрат и прогнозировании перспектив и прибыли и, в конечном итоге, может привести к инвестиционным потерям. В своем послании от 2 сентября 2024 года президент РК К. Токаев отметил о создавании условий для привлечения в экономику частных инвестиций и повысить деловую активность в стране. По поручению президента нужно повышать заданный объем работы и не допускать снижения в привлечении прямых инвестиций [3]. Следовательно, анализ факторов инвестиционного потенциала и развития бизнеса является актуальной.

Цель исследования – провести комплексный анализ факторов, влияющих на инвестиционный потенциал и устойчивое развитие бизнеса с упором на западные регионы Казахстана.

Материалы и методы

Проведение анализа факторов инвестиционного потенциала и устойчивого развития бизнеса осуществлялось путем обзора научной литературы из базы Scopus. В контексте относительной стабильности международной рыночной среды, глобальной экономики и политической структуры инвестиционный потенциал положительно связан с международными инвестициями в страну

[4]. Отсутствие инвестиционной политики, использование иностранного капитала и уровень управления впоследствии окажет негативное влияние на экономическое развитие принимающей страны и трансграничные инвестиционные операции [5]. Основными источниками исследования инвестиционного потенциала западных регионов Казахстана послужили данные из Бюро национальной статистики РК за период с 2010 по 2022 годы.

Исследование факторов инвестиционного потенциала и развитие бизнеса западных регионов РК осуществлено с использованием комплексного подхода. Авторы использовали методы поиска и анализа литературы, анализа статистических данных, методы сравнительного анализа и графический метод.

Методом поиска и литературного анализа было изучено множество публикаций и научных трудов связанные с инвестиционным потенциалом и устойчивым развитием бизнеса. Статистический анализ позволил оценить изменения во времени с показателями и темпами изменения количества предприятий, объемов инвестиций в основной капитал и ВРП. Проведено межрегиональное сравнение на основе сравнительного анализа. Путем графического метода была построена диаграмма для визуализации данных.

Результаты и обсуждение

Инвестиционный потенциал регионов зависит от институциональных факторов регулирования страны, куда входит нормативно-правовая база и налогово-бюджетная нагрузка для субъектов, заинтересованных в инвестициях [6]. В частности, в стране должны быть созданы благоприятные условия для повышения инвестиционного потенциал. Самым важным для иностранных инвесторов то, что при хорошо налаженной налоговой дисциплине они принимают на себя финансовые риски [7]. На сегодня увеличение инвестиционного потенциала возможно за счет широкого изучения и внедрения современных инновационных финансовых технологий.

Связь между развитием инвестиционного потенциала и устойчивым развитием страны очевидна, так как на изучение этой связи было посвящено не мало научных исследований. В базе данных Scopus насчитывается 68 публикаций за 2013–2023 гг., которые имеют ключевые слова – инвестиционный потенциал региона. Присутсвие словосочетания «инвестиционный потенциал региона» в названии публикации насчитывается 9 работ [8]. Проблема инвестиционного потенциала в условиях устойчивого развития бизнеса актуальна в Казахстане. Казахстан имеет огромные ресурсы сырья и природных ископаемых, следовательно, устойчивое развитие бизнеса должно преследовать гармонию между экономикой, экологией, социальной жизни региона [9]. Таким образом, для устойчивого развития бизнеса в западных регионах данное исследование даст импульс и ориентир

для принятия мер по совершенствованию предпринимательства и их инвестиционную привлекательность названных областей РК.

Западные регионы имеют большой потенциал в экспорте природного сырья, что значительно пополняет бюджет РК. Однако, экспортирующие предприятия относятся к крупному бизнесу, когда доля малого и среднего бизнесе в доле общего числа субъектов бизнеса превышает. Таким образом, потенциал бизнеса в западных регионах не раскрыт и требует более тщательного исследования. Согласно данным в таблице 1, показана динамика действующих малого, среднего и крупного бизнеса в западных регионах [10].

Таблица 1 – Динамика действующих предприятий в западных регионах за 2010,2015,2020,2021 и 2022 гг.

Регион	2010	2015	2020	2021	2022	Темп прироста
Актюбинская область	8329	9190	13756	15602	15831	90,1
Количество действующих малых предприятий, ед.	7612	8849	13411	15241	15470	103,2
Количество действующих средних предприятий, ед.	643	244	250	263	260	-59,6
Количество действующих крупных предприятий, ед.	74	97	95	98	101	36,5
Атырауская область	6454	7419	9774	10543	10763	66,8
Количество действующих малых предприятий, ед.	5923	7109	9393	10147	10359	74,9
Количество действующих средних предприятий, ед.	452	221	263	278	284	-37,2
Количество действующих крупных предприятий, ед.	79	89	118	118	120	51,9
Западно-Казахстанская область	5468	6428	8444	9620	9771	78,7
Количество действующих малых предприятий, ед.	4863	6103	8121	9305	9443	94,2
Количество действующих средних предприятий, ед.	530	244	240	231	241	-54,5
Количество действующих крупных предприятий, ед.	75	81	83	84	87	16,0
Мангистауская область	7806	7338	11343	13015	13205	69,2
Количество действующих малых предприятий, ед.	7262	7040	11015	12658	12830	76,7
Количество действующих средних предприятий, ед.	459	219	215	249	261	-43,1
Количество действующих крупных предприятий, ед.	85	79	113	108	114	34,1
Примечание - Составлено автором на основе статистических данных Бюро национальной статистики РК [10]						

Наибольшее количество действующих предприятий сконцентрированы в Актюбинской области – 15831 субъектов за 2022 год. По сравнению с

2010 годом темп прироста составил 90,1%. В Актюбинской области из 15831 субъектов бизнеса к малому бизнесу относятся 15470 предприятий, к среднему бизнесу – 260 предприятий, к крупному бизнесу – 101 предприятие. Как известно, бюджетные пополнения республики осуществляется за счет крупных и средний предприятий Западного региона. Наибольшее количество крупного и среднего предприятия сконцентрированы в Атырауской области, 120 и 284 предприятия соответственно. Слабый бизнес-потенциал зафиксирован в Западно-Казахстанской области, где количество малого, среднего и крупного бизнеса значительно уступают по сравнению с другими регионами. Однако, по уровню безработицы, уровню дохода и бедности данный регион имеет значительно лучшие показатели по сравнению с Актюбинским и Мангистауским регионами [1].

Таблица 2 показывает динамику предприятий по форме собственности за 2010, 2015, 2020, 2021 и 2022 гг. [12]. В Актюбинской области с 2010 года до 2022 год количество государственных предприятий сократилось с 1642 предприятий до 1491 предприятий, темп прироста отрицательный – 9,2 %, в тоже время количество иностранных предприятий увеличилось с 274 до 1003 субъектов, темп прироста – 266 %.

Таблица 2 – Динамика предприятий по форме собственности за 2010, 2015, 2020, 2021, 2022 гг.

Область/показатель/период	2010	2015	2020	2021	2022	Темп прироста
Актюбинская область						
Количество предприятий государственной собственности, ед.	1642	1573	1503	1490	1 491	-9,2
Количество предприятий иностранной собственности, ед.	274	441	770	729	1 003	266,1
Количество предприятий в частном секторе	9897	12466	15990	16685	17 275	74,5
Атырауская область						
Количество предприятий государственной собственности, ед.	1166	1101	1028	1022	1 034	-11,3
Количество предприятий иностранной собственности, ед.	409	439	701	769	999	144,3
Количество предприятий в частном секторе	7 325	8822	11669	11965	12 130	65,6
Западно-Казахстанская область						
Количество предприятий государственной собственности, ед.	1 303	1445	1359	1346	1 357	4,1
Количество предприятий иностранной собственности, ед.	179	311	584	557	1 054	488,8
Количество предприятий в частном секторе	5466	7596	9465	9685	9 934	81,7
Мангистауская область						
Количество предприятий государственной собственности, ед.	845	864	808	806	805	-4,7
Количество предприятий иностранной собственности, ед.	377	560	850	891	1067	183,0
Количество предприятий в частном секторе	8111	11142	13952	14169	14 535	79,2
Примечание- Составлено автором на основе статистических данных Бюро национальной статистики РК [12]						

В Атырауской области и Мангистауской областях наблюдается схожая тенденция, где количество государственных предприятий сокращается, количество иностранных предприятий увеличивается. В Западно-Казахстанской области наблюдается положительная динамика увеличения предприятий по видам собственности. Таким образом, иностранные компании имеют больше заинтересованности в областях Мангистау и Западно-Казахстанская.

Согласно данным таблицы 3, предприятия в западных регионах с 2010 года по 2022 год вкладывают инвестиции в основной капитал для улучшения работы. За анализируемый период предприятия Актюбинской области в 2010 году вложили в основной капитал 386124,4 тыс. тенге, в 2022 году этот показатель вырос до 959127,2 тыс. тенге, темп прироста – 148,4%.

Таблица 3 – Динамика инвестиции в основной капитал по затратам предприятий, тыс. тенге.

Регион/период	2010	2015	2020	2021	2022	Темп прироста
Актюбинская	386124,4	349912,1	648036,2	817135,8	959127,2	148,4
Атырауская	1147630,7	92150,4	3178960,0	2910114,3	3030083,1	164,0
Западно-Казахстанская	-	365962,7	481485,2	428741,9	501154,5	36,9
Мангистауская	372038,9	458955,8	582278,9	629137,7	762203,0	104,9
Примечание- Составлено автором на основе статистических данных Бюро национальной статистики РК [13]						

Схожая динамика наблюдается в Атырауской и Мангистауской областях. В Западно-Казахстанской области темп прироста инвестиции в основной капитал составляет 36,9%, что значительно меньше по сравнению с другими западными регионами РК. На рисунке 1, можно увидеть динамику ВРП западных регионов и динамику инвестиции в основной капитал предприятий.

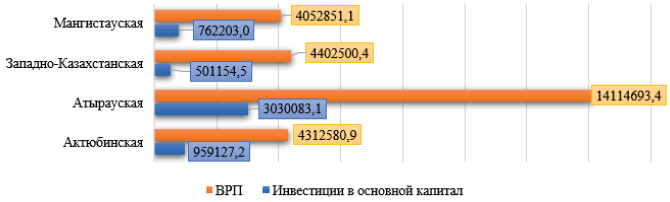

Рисунок 1 – Динамика ВРП и инвестиции в основной капитал Западных регионов РК, тыс. тенге. Примечание – Составлено автором на основе статистических данных Бюро национальной статистики РК [13, 14]

Рисунок 1 показывает, что предприятия регионов выпускают продукцию и имеют вложения в виде инвестиций в работу предприятия. Наибольший вклад в основной капитал осуществляют предприятия Атырауской области, что составляет 3030083,1 тыс. тенге. Наименьший вклад в предприятия у субъектов бизнеса Западно-Казахстанской области, в размере 501154,5

тыс. тенге, что в 6 раз меньше по сравнению с Атырауской областью. Итого, согласно рисунку, предприятия слабо модернизируют, улучшают и финансируют предприятия. Изучив динамику инвестиций в основной капитал в ВРП в Актюбинской области в 2022 году, наблюдается ВРП в размере 4312580,9 тыс. тенге, когда доля ВРП в ВВП составляет 16 %, из них 22,2 % инвестируются в основной капитал предприятий. Наибольший вклад в ВВП относится к Атырауской области, в 2010 году доля ВРП в ВВП составил 43,4%, в 2015 году – 42,9 %, в 2022 году – 52,5 %. Таким образом, предприятия в Атырауской области обеспечивают половину бюджета Казахстана, однако, на развитие бизнеса выделяют средства в размере 21,5 % в 2022 году. При этом в 2010 году они финансировали основные средства в размере 40,4 %. Однако, в 2020 и 2021 гг., динамика вклада данной области снижается, так как были экономико-политические изменения в стране, соответственно, данные изменения коснулись предприятий Атырауской области. В остальных регионах анализируемые показатели показывают одинаковую тенденцию инвестирования, развития и вклада в ВВП. Отрасли торговли, строительства и сельского хозяйства во всех западных регионах имеет наименьшую долю, это объясняется природно-экологическим состоянием. А именно, из-за природных причин строительство дорог и жилых помещений, выращивание сельскохозяйственных продуктов дается нелегко [15]. Следовательно, данные отрасли в западных регионах страны имеют слабую тенденцию развития.

Информация о финансировании

Данное исследование финансируется Комитетом по науке Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (BR21882122 «Устойчивое развитие природно-хозяйственных и социально-экономических систем Западно-Казахстанского региона в контексте зеленого роста: комплексный анализ, концепция, прогнозные оценки и сценарии»).

Выводы

Проблема инвестиционного потенциала в условиях устойчивого развития бизнеса актуальна не только в Казахстане, но в других странах мира. Казахстан имеет огромные ресурсы сырья и природных ископаемых, следовательно, устойчивое развитие бизнеса должно преследовать гармонию между экономикой, экологией, социальной жизни региона. Во всех западных регионах с 2010 по 2022 годы наблюдается сокращение количества субъектов среднего бизнеса, количество малого и крупного бизнеса увеличивается. Это можно объяснить несколькими причинами, во-первых, за годы независимости в Казахстане слабо развита обрабатывающая промышленность. Во-вторых, слабая кадровая ситуация. В Казахстане наблюдается острая нехватка рабочей силы, которая имеет опыт работы

с техническим оборудованием. Следовательно, в западных регионах Казахстана скрыт потенциал обрабатывающей промышленности.

Таким образом, в Актюбинской, Атырауской, Мангистауской и Западно-Казахстанской областях наименее привлекательные отрасли являются строительство и торговля, наиболее привлекательная отрасль - промышленность. Однако, данные регионы имеют инвестиции, что может замотивировать неразвитые отрасли и улучшить обрабатывающую промышленность, а также усовершенствовать промышленную отрасль. Итого, западные регионы Казахстана с точки зрения устойчивого развития бизнеса имеют все характеристики для развития бизнеса и региона. Основным и главным фактором развития являются финансовые вложения, что имеют промышленные западные регионы Казахстана.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Vogli R.D., Kouvonen A., Elovainio M., Marmot M.** Economic globalization, inequality and body mass index: a cross-national analysis of 127 countries//Critical Public Health.- 2014. – 24. – P. 21 – 7. [Электронный ресурс]. – https://doi.org/10.1080/09581596.2013.768331

2 **Savrul M., İncekara A.** The Effect of Globalization on Economic Growth: Panel Data Analysis for ASEAN Countries/ INTERNATIONAL CONFERENCE ON EURASIAN ECONOMIES. – 2017. – P.16-22. [Электронный ресурс]. – https://doi.org/10.36880/c08.01870

3 Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» [Электронный ресурс]. – Официальный сайт Президента Республики Казахстан [web-сайт]. – 2024. – URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskiy-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014

4 **Chen Y., Chai H., Huang Y.** Based on Fuzzy Comprehensive Evaluation Method The Investment Risk Assessment of Chinese Enterprises in The Countries Along ng ntries AlonRoadng/ IOP Conf. Ser. Earth Environ. Sci. – 2018. –108. [Электронный ресурс]. – https://doi.org/10.1088/1755-1315/108/4/042073

5 **Junkes M.B., Tereso A.P., Afonso P.** The Importance of Risk Assessment in the Context of Investment Project Management: A Case Stud./ Procedia Comput. Sci. – 2015. – 64. – P. 902–910. [Электронный ресурс]. – https://doi.org/10.1016/J.PROCS.2015.08.606

6 **Allayarov Sh.** Factor investigation of tax discipline for financial security// ACADEMICA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Vol. 10. – Issue 11. – P.2343–2348.[Электронный ресурс]. – https://doi.org/10.5958/2249-7137.2020.01605.5

7 **Bettoni L.G., Santos M., Filho G.O.** The impact of microcredit on small firms in Brazil: A potential to promote investment, growth and inclusion // Journal of Policy Modeling. – 2023. https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2023.04.005

8 База данных Scopus [Электронный ресурс]. – Официальный сайт Scopus [web-сайт]. – 2024. – URL: https://www.scopus.com/standard/marketing.uri (Дата обращения: 16.09.2024)

9 **Yessenbekova Z. Z.** Инновационный и инвестиционный потенциал Казахстана //ECONOMIC Series of the Bulletin of the LN Gumilyov ENU. – 2021. – №. 2. – С. 91–100

10 Количество действующих юридических лиц РК по регионам и размерности [Электронный ресурс]. Бюро национальной статистики Qazstat [web-портал]. – 2023. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/dynamic-tables/?period=year (Дата обращения: 17.09.2024)

11 **Бримбетова Н.Ж., Сапарбек Н.К., Бекназарова А.Т.,** Букейханова Т.К. Бедность населения и региональные различия в социальном развитии Казахстана // Вестник университета «Туран». – 2022. – (3). – С.08-121. https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-108-121

12 Статистика предприятий [Электронный ресурс]. Бюро национальной статистики Qazstat [web-портал]. – 2023. – [Электронный ресурс]. – https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/dynamic-tables/ (Дата обращения: 17.09.2024)

13 Инвестиции в основной капитал [Электронный ресурс]. Бюро национальной статистики Qazstat [web-портал]. – 2023. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-invest/dynamic-tables/ (Дата обращения: 18.09.2024)

14 Валовой региональный продукт [Электронный ресурс]. Бюро национальной статистики Qazstat [web-портал]. – 2024. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/ (Дата обращения: 18.09.2024)

15 **Pashkov S. V.** Evolution of Virgin Agriculture in Northern Kazakhstan: Determinants of Regional Development // The Bulletin of Irkutsk State University. Series Earth Sciences. – 2022. https://doi.org/10.26516/2073-3402.2022.42.68

REFERENCES

1 **Vogli, R. D., Kouvonen, A., Elovainio, M., Marmot, M.** Economic globalization, inequality and body mass index: a cross-national analysis of 127 countries//Critical Public Health.- 2014. – 24. – R. 21 – 7.[Electronic resource]. – https://doi.org/10.1080/09581596.2013.768331

2 Savrul M., İncekara A. The Effect of Globalization on Economic Growth: Panel Data Analysis for ASEAN Countries/ INTERNATIONAL CONFERENCE ON EURASIAN ECONOMIES. – 2017. – R.16-22.[Electronic resource]. –https://doi.org/10.36880/c08.01870

3 Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Spravedlivyj Kazahstan: zakon i porjadok, jekonomicheskij rost, obshhestvennyj optimizm» // [The message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan «Fair Kazakhstan: law and order, economic growth, public optimism»]. Oficial'nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan [website]. – 2024. [Electronic resource]. – URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskiy-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014

4 **Chen, Y., Chai, H., Huang, Y.** Based on Fuzzy Comprehensive Evaluation Method The Investment Risk Assessment of Chinese Enterprises in The Countries Along ng ntries AlonRoadng/ IOP Conf. Ser. Earth Environ. Sci. – 2018. –108. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.1088/1755-1315/108/4/042073

5 **Junkes, M.B., Tereso, A.P., Afonso, P.** The Importance of Risk Assessment in the Context of Investment Project Management: A Case Stud./ Procedia Comput. Sci. – 2015. – 64. – R. 902–910. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.1016/J.PROCS.2015.08.606

6 **Allayarov, Sh**. Fastor investigation of tax discipline for financial security// ACADEMICA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Vol. 10. - Issue 11. – R.2343-2348. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.5958/2249-7137.2020.01605.5

7 **Bettoni L.G., Santos M., Filho G.O.** The impact of microcredit on small firms in Brazil: A potential to promote investment, growth and inclusion // Journal of Policy Modeling. – 2023. https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2023.04.005

8 Baza danny`x Scopus [Scopus Database] [Electronic resource]. – Official Scopus website [web-site]. – 2024. – URL: – https://www.scopus.com/standard/marketing.uri (Accessed date: 09/16/2024).

9 **Yessenbekova, Z. Z.** Innovacionnyj i investicionnyj potencial Kazahstana // [Innovation and investment potential of Kazakhstan] //ECONOMIC Series of the Bulletin of the LN Gumilyov ENU. – 2021. – №. 2. – P. 91–100

10 Kolichestvo dejstvujushhih juridicheskih lic RK po regionam i razmernosti // [The number of operating legal entities of the Republic of Kazakhstan by region and dimension]. // Bjuro nacional'noj statistiki Qazstat [web-portal]. – 2023. [Electronic resource] – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/dynamic-tables/?period=year (Data obrashhenija: 17.09.2024)

11 **Brimbetova, N. Zh., Saparbek, N. K., Beknazarova, A. T., Bukejhanova, T. K.** Bednost' naselenija i regional'nye razlichija v social'nom razvitii Kazahstana // [Poverty of the population and regional differences in the social development of Kazakhstan] // Vestnik universiteta «Turan». – 2022. - (3). – P. 08-121. – https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-108-121

12 Statistika predprijatij // [Enterprise statistics]. Bjuro nacional'noj statistiki Qazstat [web-portal]. – 2023. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/dynamic-tables/ (Data obrashhenija: 17.09.2024)

13 Investicii v osnovnoj kapital // [Investments in fixed assets]. [Electronic resource] // Bjuro nacional'noj statistiki Qazstat [web-portal]. – 2023. [Electronic resource] – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-invest/dynamic-tables/ (Data obrashhenija: 18.09.2024)

14 Valovoj regional'nyj product // [Gross regional product]. // Bjuro nacional'noj statistiki Qazstat [web-portal]. – 2024. [Electronic resource]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/ (Data obrashhenija: 18.09.2024)

15 **Pashkov S.V.** Evolution of Virgin Agriculture in Northern Kazakhstan: Determinants of Regional Development // The Bulletin of Irkutsk State University. Series Earth Sciences. – 2022.[Electronic resource]. – https://doi.org/10.26516/2073-3402.2022.42.68

Поступило в редакцию 02.10.24
Поступило с исправлениями 16.10.24
Принято в печать 11.11.24

*Д. М. Кангалакова[1], *Т. М. Айтназаров[2], Г. К. Андабаева[3], З. Т. Сатпаева[4]*
[1,4]Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.;
[2,3] Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.;
02.10.24 ж. баспаға түсті.
16.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚР БАТЫС ӨҢІРЛЕРІНІҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІ МЕН БИЗНЕСТІҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУ ФАКТОРЛАРЫН ТАЛДАУ

Инвестициялық әлеует және бизнестің тұрақты даму мәселелерін зерттеу әрқашан өзекті болып табылады. Елдің инвестициялық ахуалын жақсарту оның өңірлерінің тұрақты жұмыс істеуін және экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз етеді. Батыс Қазақстан өңірлерін зерттеу қажеттілігі олардың экономикалық әлеуетімен байланысты. Мұнай мен газдың мол қорының өндірілуі қоршаған ортаға айтарлықтай зиян келтіреді және бизнестің тұрақты даму мәселелеріне әсер етеді. Зерттеу ҚР батыс өңірлеріндегі экономикалық даму әлеуетін және бизнестің тұрақты дамуын талдау мақсатын көздейді. Зерттеудің негізгі бағыты Ақтөбе, Атырау, Батыс Қазақстан және Маңғыстау облыстарына бағытталған. Авторлар инвестициялар мен елдің экономикалық дамуы арасындағы байланысты қарастырып, батыс өңірлердегі кәсіпорындардың бес жылдық динамикасын зерттеді. Кәсіпорындардың меншік нысаны бойынша құрылымына, негізгі капиталға инвестициялардың көлеміне және олардың салалар бойынша бөлінуіне талдау жасалды. Сонымен қатар, батыс өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуының артта қалу себептері зерттелді. Зерттеу нәтижелері өнеркәсіптің жеткіліксіз дамығанын, шикізаттық емес салаларға инвестициялық белсенділіктің төмендігін көрсетіп отыр. Зерттеуде шетелдік инвестициялардың негізінен ҚР экономикасының мұнай-газ секторына бағытталғаны, бұл басқа секторларды қаржыландырудың жетіспеушілігіне әкеліп соқтыратыны атап өтілген. Жұмыста шикізат өндіру және өңдеу нәтижесінде туындайтын экологиялық проблемалар аспектісін ескере отырып, тұрақты даму қағидаттарын ҚР аймақтарының инвестициялық саясатына біріктірудің маңыздылығы атап көрсетілген.

Кілтті сөздер: инвестициялар, даму, экономика, бизнес, өнеркәсіп, экология

*D. M. Kangalakova[1], *T. M. Aitnazarov[2], G. K. Andabaeva[3], Z. T. Satpayeva[4]*
[1,4]Institute of Economics of the Science Committee Ministry of Science and Higher Education of the of the Republic of Kazakhstan, Almaty;
[2,3]Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty;
Received 02.10.24
Received in revised form 16.10.24
Accepted for publication 11.11.24

ANALYSIS OF FACTORS OF INVESTMENT POTENTIAL AND SUSTAINABLE BUSINESS DEVELOPMENT IN THE WESTERN REGIONS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Studying the issues of investment potential and sustainable business development is always relevant. The improvement of the country's investment climate ensures the stable functioning of its regions and the sustainable development of the economy. The need to study the western regions of Kazakhstan is due to their economic potential. The extraction of rich oil and gas deposits is accompanied by significant environmental damage and affects the issues of sustainable business development. The research aims to analyze the potential of economic development and sustainable business development in the western regions of the Republic of Kazakhstan. The main focus of the study is on Aktobe, Atyrau, West Kazakhstan and Mangystau regions. The authors consider the relationship between investments and the economic development of the country, studied the dynamics of enterprises in western regions over five years. The analysis of the structure of enterprises by form of ownership, the volume of investments in fixed assets and their distribution by industry is carried out. The reasons for the lagging socio-economic development of the western regions were also investigated. The results of the study show the insufficient development of industry, low investment activity in non-primary industries. The study notes that foreign investments are mainly directed

at the oil and gas sector of the economy of the Republic of Kazakhstan, which is accompanied by a lack of financing for other sectors. Taking into account the aspect of environmental problems caused by the extraction and processing of raw materials in the work, the importance of integrating the principles of sustainable development into the investment policy of the regions of the Republic of Kazakhstan is emphasized.

Keywords: investment, development, economy, business, industry, ecology

SRSTI 06.81.85

https://doi.org/10.48081/RCPL7306

D. Kelesbayev[1], B. Rasulova[2], A. Mukhamedkhanova[3], V. Seitova[4], A. Abishova[5]

[1,2]Akhmet Yassawi University, Republic of Kazakhstan, Turkestan;
[3,4,5]M.Auezov South Kazakhstan University,
Republic of Kazakhstan, Shymkent.
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4193-8121
[2]ORCID: https://orcid.org/0009-0006-1723-3494
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2685-6125
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4404-4916
[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2514-6351
*e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz

MEASURING AND ANALYZING THE EFFICIENCY OF UNIVERSITY WORK USING THE DEA METHOD

Most of the universities in our country work in the fields of education, scientific research and social service, and allocate their resources to these three fields. This situation, in turn, creates difficulties in the allocation of university resources, their efficient and productive use. Determining the areas in which universities are active and focusing on their active and effective areas will not only strengthen them in the global competition, but also cause effective and productive use of their resources. However, a university focused on the wrong or ineffective field can do great damage to both the institution's image and its resources. For this reason, it is very important to analyze the effectiveness of universities. Purpose of this research work, prepared in this direction, is to measure and analyze the efficiency of higher educational institutions, that is, universities, using the DEA method. Also, it was aimed to determine whether universities should be restructured for various reasons and to determine which areas universities should address during this restructuring. In the course of the study, by analyzing the relative efficiency of the university, it was determined how much it should increase or decrease its income and how much it should increase or decrease its expenses in order for the university to be effective. Based on the results of the research, it was discussed how to achieve partial

differentiation of universities by looking at the indicators of education, scientific research and social service. Also, analyzes and measurements of the relative efficiency of these universities were conducted, and assessments were made regarding which of their input and output values are not efficient and ways to make them efficient. In order to maintain effective and current efficiency levels, idle capacities were identified and estimates were made for these idle capacities and increasing-decreasing-constant revenue scenarios were also considered.

Keywords: higher education, universities, data envelopment analysis, efficiency, measure efficiency.

Introduction

Due to the rapid growth of globalization in the 21st century, the importance of knowledge and information is also increasing moment by moment, and this has a strong impact on competition [1]. In modern times, it is impossible for an organization without knowledge and information to exist, but only having knowledge and information is not enough [2]. Knowledge and information must be continuously updated, updated knowledge and information must be quickly implemented, and the resulting knowledge and information must be integrated back into the system [3].

In this regard, from the past to the present, universities are considered as the most important organizations that produce knowledge and information [4]. And the three main activities of universities: education, scientific research and social (public) services constantly influence and change the society [5]: With educational services, the educational and cultural level of the society increases. At the same time, the knowledge and human resources necessary for both the private sector and the public sector are provided. In the framework of scientific research activities, innovations necessary for society and sectors are discovered and implemented. In this way, life and work will be easier. As for social services, various (social, public, sports, cultural, etc.) services are provided through university departments (clinic, printing house, sports fields and halls, entertainment centers, etc.).

Today, in addition to the increasing importance of universities as a source of knowledge and information, disappearing borders and fierce competition due to globalization have a great impact on universities [6]. Nowadays, universities face the problem of effective and productive use of their resources, in addition to producing useful and accurate knowledge and information [7]. Because global competition forces all universities in the world to fight for the best academic staff and students. One of the most important aspects of this struggle is to know exactly what you are fighting for and what you are fighting for [8]. The desire

to fight in all areas leads to the dispersion of resources and difficult situations. On the other hand, if all resources are directed to one area, resources can be used more efficiently and productively, and favorable conditions are created for the implementation of the strategies of the defined area [9]. Thus, your probability of winning this fight (competition) also increases.

In this regard, most of the universities in our country, especially state universities, compete in these three areas mentioned above: education, scientific research and social service, and allocate their resources to these three areas [10]. This situation creates difficulties both in providing the state's resources and in the effective and productive use of the universities' own resources. Identifying the areas in which universities are effective and productive, and focusing on these areas of effective and productive work, will strengthen them in global competition and facilitate the allocation of resources to the state. In this case, both universities and the state would use their resources efficiently and productively [11]. Therefore, it is now necessary to direct the universities to the specialized fields that will strengthen them in global competition and to focus on improving the quality of education. However, in the current situation, creating a new policy or designing a new system without determining in which fields the universities are effective poses great risks for both the universities and the state. A university located in or focused on the wrong industry can do great damage to both its organizational image and its resources. For this reason, it is very important and useful to analyze the effectiveness of universities before structuring them and their activities.

This research paper, prepared in this direction, aims to determine the need to restructure the universities due to the problems arising from various reasons and to give a recommendation on which areas the universities should focus on during this restructuring.

In this regard, before starting the restructuring process of universities, it is necessary to determine how efficient they are in the fields of education and scientific research, which are the main functions of universities [12]. In this way, it is possible to determine which areas universities are good at and which areas they should focus on in the future, and these results will provide significant benefits during the restructuring period.

Materials and methods

The main purpose of this research work is to measure and analyze the efficiency of higher educational institutions, that is, universities, using the DEA (Data Envelopment Analysis) method. With this approach, revenue-oriented analysis models were developed for decision-making units and efficiency analysis was also based on revenue. As a result, it identified the cases of missing and idle capacity in the context of input values, and also determined which of the positive

effects on efficiency in terms of the effect of one unit increase in input values on output values: decreasing returns to scale, constant returns to scale, and increasing returns to scale. Here, i.e. in this research work, the following were used as inputs: number of administrative staff, number of administrative staff, number of students, number of faculties, educational expenses. As output, the number of graduate students, the number of articles in journals indexed in international databases, the number of scientific projects and their funding were used. The data used is considered reliable as it is obtained from the official website of the universities and the reports of the university authorities.

From this point of view, it can be said that two main hypotheses have been tested.

H1: Inefficient universities have cases of missing or idle capacity in their input values.

H2: A 1-unit change in the input values of all universities affects their output values: in a ratio less than 1, i.e., decreasing profitability, or in a ratio equal to 1, i.e., constant profitability, or in a ratio greater than 1, i.e., increasing profitability.

In addition, it was determined that universities should be restructured according to the problems that arise due to various reasons, and what areas universities should turn to during this restructuring. In the course of the study, by analyzing the relative efficiency of the university, it was determined how much it should increase or decrease its income and how much it should increase or decrease its expenses in order for the university to be effective. During the restructuring of the higher education system, which was proposed as a solution, the data of 2023 universities were used. The comparative performance of these universities in relation to each other was analyzed under three main headings: general, education and scientific research. Using the DEA method, the computer program Win4DEAP, which can analyze many incomes and expenses, was used in the analysis of the activities of universities. Also, in the course of this work, various methods of socio-economic research were used: control, systematization method, comparative, expert assessment, analytical reporting, etc.

Results and discussion

Due to the need to select «homogeneous» units as Decision-Making Units (DMUs), which is one of the important conditions for data conversion analysis, two universities in the city of Turkestan were analyzed, and universities in other cities were not included in the analysis (see Table 1).

Table 1 – Universities and abbreviations used in analyses

№	Толық атауы	Қысқаша
1	Akhmet Yassawi University	AYU
2	International University of Tourism and Hospitality	IUTH

Note – Compiled by the authors

Income-oriented analyzes were used in the general and education and research topics analyses. The objective function of an income-oriented model is important to the public because it minimizes existing incomes and represents savings. Because this model aims to generate current output with minimum input. Also, the CCR and BCC models were used in the analyzes in an income-oriented manner. Total (global) technical efficiency of universities was measured by the CCR model, while net (local) technical efficiency was measured by the BCC model. In addition, the efficiency scores of the CCR and BCC models were also used to calculate the measurement efficiency.

In an overall analysis of 5 inputs and 4 outputs used in education and research subjects, input-oriented CCR, BCC, and measurement efficiency were calculated with Win4DEAP (see Table 2).

Table 2 – General analysis results

№	Университет	**CCR**	**BCC**	Size efficiency	Size feature
1	AYU	0,994	0,997	0,997	Decreasing
2	IUTH	0,730	0,788	0,923	Increasing
Average		0,862	0,893	0,960	

Note – Compiled by the authors

As can be seen in Table 2, in the overall analysis, no university was found to be fully efficient in the CCR and BCC analyses. As a result of the overall analysis, one university found CCR to be more effective, while the other university found BCC to be more effective, offering optimistic results. Among the universities that were not found to be fully efficient in the overall analysis, one university (IUTH) showed an increase in profitability with size. This situation is caused by the university producing below its capacity, and it can produce more than one unit with one unit of revenue. The fact that it shows profitability that increases with size shows that this university can improve its efficiency and is therefore open to investment and development. There is also a university (AYU) that is size inefficient and exhibits decreasing returns with size. This is because universities exhibit diminishing returns to scale because they produce less output as their

revenue increases. For this reason, the said university should use its resources more efficiently by reducing its capacity in order to be efficient at scale. Therefore, this university needs management efficiency to be effective. Also, this university, which exhibits diminishing returns to size, can achieve full efficiency if it shrinks in size while maintaining its pure technical efficiency.

In the education analysis, input-oriented CCR, BCC, and measurement efficiency were calculated using the Win4DEAP program using 5 inputs and 4 outputs (see Table 3).

Table 3 – Results of educational analyses

№	Университет	CCR	BCC	Size efficiency	Size feature
1	AYU	0,765	0,765	1,000	Stable
2	IUTH	0,991	1,000	0,991	Increasing
Average		0,878	0,883	0,996	

Note – Compiled by the authors

According to the results in Table 3, of the two universities used in the education analysis, one is efficient in terms of BCC, while the other is efficient in terms of size. As shown in this table, although AYU is inefficient in both CCR and BCC analyses, it is equally significant and inefficient in both analyses, thus it shows constant returns to scale. This is because, although the university is operating at the appropriate scale and size, it is experiencing major inefficiencies caused by internal factors. In order for this university to achieve full results, first of all it must solve its internal problems in the field of education. Well, this table is scalable and has an effective IUTH based on BCC analysis. Although this university does not have management problems, it is experiencing size inefficiency because it operates at the wrong size. In this case, the university can maintain management efficiency and become more profitable through further investment and expansion and size.

In the research analysis, input-oriented CCR, BCC, and measurement efficiency were also calculated using 5 inputs and 4 outputs using Win4DEAP (see Table 4).

Table 4 – Results of scientific research analyses

№	Университет	CCR	BCC	Size efficiency	Size feature
1	AYU	0,761	1,000	0,761	Decreasing
2	IUTH	0,709	0,804	0,881	Increasing
Average		0,735	0,902	0,821	

Note – Compiled by the authors

As a result of research analysis, one university (IUTH) that was not fully effective and one BCC effective university (AYU) was identified. Here, a university that was not found to be fully efficient (IUTH) showed a case of profitability that increased with size. Although this university can produce more than one unit of output per unit of revenue, it produces below its potential and cannot use research resources efficiently. This university should expand its scope by investing in research and identify and exploit the free returns in research resources. AYU, on the other hand, as a university with diminishing returns according to size, appeared to be effective in the BCC analysis because it did not experience administrative problems. It can be seen that the reason why AYU is not fully effective is mostly due to measurement inefficiency. This situation suggests that the university operates on an unnecessarily large scale and can operate more efficiently on a smaller scale if it maintains administrative efficiency.

Financing information

This article was published within the framework of the results of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan «The best university teacher-2023»

Conclusions

As a generalization, it shows that the universities involved in the analysis are not making efficient use of the educational income and suggests that the universities should seriously review their educational performance. On the other hand, the situation is much worse in research, another branch of universities. The reason is that these research universities are not able to use their scientific resources effectively.

This research, which analyzed the effectiveness of two universities in Turkestan, is important in terms of evaluating universities separately for their educational and research functions, determining the need for resource use and investment, and identifying and showing which university is more effective in the field of education and which university is more effective in the field of scientific research. is found.

Thus, as a result of the generalized analysis, a positive and significant relationship between the efficiency of universities and their free capacities and a positive and significant relationship between the change in the income values of universities and their output values was determined. In other words, it can be said that hypotheses H1 and H2, which are the main hypotheses of the study, have been accepted.

Another finding of the study was that the average pure technical inefficiency (BCC) in the education and research sectors was higher than the usual average size inefficiency. The meaning of this conclusion is that the general technical

inefficiency of these universities is related to the pure technical inefficiency rather than the inefficiency of size and scope, which shows that the universities often have internal problems and are dealing with solving them, not external problems.

On the other hand, the analyzes in the study included only two universities in the same city and included results that were comparable to each other. The study does not provide any conclusions about how effectively any analyzed university uses its resources. Therefore, the obtained results are not absolute, but relative.

REFERENCES

1 **Carnoy, M.** Educational Policies in the Face of Globalization: Whither the Nation State // John Wiley & Sons. The Handbook of Global Education Policy. – 2016. – P. 27-42.

2 **Durrani, N. & Thibault, H.** The Political Economy of Education in Central Asia: Evidence from the Field // Singapore: Palgrave McMillan (Springer Nature). – 2023. – P. 251.

3 **Hickey, S. & Naomi, H.** The Politics of Education in Developing Countries: From Schooling to Learning // Oxford: Oxford Academic. – 2019. – P. 231.

4 **Kelesbayev, D., Kalykulov, K., Yertayev, Y., Turlybekova, A., Kamalov, A. A** Case Study for Using the Quality Function Deployment Method as a Quality Improvement Tool in the Universities // International Review of Management and Marketing. – 2016. – Vol. 6. № 3. – P. 569–576.

5 **Kretz, A., & Sá, C.** Third Stream, Fourth Mission: Perspectives on University Engagement with Economic Relevance // Higher Education Policy. – 2013. – Vol. 26. – № 4. – P. 497–506.

6 **Zhanga, G., Wua, J., Zhu, Q.** Performance Evaluation and Enrollment Quota Allocation for Higher Education Institutions in China // Evaluation and Program Planning. – 2020. – Vol. 81. – P. 101821.

7 **Acosta-Silva, A.** University today: Images, Practices and Representations // Revista Iberoamericana de Educacion Superior. – 2016. – Vol. 7. – № 18. – P. 99–108.

8 **Higgins, K., Kelly, G., Munck, R., Kelly, U., Grounds, A.** Exploring an Innovative Method for Objectively Assessing the Social Value of University-Community Engagement and Research // Methodological Innovations. – 2024. – Vol. 17. – № 1. – P. 19–30.

9 **Kelesbayev, D., Alibekova, Z., Izatullayeva, B., Dandayeva, B., Mombekova, G., Taizhanov, L.** Establishing a Quality Planning Scheme with Kano Model and a Case Study // Quality - Access to Success. – 2020. – Vol. 21. – № 176. – P. 56–64.

10 **Bekebayeva, M., Koptayeva, G., Zhadigerova, G., Nursoy, M., Tursyn, A.** Evaluating the University's Reputation as Part of the Interaction Between the University and the City // Scientific Herald of Uzhhorod University, Series Physics. – 2024. – Vol. 55. – P. 1813–1822.

11 **Kotosz, B.** Local Economic Impact of Universities // Analecta Technica Szegedinensia. – 2013. – Vol. 1. – № 2. – P. 22-26.

12 **Bosca, J. E., Liern,V., Sala, R., Martinez, A.** Ranking Decision Making Units By Means Of Soft Computing DEA Models // International Journal of Uncertainty, Fuzziness & Knowledge-Based Systems. – 2011. – Vol. 19. – № 1. – P. 115–134.

Received 22.08.24
Received in revised form 22.08.24
Accepted for publication 11.11.24

**Д. Келесбаев[1], Б. Расулова[2], А. Мухамедханова[3], В. Сейтова[4], А. Абишова[5]*
[1,2]Ахмет Ясауи университеті, Қазақстан Республикасы, Түркістан қ.;
[3,4,5]М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.

22.08.24 ж. баспаға түсті.
22.08.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

УНИВЕРСИТЕТ ЖҰМЫСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН DEA ӘДІСІМЕН ӨЛШЕУ ЖӘНЕ ТАЛДАУ

Еліміздегі университеттердің көпшілігі білім беру, ғылыми зерттеу және әлеуметтік қызмет салаларында жұмыс жүргізіп, ресурстарын осы үш салаға бөлуде. Бұл жағдай өз кезегінде университеттердің ресурстарын бөлуде, оларды тиімді және өнімді пайдалануында қиындықтар туғызады. Университеттердің қай салада белсенділік танытып (тиімді қызмет атқарып) жатқанын анықтап, олардың белсенді әрі тиімді жұмыс істейтін салаларына назар аударулары оларды жаһандық бәсекеде күшейтіп ғана қоймай, өз ресурстарын тиімді әрі өнімді пайдалануына себеп болады. Дегенмен, дұрыс емес немесе тиімді емес салаға бағдарланған университет оқу орнының имиджіне де, оның ресурстарына да үлкен зиян келтіруі мүмкін. Осы себепті университеттердің тиімділігіне талдау жасау өте маңызды. Осы бағытта дайындалған бұл

зерттеу жұмысының негізгі мақсаты жоғары оқу орындарының, яғни университеттердің тиімділігін DEA әдісі арқылы өлшеу және талдау болып табылады. Сонымен қатар, әр түрлі себептерге байланысты университеттердің қайта құрылымдау керектігін анықтауға және осы қайта құрылымдау кезінде университеттердің қай салаға жүгінуі керектігін анықтауға бағытталды. Зерттеу барысында апробация жүргізілген университеттің салыстырмалы тиімділігін талдау арқылы университеттің тиімді болуы үшін кірістерін қаншалықты өсіру немесе төмендету және шығыстарын қаншалықты өсіру немесе төмендету керектігі де анықталды. Зерттеу нәтижесі бойынша университеттерді білім беру, ғылыми-зерттеу және әлеуметтік қызмет көрсеткіштеріне қарап, ішінара дифференциацияға қалай қол жеткізуге болатыны талқыланды. Сондай-ақ, бұл университеттердің салыстырмалы тиімділігіне талдаулар мен өлшеулер жүргізіліп, олардың қандай кіріс және шығыс мәндері тиімді емес екендігіне және оларды тиімді ету жолдарына қатысты бағалаулар жүргізілді. Тиімді және ағымдағы тиімділік деңгейін ұстап тұру үшін бос тұрған қуаттылықтар анықталды және бұл жұмыс істемей бос тұрған қуаттылықтарға қатысты бағалаулар жүргізілді әрі өсетін-кемитін-тұрақты кіріс жағдайлары да қарастырылды.

Кілтті сөздер: жоғары білім беру, университеттер, деректерді конверттеп талдау, тиімділік, тиімділікті өлшеу.

**Д. Келесбаев[1], Б. Расулова[2], А. Мухамедханова[3], В. Сейтова[4], А. Абишова[5]*
[1,2]Университет Ахмеда Ясави, Республика Казахстан, г. Туркестан;
[3,4,5]Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова,
Республика Казахстан, г. Шымкент
Поступило в редакцию 22.08.24
Поступило с исправлениями 22.08.24
Принято в печать 11.11.24

ИЗМЕРЕНИЕ И АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАБОТЫ УНИВЕРСИТЕТА МЕТОДОМ DEA

Большинство университетов нашей страны работают в сфере образования, научных исследований и социального обслуживания и направляют свои ресурсы на эти три области. Такая ситуация,

в свою очередь, создает трудности в распределении ресурсов университета, их эффективном и продуктивном использовании. Определение областей, в которых университеты активны (осуществляют эффективную деятельность), и ориентация на их активные и результативные направления не только усилят их в глобальной конкуренции, но и вызовут эффективное и продуктивное использование их ресурсов. Однако университет, ориентированный на неправильную или неэффективную сферу деятельности, может нанести большой ущерб как имиджу вуза, так и его ресурсам. По этой причине очень важно анализировать эффективность университетов. Основной целью данной исследовательской работы, подготовленной в этом направлении, является измерение и анализ эффективности высших учебных заведений, то есть университетов, с использованием метода DEA. Кроме того, его целью было определить, следует ли проводить реструктуризацию университетов по тем или иным причинам, а также определить, какие области университеты должны решать в ходе этой реструктуризации. В ходе исследования путем анализа относительной эффективности вуза было определено, насколько ему следует увеличить или уменьшить свои доходы и насколько следует увеличить или уменьшить свои расходы, чтобы вуз был эффективным. По результатам исследования обсуждалось, как добиться частичной дифференциации вузов, глядя на показатели образования, научных исследований и социального обслуживания. Также были проведены анализы и измерения относительной эффективности этих университетов, а также сделаны оценки относительно того, какие из их входных и выходных значений не являются эффективными и способы сделать их эффективными. Для поддержания эффективного и текущего уровня эффективности были определены простаивающие мощности и проведена оценка этих простаивающих мощностей, а также рассмотрены сценарии увеличения-уменьшения-постоянного дохода.

Ключевые слова: высшее образование, университеты, анализ охвата данных, эффективность, измерение эффективности.

ҒТАМР 06.73.02

https://doi.org/10.48081/AHDL1863

***А. К. Кембаев[1], С. К. Тажикенова[2]**
[1, 2]Л. Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Қазақстан Республикасы, Астана қ.
[1]ORCID: https://orcid.org/0009-0003-0689-7605
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7858-5094
*e-mail: azamatkembayev@gmail.com

ІШКІ АУДИТ ҚЫЗМЕТТЕРІМЕН РЕСПУБЛИКАЛЫҚ БЮДЖЕТТІҢ АТҚАРЫЛУЫНА ЖҮРГІЗІЛГЕН МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ НӘТИЖЕЛЕРІН ТАЛДАУ

Бұл мақалада республикалық бюджеттің атқарылуына қатысты ішкі аудит қызметтері жүзеге асырған мемлекеттік аудит нәтижелеріне жан-жақты талдау ұсынылған. Мемлекеттік ресурстарды басқарудың негізгі аспектілерін қарастыра отырып, ішкі аудит қызметтері қамтыған аудит объектілеріне және мемлекеттік аудитпен қамтылған қаражат көлеміне баса назар аударылып отыр.

Сонымен бірге, ішкі аудит қызметтерімен аудит жүргізу барысында анықталған бұзушылықтардың сипаты мен көлемі туралы егжей-тегжейлі мәліметтер келтірілген. Бұл өз кезегінде, бюджет қаражатын тиімсіз пайдаланудың ауқымы мен салдарын нақты бағалауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, мақалада анықталған бұзушылықтарға байланысты материалдардың құқық қорғау органдарына жолдануы туралы статистиканы келтіру арқылы, ішкі аудиттің құқық қорғау жүйесімен өзара әрекеттесуін көрсетеді.

Талдаудың маңызды бөлігінің бірі ретінде анықталған бұзушылықтарға байланысты қолданылған әкімшілік жазаларға шолу болып табылады. Мақалада қаржылық бұзушылықтарға жауап беру шараларының тиімділігін бағалауға мүмкіндік беретін жазалардың саны мен сипаты туралы мәліметтер атап айтқанда, қолданылған әкімшілік жазалар мен тәртіптік жауапкершілікке тартылған лауазымды тұлғалар саны келтірілген.

Аталған зерттеудің негізгі мақсаты бюджет қаражатын пайдалану кезіндегі ішкі аудит қызметтері жұмысының маңыздылығын ашып көрсету болып табылады.

Кілтті сөздер: ішкі аудит қызметі, бюджет қаражаты, орталық мемлекеттік орган, жергілікті атқарушы орган, полиция департаменті

Кіріспе

Ішкі мемлекеттік аудит қызметтері (бұдан әрі – ІАҚ) Қазақстан Республикасында бюджет қаражатын пайдаланудың ашықтығын, тиімділігін және заңдылығын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Олар мемлекеттік ресурстардың жұмсалуын қадағалау және бақылау функциясын орындайды, осылайша елдің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Бұл мақалада біз бюджет қаражатын басқару кезінде Қазақстандағы ішкі мемлекеттік аудит қызметтерінің рөлін қарастырамыз.

Ішкі мемлекеттік аудит мемлекеттік басқару жүйесінің ажырамас бөлігі ретінде бюджет қаражатын, мемлекет пен квазимемлекеттік сектор субъектілері активтерін пайдаланғаны үшін тиімділікті, жауапкершілікті арттыруға бағытталған.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы ішкі аудит қызметтерінің бюджет қаражатының тиімді басқарылуы мен пайдаланылуына әсерін айқындау болып табылады.

Материалдар мен әдістері

Ішкі аудит саласындағы зерттеулер әдістемесі мекеме қызметінің қаржылық нәтижелеріне әсер ететін құралдарды айқындайды. Сенімді бақылау ақпараты басқарудың әртүрлі деңгейлерінде шешім қабылдауда шешуші рөл атқарады.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі ретінде осы саладағы жетекші мамандар К. А. Первова, М. В. Мельник, И. В. Хорло, Қ. Е. Жаңбыршин, Б.А. Алибекова еңбектері қарастырылды.

К. А. Первованың пікірінше, «ішкі аудит қызметкерлермен жүргізілетін шаруашылық операциялардың заңдылығын белгілеу мақсатындағы арнайы бақылау органдары өкілдерімен жүзеге асырылатын мекемедегі басқару және оның қызмет етуінің әртүрлі жақтарына бақылау жүргізу қызметі» [1].

М. В. Мельник ішкі аудит ұғымын анықтауға қатысты келесі пікірді ұстанады: «ішкі аудит басқарудың негізгі функцияларының бірі ретінде басқару шешімдерінің тиімділігін бағалау, ауытқуларды анықтау және жою, сондай-ақ тәуекелдерді басқару үшін қажетті мекеменің экономикалық қызметін үнемі бақылау және тексеру жүйесі» [2].

И. В. Хорло ішкі аудит жүйесінің тиімділігі басқару жүйесінің жұмысының нәтижесінде шығындарды азайту көрсеткіштері арқылы анықталатынын атап өтеді және ішкі аудиттің тиімділігін бағалау үшін математикалық модельдерді қолдануды ұсынады [3].

Ішкі аудит қызметтері мемлекеттік аудит объектісінің лауазымды адамдарының әрекеттерінде қылмыстық немесе әкімшілік құқық бұзушылық белгілері анықталған кезде материалдарды тиісті аудиторлық дәлелдемелерімен бірге қылмыстық құдалау органдарына немесе әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қозғауға және (немесе) қарауға уәкілетті органдарға беру бойынша ден қою шараларын жүзеге асырады [4].

Мақалада бақылау, талдау, өлшеу, салыстыру, индукция, дедукция, жіктеу және жүйелеу, ғылыми және арнайы әдістер, статистикалық зерттеу әдістері қолданылды.

Нәтижелер мен талқылау

Ішкі аудит тәуелсіз, яғни ішкі аудиттің өз міндеттерін риясыз орындауға қауіп төндіруі мүмкін жағдайларға бағынбайтын еркін, сондай-ақ объективті болуы керек. Объективтілік аудиторларға ішкі аудитті риясыз орындауға, соның ішінде аудиторлық пікірдің объективті болуына және өзге тұлғалардың пікіріне бағынбауына мүмкіндік беретін нұсқама болып табылады [5].

ІАҚ басқа құрылымдық бөлімшелерден тәуелсіз, орталық мемлекеттік орган немесе оның ведомствосындағы бірінші басшыға, облыс пен республикалық маңызы бар қала әкіміне бағынатын және есеп беретін мемлекеттік орган бөлімшесі болып саналады [6].

«Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Заңының 10-бабына сәйкес, мемлекеттік органдардағы ішкі аудит қызметтері жүйесіне келесілерді жатқызамыз [7]:

Орталық мемлекеттік органдардың (бұдан әрі – ОМО) ІАҚ;

Жергілікті атқарушы органдарының (бұдан әрі – ЖАО) ІАҚ;

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің ведомстволық бағынысты аумақтық органдарының, яғни Полиция департаменттерінің (бұдан әрі – ПД) ІАҚ.

Зерттеу шеңберінде ІАҚ-нің 2021 жылғы атқарылған жұмыстары бойынша негізгі қызмет нәтижелеріне талдау жүргізілді.

ІАҚ-мен 2021 жылы 581 объект мемлекеттік аудитпен қамтылды (ОМО ІАҚ – 283, ПД – 36, ЖАО ІАҚ – 262) (1-сурет). Оның ішінде: 240 объектіде сәйкестік аудиті (ОМО ІАҚ – 122, ЖАО ІАҚ – 82, ПД ІАҚ – 36), 99 объектіде тиімділік аудиті (ОМО ІАҚ – 42, ЖАО ІАҚ – 57), 242 объектіде тиімділік және сәйкестік аудиті (ОМО ІАҚ – 119, ЖАО ІАҚ – 123) жүргізілді. Тексерістер санын өткен жылмен салыстыратын болсақ, 26,6 %-ға өскен [8].

Сурет 1 – 2021 жылғы ІАҚ мемлекеттік аудитпен қамтыған объектілер саны

Дереккөз: [8] негізінде авторлармен құрастырылды

Аудиторлық іс-шараларды жүргізу барысында қамтылған қаражат көлемі – 2 260 338,3 млн. теңге, оның ішінде: ОМО ІАҚ – 1 705 920,3 млн.теңге, ПД ІАҚ – 43 094,6 млн. теңге, ЖАО ІАҚ – 511 323,4 млн. теңге (2-сурет) [8].

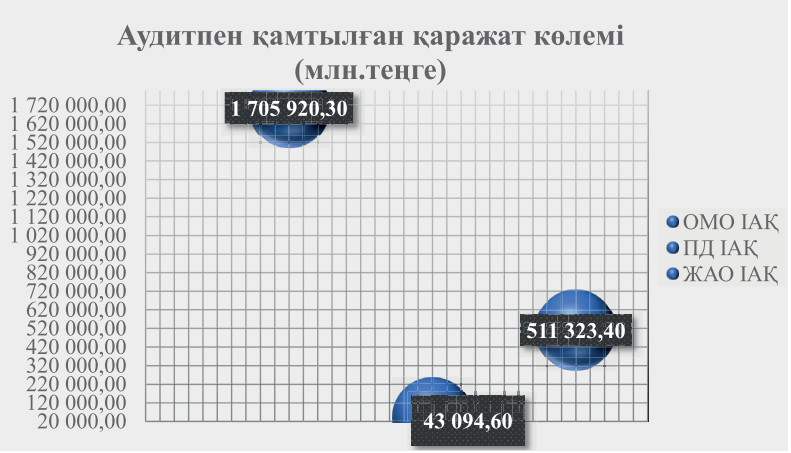

Сурет 2 – Аудитпен қамтылған қаражат көлемі

Дереккөз: [8] негізінде авторлармен құрастырылды

2021 жылы ІАҚ-мен анықталған қаржылық бұзушылықтардың сомасы 24 995,1 млн.теңгені құрады (3-сурет). Бұл көрсеткіш өткен жылмен салыстырғанда 41 %-ға кеміген. Оның ішінде: ОМО ІАҚ анықтаған қаржылық бұзушылық сомасы 14 751,7 млн. теңге өткен кезеңмен салыстырғанда 58,4 %-ға азайған. ПД ІАҚ анықтаған қаржылық бұзушылық сомасы 165,5 млн. теңге бұл өткен жылға қарағанда 22,7 %-ға өскен. ЖАО ІАҚ анықтаған қаржылық бұзушылық сомасы 10 077,9 млн. теңге, ол өткен жылдан 48 %-ға өскен [9].

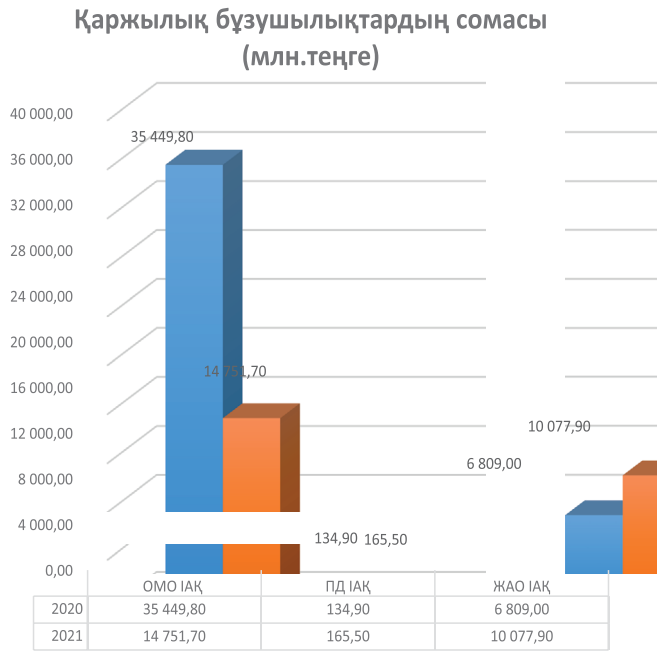

Сурет – 3 ІАҚ анықтаған қаржылық бұзушылықтар сомасы

Дереккөз: [8] негізінде авторлармен құрастырылды

Құқық қорғау органдарына берілген мемлекеттік аудит материалдарының саны – 43, өткен жылмен салыстырғанда 27,1%-ға кеміген, оның ішінде: ОМО ІАҚ – 27 материал, ПД ІАҚ – 3 материал, ЖАО ІАҚ – 13 материал болса, сәйкесінше 2020 жылы ОМО ІАҚ – 44 материал, ПД ІАҚ – 6 материал, ЖАО ІАҚ – 9 материалды құраған (4-сурет). Жолданған материалдардың жалпы

сомасы – 10 529,6 млн. теңгені құрап, өткен кезеңнен 29,5 %-ға өскен. Оның ішінде: ОМО ІАҚ – 9 585,9 млн. теңге, ПД ІАҚ – 52,1 млн. теңге, ЖАО ІАҚ – 891,7 млн. теңге [8].

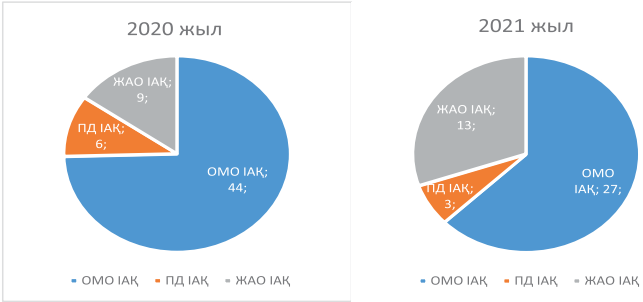

Сурет 4 – Құқық қорғау органдарына жолданған материалдар саны

Дереккөз: [8] негізінде авторлармен құрастырылды

ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексіне сәйкес, 62,2 млн. теңге айыппұл сомасына 274 әкімшілік жаза қолданылды 274 әкімшілік жаза қолданылды: ОМО ІАҚ – 168, ПД ІАҚ – 2, ЖАО ІАҚ – 104 (5-сурет). Бұл көрсеткіш өткен жылмен салыстырғанда 53,1 %-ға артқан [10].

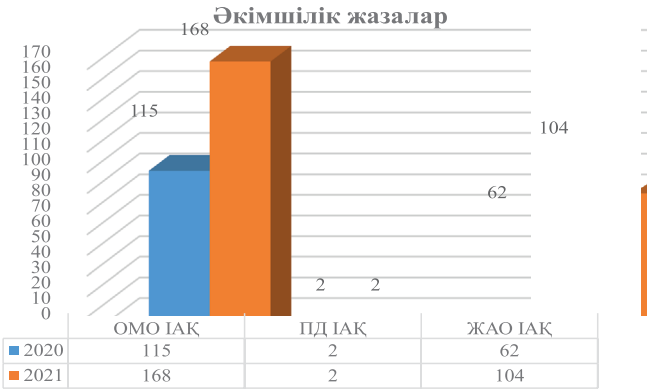

Сурет 5 – Қолданылған әкімшілік жазалар саны

Дереккөз: [8] негізінде авторлармен құрастырылды

Аудиторлық іс-шаралардың нәтижелері бойынша тәртіптік жауапкершілікке тартылған тұлғалар саны – 793, оның ішінде: ОМО ІАҚ – 399, ПД ІАҚ – 41, ЖАО ІАҚ – 353 (6-сурет). Бұл көрсеткіш өткен жылдан 154-ке немесе 24,1 %-ға артқан [8].

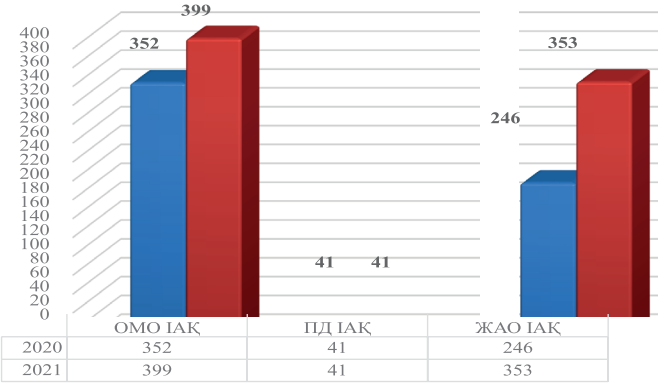

Сурет 6 – Тәртіптік жауапкершілікке тартылған лауазымды тұлғалар

Дереккөз: [8] негізінде авторлармен құрастырылды

Қорытынды

Ішкі мемлекеттік аудит қызметтері Қазақстан Республикасында бюджет қаражатын пайдаланудың қаржылық орнықтылығы мен тиімділігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Олардың функцияларына бюджет қаражатын бақылау, бюджеттік бағдарламалардың тиімділігін бағалау, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және нормативтік актілерді сақтау кіреді. Ішкі мемлекеттік аудит қызметінің тәуелсіздігі олардың жұмысы бюджеттік операцияларды объективті және бейтарап аудит жүргізуді қамтамасыз етеді. Олардың жұмысының нәтижелері бюджет қаражатын басқаруды жақсарту және қаржылық процестердің ашықтығын арттыру үшін қолданылады. Осылайша, ішкі мемлекеттік аудит қызметтері Қазақстанда қаржылық тәртіпті сақтауда және бюджетті тиімді басқаруда маңызды рөл атқарады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Первова, К. А.** Актуальность внутреннего аудита в современных условиях// Аудит и финансовый анализ. 2018. № 5.

2 **Мельник, М. В.** Международные стандарты ISSAI и INTOSAI GOV, структура, содержание и практика применения высшими органами финансового контроля // Бухгалтерский учет, аудит и статистика. 2012. № 6. С. 135–144.

3 **Horlo, I. V.** Application of mathematical models for assessment of effectiveness of the system of internal control. Economic and mathematical simulation, (2007). 4 (85), 57–61.

4 «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 12 қарашадағы № 392-V Заңы – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000392

5 **Жаңбыршин, Қ. Е., Әбдібеков, Н. Қ., Годунова, Н. Н., Нөгербеков, С. Н., Зейнельгабдин А. Б., Ақпомбаев И. Л.** Мемлекеттік аудит теориясы / Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің және «Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау орталығы» ЖШС-ның ұжымы. – Астана: Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті, 2018. – 328 б.

6 Ішкі аудит қызметтері туралы үлгілік ережені бекіту туралы Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы № 599 бұйрығы. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012544

7 **Алибекова, Б. А., Зейнельгабдин, А. Б., Карыбаев, А. А.-Қ., Мақыш, С. Б., Мұхаметкәрім, А. М., Нөгербеков, С. Н.,Нурхалиева, Д. М., Тажикенова, С. К., Туребекова, Б. О., Жаңбыршин, К. Е.** Мемлекеттік аудит: Оқулық / редакциясымен; Қазақстан Республикасының білім және ғылым министрлігі, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. – Астана: Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, 2018 ж. – 360 б.

8 Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі Ішкі мемлекеттік аудит комитетінің ресми интернет-ресурсы – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/kvga?lang=kk

9 «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау объектілерінде анықталатын бұзушылықтар сыныптауышын бекіту туралы» Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің 2018 жылғы 1 қазандағы № 18-НҚ нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017643

10 «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V. [Электрондық ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235

REFERENCES

1 **Pervova, K. A.** Aktual'nost' vnutrennego audita v sovremennykh usloviyakh [The relevance of internal audit in modern conditions] // Audit and financial analysis. 2018. № 5.

2 **Melnik, M. V.** Mejdunarodnye standarty ISSAI i INTOSAI GOV, struktura, soderjanie i praktika primenenia vysşimi organami finansovogo kontrolä [ISSAI and INTOSAI GOV international standards, structure, content and practice of application by supreme financial control bodies] // Accounting, auditing and statistics. 2012. № 6. P. 135 – 144.

3 **Horlo, I. V.** Application of mathematical models for assessment of effectiveness of the system of internal control. Economic and mathematical simulation, (2007). 4 (85), P. 57–61.

4 «Memlekettık audit jäne qarjylyq baqylau turaly» Qazaqstan Respublikasynyñ 2015 jylğy 12 qaraşadağy № 392-V Zañy [Law of the Republic of Kazakhstan dated November 12, 2015 № 392-V «On state audit and financial control»] – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000392

5 **Zhañbyrşin, Q. E., Äbdıbekov, N. Q., Godunova, N. N., Nögerbekov, S. N., Zeinelgabdin, A. B., Aqpombaev, İ. L.,** Memlekettık audit teoriasy [Theory of state audit] / Respublikalyq büdjettıñ atqaryluyn baqylau jönındegı esep komitetınıñ jäne «Zertteuler, taldau jäne tıımdılıktı bağalau ortalyğy» JŞS-nyñ ūjymy. – Astana: Respublikalyq büdjettıñ atqaryluyn baqylau jönındegı esep komitetı, 2018. – P. 328.

6 Işkı audit qyzmetterı turaly ülgılık erejenı bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Qarjy ministrınıñ 2015 jylğy 30 qaraşadağy № 599 būiryğy [Order of the Minister of Finance of the Republic of Kazakhstan dated November 30, 2015 № 599 on approval of the model regulation on internal audit services] .[Electronic resource]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012544

7 **Alibekova, B. A., Zeinelgabdin, A. B., Karybaev, A. A.-Q.,Maqyş, S. B., Mūhametkärım, A. M., Nögerbekov, S. N.,Nurhalieva, D. M., Tajikenova, S. K., Turebekova, B. O., Jañbyrşin, K. E.** Memlekettık audit: Oqulyq [State Audit : Textbook] / redaksiasymen; Qazaqstan Respublikasynyñ bılım jäne ğylym ministrlıgı, L. N. Gumilyov atyndağy Eurazia ūlttyq universitetı. – Astana: L.N. Gumilyov atyndağy EŪU, 2018j. – P. 360.

8 Qazaqstan Respublikasy Qarjy ministrlıgı Işkı memlekettık audit komitetınıñ resmi internet-resursy [The official Internet resource of the Internal State Audit Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/kvga?lang=kk

9 «Memlekettık audit jäne qarjylyq baqylau obektılerınde anyqtalatyn būzuşylyqtar synyptauyşyn bekıtu turaly» Respublikalyq büdjettıñ atqaryluyn baqylau jönındegı esep komitetınıñ 2018 jylğy 1 qazandağy № 18-NQ normativtık qaulysy [Regulatory decree of the Accounting Committee for control over the execution of the Republican budget № 18 dated October 1, 2018 «On approval of the classifier of violations detected at the objects of state audit and financial control»].[Electronic resource]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017643

10 «Äkımşılık qūqyq būzuşylyq turaly» Qazaqstan Respublikasynyñ Kodeksı 2014 jylğy 5 şıldedegı № 235-V [Code of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2014 № 235-V «On Administrative Offenses»] . [Electronic resource]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235

10.08.24 ж. баспаға түсті.
15.08.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

**А. К. Кембаев, С. К. Тажикенова*
[1, 2]Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана
Поступило в редакцию 10.08.24
Поступило с исправлениями 15.08.24
Принято в печать 11.11.24

АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА ИСПОЛНЕНИЯ РЕСПУБЛИКАНСКОГО БЮДЖЕТА СЛУЖБАМИ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА

В данной статье представлен всесторонний анализ результатов государственного аудита, осуществляемого службами внутреннего аудита в отношении исполнения республиканского бюджета. Рассматривая основные аспекты управления государственными ресурсами, службы внутреннего аудита обращают внимание на объекты аудита и объем средств, охваченных государственным аудитом.

Вместе с тем, приведены подробные сведения о характере и объеме выявленных нарушений в рамках аудита. Это, в свою очередь, позволяет оценить масштабы и последствия неэффективного использования бюджетных средств.

Приведение статистики о направлении материалов в правоохранительные органы в связи с выявленными в ходе исследования нарушениями, свидетельствует о взаимодействии внутреннего аудита с правоохранительной системой.

Одной из важных частей анализа является обзор административных наказаний, применяемых в связи с выявленными нарушениями. В статье приводятся сведения о количестве и характере взысканий, позволяющие оценить эффективность мер реагирования на финансовые нарушения в частности, о количестве наложенных административных взысканий и должностных лиц, привлеченных к дисциплинарной ответственности.

Основной целью данного исследования является раскрытие важности работы служб внутреннего аудита при использовании бюджетных средств.

Ключевые слова: служба внутреннего аудита, бюджетные средства, центральный государственный орган, местный исполнительный орган, департамент полиции

**A. K. Kembayev, S. K. Tazhikenova*
[1, 2] L. N. Gumilyov Eurasian national University,
Republic of Kazakhstan, Astana
Received 10.08.24
Received in revised form 15.08.24
Accepted for publication 11.11.24

ANALYSIS OF THE RESULTS OF THE STATE AUDIT OF THE EXECUTION OF THE REPUBLICAN BUDGET BY INTERNAL AUDIT SERVICES

This article presents a comprehensive analysis of the results of the state audit carried out by the internal audit services in relation to the execution of the republican budget. Considering the main aspects of public resource management, internal audit services pay attention to the objects of audit and the amount of funds covered by the state audit.

At the same time, detailed information is provided on the nature and scope of the identified violations within the framework of the audit. This, in turn, allows us to assess the extent and consequences of inefficient use of budgetary funds.

Providing statistics on sending materials to law enforcement agencies in connection with violations identified during the study indicates the interaction of internal audit with the law enforcement system.

One of the important parts of the analysis is an overview of the administrative penalties applied in connection with the identified violations. The article provides information on the number and nature of penalties, allowing to assess the effectiveness of measures to respond to financial violations, in particular, on the number of administrative penalties imposed and officials brought to disciplinary responsibility.

The main purpose of this study is to reveal the importance of the work of internal audit services in the use of budget funds.

Keywords: internal audit service, budgetary funds, central government agencies, local executive bodies, police departments

SRSTI 06.77.59

https://doi.org/10.48081/ONPJ9307

A. A. Legostaeva[1], *M. S. Stepanov[2], Z. K. Kose[3], B. K. Jazykbaeva[4]

[1,2,3,4]Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan, Karaganda
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7057-7652
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0031-7951
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4259-595X
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0738-2526
*e-mail: misha_stepanov.1997@mail.ru3

ANALYSIS OF PERSONNEL RISKS IN THE HOSPITALITY INDUSTRY OF THE RK

The hotel business in Kazakhstan is one of the fastest growing sectors of the economy, which has a significant impact on society. Personnel risks are among the most complex and have a wide classification. The management of these risks includes the identification, assessment and control of all internal and external factors that can negatively affect the company's activities. To analyze human resource management in the hotel sector, taking into account personnel risks, 131 employees of various management levels were interviewed. The results showed that strategic human resource management in the studied hotels is at a low level, which negatively affects working conditions, career prospects of employees and the achievement of strategic goals. To improve the situation, it is necessary to implement a human resource management system that includes a personnel risk management mechanism. The study highlights the need to eliminate the identified problems and develop strategies for managing personnel risks, as well as creating a typical profile of such risks for hotel companies. In conclusion, the study highlights the importance of removing the identified obstacles and implementing strategies to develop methodological and practical recommendations for personnel risk management, as well as to create a typical personnel risk profile for hotel companies. Practical recommendations aimed at solving these problems and improving the personnel risk management system will help prevent and minimize personnel risks in the hotel business.

Keywords: risk management, personnel risk, hotel business, human resource management, personnel risk profile.

Introduction

The economic uncertainty in Kazakhstan creates risks for the development of organizations, strengthening the role of internal factors such as the quality of personnel and their management system. Risk management is aimed at reducing uncertainty and increasing value for stakeholders [1]. Today, a risk-based approach should be the basis for the management of Kazakhstani companies, which was especially emphasized by Head of State Kassym-Jomart Tokayev in his Message to the People of Kazakhstan dated September 1, 2022 «A just state. A united nation. A prosperous society» [2].

HR risk management, and here we adhere to the position of Mitrofanova A.E. [3], is a process of identifying, evaluating and controlling all internal and external factors of personnel risk, changes in which may negatively affect the company's activities

The definition of risk management reflects that it is a continuous process at all levels of the organization, used in strategy development, aimed at identifying events that affect risk, and ensures the achievement of goals in different categories [4, p.5]

The functioning of hotels includes the characteristics of the accommodation services market, the priority of inbound tourism in government policy, taking into account the socio-economic instability of partner countries and rapid adaptation to changes in demand [5].

High-quality operation of hotels is important for the tourism potential of Kazakhstan and depends on personnel management and personnel risks. The authors will study risk management in the hotel business, based on domestic and foreign experience, as well as assess employee satisfaction and their development opportunities.

Materials and methods. As part of the ongoing research, information from open public sources, including government portals and statistical services, was reviewed and analyzed.

The authors used both foreign and domestic scientific literature in their work to study the experience of the problem under consideration. In the course of the study, sociological research methods such as a survey and a questionnaire were conducted in order to determine the strategic level of personnel risk management in hotel business organizations:

Within the framework of the conducted research, the following methods were used: survey and questionnaire methods, methods of logical analysis and

synthesis, induction and deduction, logical interpretation, methods of logical reasoning, method of graphical representation of the obtained results of analysis and evaluation.

Results and discussion. The problem of shortage of specialists in the hotel industry, as well as the quality of their training, is one of the most serious problems of sustainable and effective development of the hospitality industry of the Republic of Kazakhstan. Let's present Table 1, characterizing the current state of the hotel industry in terms of the number of placements and the number of employees involved in them by regions of the Republic of Kazakhstan.

The dynamics of the number of hotel enterprises in Kazakhstan tends to grow, as shown in Table 1:

Table 1 Total number of hotel enterprises in Kazakhstan Compiled by the authors based on the source [6].

Years	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Number of hotels	3322	3592	3514	3686	3970	3914

The increase in the hotel sector facilities in 2023 in relation to 2020 amounted to 10.22 %. However, the trend is not typical for all regions.

Of course, the sphere is actively developing, as evidenced by the positive dynamics of the opening of new accommodation and the annual growth of tourists and visitors.

To analyze the strategic analysis of human resource management in hotel business organizations through the prism of personnel risks identified in this process, we conducted interviews with employees of various managerial levels, their extended survey in the aspect of conducting administrative and economic activities, which allowed us to identify the main categories of personnel risks at enterprises providing services in the hotel industry and assess the proportion of personnel risks and ensuring the safety of the human resources potential of typical subjects in this field.

The forms with questionnaires were sent by the authors to the working emails of the largest representatives of the hotel industry in Astana, Karaganda and the region.

According to the results of the survey, the number of employees who took part in the anonymous interview was 131 employees of various management levels of organizations in the hospitality industry.

As a result of the survey, the focus group included: 3 employees from the board of directors and founders, 25 employees of the administrative and management

staff and 103 employees of the maintenance staff. For the questionnaire, the categorization of questions using the coding procedure was used, i.e. by assigning each question a quantitative information value. We have identified categories of questions that characterize respondents by age, work experience, exciting and motivating factors at work, and the effectiveness of the human resources management system in the organizations of the hotel sector.

Analyzing the answers, it can be concluded that among the surveyed employees, most of the representatives of the middle age group from 30 to 40 years old, which is 38 % of all respondents who took part in the survey. The smallest age group consists of respondents aged 50 and over.

The average age of the surveyed employees of the hotel industry was 34.5 years. According to the survey data, the service personnel in the survey were represented by 103 employees or 78.6 % of the total number of participating respondents. Administrative and managerial staff - 25 people (19.1 %), directors and founders – 3 people (2.3%).

The predominance among the surveyed service personnel is logical and natural, since the absolute majority of employees of any hotel are service personnel. Most of the answers come down to the fact that the working experience of employees is mainly from 6 to 12 months (48 people), and only 9 people have been working for more than 5 years, which is 7 % of the total number of respondents.

In general, based on the answers, the trend of satisfaction with the current place of work is not comforting, since most employees belonging to both the AMS category and service personnel doubt their work, namely 34 and 9 employees, and 20 and 6 of the surveyed employees are not at all satisfied with the current organization in which they work.

Based on the survey, the majority of employees, namely 43 % of all surveyed representatives of the service staff and 36 % of employees from the administrative and managerial staff, although they are not satisfied with the current situation, but they have no plans to change their jobs.

To identify which approach is used in the enterprise of the hotel sector, question 6 was proposed: «Are modern methods used in personnel management in your organization?» 72 % of the respondents replied that modern management methods are not used in the organization. At the same time, 80 % of the AUP respondents answered this way.

Figure 1 shows the responses of the respondents.

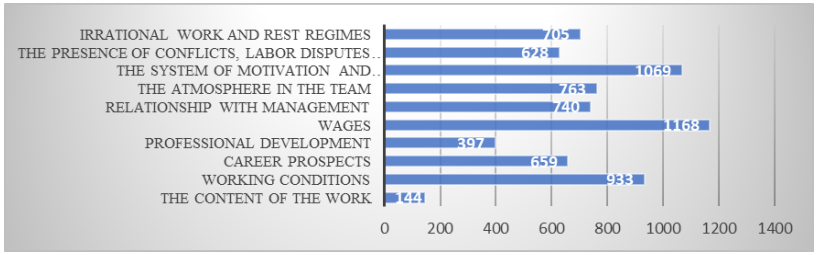

Figure 1 – Respondents' answers to the question
«Evaluate the factors that directly affect the stability of the hotel staff»

Among the survey, the expected leading factors that, in the opinion of the respondents participating in the survey, contribute to the stability of the hotel's personnel potential and the minimization of personnel risks were the volume and stability of wages 1168 points, as well as the availability of a motivation and incentive system 1069 points, working conditions 933 points.

Not critically tangible factors, but taken into account by the employees themselves, are the atmosphere in the team, relations with management, irrational work and rest regimes, the prospect of career growth, as well as the presence of conflicts and labor disputes between employees and the employer, the results of which totaled from 628 points to 763 points. In the opinion of respondents, improving professionalism and job content do not sufficiently contribute to the impact on job stability.

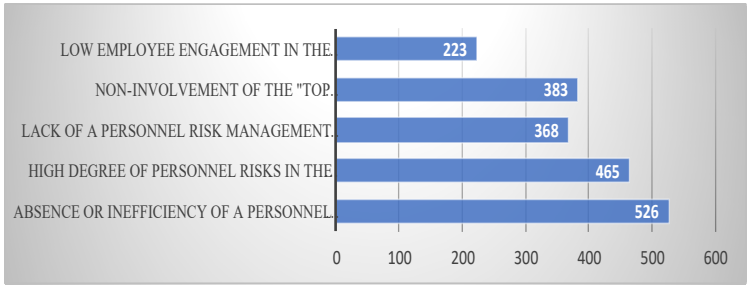

Figure 2 – Respondents' answers to the question «Assess the factors preventing the formation of a stable team in the organizations of the hotel business»

It is expected that the position «absence or inefficiency of the personnel management system» scored a large number of points among the respondents - 526 points, which indicates the low efficiency of HR management and work with human resources of organizations. This is also confirmed by high scores for the position of a high degree of personnel risks in the organization. It should be understood that the reliability of ensuring the security of an organization depends on how fully it understands the personnel risks. HR risk management begins with the HR strategy development stage and covers the entire HR management system in the organization.

Let's turn to the dynamics of the average estimates of respondents by presenting them. The average estimates of respondents to the question also indicate as the most significant factor hindering the formation of stable personnel in the organizations of the hotel sector «The absence or inefficiency of a personnel management strategy» – 4.02 points, «A high degree of personnel risks in the organization» – 3.55 points, «non-involvement» of top management in the personnel stability of the organization" – 2.92 points.

When interviewing the ninth question, the respondents were asked to assess the factors contributing to the formation of a stable staff in the organizations of the hotel business The authors have formed the result presented in Figure 3 in terms of responses to managerial positions, and it is possible to notice certain correspondences with previous results.

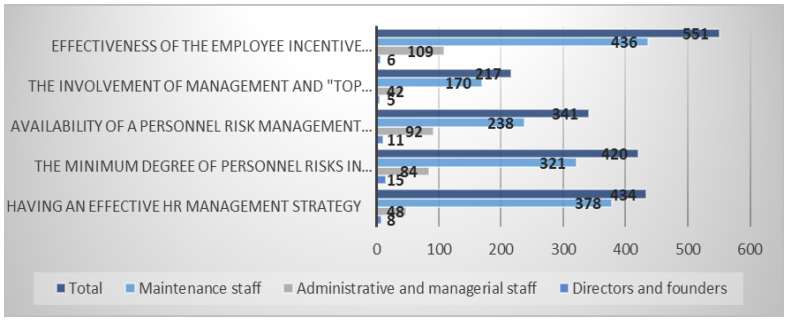

Figure 3 – Respondents' answers to the question
«Evaluate the factors contributing to the formation of a stable team
in the organizations of the hotel business»

It is interesting to analyze the fact that the opinions of management personnel and service personnel differ, since the factor «effectiveness of the employee incentive system» is dominant among the employees of the Administrative

and managerial staff and service personnel, 109 and 436 points were scored, respectively, whereas the position presented by the directors and founders considers the minimum degree of personnel risks to be fundamental factors with a result of 15 points out of 15 possible.

This indicates the intention to form a permanent working team in the organization, minimizing potential and obvious personnel risks. Let's turn to the dynamics of the average estimates of respondents by presenting them. Based on the results of the survey on this issue, the factor «effectiveness of the employee incentive system» received the maximum average score of 4.21 points due to the predominant number of service personnel interviewed, followed by the factor «availability of an effective personnel management strategy» with a result of 3.31 points.

When interviewing the tenth question, respondents were asked about the need for advanced HR risk management methods to ensure stable human resources potential and successful company operations.

It shows the identity of opinion in the answer to the question of 66%, consisting of 64 employees of the service personnel category, 19 employees of the administrative and managerial staff and 3 representatives of the directors and founder's category.

Thus, the majority of respondents agree and consider it necessary to implement and put into practice advanced methods of personnel risk management.

At the present stage of development, the nature of human resource management is changing, which manifests itself in the transition to a knowledge society and the formation of the so-called «creative class». These people make changes not only in economic trends, but also in the cultural characteristics of cities and the moral principles of society [7].

Unfortunately, in the practice of many modern firms and companies, despite the development of personnel audit, analysis and assessment of personnel risks, insufficient attention is paid, unlike general business risk. In our opinion, neglect of personnel risks can lead to serious violations in the field of economic activity of the company, such as internal theft, espionage, fraud, etc. [8].

A survey in hotels in Astana and Karaganda analyzed strategic personnel management. Documents on the management structure, personnel policy and bonus systems have been studied. Employee loyalty is a key factor in the competitiveness of hotels, but wages do not guarantee commitment. Everyone's contribution to the development of the enterprise is important. The importance of informed risk management in the field of human resource management, or HR risks, emphasizes the relevance of analyzing and systematizing the main factors that can lead to risky situations [9].

The indicators of personnel risks associated with the actions or inaction of employees have been identified, and the reasons for their occurrence in strategic personnel management are presented in table 2.

Table 2 – Personnel risks in the strategic management of hotel complexes

The function of personnel management	**The reasons provoking personnel risks**	**Characterization of personnel risks**
Recruitment of staff	Duration, haphazardness, lack of qualified specialists	The risk of hiring employees with low/inadequate qualifications and responsibilities
Staff adaptation	Poor quality or lack of adaptation system/ mechanisms	The risk of dismissal during the adaptation period
Staff development and training	The level of middle managers, if there is cooperation with educational organizations in the region	The risk of low efficiency of work performed by ordinary employees
Retention-release of personnel	High staff turnover	The risk of reducing reputation, image; The risk of leaving for competitors; Anxiety
Staff motivation	Below-market wages; lack of career growth	The risk of demotivation of employees
Assessment and certification of personnel	Lack of a competency assessment system	The risk of erroneous perception of the results of assessment and attestation
Developed by the authors based on the source [10], [11].		

Conclusions

The hotel business is a complex socio-economic system, which is one of the dynamically developing sectors of Kazakhstan, and has a fairly strong impact on the development of society. Of course, the sphere is actively developing, as evidenced by the positive dynamics of the opening of new accommodation and the annual growth of tourists and visitors.

High-level organizations are implementing modern methods of personnel management and personnel risks. The experience of leading domestic and foreign companies is of interest. It is important to assess employee satisfaction and the potential for their development in the hotel industry. The study showed that the level of strategic personnel management in hotel complexes in Kazakhstan is low, which negatively affects working conditions and career prospects.

More than 50 % of employees are not satisfied with their current place of work. 72 % of the respondents replied that modern management methods are not

used in the organization. At the same time, 80% of respondents from among the administrative and managerial staff answered this way.

It is quite expected that the respondents participating in the survey considered that the key factors influencing the stability of the staff at the hotel and reducing personnel risks are the volume and stability of wages (1168 points), the availability of a motivation and incentive system (1069 points), as well as working conditions (933 points).

Personnel security depends on understanding and managing personnel risks. Hotel managers need to implement a personnel management system with a risk assessment and minimization mechanism. The study highlights the importance of removing obstacles and creating risk management recommendations for hotel companies.

REFERENCES

1 **Richard, M. Stejnberg, Frenk, Dzhej. Martene, Majls, I.Ej. Everson, Lyusi, I.** Nottingem. Risk management of organizations is an integrated model. Summary of the conceptual framework [Text] / [Electronic resource]. – URL: https://govfinance.ru/upload/iblock/668/COSO.pdf.

2 Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана, г. Астана, 1 сентября 2022 года. Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество [Текст] // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_2.

3 **Митрофанова, Е. А.** Концепция управления кадровыми рисками в работе с персоналом организации [Текст] // Компетентность – № 3 (104), – 2013 г. – с. 40

4 Управление рисками организации: Интегрированная модель [Текст] – 2004 // [Electronic resource]. – URL: https://www.aoosk.ru/about/vnutrenniy-kontrol-upravlenie-riskami/D%20COSO%20UR.pdf

Отраслевая рамка квалификаций по направлению «Гостиничное хозяйство» [Текст] // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37511125

5 О деятельности мест размещения в Республике Казахстан [Текст] // Бюро национальной статистики РК // [Electronic resource]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-tourism/

6 **Флорида, Р.** Креативный класс. Люди, которые создают будущее [Текст] -М.: МИФ, 2016. – 650 с.

7 **Митрофанова, А. Е., Захаров, Д. К., Ашурбеков, Р. А.** Кадровые риски и их оценка [Текст] − М. : Инфра-М, 2020. – 137 с.

8 **Шипилова, О.** Лояльность персонала – необходимое условие успешности компании [Текст] // Кадры предприятия. 2004. № 4. [Electronic resource]. – URL: http://www.kapr.ru/articles/2004/4/3851.html.

9 **Ari, E.** Human resource risk challenges in the hotel industry. Journal of Hospitality and Tourism Insights [Text]. – 2022. https://doi.org/10.1108/jhti-03-2022-0110

10 **Куяченкова, С. М.** Практическое применение индекса чистой лояльности для оценки персонала [Текст] // Современные научные исследования и инновации. – 2013. – № 2. // [Electronic resource]. – URL: http://web. snauka.ru/issues/2013/02/22515.

REFERENCES

1 **Richard, M. Stejnberg, Frenk, Dzhej. Martene, Majls, I.Ej. Everson, Lyusi, I.** Nottingem. Risk management of organizations is an integrated model. Summary of the conceptual framework [Text] // [Electronic resource]. – URL: https://govfinance.ru/upload/iblock/668/COSO.pdf

2 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan narodu Kazahstana, g. Astana, 1 sentyabrya 2022 goda. Spravedlivoe gosudarstvo. Edinaya naciya. Blagopoluchnoe obshestvo [Message of the President of the Republic of Kazakhstan to the People of Kazakhstan, Astana, September 1, 2022. A just state. A united nation. A prosperous society] [Text] // Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan «Әdilet».[Electronic resource]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_2.

3 **Mitrofanova, E. A.** Koncepciya upravleniya kadrovymi riskami v rabote s personalom organizacii [The concept of personnel risk management in working with the organization's personnel] [Text] // Kompetentnost, № 3 (104), 2013 g. – p. 40

4 Upravlenie riskami organizacii: Integrirovannaya model [Risk management of the organization: Integrated model] [Text] - 2004 // [Electronic resource]. – URL: https://www.aoosk.ru/about/vnutrenniy-kontrol_upravlenieriskami/D%20 COSO%20UR.pdf

5 Otraslevaya ramka kvalifikacij po napravleniyu «Gostinichnoe hozyajstvo» [The industry qualification framework in the field of "Hotel management"] [Text] // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37511125

6 O deyatelnosti mest razmesheniya v Respublike Kazahstan // Byuro nacionalnoj statistiki RK [On the activities of accommodation facilities in the Republic of Kazakhstan] [Text] // [Electronic resource]. – https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-tourism/

7 **Florida, R.** Kreativnyj klass. Lyudi, kotorye sozdayut budushee [Creative class. People who create the future] [Text] -M.: MIF, 2016. – 650 p.

8 Mitrofanova, A.E., Zaharov, D.K., Ashurbekov, R.A. Kadrovye riski i ih ocenka [Personnel risks and their assessment] [Text] − M.: Infra-M, 2020. – 137 p.

9 **Shipilova, O.** Loyalnost personala – neobhodimoe uslovie uspeshnosti kompanii [Staff loyalty is a necessary condition for the success of the company] [Text] // Kadry predpriyatiya. 2004. № 4. URL: http://www.kapr.ru/articles/2004/4/3851.html

10 **Ari, E.** Human resource risk challenges in the hotel industry. Journal of Hospitality and Tourism Insights [Text]. – 2022. https://doi.org/10.1108/jhti-03-2022-0110

11 **Kuyachenkova, S. M.** Prakticheskoe primenenie indeksa chistoj loyalnosti dlya ocenki personala [Practical application of the net loyalty index for personnel evaluation] [Text] // Sovremennye nauchnye issledovaniya i innovacii. – 2013. - № 2. // URL: http://web. snauka.ru/issues/2013/02/22515

Received 22.09.24
Received in revised form 08.10.24
Accepted for publication 11.11.24

*А. А. Легостаева[1], *М. С.Степанов[2], Ж. К. Косе[3], Б. К. Джазықбаева[4]*
[1,2,3,4]Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан, Қарағанды қ.
22.09.24 ж. баспаға түсті.
08.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды

ҚР ҚОНАҚ ҮЙ БИЗНЕСІ САЛАСЫНДАҒЫ КАДРЛЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕРДІ ТАЛДАУ

Қазақстанның қонақ үй бизнесі-қоғамға айтарлықтай әсер ететін экономиканың қарқынды дамып келе жатқан секторларының бірі. Кадрлық тәуекелдер күрделі қатарға жатады және кең жіктеледі. Бұл тәуекелдерді басқару компанияның қызметіне теріс әсер етуі мүмкін барлық ішкі және сыртқы факторларды анықтауды, бағалауды және бақылауды қамтиды. Қонақ үй секторындағы адами ресурстарды басқаруды талдау үшін кадрлық тәуекелдерді ескере отырып, басқарудың әртүрлі деңгейлеріндегі 131 қызметкермен сұхбат жүргізілді. Нәтижелер зерттелген қонақүйлердегі адам ресурстарын стратегиялық басқару төмен деңгейде екенін көрсетті, бұл еңбек жағдайларына, қызметкерлердің мансаптық перспективаларына және стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуге теріс әсер етеді. Жағдайды жақсарту үшін кадрлық тәуекелдерді басқару тетігін қамтитын адам ресурстарын басқару жүйесін енгізу қажет. Зерттеу анықталған проблемаларды жою және кадрлық тәуекелдерді басқару стратегияларын әзірлеу, сондай-ақ қонақ үй кәсіпорындары үшін осындай тәуекелдердің типтік профилін құру қажеттілігін көрсетеді. Қорытындылай келе, зерттеу анықталған кедергілерді жоюдың және кадрлық тәуекелдерді басқарудың әдіснамалық және практикалық нұсқауларын әзірлеу, сондай-ақ қонақ үй компаниялары үшін кадрлық тәуекелдердің типтік профилін құру стратегияларын енгізудің маңыздылығын көрсетеді. Осы мәселелерді шешуге және кадрлық тәуекелдерді басқару жүйесін жетілдіруге бағытталған практикалық ұсыныстар қонақ үй бизнесінде Кадрлық тәуекелдердің алдын алуға және азайтуға көмектеседі.

Кілтті сөздер: тәуекелдерді басқару, кадрлық тәуекел, қонақ үй бизнесі, адами ресурстарды басқару, кадрлық тәуекел профилі.

*А. А.Легостаева[1], *М. С. Степанов[2], Ж. К. Косе[3], Б. К. Джазыкбаева[4]*
[1,2,3,4]Карагандинский университет Казпотребсоюза, Казахстан, г. Караганды
Поступило в редакцию 22.09.24
Поступило с исправлениями 08.10.24
Принято в печать 11.11.24

АНАЛИЗ КАДРОВЫХ РИСКОВ В СФЕРЕ ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА РК

Гостиничный бизнес Казахстана — один из быстро развивающихся секторов экономики, оказывающий значительное влияние на общество. Кадровые риски относятся к числу сложных и имеют широкую классификацию. Управление этими рисками включает определение, оценку и контроль всех внутренних и внешних факторов, способных негативно повлиять на деятельность компании. Для анализа управления человеческими ресурсами в гостиничном секторе с учетом кадровых рисков было проведено интервьюирование 131 сотрудника различных уровней управления. Результаты показали, что стратегическое управление человеческими ресурсами в изученных гостиницах находится на низком уровне, что отрицательно

сказывается на условиях труда, карьерных перспективах сотрудников и достижении стратегических целей. Для улучшения ситуации требуется внедрение системы управления человеческими ресурсами, включающей механизм управления кадровыми рисками. Исследование подчеркивает необходимость устранения выявленных проблем и разработки стратегий по управлению кадровыми рисками, а также создания типового профиля таких рисков для гостиничных предприятий. В заключение в исследовании подчеркивается важность устранения выявленных препятствий и внедрения стратегий для разработки методологических и практических рекомендаций по управлению кадровыми рисками, а также для создания типичного профиля кадровых рисков для гостиничных компаний.

Практические рекомендации, направленные на решение этих проблем и совершенствование системы управления кадровыми рисками, помогут предотвратить и минимизировать кадровые риски в гостиничном бизнесе.

Ключевые слова: управление рисками, кадровый риск, гостиничный бизнес, управление человеческими ресурсами, профиль кадровых рисков.

SRSTI 06.52.17

https://doi.org/10.48081/UGUH3704

Zh. N. Matenova[1], B. B. Dosskaliyeva[2], A. S. Kadyrova[3], G. G. Ahmetova[4]

[1,2]Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
Republic of Kazakhstan, Karaganda,
[3]International Taraz Innovation Institute named after Sherkhan Murtaza,
Republic of Kazakhstan, Taraz,
[4]Toraigyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7457-3811
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3074-0523
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8948-6323
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2904-3819
*e-mail: zhmatenova@mail.ru

HOUSING POLICY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: PROBLEMS AND POSSIBLE SOLUTIONS

In this article, the authors analyzed the main normative legal acts in the field of housing and communal infrastructure. An analysis of existing public housing programs was also carried out, and a number of differences in public housing programs of different years were investigated. The article describes the state of housing legislation of the Republic of Kazakhstan, discusses the provisions of the new Concept of housing and communal infrastructure development for 2023–2029 and its key problems. The authors of the article argue that the housing market is a complex, multifaceted sector with economic, regional, social, cultural, physical, environmental and financial nuances. This is a long-term asset for the population with an often-inelastic supply, when the demand for housing cannot increase the volume of housing construction, as a result of which housing prices rise. A successful public affordable housing policy requires that all these nuances be taken into account on both the supply and demand sides. A public affordable housing policy should include a deep qualitative analysis of the needs and types of housing solutions that would be suitable for different groups of the population in terms of price, location, housing design, size, and so on.

Keywords: housing legislation, state housing program, housing law, mortgage, social policy.

Introduction

The housing issue, which is so acute in the country now, is the prerogative of the Republic of Kazakhstan. In almost each country, there is a problem of providing housing for citizens that do not have the opportunity to purchase an apartment or a house due to their small incomes.

In Kazakhstan, ensuring housing affordability for the general population has become an official priority since June 2004, when the first state housing development program for 2005-2007 was approved by decree of the Head of State. Then such housing affordability and housing construction programs were periodically and sometimes too often updated. In March 2023, the Government approved the «Concept for the development of housing and communal infrastructure for 2023-2029», where one of the issues under consideration was to increase housing affordability for the general population [1]. In November 2023, the Mazhilis of the Republic of Kazakhstan approved in the first reading a draft law on housing policy reform proposed by the government, where the key issue was providing affordable housing to the population.

Despite the fact that, since the middle of the two thousandth years, the authorities have given priority attention to the issue of housing affordability in Kazakhstan, until today the government has never carried out a systematic analysis of the effectiveness of measures that have been taken over all these years to ensure housing affordability for the general population. Moreover, Kazakhstan lacks a coherent state policy to provide affordable housing and there is no normal comparison of current measures with world best practices, analysts say.

Materials and methods

In the process of work, theoretical analysis of legislative and regulatory acts on the research topic, descriptive and statistical method, comparative analysis, dialectical method, empirical method of observation were used.

Results and discussions

As an example, consider the last two documents related to the state policy of affordable housing in Kazakhstan.

In November 2023, the draft law on housing policy reform was approved in the first reading in the Mazhilis of the Republic of Kazakhstan, although this document was originally published in November 2020. According to the analysts at Halyk Finance, although the title of this document speaks about the reform of housing policy, in fact, it is impossible to understand from this draft law what housing policy in Kazakhstan is [2]. Also, the proposed changes and additions to

the legislation can hardly be called a reform, and in most respects the proposed changes do not correspond to the best international experience. Two key reforms can be distinguished from a very large draft law. The first concerns the withdrawal of the bank, and the second refers to the «new model of housing distribution» for those in need.

The first key reform of housing policy, according to the authors of the bill, should be the transformation of the Otbasy Bank into a national development institute, which will carry out centralized accounting, installation and distribution of housing for all categories of needy citizens of Kazakhstan [1]. However, giving the Reserve Bank the authority to register, set up and distribute housing for socially vulnerable segments of the population has nothing to do with the role of development institutions in the economy of any country, since this refers to the functions of social state institutions, the analytical note says.

The Development Plan of the National Management Holding «Baiterek87 provides a good international definition of development institutions [3]. In particular, it states that development institutions are specialized financial organizations that have been established to support the development of the private sector in developing countries. The main goal of development institutions is to overcome the so–called market failures in order to solve problems that cannot be optimally implemented by market mechanisms, to ensure sustainable economic growth and economic diversification [3].

Also, in the concept to the draft law, it was written that, taking into account the exceptional role of Otbasy Bank in the development of public housing policy, the bank will be legally assigned a special legal regime involving the implementation of its operations without a license from an authorized body (without a banking license). According to analysts at Halyk Finance, this is also a completely unacceptable decision [2]. «... According to the best international experience, financial development institutions should be regulated in the same way as private financial organizations in full. The creation of regulatory and supervisory arbitration in a situation where the Otbasy Bank actually remains a bank and carries out all banking operations can lead to unfair competition in the banking services market, which directly contradicts the essence of development institutions.

In addition to giving the Otbasy Bank the authority to register, set up and distribute housing for socially vulnerable segments of the population, the bill proposes to radically change the principles of housing distribution, as well as changing the methods of state assistance in providing housing to those who are registered in need according to the requirements of the law On Housing Relations» [4].

The concept for the draft law, which was published in November 2020, states that the annual increase in the number of citizens on waiting lists in need of housing in accordance with the requirements of the Law «On Housing Relations» significantly exceeds the pace of construction of social housing. It also notes that at the current rate of housing construction, it will take more than 18 years to provide housing for all citizens who are on waiting lists, and this is without taking into account the annual increase in new citizens (mainly young people) in need of housing [1]. And although the document does not say this directly, it seems that this was the impetus for changing the criteria for those in need of housing and for changing government measures to provide housing for those in need. At the end of 2023, the number of waiting lists for housing (people who require state assistance in providing housing) was 646 thousand people, and about 40 % of the waiting lists were civil servants and employees of budgetary organizations.

The concept to the draft law emphasizes that, according to paragraph 2 of Article 25 of the Constitution: «conditions are being created in the Republic of Kazakhstan to provide citizens with housing. The categories of citizens in need of housing specified in the law are provided for an affordable fee from public housing funds in accordance with the norms established by law.» That is, according to the Constitution, the state must build public housing (so-called social housing), and then it must distribute it among those in need (for rent or ownership) for an affordable fee [5].

According to analysts, this article of the Constitution severely restricts state support measures for housing affordability for young families, socially vulnerable people and people with low incomes. In general, we can say that the construction of public housing funds contradicts the best world practice, analysts say.

Judging by the explanations of the authors of the concept to the bill, the state does not have time to replenish public housing funds, and because of this, the queue of those in need of housing is not decreasing, but growing [1]. Therefore, the government proposes in the Law «On Housing Relations» to tighten the criteria for the concept of «in need of housing» in order to reduce the queue of those in need. The bill also drastically reduced the possibilities for transferring public housing to private ownership to that in need [4].

Now, the Government support measures aimed at improving housing conditions for those in need in accordance with the law will be limited only to the following measures:

1 provision of rental housing without the right of redemption from the housing stock of local executive bodies;

2 subsidizing part of the rent for housing rented in a private housing fund;

3 provision of preferential mortgage housing loans through the housing construction savings system;

4 provision of housing certificates.

It should be noted that in article 67 of the Law «On Housing Relations», priority categories were removed, for example, such as mothers with many children, the World War II participants and citizens whose housing was recognized as emergency, but they left and even strengthened the priority for civil servants, employees of budgetary organizations, military personnel, cosmonauts, employees of special state bodies and for persons holding state elected positions [4]. According to the changes in the law, they will be provided with office housing from the housing stock of state institutions and state-owned enterprises, which in some cases may become private property for residents.

As mentioned above, in March 2023, the Government approved the «Concept for the Development of housing and communal infrastructure for 2023-2029» (hereinafter referred to as the concept), where one of the issues under consideration was «increasing housing affordability for the general population.» This concept replaced the state program of housing and communal development «Nurly Zher», which existed since December 2016.

The latest version of the Nurly Zher state program for 2020–2025 was approved in December 2019, and the key indicators of this program related to housing affordability are given below [6]:

1 By 2025, the annual volume of housing commissioning from all sources of financing will increase to 20.7 million m2 per year.

2 By 2025, the housing supply will reach 26 m2 per resident.

3 By 2025, the housing affordability ratio will be 9.5 years.

In general, we can say that the Nurly Zher state program was very well focused on providing affordable housing for the general population and it fully described the unified housing policy of the state. In particular, the overall goal of the program was to «increase the accessibility and comfort of housing and the development of housing infrastructure», and it included the following tasks [6]:

Task 1 Implementation of the unified housing policy.

Task 2 Rational provision of high-quality drinking water and sanitation services to the population.

Task 3 Modernization and development of the housing and communal sector.

Task 4 Major repairs and renovation of the housing stock.

Task 5 Improvement of architectural, urban planning and construction activities.

Unlike the Nurly Zher state program, the new «Concept for the development of housing and communal infrastructure for 2023-2029» has ceased to focus on

a unified housing policy or on ensuring housing affordability, which is already evident from the title of the document. And although the document talks about the balanced development of housing construction and ensuring housing affordability for the general population, however, the priority of this task was reduced in favor of «improving the quality of housing and communal services through the development of the communal sector.» Also, another key problem of the current concept is the standard disease of all state program documents – this is the lack of an analysis of the execution and analysis of the correctness of the approaches of previous state programs in Kazakhstan. For example, the new concept does not at all analyze how the plans were implemented and what problems arose during the implementation of the Nurly Zher state program. At the same time, plans for an annual increase in the commissioning of new housing have been drastically reduced.

Since the concept now does not plan to increase the annual commissioning of new housing at the same rapid pace, the government decided to stop planning such a key indicator as «Housing provision in m2 per 1 person». In 2022, housing provision in Kazakhstan amounted to 23.6 square meters. m per 1 person, while the UN social standard for developing countries is 30 m^2 per person. For example, the level of housing provision in developed countries such as the USA and Germany is 70 m^2 and 50 m^2 per person, respectively [7].

In addition, the concept does not provide explanations and target indicators on how and in what period the queue of citizens registered in need of housing will decrease in accordance with the requirements of the Law «On Housing Relations» [4]. As discussed earlier, at the end of 2023, the number of waiting lists for housing (people who need state assistance in providing housing) was 646 thousand people. Based on the current pace of construction of new social housing, it will take almost 20 years to provide housing for all citizens who are on waiting lists, and this is without taking into account the annual increase in new citizens in need of housing.

It is worth noting that in comparison with the concept, despite the shortcomings and inconsistency with the best international experience, the Nurly Zher state program described in great detail the implementation of a unified housing policy in Kazakhstan. In the old state program, in accordance with the best international practice, the unified housing policy was clearly focused on creating a balanced housing market both on the supply side (construction) of housing and on the demand side for housing from the population [6]. Unfortunately, the «Concept of Housing and Communal Infrastructure development for 2023–2029» no longer considers these two sides of housing affordability and the measures proposed in it are described very vaguely and generically.

The housing market is a complex, multifaceted sector with economic, regional, social, cultural, physical, environmental and financial nuances. This is a

long-term asset for the population with an often inelastic supply, when the demand for housing cannot increase the volume of housing construction, as a result of which housing prices rise. A successful public affordable housing policy requires that all these nuances be taken into account on both the supply and demand sides [8].

Obviously, there is a clear need to strike the right balance between helping low-income and vulnerable populations and improving the housing market for the middle class. Moreover, government measures to ensure housing affordability must necessarily consider both the demand side for housing and the supply side (construction) of housing [6]. The well-functioning public housing policy includes two essential components:

1) a targeted system of government subsidies and other government assistance for low-income and socially vulnerable populations;

2) government measures to optimize the housing market on the supply and demand side in order to make housing affordable for the middle class without significant costs on the part of the state budget.

If you look at all the past government programs related to housing affordability in Kazakhstan, we can say that almost all such state programs were focused on the low-income population and ignored the problems of housing affordability for the middle class, which in developed countries is the largest social group of the population, which is the driver of economic prosperity.

All the past government programs related to housing affordability in Kazakhstan have not conducted a thorough qualitative analysis of the needs and types of government measures that would be appropriate for different groups of the population in terms of price, location, housing design and size. It was only in the Nurly Zher state program for 2020-2025 that the so-called «housing affordability ladder» appeared for the low-income population, in which various state measures to provide housing were proposed for each category of citizens, depending on income level [9].

In general, international studies have a negative attitude towards public housing construction. The economic and social efficiency of budget investments in public social housing is considered to be the lowest in comparison with other government measures to ensure housing affordability. Also, this approach directly hinders the development of market relations in the housing sector. International studies have noted that very often the construction of public housing is prone to corruption, is more expensive than private housing, is of lower quality, such housing is poorly located, and compact social housing sites often become disadvantaged areas [10].

An analysis of the situation in different countries shows that the construction of public housing is a relatively unpopular measure, mainly due to a lack of budget

funds. In general, according to analysts, it can be noted that instead of building public social housing, international experience offers various more effective government measures for low-income people who cannot afford a bank mortgage. For example, it is proposed to subsidize rental housing in the private sector or various government assistance to private developers for the construction of cheap rental housing, and so on [10].

It is obvious that mortgage loans are not suitable for people with low incomes as a government measure to provide housing. People with low incomes do not have the opportunity to pay off a mortgage from their income even at very low market rates, and they have a very high risk of termination of mortgage payments. All over the world, mortgage loans (as a financial market tool) are aimed at the category of people with medium and high incomes. Therefore, when the government intervenes in the mortgage market to improve the availability of mortgage loans, the main task of government measures should be the availability of mortgages for the middle class, and not for the low-income population.

Ensuring the availability of mortgages is a multifaceted task. From a macroeconomic point of view, the state must first do everything possible for adequate and stable growth of real incomes of the population so that they reach the level of developed countries in the shortest possible time [10]. Systematic work is needed to reduce inflation, which will reduce interest rates on mortgage loans and increase real incomes of the population. The government should also actively fight poverty and unemployment. In addition, it should reduce the level of the shadow economy, where the population receives unofficial income that cannot be shown to the bank to obtain a mortgage.

Until today, one of the main instruments of the state policy of affordable housing in Kazakhstan has been preferential mortgage loans at rates several times lower than market ones [9]. However, from the point of view of mortgage development in the financial system of Kazakhstan, preferential mortgages from the state do not contribute to, but hinder the development of market relations and competition in the mortgage market.

Today, banks have an excess of money that they can and want to use to provide mortgages. However, banks borrow money on the market at market rates and, accordingly, they cannot issue loans at a cost below interest rates on their obligations. When the state begins to issue mortgages at below-market rates, it acts as a direct competitor for banks and prevents them from developing the mortgage market on market conditions [10].

Government financing at low interest rates is limited in volume. Therefore, the government is drafting a state program in such a way as to primarily help people with very low incomes with cheap mortgages. At the same time, the mortgage

market for people with average incomes is not developing, because if there is a cheap government mortgage on the market, no one wants to take out a more expensive market mortgage.

In the current affordable housing policy in Kazakhstan, one of the main approaches of state assistance to developers of inexpensive housing is the provision of loans at very low interest rates. The main benefit from such subsidies is provided by developers, and not by buyers or tenants of housing, who are the main target group of state programs. In addition, the distribution of public money at low interest rates for developers creates a favorable environment for corruption and leads to an increase in inflation in the whole country.

There are different methods of government assistance for developers who do not violate the market-oriented approach. One of the most recommended methods is the provision of land and/or infrastructure for the construction of low–cost housing at the expense of the state. From this point of view, research highlights the importance of long-term urban planning in order to stimulate the construction of mass housing. By giving land and infrastructure free or at a low price, the state can set certain conditions, especially in terms of housing for low-income people.

Conclusions

The «Concept for the development of housing and communal infrastructure for 2023–2029», approved by the government in March 2023, remained the only government document that somehow describes the state policy on housing affordability in Kazakhstan. This document has stopped focusing on a unified housing policy or on ensuring housing affordability. Moreover, although the document indicates a balanced development of housing construction and ensuring housing affordability for the general population, however, for some reason the priority of this task was shifted to second place after «improving the quality of housing and communal services through the development of the communal sector,» analysts emphasize.

Another key problem of this concept is the standard disease of all state program documents – the lack of analysis of the implementation of past plans and analysis of the correctness of approaches of previous state programs in Kazakhstan. The document also carried out a very weak and subjective analysis of international experience in public housing affordability [1].

In this regard, Kazakhstan needs a separate document on a full-fledged state policy of affordable housing, which should contain an objective analysis of past government measures and government programs, as well as an objective analysis of the best international experience. The document should have a clear understanding and differentiation of the role of the state and the private sector in ensuring housing affordability. A public affordable housing policy should include a

deep qualitative analysis of the needs and types of housing solutions that would be suitable for different groups of the population in terms of price, location, housing design, size, and so on. It is necessary that this extremely important state policy be discussed and agreed upon in Parliament and the government, since all changes in legislation on affordable housing should be made on the basis of an approved state policy in this area.

REFERENCES

1 «Концепция развития жилищно-коммунальной инфраструктуры на 2023–2029 годы», Постановление Правительства Республики Казахстан от 23 сентября 2022 года № 736.

2 Аналитический центр Halyk Finance, [Electronic resource]. – https://halykfinance.kz/analiticheskiy-centr/?lang=ru

3 План развития акционерного общества «Национальный управляющий холдинг «Байтерек» на 2024–2033 годы, Постановление Правительства Республики Казахстан от «25» декабря 2023 года № 1180.

4 «О жилищных отношениях» – Закон Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года № 94-I (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.07.2024 г.).

5 Конституция Республики Казахстан, от 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.).

6 **Нурмухаметов, Н.Н., Булхаирова, Ж.С., Белоусова, Э.В., Косымбаева, Э.В.** (2022). Развитие жилищной политики Казахстана: современное состояние и проблемы развития. Научный журнал «Вестник НАН РК», (3), 339–359. [Элетронный ресурс]. – https://doi.org/10.32014/2022.2518-1467.322.

7 Национальные обзоры жилищного хозяйства : Республика Казахстан, Европейская экономическая комиссия Организации Объединенных Наций, Женева, 2018 г.

8 **Алтаева, А.** (2020). Жилищная политика Республики Казахстан: принимаемые меры и сохраняющиеся проблемы с доступностью жилья. Государственное управление и государственная служба, (1 (72), 4-11. [Элетронный ресурс]. –https://doi.org/10.52123/1994-2370-2020-72-1-4-10.

9 Об утверждении Государственной программы жилищно-коммунального развития «Нұрлы жер» на 2020–2025 годы, Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2019 года № 1054.

10 **Матенова, Ж. Н., Кадырова, А. С., Кушебина, Г. М., Алимкулова, Ш.И.** Анализ эффективности государственной жилищной программы

в Республике Казахстан. Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли, (1 (50), 240–250. DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50).31

11 **Lu Liu,** Mortgage loan and housing market, International Review of Economics & Finance, Volume 83, January 2023, Pages 736-749. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.1016/j.iref.2022.10.012

REFERENCES

1 «Koncepciya razvitiya zhilishchno-kommunal'noj infrastruktury na 2023–2029 gody» [The concept of housing and communal infrastructure development for 2023-2029], Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 23 sentyabrya 2022 goda № 736.

2 Analiticheskij centr Halyk Finance [Halyk Finance Analytical Center], [Electronic resource]. – https://halykfinance.kz/analiticheskiy-centr/?lang=ru

3 Plan razvitiya akcionernogo obshchestva «Nacional'nyj upravlyayushchij holding «Bajterek» na 2024–2033 gody [The development plan of the joint–stock company «National Managing Holding «Baiterek» for 2024-2033], Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot «25» dekabrya 2023 goda № 1180.

4 «O zhilishchnyh otnosheniyah» [On Housing relations], – Zakon Respubliki Kazahstan ot 16 aprelya 1997 goda № 94-I, (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 22.07.2024 g.).

5 Konstituciya Respubliki Kazahstan, ot 30 avgusta 1995 goda [The Constitution of the Republic of Kazakhstan, dated August 30, 1995], (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 19.09.2022 g.).

6 **Nurmuhametov, N. N., Bulhairova, Zh. S., Belousova, E. V., Kosymbaeva, S.h.** (2022). Razvitie zhilishchnoj politiki Kazahstana: sovremennoe sostoyanie i problemy razvitiya [The development of housing policy in Kazakhstan: the current state and problems of development], Nauchnyj zhurnal «Vestnik NAN RK», (3), 339–359. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.32014/2022.2518-1467.322.

7 Nacional'nye obzory zhilishchnogo hozyajstva [National housing surveys], Respublika Kazahstan, Evropejskaya ekonomicheskaya komissiya Organizacii Ob"edinennyh Nacij, Zheneva, 2018 g.

8 **Altaeva, A.,** (2020). ZHilishchnaya politika Respubliki Kazahstan: prinimaemye mery i sohranyayushchiesya problemy s dostupnost'yu zhil'ya. Gosudarstvennoe upravlenie i gosudarstvennaya sluzhba, (1 (72), 4-11 [Housing policy of the Republic of Kazakhstan: measures taken and ongoing problems with

housing affordability. Public Administration and Public Service. (1 (72). 4–11.], https://doi.org/10.52123/1994-2370-2020-72-1-4-10.

9 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy zhilishchno-kommunal'nogo razvitiya «Nyrly zher» na 2020–2025 gody [On the approval of the State program of housing and communal development «Nurly Zher» for 2020 - 2025], Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 31 dekabrya 2019 goda № 1054.

10 **Matenova Zh. N., Kadyrova A. S., Kushebina G. M., Alimkulova Sh. I.** Analiz effektivnosti gosudarstvennoj zhilishchnoj programmy v Respublike Kazahstan [Analysis of the effectiveness of the state housing program in the Republic of Kazakhstan] // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj (1 (50), 240-250. https://doi.org/10.52260/2304-7216.2023.1(50).31

11 **Lu Liu,** Mortgage loan and housing market, International Review of Economics & Finance, Volume 83, January 2023, Pages 736-749. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.1016/j.iref.2022.10.012

Received 17.09.24
Received in revised form 09.10.24
Accepted for publication 11.11.24

**Ж. Н Матенова[1], Б. Б. Доскалиева[2], А. С. Кадырова[3], Г. Г. Ахметова[4]*
[1,2]Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.,
[3]Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық
Тараз Инновациялық институты,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.,
[4]Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
17.09.24 ж. баспаға түсті.
09.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТҰРҒЫН ҮЙ САЯСАТЫ: МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ МҮМКІН БОЛАТЫН ШЕШІМДЕР

Бұл мақалада авторлар тұрғын үй-коммуналдық инфрақұрылым саласындағы негізгі нормативтік-құқықтық актілерді талдады. Сондай-ақ, қолданыстағы мемлекеттік тұрғын үй бағдарламаларына талдау жасалды және әртүрлі жылдардағы мемлекеттік тұрғын үй бағдарламаларындағы бірқатар айырмашылықтар зерттелді. Мақалада Қазақстан Республикасының Тұрғын үй заңнамасының жай-күйі сипатталған, тұрғын үй-коммуналдық инфрақұрылымды дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған жаңа тұжырымдамасының ережелері және оның негізгі проблемалары қаралады. Мақала авторлары тұрғын үй нарығы экономикалық, Аймақтық, әлеуметтік, мәдени, физикалық, экологиялық және қаржылық нюанстары бар күрделі, көп қырлы сектор деп санайды. Бұл тұрғын үйге деген сұраныс тұрғын үй құрылысының көлемін ұлғайта алмаған кезде, тұрғын үй бағасының өсуіне әкеліп соқтыратын, көбінесе серпімді емес ұсынысы бар халық үшін ұзақ мерзімді актив. Қолжетімді тұрғын үй саласындағы табысты мемлекеттік саясат осы нюанстардың барлығын екі жақтан да ескеруді талап етеді.

Кілтті сөздер: тұрғын үй заңнамасы, мемлекеттік тұрғын үй бағдарламасы, тұрғын үй құқығы, ипотека, әлеуметтік саясат.

**Ж. Н. Матенова[1], Б. Б. Доскалиева[2], А. С. Кадырова[3], Г. Г. Ахметова[4]*
[1,2]Карагандинский университет Казпотребсоюза,
Республика Казахстан г. Караганда,
3Международный Таразский Инновационный Институт
имени Шерхана Муртазы, Республика Казахстан г. Тараз
[4]Торайгыров университет, Республика Казахстан г. Павлодар
Поступило в редакцию 17.09.24
Поступило с исправлениями 09.10.24
Принято в печать 11.11.24

ЖИЛИЩНАЯ ПОЛИТИКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНЫЕ РЕШЕНИЯ

В данной статье авторы проанализировали основные нормативно-правовые акты в области жилищно-коммунальной инфраструктуры. Также был проведен анализ существующих государственных жилищных программ и исследован ряд различий в государственных жилищных программах разных лет. В статье описывается состояние жилищного законодательства Республики Казахстан, рассматриваются положения новой Концепции развития жилищно-коммунальной инфраструктуры на 2023-2029 годы и ее

ключевые проблемы. Авторы статьи утверждают, что рынок жилья - это сложный, многогранный сектор с экономическими, региональными, социальными, культурными, физическими, экологическими и финансовыми нюансами. Это долгосрочный актив для населения с зачастую неэластичным предложением, когда спрос на жилье не может увеличить объемы жилищного строительства, в результате чего цены на жилье растут. Успешная государственная политика в области доступного жилья требует учета всех этих нюансов с обеих сторон.

Ключевые слова: жилищное законодательство, государственная жилищная программа, жилищное право, ипотека, социальная политика.

ҒТАМР 06.56.21

https://doi.org/10.48081/AKAO9321

М. А. Муканова[1], А. А. Мухамеджанова[2], А. Х. Галиева[3], А. Н. Байгелова[4], С. С. Масакова[5]

[1,2,3]«Esil University» Мекемесі, Қазақстан Республикасы, Астана қ.
[4]Алматы технологиялық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[5]Алматы менеджмент университеті Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3347-1744
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8891-3522
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8934-5667
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8226-789X
[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7059-7920
*e-mail: mukanova456@gmail.com

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК КӘСІПКЕРЛІГІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ: ТАЛДАУ ЖӘНЕ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Бұл мақалада Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің құрылымы, оның аймақтық ерекшеліктеріне және қызмет түрлері бойынша бөлінуіне талдау жасалған. Әлеуметтік кәсіпкерлік, әсіресе жаһандық өзгерістер мен әлеуметтік теңсіздіктің өсуі жағдайында, қоғамның әлеуметтік, экономикалық және экологиялық мәселелерді шешудің маңызды құралы ретінде қарастырылады. Авторлар Қазақстан Республикасының әлеуметтік кәсіпкерлік реестрінен алынған мәліметтерге талдау жүргізіп, осының нәтижесінде кәсіпорындардың төрт негізгі санаты анықталып, олардың әрқайсысының міндеттері мен бағыттары көрсетілді. Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлердің отбасы, балалық шақ, білім беру және қоршаған ортаны қорғауға байланысты әлеуметтік бастамаларға жоғарғы қызығушылықты көрсетеді. Сондай-ақ, мақалада әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытудағы аймақтық айырмашылықтар қарастырылып, мұндағы әлеуметтік кәсіпорындардың көпшілігі ірі қалаларда шоғырланғаны, ал ауылдық аймақтардың мұндай кәсіпорындармен аз қамтылғаны анықталды. Еліміздің шалғай аймақтардағы әлеуметтік кәсіпорындардың

қаржылық қолдаудың аздығы, сондай-ақ, инфрақұрылымның төмен деңгейі, ресурстардың шектеулігі және тағы басқа кедергілері ерекше атап өтілген. Сонымен қатар, тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу, өңірлік теңсіздікті жою және мемлекет халқының әл ауқатын жақсарту үшін әлеуметтік осал топтармен жұмыс істейтін кәсіпорындарға мемлекеттік қолдау шараларын одан әрі дамыту қажеттілігі көрсетіледі.

Кілтті сөздер: әлеуметтік кәсіпкерлік, әлеуметтік кәсіпкерлік реестрі, әлеуметтік кәсіпорындар, әлеуметтік кәсіпкерлік құрылымы, әлеуметтік кәсіпкерлік санаттары.

Кіріспе

Әлеуметтік кәсіпкерлік қазіргі қоғамның тұрақты дамуының маңызды факторы болып табылады, өйткені ол елдегі бар әлеуметтік, экологиялық және экономикалық мәселелерді шешуге бағытталған. Жаһандық өзгерістер мен әлеуметтік теңсіздіктің өсуі, жаңа жаһанды қауіп-қатерлердің пайда болуы жағдайында әлеуметтік кәсіпкерліктің маңызы артып келеді. Әлеуметтік кәсіпорындар дәстүрлі бизнес пен әлеуметтік жауапкершілік элементтерін біріктіре отырып, бірегей функцияны орындайды және мемлекеттік және нарықтық тетіктер қоғамның кешенді мәселелерін шешу үшін әрдайым тиімді бола бермейтін салаларда жұмыс істейді [1]. Алайда, Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің құрылымы мен даму динамикасы жеткілікті зерттелмеген күйінде қалып отыр. Қолданыстағы зерттеулер әлеуметтік кәсіпорындар қызметінің жекелеген аспектілеріне, мысалы олардың қаржылық тұрақтылығына немесе әлеуметтік үрдістерге әсеріне бағытталған, бірақ осы саланың құрылымын, әсіресе аймақтар бойынша талдау әлі жүргізілген жоқ.

Әлеуметтік кәсіпкерлік 1980 жылдары Грегори Диз, Дж. Дарендорф пен Ashoka ұйымының негізін салушы Билл Дрейтон еңбектерінің арқасында феномен ретінде дами бастады. Ғылыми әдебиеттерде әлеуметтік кәсіпкерлік дәстүрлі кәсіпкерлік әдістерді қолдана отырып, әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталған қызмет ретінде анықталады, мұндағы басты мақсат пайда табу емес, әлеуметтік құндылық құру болып табылады [2]. Әлеуметтік кәсіпкерліктің маңызды аспектісі оның жан-жақтылығы болып табылады: ол әртүрлі формада – қайырымдылық ұйымдарынан бастап, коммерциялық кәсіпорындар мен әлеуметтік бастамалардың элементтерін біріктіретін гибридті модельдерге дейін кездесуі мүмкін [3].

Материалдар мен әдістері

Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлікті зерттеу салыстырмалы түрде жақында басталды. Бұл саладағы негізгі зерттеулер отандық ғалымдардың еңбектерімен ұсынылған. Атап айтқанда, Окутаева С. Т. зерттеулері посткеңестік кеңістіктегі әлеуметтік кәсіпкерліктің қалыптасу ерекшеліктерін және оның дамуы үшін қолайлы институционалдық орта құру қажеттілігін атап көрсетеді [4]. Соңғы жылдары әлеуметтік кәсіпкерлікті түсінуге оның БҰҰ белгілеген тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізудегі рөлі туралы зерттеулер айтарлықтай үлес қосты. Притворова Т. П., Гелашвили Н. Н., Спанов Б. К. зерттеулері әлеуметтік кәсіпкерлерді қолдайтын «Жарқыра» бағдарламасы сияқты мемлекеттік бастамалардың маңыздылығына назар аударады, алайда мемлекеттік және жеке секторлар арасындағы координациясының жеткіліксіз еместігін атап өтеді [5].

Шетелдік әдебиеттерде әлеуметтік кәсіпкерлікке ерекше назар аударылғанына қарамастан, Қазақстанда әлеуметтік кәсіпорындардың құрылымы мен географиялық орналасуын талдауға арналған эмпирикалық зерттеулердің тапшылығы әлі де байқалады. Абдильдинова Н.Е. зерттеулері сияқты жұмыстар әлеуметтік кәсіпорындардың даму деңгейіндегі, әсіресе қалалық және ауылдық аймақтар арасындағы айтарлықтай аймақтық айырмашылықтарды көрсетеді, бұл осы теңсіздікті теңестіру үшін қосымша зерттеулер мен стратегияларды құру қажет етеді [6].

Осылайша, Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің құрылымын талдау – осы қызметтің ерекшеліктерін түсінуге, қолданыстағы мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін бағалауға және осы секторды одан әрі дамыту үшін ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік беретін зерттеудің өзекті бағыты болып табылады.

Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының әлеуметтік кәсіпкерлік реестріне жан-жақты талдау жасалды. Осы ретте ақпаратты талдау барысында топтастыру, салыстыру әдістері қолданылып, отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне зерттеу жүргізілді. Синтез, дедукция сынды зерттеу әдістері қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстан Республикасының әлеуметтік кәсіпкерлік реестрінен алынған деректерін талдау барысында, ол ұйымдар туралы ақпаратты қамтитыны, соның ішінде: ұйым атауы, бизнес сәйкестендіру нөмірі (БСН), мекенжайы, қызмет сипаттамасы және санаты туралы ақпаратты қамтитынын көрсетті [7]. Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік кәсіпкерліктің құрылымын талдау үшін авторлар кәсіпорындарды санат, қызмет түрлері және аймақтар бойынша бөліп қарастырды.

Реестрде әлеуметтік кәсіпкерліктің төрт санаты ұсынылған, олардың әрқайсысы белгілі бір қызмет бағытымен және жұмыс істеу жағдайымен сипатталады. Талдау нәтижесінде:

Бірінші санат: жұмыспен қамту құрылымдағы пайыздық көрсеткіштерге және еңбекақы шығындарына баса назар аудара отырып, әлеуметтік осал азаматтарды жұмыспен қамтуға ықпал ететін кәсіпорындар.

Екінші санат: белгілі бір экономикалық көрсеткіштерді сақтай отырып, әлеуметтік осал санаттағы азаматтар өндірген тауарлар мен қызметтерді сататын кәсіпорындар.

Үшінші санат: мүгедектігі бар және басқа да әлеуметтік осал топтарға көмек көрсету үшін тауарлар мен қызметтерді ұсынатын кәсіпорындар.

Төртінші санат: белгілі бір экономикалық жағдайларды сақтай отырып, отбасыларды, балалық шақты, білім беруді, қоршаған ортаны қорғауды және басқа да әлеуметтік бастамаларды қолдаумен айналысатын кәсіпорындар [8].

Осы санаттардың әрқайсысында Қазақстанда қанша әлеуметтік кәсіпорындардың жұмыс істейтіні бірінші кестеде көрсетілген.

Кесте 1 – Санаттар бойынша әлеуметтік кәсіпорындардың саны

Санат	Кәсіпорындар саны
Санат 4	328
Санат 3	148
Санат 1	142
Санат 2	16
Ескерту: автормен [7] дереккөз негізінде құрастырылды.	

Талдау барысында, 2024 жылдың қазан айында Қазақстан Республикасының әлеуметтік кәсіпкерлік реестріне барлығы 634 ұйым тіркелді. Оның ішінде ең үлкен санат - төртінші санатқа 328 кәсіпорын кіреді. Бұл экологияға, білімге және отбасыларды қолдауға байланысты әлеуметтік бастамаларға жоғары қызығушылықты көрсетуі мүмкін. Екінші санат (16 кәсіпорын) ең аз ұсынылған. Бұл қатаң экономикалық талаптарға немесе әлеуметтік осал азаматтардың тауарлар мен қызметтерді өндірудегі қиындықтарына байланысты болуы мүмкін.

Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлік құрылымын талдау кәсіпорындардың көпшілігі неғұрлым кең сипаттағы әлеуметтік бастамаларды қолдау саласында шоғырланғанын көрсетеді (санат 4). Алайда, екінші санаттағы аз өкілдік халықтың осал топтарымен тікелей жұмыс істейтін бизнес үшін қосымша ынталандыру немесе мемлекеттік қолдау қажеттілігі туралы айтуы мүмкін.

Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің құрылымы мен әлеуетін терең түсіну үшін Қазақстан аймақтары бойынша әлеуметтік кәсіпорындардың бөлінуіне талдау жасалды (Сурет 1).

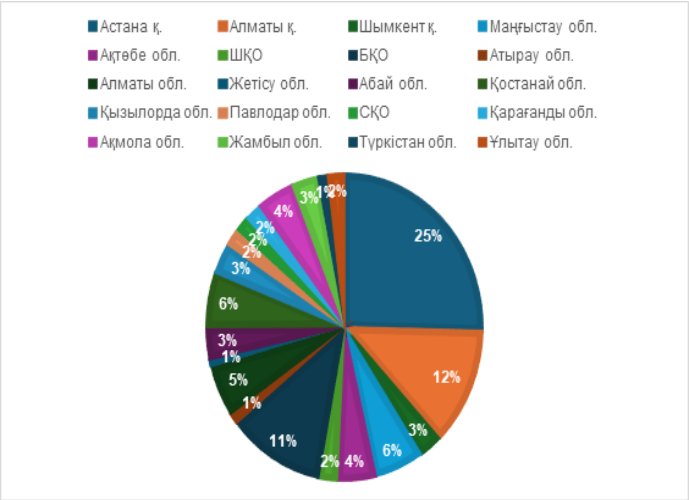

Сурет 1 – ҚР аймақтары бойынша әлеуметтік кәсіпорындардың үлесі

Ескерту: автормен [7] дереккөз негізінде құрастырылған.

Жоғарыда келтірілген суретте көрсетілгендей, әлеуметтік кәсіпорындарды Қазақстан аймақтары бойынша бөлу біркелкі емес.

Әлеуметтік кәсіпорындардың едәуір саны Қазақстанның ірі қалаларында: Астана, Алматы және Шымкент қалаларында шоғырланған. Бұл дамыған инфрақұрылымға, халық санының көп болуына және соның салдарынан әлеуметтік қызметтерге деген сұраныстың артуына байланысты болуы мүмкін.

Аймақтар арасында әлеуметтік кәсіпорындар санында айтарлықтай айырмашылықтар бар. Кейбір облыстарда, мысалы Батыс Қазақстан облысы, Ақтөбе облысы, осындай кәсіпорындардың саны салыстырмалы түрде жоғары, ал басқаларында (Жетісу облысы, Абай облысы, Ұлытау облысы) олардың саны едәуір аз (Кесте 2).

Кесте 2 – ҚР аймақтары бойына әлеуметтік кәсіпорындардың саны

№	ҚР аймақтары	Әлеуметтік кәсіпорындар саны

	Астана қ.	161
	Алматы қ.	79
	Шымкент қ.	17
	Маңғыстау обл.	37
Ақтөбе обл.		28
	Шығыс Қазақстан обл.	14
	Батыс Қазақстан обл.	71
	Атырау обл.	8
	Алматы обл.	34
	Жетісу обл.	5
	Абай обл.	21
	Қостанай обл.	37
	Қызылорда обл.	21
	Павлодар обл.	11
	Солтүстік Қазақстан обл	11
	Қарағанды обл.	12
	Ақмола обл.	28
	Жамбыл обл.	20
	Түркістан обл.	7
	Ұлытау обл.	12
Ескерту: автормен [7] дереккөз негізінде құрастырылған.		

Кестеде көрсетілгендей, Республикалық маңызы жоғары қалаларда әлеуметтік кәсіпорындар көп шоғырланған. Алайда, Түркістан облысы, Жетісу облысы, Атырау облыстарында ең аз саны шоғырланған. Әлеуметтік кәсіпорындардың біркелкі емес шоғырлануының себебі преференциялардың жұмыс істемеуі, ақпараттың тапшылығы мен бюрократияның жоғары болуымен байланысты.

Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік кәсіпкерлік әлеуметтік мәселелерді шешуге және халықтың әлеуметтік жағдайы төмен топтарын қолдауға бағытталған қызмет салаларының кең ауқымын қамтиды [9]. Талдаудың маңызды аспектісі кәсіпорындарды салалар бойынша бөлу

болып табылады, бұл кәсіпкерлердің қай бағыттарға назар аударатынын және қосымша қолдау қажет болуы мүмкін екенін түсінуге мүмкіндік береді. Сандық талдау нәтижелері бойынша реестрде 280 бірегей қызмет саласы бар. Олардың ең көп тарағандары 3-кестеде келтірілген.

Кесте 3 – Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік кәсіпкерлердің қызмет ету салалары

№	Қызмет ету салалары	Кәсіпорындар саны
	Білім беру	141
	Өндіріс	68
	Сауда	49
	Денсаулық сақтау	43
	Коррекциялық орталықтар	4
	Нарық конъюнктурасын зерттеу және қоғамдық пікірді зерттеу	2
	Фитнес клуб	2
	Спорттық клуб	5
	Тамақтану, кафе	1
	Шаштараздар мен сұлулық салондарының қызметтерін ұсыну	6
	Қауіпті емес қалдықтарды жинау	2
	Қалдықтарды кәдеге жарату және қайта өңдеу	1
Ескерту: автормен [5] дереккөз негізінде құрастырылған.		

Кестеде әртүрлі қызмет салаларындағы кәсіпорындардың саны туралы ақпарат берілген. Ең көп ұсынылған білім беру, өндіріс және сауда салалары. Коррекциялық орталықтар, зерттеу ұйымдары, фитнес және спорт клубтары, сондай-ақ, қызмет көрсету кәсіпорындары сирек кездеседі.

Негізгі секторлардың үстемдігі: білім беру, өндіріс және сауда Қазақстандағы экономикалық белсенділіктің негізгі салалары болып табылады. Бұл дамыған инфрақұрылымды және халықтың базалық қажеттіліктерін қанағаттандыруды көрсетеді.

Қызмет көрсету саласындағы кәсіпорындардың саны (фитнес, спорт, сұлулық салоны, тамақтану) салыстырмалы түрде аз болып келеді. Бұл осы сегменттердегі бәсекелестіктің төмендігін немесе тұтастай алғанда қызмет көрсету саласының дамымағандығын көрсетеді. Мамандандырылған кәсіпорындардың болуы (коррекциялық орталықтар, зерттеу ұйымдары, қалдықтарды жинау және кәдеге жарату) нарықта мамандандырылған секторлардың болуын көрсетеді. Қызмет ету салаларында әлеуметтік кәсіпорындардың саны біркелкі емес. Бұл нарық көлемі, инвестициялық тартымдылық, мемлекеттік қолдау шаралары және т.б. түрлі факторларға байланысты.

Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлік құрылымын талдау кәсіпорындардың төрт негізгі санатын анықтауға мүмкіндік береді, олардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері мен міндеттері бар. Ең көп көңіл бөлінетін бастамалар – бұл отбасыларды қолдау, балалық шақ және қоршаған ортаны қорғау. Ал халықтың осал топтарының өнімдерін сататын кәсіпорындар қаржыландыру мен сұраныстың жетіспеушілігі сияқты бірқатар кедергілерге тап болды.

Сондай-ақ, әлеуметтік кәсіпкерліктің ең дамыған салалары білім беру, өндіріс және сауда болып табылатыны анықталды, ал қызмет көрсету салалары аз сұранысқа ие болып қала береді. Бұл осы сегменттерді одан әрі дамыту қажеттілігін көрсетеді. Осылайша, Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерлікті тиімді дамыту үшін мемлекеттік қолдау шараларын жетілдіруді жалғастыру, аймақтардағы әлеуметтік кәсіпорындардың дамуын ынталандыру және азаматтардың осал санаттарымен жұмыс істейтін кәсіпорындар үшін бар кедергілерді жою қажет. Бұл шаралар тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге және халықтың өмір сүру деңгейін жақсартуға мүмкіндік береді [10].

Қорытынды

Талдау көрсеткендей, әлеуметтік кәсіпорындар аймақтар бойынша біркелкі шоғырланбаған. Ұйымдардың басым бөлігі Астана, Алматы және Шымкент қалаларында орналасқан. Бұл халықтың тығыздығының жоғары болуына, дамыған инфрақұрылымға және әлеуметтік қызметтерге үлкен сұранысқа байланысты болып табылады. Керісінше, ауылдық және шалғай аймақтарда әлеуметтік кәсіпорындардың жетіспеушілігі байқалады. Осы айырмашылықтарды теңестіру шараларын әзірлеу қажеттілігі бар.

Зерттелген деректер бойынша Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік кәсіпкерліктің құрылымын талдай отырып, мынадай тенденция анықталды: Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерліктегі төртінші санаттағы бастамаларға айтарлықтай көңіл бөлінеді. Екінші санаттағы кәсіпорындардың аз мөлшері осы саладағы мүмкін кедергілерді көрсетеді – тауарларды жылжыту, қаржыландыру немесе жергілікті сұраныстың болмауы.

Осылайша, Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің құрылымы отбасылар мен білім беруге барынша назар аудара отырып, әртүрлі әлеуметтік мәселелерді шешеді, алайда әлеуметтік кәсіпкерліктің екінші санатын дамытуды ынталандыру үшін қосымша шаралар қажеттілігі бар.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Жохова, В. В.** Соцальное проедпринимательство: концепция, сущность и значение // Современная конкуренция. – 2015. – №4 (52). – С. 77–99.

2 **Dees, J.** The Meaning of Social Entrepreneurship. [Электронный ресурс]. – URL: https://centers.fuqua.duke.edu/case/wp-content/uploads/sites/7/2015/03/Article_Dees_MeaningofSocialEntrepreneurship_2001.pdf

3 **Michelle J. S., Tonia L. W., Carol M. B.** Social Entrepreneurship and the nonprofit in developing countries // Routledge Handbook of Entrepreneurship in Developing Economies / Colin C. Williams, Anjula Gurtoo. – Routledge, 2016. – P. 198–2014.

4 **Окутаева, С. Т.** Особенности развития социального предпринимательства в Казахстане. // Вестник университета «Туран». – 2023. – № 3. – С. 37–47. [Электронный ресурс]. – https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-3-37-47

5 **Притворова, Т. П., Гелашвили, Н. Н., Спанова, Б. К.** Институциональная поддержка социального предпринимательства: мировая практика и возможности для Казахстана. // Economy: strategy and practice. – 2020. – № 15(1). – С. 71–87.

6 **Абдильдинова, Н.Е.** Әлеуметтік кәсіпкерлік ауылдық жерлерде жұмыспен қамтудың балама түрі ретінде. // Аграрлық нарық проблемалары. – 2024. - №2. – С. 248–257. [Электронды ресурс]. – https://doi.org/10.46666/2024-2.2708-9991.21

7 Реестр субъектов социального предпринимательства Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – URL: https://rchl.govtec.kz/ru/rssp?page=1

8 Закон Республики Казахстан от 24 июня 2021 года № 52-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам предпринимательства, социального предпринимательства и обязательного социального медицинского страхования». [Электронный ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33046086

9 **Альжанова, Н. Ш.** К вопросу развития и поддержки социального предпринимательства Казахстана // Вестник КазНацЖенПУ. – 2019. – № 4. – С. 173–177.

10 **Okutayeva, S. T., Askerov, E.** Social entrepreneurship: Kazakh way of establishment and development //Viešoji politika ir administravimas public policy and administration. – 2021. – T. 20. No. 5. – P. 703–714.

REFERENCES

1 **Zhohova, V. V.** Socal'noe proedprinimatel'stvo: koncepciya, sushchnost' i znachenie [Social entrepreneurship: concept, essence and meaning] // Sovremennaya konkurenciya. – 2015. – №4 (52). – P. 77–99.

2 **Dees, J.** Gregory. The Meaning of Social Entrepreneurship. [Electronic resource]. – URL: https://centers.fuqua.duke.edu/case/wp-content/uploads/sites/7/2015/03/Article_Dees_MeaningofSocialEntrepreneurship_2001.pdf

3 **Michelle, J. S., Tonia, L. W., Carol, M. B.** Social Entrepreneurship and the nonprofit in developing countries // Routledge Handbook of Entrepreneurship in Developing Economies / Colin C. Williams, Anjula Gurtoo. – Routledge, 2016. – P. 198–2014.

4 **Okutaeva, S. T.** Osobennosti razvitiya social'nogo predprinimatel'stva v Kazahstane [Features of the development of social entrepreneurship in Kazakhstan] // Vestnik universiteta «Turan». – 2023. – №3. – P. 37–47. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-3-37-47

5 **Pritvorova, T. P., Gelashvili, N. N., Spanova, B. K.** Institucional'naya podderzhka social'nogo predprinimatel'stva: mirovaya praktika i vozmozhnosti dlya Kazahstana [Institutional support for social entrepreneurship: global practice and opportunities for Kazakhstan] // Economy: strategy and practice. – 2020. - №15 (1). – P. 71–87.

6 **Abdil'dinova, N. E.** Әleumettik kәsipkerlik auyldyқ zherlerde zhyқmyspen қamtudyң balama tүri retinde [Social entrepreneurship as an alternative form of employment in rural areas] // Agrarlyқ naryқ problemalary. – 2024. – № 2. – P. 248-257. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.46666/2024-2.2708-9991.21

7 Reestr sub»ektov social'nogo predprinimatel'stva Respubliki Kazahstan [Register of social entrepreneurship subjects of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource] (Date of access: 30.09.2024) – URL: https://rchl.govtec.kz/ru/rssp?page=1

8 Zakon Respubliki Kazahstan ot 24 iyunya 2021 goda № 52-VII «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam predprinimatel'stva, social'nogo predprinimatel'stva i obyazatel'nogo social'nogo medicinskogo strahovaniya» [Law of the Republic of Kazakhstan dated June 24, 2021 No. 52-VII «On introducing amendments and additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of entrepreneurship, social entrepreneurship and compulsory social health insurance»] [Electronic resource]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33046086

9 **Al'zhanova, N.Sh.** K voprosu razvitiya i podderzhki social'nogo predprinimatel'stva Kazahstana [On the issue of development and support of

social entrepreneurship in Kazakhstan] // Vestnik KazNacZhenPU. – 2019. – №4. – P. 173–177.

10 **Okutayeva, S.T., Askerov E.** Social entrepreneurship: Kazakh way of establishment and development //Viešoji politika ir administravimas public policy and administration. - 2021. – [Electronic resource]. – Vol. 20. No. 5. – P. 703–714.

14.10.24 ж. баспаға түсті.
16.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

М. А. Муканова[1], А. А. Мухамеджанова[2], А. Х. Галиева[3], А. Н. Байгелова[4], С. С. Масакова[5]
[1,2,3]Esil University, Республика Казахстан, г. Астана
[4]Алматы технологиялық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[5]Алматы менеджмент университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
Поступило в редакцию 14.10.24
Поступило с исправлениями 16.10.24
Принято в печать 11.11.24

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА КАЗАХСТАНА: АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В данной статье представлен анализ структуры социального предпринимательства в Республике Казахстан, с акцентом на его региональные особенности и распределение по видам деятельности. Социальное предпринимательство рассматривается как важный инструмент для решения социальных, экономических и экологических проблем общества, особенно в условиях глобальных изменений и роста социального неравенства. Проведен детальный анализ данных из реестра социального предпринимательства, который позволил выявить четыре ключевые категории предприятий, каждая из которых имеет свои задачи и направления. Основное внимание уделяется поддержке семей, детства, образования и охраны окружающей среды, что отражает высокий интерес к данным социальным инициативам. Также в статье рассматриваются региональные различия в развитии социального предпринимательства, где большая часть предприятий сосредоточена в крупных городах, в то время как сельские регионы остаются менее охваченными.

Особо выделены барьеры, с которыми сталкиваются социальные предприятия в отдалённых регионах, такие как недостаток финансовой поддержки, низкий уровень инфраструктуры и ограниченные ресурсы. Подчёркивается необходимость дальнейшего развития государственных мер поддержки, особенно для предприятий, работающих с социально уязвимыми группами граждан, с целью достижения целей устойчивого развития, устранения региональных дисбалансов и улучшения качества жизни населения страны.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, реестр социального предпринимательства, социальные предприятия, структура социального предпринимательства, категории социального предпринимательства.

M. A. Mukanova[1], A. A. Mukhamejanova[2], A. H. Galiyeva[3], A. Baigelova[4], S. Massakova[5]
[1,2,3] Esil University, Republic of Kazakhstan, Astana
[4]Almaty Technological University, Republic of Kazakhstan, Almaty.
[5]Almaty Management University, Republic of Kazakhstan, Almaty.
Received 14.10.24
Received in revised form 16.10.24
Accepted for publication 11.11.24

FEATURES OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN KAZAKHSTAN: ANALYSIS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

This article analyzes the structure of social entrepreneurship in Kazakhstan, its regional characteristics and distribution by type of activity. Social entrepreneurship, especially in the context of global changes and the growth of social inequality, is considered by society as an important tool for solving social, economic and environmental problems. The authors analyzed the data obtained from the Register of social entrepreneurship of the Republic of Kazakhstan, as a result of which four main categories of enterprises were identified, the tasks and directions of each of them were indicated. Social entrepreneurs in Kazakhstan show high interest in social initiatives related to family, childhood, education and Environmental Protection. The article also considers regional differences in the development of social entrepreneurship, and it is established that most of the social enterprises here are concentrated in large cities, and rural regions

are less covered by such enterprises. Particular attention is paid to the low financial support of social enterprises in remote regions of the country, the low level of infrastructure, limited resources and other obstacles. The need to further develop measures of state support for enterprises working with socially vulnerable groups to achieve sustainable development goals, eliminate regional inequality and improve the well-being of the state's population is highlighted.

Keywords: social entrepreneurship, register of social entrepreneurship, social enterprises, structure of social entrepreneurship, categories of social entrepreneurship.

МРНТИ 06.56.31

https://doi.org/10.48081/IBUH5655

А. М. Нурмагамбетова[1]*, Д. И. Разакова[2], Г. М. Мухамедиева[3], Б. Б. Рысбаева[4]

[1,2,3]Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы

[2]Университет Туран, Республика Казахстан, г.Алматы

[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5154-2772

[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3573-6187

[3]ORCID: https://orcid.org/0009-0009-1617-7488

[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7461-0675

*e-mail: asilzat91@mail.ru

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПОВЫШЕНИЮ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДУКЦИИ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ЭКОНОМИКЕ КАЗАХСТАНА

В этой статье авторами выявлены проблемы и представлены ключевые рекомендации по повышению конкурентоспособности продукции легкой промышленности в экономике Казахстана. Легкая промышленность играет важную роль в экономике Казахстана, предоставляя значительное количество рабочих мест и внося вклад в формирование национального дохода. Однако, чтобы оставаться конкурентоспособной на глобальном рынке, необходимо постоянно совершенствовать производственные процессы и продукцию. В статье представлен анализ текущего состояния легкой промышленности в экономике Казахстана с акцентом на повышение конкурентоспособности продукции. Исследование опирается на изучение мировых трендов и передового опыта в отрасли. Авторы выделяют ключевые факторы, влияющие на конкурентоспособность, и предлагают целенаправленные рекомендации для улучшения производственных процессов, маркетинговых стратегий и инновационной деятельности в легкой промышленности, с учетом специфики казахстанского рынка. Это возможно при обеспечении высокого уровня квалификации персонала государственными программами по обучению и развитию навыков, а также партнерства с образовательными учреждениями. Работа представляет рекомендации и практическую ценность для бизнес-сообщества, регуляторов и исследователей, нацеленных на стимулирование роста и эффективности этого важного сектора.

Ключевые слова: легкая промышленность, конкурентоспособность, отрасли, инновации, технологии, экспорт, импорт.

Введение

Конкурентоспособность – это способность фирмы, продукта, услуги или страны эффективно соперничать на рынке, выделяться среди конкурентов и обеспечивать устойчивое преимущество в условиях свободной конкуренции. Это понятие охватывает различные аспекты, включая качество продукции, ценовую политику, инновационность, маркетинговые стратегии, уровень обслуживания клиентов и другие факторы, влияющие на успешность на рынке [1].

Обоснование выбранной темы «Рекомендации по повышению конкурентоспособности продукции легкой промышленности в экономике Казахстана» заключается, во-первых, в необходимо расширять модели производства продукции легкой промышленности в экономике Казахстана. Актуальность данной темы в том, что все страны мира нацелены на повышение конкурентоспособности продукции легкой промышленности, однако, их метод развития малоизучен, что создает проблемы в перениятии опыта успешных стран. К тому же, повышение конкурентоспособности легкой промышленности в Казахстане требует системного подхода, включающего в себя не только технологическое совершенствование и обучение кадров, но и активную маркетинговую стратегию, ориентированную на мировые требования и стандарты.

Теоретическая значимость заключается и исследовании различных материалов и методов опираясь на труды ученых, которые освещают инновационные пути развития легкой промышленности. Практическая значимость направлена на достижение новых целей за счет увеличения экономического развития, достижений современного прогресса и наращивания потенциала. Легкая промышленность играет ключевую роль в экономике Казахстана, предоставляя значительное количество рабочих мест и внося свой вклад в формирование национального дохода.

Материалы и методы

Материалы изучения данной темы начались с трудов великого Джеймса Гаргривза, чья прядильная машина, созданная, революционизировала

процесс производства пряжи, обеспечивая высокую эффективность и значительное увеличение производства. За ней последовал ткацкий станок, воплощение мастерства изобретателя Джона Кэя, который автоматизировал ткацкий процесс, увеличивая скорость производства ткани в разы [2].

Портер М. и его ромбовидная модель стали прорывом в изучении международной конкурентоспособности из за комплексного его подхода и дискуссии о детерминантах и индикаторах конкурентоспособности. Он определяет «глобальную конкурентоспособность» как «набор институтов, политики и факторов, которые определяют уровень производительности страны». Портер также утверждает, что международная конкурентоспособность представляет собой комбинацию микроэкономических показателей, в частности, стратегии фирм и конкуренция, а также макроэкономических условий, то есть спрос и власть правительства [3].

Джакомо Ди Фоджа является экспертом в области повышения конкурентоспособности, его практические занятия включают результаты стратегического анализа конкурентной структуры. Он также подчеркивает важность знания нормативно-правовой базы, которая положительно влияет на производительность за счет улучшения возможностей предоставления услуг [4].

Артём Гаврилюк и Анна Хворостяная ученые из России представили инструменты отраслевого трансфера благодаря результатам научных исследований, опытно-конструкторских и технологических работ, направленных на достижение инновационных целей предприятий легкой промышленности и индустрии моды. Ими подчеркнута роль цифровых платформенных решений для формирования долгосрочных цепочек сотрудничества, что позволяет с помощью этого инструмента реализовать в будущем процесс постепенного отраслевого трансфера для предприятий легкой промышленности и моды [5].

Ибрагимова Камола ученая из Узбекистана основывалась на необходимости инструмента объективной оценки с целью управления конкурентоспособностью. Она обобщает взгляды научного сообщества на особенности развития предприятий легкой промышленности, а также на привлечении современных инновационных технологий как основу, составляющую повышения их конкурентоспособности. Автор предлагает определение уровня конкурентоспособности предприятия с учетом фактора, определяющего уровень информационной надежности и защищенности [6].

В ходе научного исследования были применены как теоретические, так и эмпирические методы. Метод обобщения и научной абстракции помогли проникнуть в глубь вопроса, выявить тенденции развития легкой промышленности в Казахстане. Использование методов индукции и

дедукции стало ключом к подтверждению выдвинутых гипотез, опираясь на многогранный опыт разных стран. Статистический анализ выявил динамику развития отрасли легкой промышленности, а сравнительный анализ после тКитая сильно зависит от легкой промышленности.

Результаты и обсуждение

Конкурентоспособность является ключевым фактором для успешного развития и устойчивого процветания экономики. В условиях глобального рынка и постоянных изменений, компании, отрасли и страны, обладающие высокой конкурентоспособностью, обречены на успех. В таблице 1 представлены основные аспекты важности конкурентоспособности.

Таблица 1 – Аспекты важности конкурентоспособности [7].

№	Аспекты	Описание важности конкурентоспособности
1	Привлечение инвестиций	Инвесторы и капитал ищут перспективные и безопасные возможности, и конкурентоспособные организации предоставляют такие возможности.
2	Создание рабочих мест	Конкурентоспособные компании часто растут и расширяют свою деятельность, что приводит к созданию новых рабочих мест и улучшению ситуации на рынке труда.
3	Эффективность рыночной экономики	Когда компании соревнуются за клиентов и ресурсы, это приводит к постоянному совершенствованию производственных процессов, инноваций и улучшению качества продукции или услуг.
4	Экономический рост	Страны с конкурентоспособной экономикой более успешны в обеспечении стабильного экономического роста.
5	Экспорт и внешняя торговля	Конкурентоспособные продукты и услуги легче находят свое место на мировых рынках.
6	Инновации и технологический прогресс	Компании, стремящиеся быть конкурентоспособными, активно внедряют новые технологии, что способствует развитию индустрии и общества в целом.

Легкая промышленность Казахстана находится в процессе активного развития, сталкиваясь с вызовами и освоением новых возможностей, однако на сегодняшний день в структуре ВВП легкая помышленность занимает весьма незначительный удельный вес в структуре обрабатывающей промышленности области, рисунок 1.

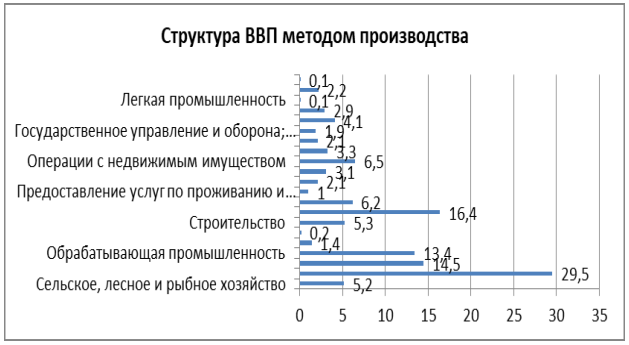

Рисунок 1 – Структура ВВП методом производства на начало 2023 года [8].

При оценке структуры ВВП по методу производства, легкая промышленность стоит на заднем плане по сравнению с более крупными и весомыми секторами, такими как промышленность 29,5%, горнодобывающая и разработка карьеров 14,5% обрабатывающая промышленность 13,4% и т.д.

Для выявления современного состояния легкой промышленности Казахстана сравним с разными странами в области доли ВВП от общей структуры, рисунок 2.

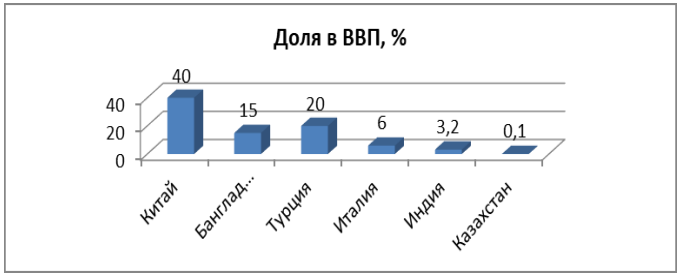

Рисунок 2 – Доля легкой промышленности от ВВП разных стран, от общей структуры экономики на начало 2023 года [9].

ВВП Китая сильно зависит от легкой промышленности. В период интенсивного промышленного развития доля промышленности в ВВП Китая составляла более 40 %, и легкая промышленность, включая текстиль и одежду. В ВВП Турции легкая промышленность, включая текстиль и одежду, также занимает существенную долю 20 %, оцениваемую в несколько

процентов. Легкая промышленность, особенно текстильный сектор, составляет значительную долю ВВП Бангладеш и оценивается около 15%. В итальянской экономике легкая промышленность имеет более высокий уровень сфокусированности на высокотехнологичных и дизайнерских продуктах. Доля легкой промышленности в ВВП Италии 6% несколько меньше по сравнению с более индустриализированными странами, но в ней занято 27 % экономически активного населения. В Индии 3,2 доля легкой промышленности в ВВП, так текстильная и одежная промышленность вносит существенный вклад в экономику страны.

Как видим в РК весьма незначительный процент доли ВВП от общей структуры отраслей экономики. На сегодняшний день страна активно сотрудничает с мировыми партнерами и принимает меры для соответствия международным стандартам и сертификации. Это будет способствовать расширению экспортных возможностей легкой промышленности Казахстана.

Рассмотрим состояние отраслей легкой промышленности на рисунке 3.

Рисунок 3 – Производство легкой промышленности РК на конец 2023 года, % [8]

Из предоставленных данных видно, что основная часть производства легкой промышленности в Республике Казахстан сосредоточена в нескольких основных категориях продукции. Пряжа и швейные нитки, хлопчатобумажные, занимают значительную долю - 58,9 %. Также важным сегментом являются ковры и изделия ковровые с долей в 19,6 %. Кроме того, значительный вклад в общую картину вносит производство трикотажной одежды, колгот, чулок и других изделий, машинного или ручного вязания, которые в сумме составляют 22,3 %. Обувь, кроме спортивной, защитной и ортопедической, также имеет существенный удельный вес, составляя 6,6 %.

Основными экспортными рынками являются Китай (39,4 %), Россия (37,4 %), Кыргызстан (5,2 %), Италия (4,8 %), Литва (4,4 %), Узбекистан

(1,5 %) [10]. Для лучшего понимания состояния экспортно-импортных отношений в области легкой промышленности рассмотрим рисунок 4.

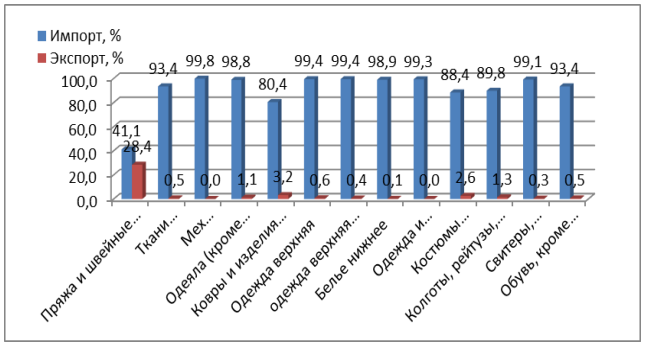

Рисунок 4 – Экспортно-импортных отношений в области легкой промышленности на начало 2023 года [10]

Таким образом, легкая промышленность в Республике Казахстан сосредоточена в основном на производстве текстильных материалов, в частности пряжи и тканей, а также на создании одежды, обуви и изделий из текстиля [11].

Компании, успешные на рынке, обеспечивают более стабильные условия трудоустройства для своих сотрудников, что способствует снижению рисков потери рабочих мест. Высокая конкурентоспособность способствует формированию положительного бренда, что укрепляет доверие потребителей и деловых партнеров. Повышение конкурентоспособности содействует общей эффективности экономики, создавая условия для ее устойчивого роста и развития [12].

Для реализации вышеперечисленного необходимы [13]:

Инновации и технологическое совершенствование. Внедрение новых технологий в производственные процессы, автоматизация и цифровизация предоставляют возможность снизить затраты, повысить производительность и улучшить качество продукции.

2 Обучение и развитие кадров. Компетентные и квалифицированные сотрудники – это ключевой ресурс для повышения конкурентоспособности. Инвестирование в обучение и развитие персонала способствует улучшению производственных процессов, сокращению времени производства и снижению брака.

3 Стандартизация и сертификация. Важным аспектом повышения конкурентоспособности продукции является соответствие международным стандартам и сертификация.

4 Экологическая устойчивость. С увеличением осознанности потребителей по вопросам экологии, внимание к экологической устойчивости продукции становится критически важным.

5 Маркетинг и брендинг. Эффективные маркетинговые стратегии и сильный бренд играют важную роль в создании спроса на продукцию. Исследование рынка, адаптация культурных особенностей потребителей и активное продвижение продукции на мировых рынках способствуют увеличению конкурентоспособности.

6 Государственная поддержка. Важно, чтобы государство оказывало поддержку ЛП через различные меры, такие как налоговые льготы, финансовая поддержка, обеспечение доступа к кредитам и содействие в процессе сертификации [14].

Для повышения конкурентоспособности продукции ЛП в экономике Казахстана нами предложены следующие инновационные решения, таблица 2.

Таблица 2 – Рекомендации по повышению конкурентоспособности продукции легкой промышленности в экономике Казахстана

№	Рекомендации	Пути внедрения в экономику Казахстана
1	Внедрение технологий цифрового производства	Применение современных технологий, таких как интернет вещей (IoT), искусственный интеллект (ИИ) и аналитика данных, для оптимизации производственных процессов, управления запасами и предсказания спроса на продукцию.
2	Разработка инновационных материалов	Исследование и внедрение новых, более прочных, экологически чистых и устойчивых материалов для производства текстильной продукции, обуви и других изделий.
3	Роботизация, автоматизация	Внедрение роботизированных систем и автоматизированных линий для улучшения эффективности производства, снижения затрат и повышения точности производственных процессов.
4	Усовершенствование дизайна продукции	Использование технологий виртуальной и дополненной реальности для разработки инновационных и эстетически привлекательных дизайнов продукции, что может увеличить ее привлекательность для потребителей.
5	Экологические и устойчивые практики	Внедрение экологически устойчивых методов производства, переход к зеленым технологиям и использование устойчивых материалов для привлечения экологически осознанных потребителей.
6	Развитие электронной коммерции и онлайн-продаж	Расширение онлайн-продаж и внедрение современных платформ электронной коммерции для расширения рынка сбыта и повышения доступности продукции.

Эти инновационные предложения могут способствовать улучшению качества, эффективности и конкурентоспособности продукции легкой промышленности в экономике Казахстана.

С учетом растущего внимания к экологической устойчивости, легкая промышленность Казахстана должна активно внедрять экологически чистые технологии и процессы производства, что не только способствует сохранению окружающей среды, но и укрепляет позиции на рынке.

Выводы

Повышение конкурентоспособности продукции легкой промышленности в экономике Казахстана требует комплексного подхода, включающего в себя инновации, развитие персонала, стандартизацию, экологическую устойчивость, маркетинг и государственную поддержку. Реализация авторских рекомендаций позволит укрепить позиции отечественных производителей на мировой арене и обеспечит устойчивый рост легкой промышленности в стране. Один из ключевых путей улучшения ситуации в легкой промышленности Казахстана - это акцент на инновациях и технологическом совершенствовании. Внедрение современных производственных технологий и систем автоматизации может повысить эффективность, снизить затраты и улучшить качество продукции. Государственные программы по обучению и развитию навыков, а также партнерства с образовательными учреждениями, могут обеспечить наличие специалистов, соответствующих современным требованиям отрасли.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 ЛП Казахстана. [Электронный ресурс]. – https://factories.kz/news/legkaya-promyshlennost-kazakhstana

2 **Баранова, А. А.** Развитие техники хлопкопрядения: курс лекций для студентов специальности 1-50 01 01 «Технология пряжи, тканей, трикотажа и нетканых материалов». УО «ВГТУ»; – Витебск, 2012. – 48 с.

3 **Olczyk M.** A systematic retrieval of international competitiveness literature: a bibliometric study. Volume 6, pages 429–457, 2016. [Электронный ресурс]. https://link.springer.com/article/10.1007/s40822-016-0054-9

4 Giacomo Di Foggia. Energy-Efficient Products and Competitiveness in the Manufacturing Sector. [Electronic resource]. – https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2199853122008022

5 **Гаврилюк А., Хворостяная А.** Интеллект Инновации Инвестиции 6(6):20-32. 2020. [Электронный ресурс]. – ttps://www.researchgate.net/publication/350464878_STRATEGIC_FRAMEWORK_FOR_LIGHT_INDUSTRY_TECHNOLOGY_TRANSFER

6 **Ибрагимова К.** Managing the Competitiveness of Light Industry Enterprises/[Electronic resource]. – https://geniusjournals.org/index.php/erb/article/view/3133/2671

7 Национальная конкурентоспособность в условиях глобализации мировой экономики: методология, теория, практика. [Электронный ресурс]. – https://www.dissercat.com/content/natsionalnaya-konkurentosposobnost-v-usloviyakh-globalizatsii-mirovoi-ekonomiki-metodologiya.

8 Статистика промышленного производства. [Электронный ресурс]. – https://old.stat.gov.kz/official/industry/151/statistic/6

9 **Жакыпова, Ф.** Анализ экономической стратегии и внешней политики Китая в Казахстане: аналитическое исследование. [Текст]. – Нур-Султан, 2020. – 165 с.

10 Обзор состояния ЛП Казахстана: импортозамещение, экспорт и господдержка. [Электронный ресурс]. – https://primeminister.kz/ru/news/reviews/obzor-sostoyaniya-legkoy-promyshlennosti-kazahstana-importozameshchenie-eksport-i-gospodderzhka

11 **Ягудин,С. Ю.** Венчурное предпринимательство. Франчайзинг: Учебно-методический комплекс – М.: Изд. Центр ЕАОИ. [Текст]. 2008. – 290 С.

12 **Борщева, А.В., Ильченко, С. В.** Факторы конкурентоспособности предприятия // Бизнес и дизайн ревю. [Текст]. 2018. № 1 (9). С. 6.

13 **Хапаев, Е. А.** Создание нового промышленного района на территории Ульяновского округа Средневолжской области в годы Великой Отечественной войны (1941–1943 гг.) // Вестник Российского университета дружбы народов. 2020. Т. 19. № 4. С. 905–919.

14 Инновационная политика в обеспечении конкурентоспособности бизнес-структур СНГ. [Электронный ресурс]. – http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3773

REFERENCES

1 LP Kazakhstana. [Light industry of Kazakhstan].[Electronic resource]. – https://factories.kz/news/legkaya-promyshlennost-kazakhstana

2 **Baranova, A. A.** Razvitie tekhniki hlopkopryadeniya: kurs lekcij dlya studentov special'nosti 1-50 01 01 «Tekhnologiya pryazhi, tkanej, trikotazha i netkanyh materialov». [Development of cotton spinning technique: a course of

lectures for students of specialty 1-50 01 01 «Technology of yarn, fabrics, knitwear and nonwovens».] UO «VGTU»; – Vitebsk, 2012. – 48 p.

3 **Olczyk M. A.** systematic retrieval of international competitiveness literature: a bibliometric study. Volume 6, pages 429–457, 2016. [Electronic resource]. – https://link.springer.com/article/10.1007/s40822-016-0054-9

4 Giacomo Di Foggia. Energy-Efficient Products and Competitiveness in the Manufacturing Sector. [Electronic resource]. – https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2199853122008022

5 **Gavrilyuk A., Khvorostyanaya A.** Intellekt Innovacii Investicii [Intellect Innovation Investments] 6(6):20-32. 2020. [Electronic resource].– ttps://www.researchgate.net/publication/350464878_strategic_framework_for_light_industry_technology_transfer

6 **Ibragimova K.** Managing the Competitiveness of Light Industry Enterprises/ [Electronic resource]. – https://geniusjournals.org/index.php/erb/article/view/3133/2671

7 Nacional'naya konkurentosposobnost' v usloviyah globalizacii mirovoj ekonomiki: metodologiya, teoriya, praktika. [National competitiveness in the context of globalization of the world economy: methodology, theory, practice]. [Electronic resource]. – https://www.dissercat.com/content/natsionalnaya-konkurentosposobnost-v-usloviyakh-globalizatsii-mirovoi-ekonomiki-metodologiya.

8 Statistika promyshlennogo proizvodstva. [Industrial production statistics]. [Electronic resource]. – https://old.stat.gov.kz/official/industry/151/statistic/6

9 **Zhakypova, F.** Analiz ekonomicheskoj strategii i vneshnej politiki Kitaya v Kazahstane: analiticheskoe issledovanie. [Analysis of economic strategy and foreign policy of China in Kazakhstan: an analytical study]. [Text]. – Nur-Sultan, 2020. – 165 p.

10 Obzor sostoyaniya LP Kazahstana: importozameshchenie, eksport i gospodderzhka. [Review of the state of Kazakhstan's medicines: import substitution, exports and state support]. [Electronic resource]. – https://primeminister.kz/ru/news/reviews/obzor-sostoyaniya-legkoy-promyshlennosti-kazahstana-importozameshchenie-eksport-i-gospodderzhka

11 **Yagudin, S.Yu.** Venchurnoe predprinimatel'stvo. Franchajzing. Uchebno-metodicheskij komplek. [Venture entrepreneurship. Franchising.] – M. : Publishing house. EAOI Center. [Text]. 2008. – 290 p.

12 **Borscheva, A. V., Ilchenko, S. V.** Faktory konkurentosposobnosti predpriyatiya // Biznes i dizajn revyu. [Factors of enterprise competitiveness // Business and design review.] [Text]. 2018. No. 1 (9). P. 6.

13 **Hapaev, E.A.** Sozdanie novogo promyshlennogo rajona na territorii Ul'yanovskogo okruga Srednevolzhskoj oblasti v gody Velikoj Otechestvennoj vojny (1941-1943 gg.). [Creation of a new industrial area on the territory of the Ulyanovsk district of the Middle Volga region during the Great Patriotic War (1941-1943)] // Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. // Bulletin of the Russian Peoples' Friendship University. [Text]. 2020. T. 19. No. 4. P. 905–919.

14 Innovacionnaya politika v obespechenii konkurentosposobnosti biznes-struktur SNG. [Innovation policy in ensuring the competitiveness of CIS business structures]. [Electronic resource]. – http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3773

Поступило в редакцию 29.03.24
Поступило с исправлениями 09.10.24
Принято в печать 11.11.24

**А. М. Нұрмағамбетова[1], Д. И. Разакова[2], Г. М. Мұхамедиева[3], Б. Б.Рысбаева[4]*
[1,2,3]әл–Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,
Қазақстан, Алматы қ.
[2]Тұран университеті, Қазақстан, Алматы қ.
29.03.24 ж. баспаға түсті.
09.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНДА ЖЕҢІЛ ӨНЕРКӘСІП ӨНІМДЕРІНІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ БОЙЫНША ҰСЫНЫСТАР

Бұл мақалада авторлар проблемаларды анықтап, Қазақстан экономикасындағы жеңіл өнеркәсіп өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру бойынша негізгі ұсыныстарды ұсынды. Жеңіл өнеркәсіп Қазақстан экономикасында маңызды рөл атқарады, айтарлықтай жұмыс орындарын ұсынады және Ұлттық кірісті қалыптастыруға үлес қосады. Алайда, жаһандық нарықта бәсекеге қабілетті болып қалу үшін өндіріс процестері мен өнімдерін үнемі жетілдіріп отыру қажет. Мақалада өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға баса назар аудара отырып, Қазақстан экономикасындағы жеңіл өнеркәсіптің ағымдағы жай-күйін талдау ұсынылған. Зерттеу саладағы әлемдік трендтер мен озық тәжірибелерді зерттеуге

негізделген. Авторлар бәсекеге қабілеттілікке әсер ететін негізгі факторларды бөліп көрсетеді және қазақстандық нарықтың ерекшелігін ескере отырып, жеңіл өнеркәсіптегі өндірістік процестерді, маркетингтік стратегияларды және инновациялық қызметті жақсарту үшін мақсатты ұсыныстар ұсынады. Бұл қызметкерлердің біліктілігінің жоғары деңгейін оқыту және дағдыларды дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламалармен, сондай-ақ білім беру мекемелерімен серіктестікпен қамтамасыз ету кезінде мүмкін болады. Жұмыс осы маңызды сектордың өсуі мен тиімділігін ынталандыруға бағытталған бизнес қауымдастығы, реттеушілер мен зерттеушілер үшін ұсыныстар мен практикалық құндылықты ұсынады.

Кілтті сөздер: жеңіл өнеркәсіп, бәсекеге қабілеттілік, салалар, инновациялар, технологиялар, экспорт, импорт.

**A. M.Nurmagambetova[1], D. I.Razakova [2],G. M. Mukhamedieva[3], B. B. Rysbayeva[4].*
[1,2,3]Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty
[2]Turan University, Republic of Kazakhstan, Almaty
Received 29.03.24
Received in revised form 09.10.24
Accepted for publication 11.11.24

RECOMMENDATIONS FOR INCREASING THE COMPETITIVENESS OF LIGHT INDUSTRY PRODUCTS IN THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN

In this article, the authors identify problems and present key recommendations for improving the competitiveness of light industry products in the economy of Kazakhstan. Light industry plays an important role in the economy of Kazakhstan, providing a significant number of jobs and contributing to the formation of national income. However, in order to remain competitive in the global market, it is necessary to constantly improve production processes and products. The article presents an analysis of the current state of light industry in the economy of Kazakhstan with an emphasis on improving the competitiveness of products. The research is based on the study of global trends and best practices in the industry. The authors identify the key factors affecting competitiveness and offer targeted recommendations for improving production processes,

marketing strategies and innovation activities in light industry, taking into account the specifics of the Kazakhstani market. This is possible with the provision of a high level of staff qualifications by government training and skills development programs, as well as partnerships with educational institutions. The work provides recommendations and practical value for the business community, regulators and researchers aimed at stimulating the growth and efficiency of this important sector.

Keywords: light industry, competitiveness, industries, innovations, technologies, export, import.

МРНТИ 06.71.09

https://doi.org/10.48081/IIAK6647

Г. С Сактаганова[1], *А. М. Бакирбекова[2], А. Б. Заманбекова[3]

[1]Евразийский национальный университет имени. Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана

[2]Атырауский университет имени Х. Досмухамедова, Республика Казахстан, г. Атырау

[3]Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Республика Казахстан, г. Алматы

[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5536-8572

[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0981-8306

[3]ORCID: https://orcid.org/0009-0003-8368-0047

e-mail: aigul_bakirbek@mail.ru

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ КАЗАХСТАНА

Данная статья освещает современное состояние транспортно-логистической отрасли Казахстана, динамику показателей за прошедшие десять лет и основные тенденции развития. Представлена структура объемов пассажира и грузовых перевозок по видам транспорта, а также изменение этих показателей в сравнении с предыдущим периодом, доли видов транспорта по итогам 2023 года, где основные перевозки осуществляются железнодорожным транспортом. Проанализированы объемы перевозок по всем видам транспорта, где основная доля из-за экономической эффективности приходится к трубопроводному и железнодорожному транспорту. Несмотря на то, что Казахстан за последние 15 лет инвестировал в данную отрасль 35 млрд долларов и имеются прогнозы, что доля транспорта и логистики в ВВП Казахстана вырастет с 6,2 % в 2022 году до 9 % к 2025 году. Решение вышеуказанных проблем видится в виде обновления и капитального ремонта через крупные инвестиционные вложения. Касательно логистического направления выявлена высокая необходимость в создании и развитии логистической инфраструктуры через региональные центры логистики. Проведенные исследования по общему рейтингу в Индексе эффективности логистики Logistics performance index (LPI) свидетельствуют, что позиция Казахстана снизилась в сравнение с 2018 годом и переместилась на 79 позицию.

Ключевые слова: транспорт, транспортно-логистическая отрасль, железнодорожный транспорт, автомобильный транспорт, воздушный транспорт, морской транспорт

Введение

В современных условиях транспортно-логистическая отрасль является важной отраслью экономической и политической жизни страны. Огромная территория Казахстана, низкая плотность населения, отдаленность населенных пунктов друг от друга, нарастающие процессы интеграции и глобализации в мире делают ее одним из приоритетных направлений развития в стране [1]. Учитывая, географическое положение Казахстана, основные транспортные маршруты, связывают между собой государства азиатского и европейского континентов, проходят по его территории и осуществляют перевозку грузов в межгосударственном сообщении стран ближнего и дальнего зарубежья. Актуальность темы обусловливается тем, что транзитная расположенность Казахстана между двумя континентами требует постоянного совершенства транспортно-логистической отрасли для дальнейшего развития. Недостаточное исследование вопросов современного состояния транспортно-логической отрасли Казахстана требуют их дальнейшего изучения, которые позволят выявить проблемные аспекты и возможности с целью их сокращения и устранения.

Материалы и методы

При проведении исследования были использованы материалы трудов отечественных и зарубежных ученых-экономистов касательно транспортно-логической отрасли, а также научные публикаций в сборниках научно-практических конференций и форумов, законодательные и программные документы. Информационными источниками данной статьи послужили официальные документы, статистические данные Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан - Бюро национальной статистики, собственные исследования и наблюдения авторов. При написании статьи авторами в рамках системного подхода использовались принципы и методы комплексного анализа и сравнения, экономические, статистические, в том числе графические, группировка и др. В статье для изучения теоретических аспектов использован библиографический метод. При анализе и оценке данных использовалась систематизация статистических данных, метод индукции для обобщения полученных результатов.

Результаты и обсуждение

Казахстан за последние 15 лет инвестировал в транспорт и логистику 35 млрд. долларов. Прогнозируется, что доля транспорта и логистики в ВВП Казахстана вырастет с 6,2 % в 2022 году до 9 % к 2025 году [2]. Система транспортной инфраструктуры Казахстана включает: 16000 км. железных дорог, из них 275 км. в другие страны; 94800 км. автомобильных дорог, из них 24900 км. международного и республиканского значения; 29000 км. трубопроводных, из них 9200 км. нефтяной и 16500 км. газовой; 2170 км. водных путей; 115 км. троллейбусных; 76 км. трамвайных путей [3]. Наиболее используемым видом транспорта в Казахстане является железнодорожный транспорт, за ним следуют автомобильный и трубопроводный, рисунок 1.

Рисунок 1 – Объем грузовых перевозок по видам транспорта

Примечание: составлено авторами по данным [3]

Из рисунка видно, что в Казахстане наблюдается с 2014 по 2023 год увеличение объема грузовых перевозок по видам транспорта на 78,4 %, где основные перевозки осуществляет железнодорожный транспорт. По итогам 2023 года доля железнодорожного транспорта составило – 53 %, автомобильного – 24 %, трубопроводного – 23 %, морского, воздушного транспорта – 0,14 %, внутреннего водного - 0,07 %, которое показано на рисунке 2.

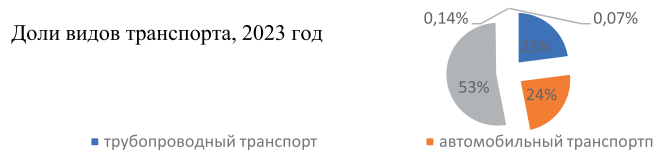

Рисунок 2 – Доли видов транспорта на 2023 год

Примечание: составлено авторами по данным [3]

Наряду с этим, в 2023 году выросли по сравнению с 2014 годом доходы по всем видам транспорта и составило 33,4 % представлен на рисунке 3.

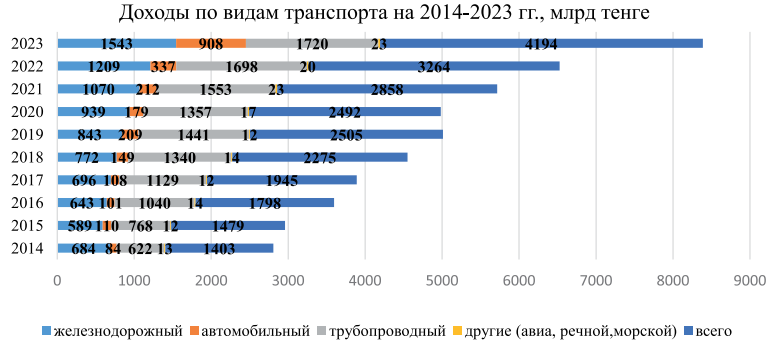

Рисунок 3 – Доходы по видам транспорта

Примечание: составлено авторами по данным [3]

Исходя из анализа можно увидеть, что основная доля доходов приходит от трубопроводного и железнодорожного транспорта. Проведено исследование в период с 2007 по 2023 год по общему рейтингу в Индексе эффективности логистики Logistics performance index (LPI), где по итогам 2023 года Казахстан из 139 стран занял 79 место с общим индексом 2,7 из 5,0, которое показано на рисунке 4.

Рисунок 4 – Место Казахстана в LPI

Примечание: составлено авторами по данным [4]

Как видно из проведенного нами исследования, что по итогам 2023 года общий рейтинг LPI Казахстана [4] ухудшился в сравнение с 2018 годом и переместился на 79 позицию, из них наихудшие показатели по следующим компонентам индекса: международные перевозки – 91 позиция, в 2018 году находился на 84; своевременность – 93 позиция, а находилась на 50; таможня» переместилась на 74 позицию, а находилась на 65. Незначительно поднялась: инфраструктура – 80 место, находилась на 81 позиции; логистическая компетентность поднялась и составило 81 место, а находилась на 91 позиции; отслеживание грузов - 80 место, в 2018 году была на 83 позиции.

Важнейшую роль в экономике Казахстана, играет железнодорожный транспорт, который обеспечивает его внутренние, внешние транспортно-экономические связи и потребности населения в перевозках. Протяженность эксплуатационной длины железнодорожных линий Республики Казахстан на начало 2022 г. достигла 16005,6 км [5], в том числе: длина двухпутных линий – 4985,6 км или 31,1 %; однопутных линий 11023,4 км или 68,8 %; длина электрифицированных участков – 4237,5 км или 26,4 %; длина не электрифицированных участков – 11768,1 км или 73,5 %; длина бесстыковых путей 15 140 км или 94,6 %. На конец 2023 года значительно выросли объемы железнодорожных грузоперевозок, достигнув 327 млрд т-км. Объем грузоперевозок продолжал расти даже в разгар пандемии Covid-19, который показан на рисунке 5.

Рисунок 5 – Объем железнодорожного грузооборота

Примечание: составлено авторами по данным [3]

Наряду с этим, в Казахстане вырос среднегодовой темп роста грузовых перевозок на 4,8 %, а среднегодовой темп роста пассажиропотока на 0,5%. В период с 2012 по 2022 год в республике сократилось число локомотивов на 7,2 %, то есть с 1865 до 1730, но выросло количество электровозов с 552 до 583. Увеличился число грузовых вагонов на 7,4 %, то есть со 127695 до 137189. Уменьшилось число грузовых вагонов в государственной собственности с 66503 до 53873 [3]. После пандемии Covid-19 по итогам 2023 года увеличился пассажиропоток в сравнение с 2014 годом и составил 20 млрд пассажиро - км, рисунок 6.

Рисунок 6 – Объем железнодорожного пассажиропотока

Примечание: составлено авторами по данным [3]

По данным реестра предприятий НПП РК «Атамекен» в отрасли «Транспорт и складирование», которая объединяет предприятия всех видов транспорта, осуществляющих перевозку пассажиров и грузов, складирование и другие услуги в сфере транспорта, насчитывается порядка 16,5 тысяч предприятий. Согласно статистическим данным количество перевезенных пассажиров в городском и пригородном сообщении составило 2146 млн. или 28 % от общего объема пассажирских перевозок в 2021 году. В междугороднем сообщение было перевезено 29 578 пассажиров, а в международном сообщении 126 тысяч пассажиров [3]. К 2030 году транспортно-логистические коридоры, проходящие через Казахстан, будут в полной мере обеспечивать потребности экономики в транспортных услугах с учетом прогнозируемых изменений в структуре грузопотоков и растущего спроса на внутренние и транзитные перевозки в условиях геополитической и экономической турбулентности [6].

Международные перевозки по Каспийскому морю обеспечивает морской и речной транспорт и внутренние перевозки. Каспийское море соединяет Казахстан через Актау и Курык с Азербайджаном, Ираном, Россией и Туркменистаном. Объем грузовых перевозок морским транспортом падает с момента достижения своего пика в 2011 году. Это произошло главным образом из-за замещения объемов экспорта нефти через порты Каспийского моря другими видами транспорта. В 2023 году объем перевалки грузов

через морские порты Казахстана достиг 859 млн тонн, что на 4,7 % больше, чем в 2008 году и на 26 % в 2022 году. За анализируемый период видна скачкообразная динамика. Наблюдается рост до 2010 года и снижение с 2011года по 2020года, после рост (рисунок 7).

Рисунок 7 – Объем морского грузооборота

Примечание: составлено авторами по данным [3]

По видам судов наибольшая доля приходится на баржи–96 %, буксиры–57 %, морские катера -41 % и суда обеспечения – 26 %, рисунок 8.

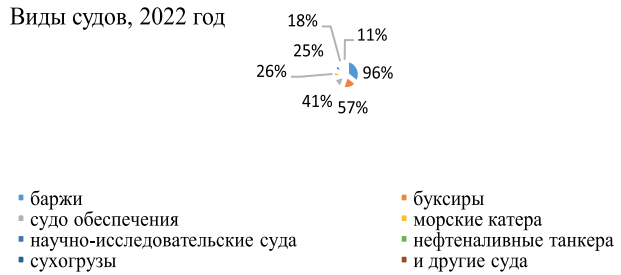

Рисунок 8 – Виды судов

Примечание: составлено авторами по данным [3]

Перевозки по внутренним водным путям осуществляются на Урало-Каспийском бассейне, на Или-Балхашском бассейне, на Иртышском бассейне. Внутренним водным транспортом в 2023 году перевезено 762,2 тыс. тонн грузов и по сравнению с 2019 годом этот показатель снизился на 46,9 %, однако по перевозкам пассажиров в 2023 году составил 121,1 тыс. чел. и по сравнению с 2021 годом этот показатель вырос на 39,2 %.

Состояние авиационной отрасли в стране восстанавливается после трехлетнего спада, вызванного пандемией Covid-19. Отрасль помимо

пассажирских авиаперевозок осуществляют и грузовые авиационные перевозки воздушным транспортом, которые представляют собой самый быстрый, удобный, а в ряде случаев единственный способ доставки груза. Однако высокая стоимость транспортировки препятствует развитию перевозок. В республике действует 25 аэропортов, из них: 17 государственных, 6 частных, 2 аэропорта, находящихся в доверительном управлении, 6 вертодромов. В 2023 году количество обслуженных полетов иностранных компаний через воздушное пространство Казахстана выросло почти в 2,5 раза по сравнению с 2020 годом. В 2023 году оно превысило 40 тысяч полетов, которое можно увидеть на рисунке 9.

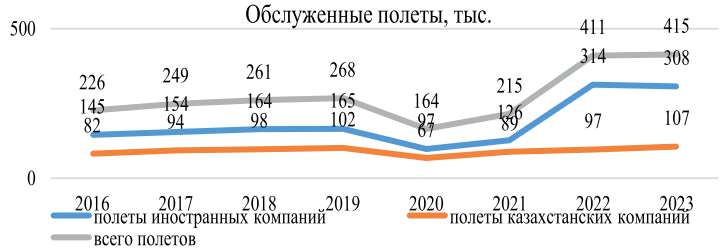

Рисунок 9 – Виды судов по возрасту

Примечание: составлено авторами по данным [7,8]

По анализу наблюдается рост общего количества обслуживаемых полетов через Казахстан в 2023 году по сравнению с 2016 годом на 1,8 раза и 3,8 раза рост количества обслуженных полетов международных компаний. В стране выполняются внутренние авиаперевозки по 57 маршрутам с частотой 617 рейсов в неделю. Маршрутная сеть международных авиасообщений страны составляет 111 маршрутов с частотой 499 рейсов в неделю в 28 стран.

Казахстанский рынок грузовых перевозок воздушным транспортом развивается низкими темпами по сравнению с пассажирскими перевозками. В таблице 1 представлены аэропорты по перевозкам пассажиров и грузов.

Таблица 1 – Перевозка пассажиров и грузов по аэропортам

Аэропорты	По перевозкам пассажиров на 2022 год по городам	По перевозкам грузов на 2022 год по городам
г. Алматы	4 518 862	51451
г. Астана	3 614 926	5812

г. Актобе	463 633	3774
г. Шымкент	1 033 664	415
г. Кокшетау	8 730	6
г. Караганда	192 207	3503
г. Жезказган	62 611	-
г. Талдыкорган	30 609	-
г. Тараз	40 234	9
г. Кызылорда	164 278	65
г. Атырау	843 517	1448
г. Актау	996 460	1803
г. Уральск	222 192	367
г. Павлодар	89 105	135
г. Костанай	203 754	184
г. Петропавловск	43 069	8
г. Усть-Каменогорск	211 637	8
г. Семей	149 851	242
г. Туркестан	251 514	-
Республика Казахстан, всего (млн. чел.)	13,1	71306
Примечание: составлено авторами по данным [9]		

Лидирующие позиции по облуживанию пассажиров в аэропортах занимают города: Алматы, Астаны и Шымкент; по перевозки грузов в городах Алматы, Астана. Самое наименьшее количество обслуженных пассажиров в аэропортах в городах: Тараз, Талдыкорган, Жезказган, Кокшетау и Петропавловск; наименьший обработанный груз в аэропортах городов Атырау, Актау, Караганда и Актобе [8,9].

Одним из наиболее интенсивно используемых видов транспорта в республике являются трубопроводы и в первую очередь из-за доминирования нефтегазовой отрасли в экспорте страны. Данный транспорт является самым дешевым видом транспорта для экспорта нефти и газа. В 2023 году на долю Каспийского трубопроводного консорциума пришлось транспортировка 80,1 % от общего экспорта сырой нефти Казахстана (56,5 млн тонн из 70,5 млн. тонн) или 62,8 % от общего объема добычи нефти (89,9 млн тонн). В настоящее время Казахстан работает над увеличением экспорта нефти через Каспийское море [10]. Транспортировка грузов по магистральным трубопроводам в том числе газ, нефть составило 266,6902 млн. тонн, а грузооборот магистральных трубопроводов 141,3313 млрд. ткм. [3].

Стоит отметить, что в стране отсутствует логистика как целостная индустрия и сконцентрирована в трех составляющих: транспорте, складах и

самих компаниях - владельцах товаров. В результате крупные производители и дистрибьюторы осуществляют большую часть этих операций in-house, то есть используют собственные склады [11]. По официальным данным действует 23 транспортно- логистических центра, в т.ч. порядка 200 складов временного хранения и порядка 1000 оптово-распределительных центров. Транспортно-логистические центры, склады временного хранения в основном сконцентрированы вдоль международных автомобильных транзитных коридоров – «Западная Европа – Западный Китай», в т.ч. и в городах хабах: Астана, Алматы, Шымкент и Актобе. Данный сектор складов и транспортно-логистических центров продолжает расти, но при этом есть дефицит таких направлений как холодовые склады, склады с температурным режимом. Можно сказать, что есть проблемы по охвату инфраструктуры именно в отдалённых районах, т.к. у нас сейчас в основном они сконцентрированы на больших коридорах и в больших хабах городах.

Выводы

Транспортно-логистическая отрасль является одним из главных факторов стабилизации социально-экономического положения в стране. Подводя итоги проведенного анализа, необходимо отметить, что за анализируемый период наибольшое количество перевозки как пассажиров, так и грузов осуществляется железнодорожным транспортом. За последние 10 лет данный вид транспорта считается приемлемый с экономической точки зрения и самым распространённым по протяжённости: пассажиропоток в сравнение с 2014 годом составил 20 млрд пассажиро-км. и 327 млрд т-км. грузоперевозок, после морской перевалки грузов – 859 млн тонн.

Учитывая, что территория страны расположена на транзитной территорий и для многовекторного развития экономики Казахстана необходимо предпринять меры по развития и всех видов транспорта.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 года. Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства. [Электронный ресурс].–URL: https://adilet.zan.kz/rus (Дата обращения 16.05.2024).

2 Astana Times. Available at: [Electronic resource]. – URL: https://astanatimes.com/2023/11/kazakhstan-capitalizes-on-geopolitical-shifts-to-emerge-as-eurasias-transport-and-logistics-hub/#:~:text=Kazakhstan%20

has%20invested%20%2435%20billion,railways%20and%20eight%20auto%20corridors (Accessed date: 25.05.2024).

3 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электронный ресурс] – URL: https://stat. gov.kz/ ru/industries/business-statistics/stat-transport/dynamic-tables/ (Дата обращения 09.06.2024).

4 Trade Logistics in the Global Economy, 2023. Available at: [Electronic resource]. – URL: https://lpi.worldbank.org/sites/default/files/2023-04/LPI_2023_report_with_layout.pdf (Accessed: 22.02.2024).

5 АО НК «Қазақстан Темір жолы». Итоги деятельности по регулируемым услугам за 2022 год. [Электронный ресурс]. – URL: https://liter.kz/itogi-deiatelnosti-ktzh-za-2022-god-1682594854/ (Дата обращения 12.05.2024).

6 Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2022 года № 1116. Об утверждении Концепции развития транспортно-логистического потенциала Республики Казахстан до 2030года. [Электронныйресурс]. – URL:https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200001116 (Дата обращения 26.05.2024).

7 Официальный интернет ресурс КазАэроНавигация. [Электронный ресурс]. – URL: https://ans.kz/ (Дата обращения 25.05.2024).

8 Отчеты Министерства транспорта Республики Казахстан. [Электронныйресурс]. – URL:https://www.gov.kz/memleket/entities/transport/?lang=ru.(Дата обращения 21.04.2024).

9 Официальный интернет ресурс Международного аэропорта Нурсултан Назарбаев. [Электронный ресурс] – URL: https://www.nn-airport.kz/ (Дата обращения 08.05.2024).

10 Официальный интернет ресурс АО «КазТрансОйл». [Электронный ресурс]. – URL:https://kaztransoil.kz/en/about/development_strategy/. (Дата обращения 09.05.2024).

11 Сактаганова Г.С., Карипова А.Т., Штайнбергс К. Анализ грузоперевозок и организация транспортной логистики Республики Казахстан. Вестник КазНУ им. Аль-Фараби. – № 3 (125). – 2018. – С. 270–283.

REFERENCES

1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan – Lidera Nacii N.A. Nazarbaeva narodu Kazahstana, g. Astana, 14 dekabrya 2012 goda. Strategiya«Kazahstan-2050»: novyj politicheskij kurs sostoyavshegosya gosudarstva [Strategy «Kazakhstan-2050»: a new political course of the established

state]. [Electronic resource]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus [in Russian] (Accessed date: 16.05.2024)

2 Astana Times. [Electronic resource]. – URL: https://astanatimes.com/2023/11/kazakhstan-capitalizes-on-geopolitical-shifts-to-emerge-as-eurasias-transport-and-logistics- hub/#:~:text=Kazakhstan%20has%20 invested% 20%2435%20billion,railways%20and%20eight%20auto%20corridors [in English] (Accessed date: 25.05.2024).

3 Byuro nacionalnoj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-transport/dynamic-tables/ [in Russian] (Accessed date: 09.06.2024).

4 Trade Logistics in the Global Economy, 2023. [Electronic resource]. – URL: https://lpi.worldbank.org/sites/default/files/2023-04/LPI_2023_ report_with_layout.pdf [in English] (Accessed date: 22.02.2024).

5 AO NK «Қазақстан Temir zholy». Itogi deyatelnosti po reguliruemym uslugam za 2022 god [Results of activities on regulated services for 2022]. [Electronic resource]. – URL: https://liter.kz/itogi-deiatelnosti-ktzh-za-2022-god-1682594854/ [in Russian] (Accessed date: 12.05.2024).

6 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrya 2022 goda № 1116. Ob utverzhdenii Koncepcii razvitiya transportno-logisticheskogo potenciala Respubliki Kazahstan do 2030 goda [On approval of the Concept of development of the transport and logistics potential of the Republic of Kazakhstan until 2030]. [Electronic resource]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200001116 [in Russian] (Accessed date: 26.05.2024).

7 Oficialnyj internet resurs KazAeroNavigaciya [The official Internet resource Kazaeronavigation]. [Electronic resource]. – URL: https://ans.kz/ [in Russian] (accessed 25.05.2024).

8 Otchety Ministerstva transporta Respubliki Kazahstan [Reports of the Ministry of Transport of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/transport/?lang=ru. [in Russian] (Accessed date: 21.04.2024).

9 Oficialnyj internet resurs Mezhdunarodnogo aeroporta Nursultan Nazarbaev [The official Internet resource of the Nursultan Nazarbayev International Airport]. [Electronic resource]. – URL: https://www.nn-airport.kz/ [in Russian] (Accessed date: 08.05.2024).

10 Oficialnyj internet resurs AO «KazTransOjl» [The official Internet resource of KazTransOil JSC]. [Electronic resource]. – URL: https://kaztransoil.kz/en/about/development_strategy/. [in Russian] (Accessed 09.05.2024).

11 **Saktaganova G.S., Karipova A.T., Shtajnbergs K.** Analiz gruzoperevozok i organizaciya transportnoj logistiki Respubliki Kazahstan [Cargo transportation analysis and organization of transport logistics in the Republic of Kazakhstan]. Vestnik KazNU im. Al-Farabi. № 3 (125). 2018. P. 270–283. [in Russian]

Поступило в редакцию 10.07.24
Поступило с исправлениями 08.08.24
Принято в печать 11.11.24

*Г. С. Сактаганова[1], *А. М. Бакирбекова[2], А. Б. Заманбекова[3]*
[1]Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.
[2]Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті,
Қазақстан Республикасы, Атырау қ.
[3]Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
10.07.24 ж. баспаға түсті.
08.08.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАН КӨЛІК ЖӘНЕ ЛОГИСТИКАЛЫҚ САЛАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Мақала Қазақстанның көлік-логистика саласының қазіргі жай-күйін, өткен он жылдағы көрсеткіштердің серпінін және дамудың негізгі үрдістерін көрсетеді. Көлік түрлері бойынша жолаушы және жүк тасымалы көлемдерінің құрылымы, сондай-ақ осы көрсеткіштердің алдыңғы кезеңмен салыстырғанда өзгеруі, негізгі тасымалдар темір жол көлігімен жүзеге асырылатыны, 2023 жылдың қорытындылары бойынша көлік түрлерінің үлесі ұсынылған. Көліктің барлық түрлері бойынша тасымалдау көлемі талданды, мұнда экономикалық тиімділікке байланысты негізгі үлес құбыр және теміржол көлігіне тиесілі. Қазақстан соңғы 15 жылда осы салаға 35 млрд доллар инвестиция салғанына қарамастан және Қазақстанның ЖІӨ-дегі көлік пен логистиканың үлесі 2022 жылғы 6,2 %-дан 2025 жылға қарай 9 %-а дейін өседі деген болжамдар бар. Жоғарыда аталған мәселелерді шешу ірі инвестициялық салымдар арқылы жаңарту және күрделі жөндеу

түрінде көрінеді. Логистикалық бағытқа қатысты аймақтық логистикалық орталықтар арқылы логистикалық инфрақұрылымды құру мен дамытудың жоғары қажеттілігі анықталды. Logistics performance index (LPI) логистика тиімділігінің индексіндегі жалпы рейтинг бойынша жүргізілген зерттеулер Қазақстанның позициясы 2018 жылмен салыстырғанда төмендегенін және 79 позицияға ауысқанын көрсетеді.

Кілтті сөздер: көлік, көлік-логистика саласы, теміржол көлігі, автомобиль көлігі, әуе көлігі, теңіз көлігі

*G. S. Saktaganova[1], *A. M. Bakirbekova[2], A. B. Zamanbekova[3]*
[1]L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana
[2]Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau
[3]Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages, Almaty
Received 10.07.24
Received in revised form 08.08.24
Accepted for publication 11.11.24

THE CURRENT STATE OF THE TRANSPORT AND LOGISTICS INDUSTRY IN KAZAKHSTAN

This article highlights the current state of the transport and logistics industry in Kazakhstan, the dynamics of indicators over the past ten years and the main development trends. The structure of passenger and freight traffic volumes by mode of transport is presented, as well as the change in these indicators compared to the previous period, the share of modes of transport by the end of 2023, where the main transportation is carried out by rail. The volume of transportation by all modes of transport is analyzed, where the main share due to economic efficiency is accounted for by pipeline and rail transport. Despite the fact that Kazakhstan has invested $ 35 billion in this industry over the past 15 years and there are forecasts that the share of transport and logistics in Kazakhstan's GDP will grow from 6.2 % in 2022 to 9 % by 2025. The solution to the above-mentioned solutions to this problem is seen in the form of renovation and major repairs through large investments. Regarding the logistics area, a high need has been identified for the creation and development of logistics infrastructure through regional logistics centers. The conducted research

on the overall rating in the Logistics Performance Index (LPI) indicates that Kazakhstan's position has decreased in comparison with 2018 and moved to the 79th position.

Keywords: transport, transport and logistics industry, railway transport, road transport, air transport, sea transport.

ҒТАМР 06.81.12

https://doi.org/10.48081/VXRD8286

***А. О. Сыздықова[1], Г. Ж. Азретбергенова[2]**

[1,2]Қожа Ахмет Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті, Қазақстан Республикасы, Түркістан

[1]ORCID: http://orcid.org/0000-0002-1377-0026

[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9070-7055

*e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz

БРЕНД ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ КӘСІПОРЫНДАРДА БРЕНДИНГТІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫН ТАЛДАУ

Бүгінгі бәсекелестік жағдайында бренд жай ғана атау ғана емес, ол өнімге бірегейлік қосатын, тұтынушылардың қабылдауымен қалыптасатын және тұтынушылардың өнім таңдауында бағыт-бағдар беретін шаруашылық субъектісі болып табылады. Бренд - бұл бизнес пен тұтынушы арасындағы қарым-қатынасты жасайтын және қалыптастыратын құрал. Сонымен қатар, бүгінде бизнестің зияткерлік капиталы саналатын брендтер өнімнен тәуелсіз коммерциялық құрылымға айналды. Сондықтан, кәсіпкерлер үшін бренд пен брендинг процестері бүкіл бизнестің қатысуын талап ететін бірқатар әрекеттерді талап етеді.

Зерттеудің мақсаты бренд ұғымын, оның функцияларын және бренд құрылымын түсіндіріп, жаһандық брендтердің бренд құндылықтарын бағалау болып табылады.

Зерттеу әдістемесі әдіснамалық жалпылау және жүйелік талдау тұрғысынан негізделеді. Зерттеуде брендтің жай ғана атау емес, ол басқаруды қажет ететін актив екеніне назар аударылады. Әлемдегі жаһандық брендтердің құндылықтары және олардың құндылықтарындағы өзгерістер қарастырылды.

Зерттеу нәтижесінде қазіргі бәсекелес заманда бренд жасау өте қиын деп айтуға болады. Бұл тәртіпті жұмыс пен брендті дұрыс басқаруды талап етеді. Бренд табысты болуы үшін ол бәсекелестерден ерекшеленуі және тұтынушымен анық орналасуы керек. Брендті басқарудағы бірінші әрекет брендті тұтынушы санасында орналастыру болып табылады. Бәсекелестіктің

күшеюіне байланысты компаниялар ұзақ уақыт бойы өмір сүру үшін инновациялар енгізіп, нарықтағы позицияларын жаңа өнімдермен үнемі нығайтуы керек.

Кілтті сөздер: бренд, брендинг, кәсіпорын, жаһандық брендтер, құн, брендті басқару

Кіріспе

Бренд – бұл тұтынушы мен тұтынушының сатып алу туралы шешім қабылдау процесіне әсер ететін және қалыптастыратын, әсіресе материалдық өнімдерді бір-бірінен ажырататын маркетингтік және жарнамалық қызметтің негізгі нүктесі. Брендтер компанияны және оның өнімдерін білдіреді және белгілі бір бренд имиджін көрсетеді [1]. Бренд – бұл жай ғана логотип немесе атау емес, ол тұтынушының мекеме мен оның өнімдері туралы сезімі мен ойларын білдіру және беру. Өнімнің пішінінен, құрылымынан және қаптамасынан бөлек, тұтынушының өнімді қалай қабылдауы және оның санасында қалай орналастырғаны бренд ұғымына кіреді [2].

Бренд ұйымның маңызды материалдық емес активі болып табылады [3]. Бренд – күрделі құбылыс. Брендтер нарықты сегменттеу және өнімді саралау стратегиясының тікелей салдары болып табылады. Брендинг сыртқы әлемге мұндай өнімге немесе қызметке ұйымның белгісі мен мөрі басылғаны туралы атау беру және сигнал беру ғана емес. Брендинг өнім санатын өзгертуден тұрады; ол ұзақ мерзімді корпоративтік қатысуды, ресурстар мен дағдылардың жоғары деңгейін талап етеді [4]. Брендингтік зерттеулер 1990 жылдардан бері қарай бірнеше өзгерістерге ұшырады. Аакер (1991) жылғы зерттеуінде бренд әділдігі [5], Аакер (1997) зерттеуінде брендтің жеке басын қарастырған [6].

Кейінгі жылдардағы зерттеулер брендингтің эмоционалды жағын зерттеумен байланысты болды. Әдебиеттер сонымен қатар қарым-қатынас аспектілерінен басқа, тұтынушының мінез-құлқы тұтынушының брендке қатысты эмоцияларына байланысты деп мәлімдейді [7]. Сондықтан бұл эмоциялар брендтің тағдырын шешуде маңызды рөл атқарады. Осылайша, тұтынушы-бренд қатынастары брендинг әдебиетінде маңызды орынға ие. Олар бренд құру процесінде маңызды рөл атқарады [8]. Брендке деген сүйіспеншілік пен брендті тарту сияқты кәдімгі құрылымдардың пайда болуы маркетологтарға бірнеше стратегияларды қолдана отырып, әлеуметтік медиа арқылы өз брендтерін орналастыру үшін маңызды ақпарат берді. Олар соңғы уақытта көп назар аударды [3]. Брендті басқару әдебиеттерінде брендті қабылдау «тұтынушылардың субъективті, ішкі реакциялары (сезімдер, сезімдер және когнитивтік қабілеттер) және брендтің дизайны

мен сәйкестігінің, қаптамасының, байланысының және қоршаған ортасының бөлігі болып табылатын брендке байланысты ынталандырулардан туындаған мінез-құлық реакциялары» [9]. Брендті қабылдау әдетте өнім немесе қызмет тұтынылғаннан кейін пайда болады және бұл тұтынушыдан тұтынушыға қарай өзгеруі мүмкін [10]. Golestaneh және т.б. (2022) зерттеуінде брендингтегі ішкі мүдделі тараптардың рөлін қарастырған [11].

Бұл зерттеуде бренд ұғымы, кәсіпорындар үшін брендингтің маңызы теориялық тұрғыдан қарастырылды. Сонымен қатар бренд құны тұжырымдамасы анықталып, жаһандық брендтердің бренд құндылықтары бағаланды. Отандық әдебиеттерде брендинг саласын қарастырған зерттеулер саны шектеулі екендігін ескерсек, бұл жұмыс өзекті әрі маңызды болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері және Brand Finance ұйымының статистикалық есептері болып табылады. Мақалада талдау, индукция және дедукция, салыстырмалы талдау әдістері қолданылды.

Нәтижелер мен талқылау

Бренд – кәсіпорынның ең маңызды және құнды бөліктерінің бірі. Кәсіпорынға тиесілі бренд оны ұқсас өнімдерді шығаратын ұйымдардан ажыратуға мүмкіндік береді [3,6]. Егер тұтынушылар сатып алған тауарына, яғни брендіне қанағаттанса және оны өзімен сәйкестендіре алса, сол брендті сатып алуды жалғастырады [12]. Керісінше, егер олар өнімді немесе брендті ұнатпайтын болса немесе қолданғаннан кейін қанағаттанбаса, олар бұл брендті қайтадан сатып алудан аулақ болады [12,13].

Белгілі бір брендті таңдаған тұтынушылар брендке адал болған кезде, кәсіпорын өз брендіне адал тұтынушылардың арқасында белгілі бір пайда маржасын сақтайды және баға стратегиясын оңай жасай алады. Кәсіпорындар тұтынушыларға брендтік өнімдерді ұсынғанда, ол сенімдірек және жоғары сапалы болып қабылданады және ол өзін де жарнамалайды [14]. Осылайша, кәсіпорынның адал тұтынушылық базасы қалыптасады және оның баға стратегиясын құруда қиындықтар болмайды.

Бүгінгі жағдайда брендтер арасында бәсекелестік жалғасуда, брендинг кәсіпорынның ең стратегиялық инвестицияларының бірі болып табылады [15]. Брендинг қысқа мерзімді тактикалық бастама емес, кәсіпорын үшін стратегиялық мәселе ретінде қарастырылуы керек. Өнімдер арасындағы айқын айырмашылықтар азая бастады. Кәсіпорындар үлкен айырмашылықтар тудыратын ұсақ бөлшектердің арқасында басқа имиджге ие. Осы айырмашылықтарды тудыратын элементтердің бірі

болып табылатын бренд өнімнің функционалдық мақсатынан тыс құнын арттыратын атау, таңба, дизайн немесе белгі ретінде көрінеді. Тағы да, өнім ерекшеліктеріне байланысты оңай ажыратылмайтын өнімдер үшін бренд ерекше қасиет болып табылады және тұтынушыға өнім туралы ақпарат береді. Сондықтан бүгінде барлық тауарлар мен қызметтер бренд жасауға тырысады. Осылайша, тұтынушылар брендтің арқасында әртүрлі өндірушілердің өнімдерін ажырата алады.

Тұтынушылар брендтік өнімдерді ұнатады, өйткені олар функционалдық және психологиялық артықшылықтар береді. Олар сатып алған брендтік өнімдер тұтынушыларға сапаны қамтамасыз етумен қатар, оларды қоғамда артықшылыққа ие етеді. Тұтынушылар үшін бренд, өнімді бәсекелестерден ажыратудың ең оңай жолы болып табылады. Брендтің арқасында кәсіпорын тұтынушыларға өзін көрсетуге мүмкіндік алды. Дүкендерде бренд өнімдері көрсетіліп тұрғанда, кәсіпорын насихатталып, жарнамаланады. Брендсіз өнімді өндірушілер мен сатушылар аз пайда таба алады, негізі кейбір өнімдерді брендсіз жарнамалау мүмкін емес. Басқаша айтқанда, брендті ұйымның бәсекелестік жағдайында табысты дамуы үшін кез келген қажетті құрал ретінде қарастыруға болады. Сондай-ақ кәсіпорында бренд құрылып, бренд құны өскен кезде кәсіпорынның жалпы құны да артады деп айтуға болады.

Бренд құны – тұтынушылардың брендке адалдықтары нәтижесінде қалыптасатын, брендтің басқа басқа брендтермен салыстырғанда брендтің қаржылық күшін көрсететін сандық мән. Осы жерден бренд құндылығы тұтынушы/қоғам санасындағы бренд атауына/символына бекітілген құндылық және тұтынушыға бағытталған ұғым деп айтуға болады [16].

Бренд құнының кәсіпорындарға пайдасын төмендегідей қорытындылауға болады [5,16]:

Тұтынушылардың, қызметкерлердің, инвесторлардың және шешім қабылдаушылардың таңдауына әсер ету,

Көтермелеуге және алға жылжытуға және сұранысты құруға көмектесу,

Жоғары бағамен көбірек пайда табу,

Нарық үлесін сақтау және дамыту мүмкіндігі,

Пайдаланушыға беделді қамтамасыз ету арқылы брендке адал тұтынушылардың деңгейін арттыру,

Тарату арнасының мүшелерімен келіссөздер жүргізу мүмкіндігіне ие болу,

Бренд жасаған оң имиджді басқа өнімдерге/қызметтерге ауыстыруға мүмкіндік беру

Бәсекелестердің нарыққа енуіне жол бермеу

Төмендегі 1-кестеде 2023 жылғы әлемдегі ең құнды 20 брендтің тізімі берілген. Брендтік құны бойынша әлемдегі ең құнды компания Amazon болып табылады. 2023 жылы Amazon компаниясының брендтік құны 299,3 млрд. АҚШ долларын құрайды. Екінші және үшінші орынды иеменденген Apple және Google компанияларының брендтік құны сәйкесінші 297,5 және 281 млрд. АҚШ долларын құрайды.

Қарастырылып отырған компаниялар әлемдік деңгейдегі брендтік компаниялар болғандықтан олардың нарықтық құны маңызды роль ойнайды. Әлемдік бренд қалыптастыруда интернет желісімен, әлеуметтік желінің ықпалы ерекше. Соңғы 5 жылда бұл тізімде мүлдем болмаған TikTok/Douyin компаниясы 2022 жылы 18-орында болса, 2023 жылы тізімде 10-орынға көтерілген. Facebook брендтік компаниясы 2022 жылы 7-орында болған, ал 2023 жылы 14-орынға сырылған. Тізімде алғашқы төрттікке кіретін Apple, Google, Microsoft компаниялары ақпараттық технологиялармен жұмыс жасайтын компаниялар болып табылады. Осы рейтингте ерекше көңіл аударатын мәлімет қаржылық банк секторы бойынша брендтік компаниялардың тізіміндегі 3 компания да Қытайға тиеселі. Тізімдегі алғашқы 5 компания АҚШ-қа тиесілі. Брендтік компаниялардың осы мемлекетте шоғырлануының себебі, алпауыт дамыған мемлекеттерде білім мен технология қатар дамуының ықпалы, сонымен қатар ғылымның жаңалығын өндірісте тез қолданылуымен байланыстыруға болады.

Кесте 1 – 2023 жылғы әлемдегі ең құнды брендтер (млн.АҚШ долларымен)

2023	2022	Бренд атауы	Ел	Сектор	Бренд құны (2023)	Бренд құны (2022)	Өзгеріс (%)
1	2	Amazon	АҚШ	Бөлшек сауда	299.280	350.273	-14.6
2	1	Apple	АҚШ	Технология	297.512	355.080	-16.2
3	3	Google	АҚШ	БАҚ	281.382	263.425	+6.8
4	4	Microsoft	АҚШ	Технология	191.574	184.245	+4.0
5	5	Walmart	АҚШ	Бөлшек сауда	113.781	111.918	+1.7
6	6	Samsung Group	Корея	Технология	99.659	107.284	-7.1
7	8	ICBC	Қытай	Банк ісі	69.545	75.119	-7.4
8	10	Verizon	АҚШ	Телеком-муникация	67.443	69.639	-3.2
9	28	Tesla	АҚШ	Автомобиль	66.207	46.010	+43.9
10	18	TikTok/ Douyin	Қытай	БАҚ	65.696	58.980	+11.4

11	17	Deutsche Telekom	Германия	Телеком-муникация	62.928	60.169	+4.6
12	11	China Construction Bank	Қытай	Банк ісі	62.681	65.547	-4.4
13	20	Home Depot	АҚШ	Бөлшек сауда	61.053	56.312	+8.4
14	7	Facebook	АҚШ	БАҚ	58.971	101.201	-41.7
15	16	State Grid	Қытай	Утилиттеу	58.846	60.175	-2.2
16	15	Mercedes-Benz	Германия	Автомобиль	58.797	60.760	-3.2
17	14	Agricul-tural Bank Of China	Қытай	Банк ісі	57.691	62.031	-7.0
18	29	Starbucks	АҚШ	Мейрамхана	53.432	45.699	+16.9
19	12	Toyota	Жапония	Автомобиль	52.493	64.283	-18.3
20	13	WeChat	Қытай	БАҚ	50.247	62.303	-19.3

Дереккөз: Brand Finance (https://brandirectory.com/rankings/global/) деректерімен автор құрастырған.

Елдер бойынша бренд құнын қарастырған кезде (2-кесте); АҚШ рейтингте көш бастап тұр, Brand Finance Global500 2023-рейтингіндегі 500 брендтің 201-і АҚШ-қа тиесілі және оның жалпы құны жартысын 4,0 трлн АҚШ долларын құрайды. Қытай рейтингте екінші орында, тізімдегі 79 компанияның жалпы бренд құны 1,4 трлн АҚШ долларын құрайды. Тізімдегі алғашқы ондыққа Германия (24 бренд, 6 %), Жапония (32 бренд, 5 %), Франция (31 бренд, 5 %), Ұлыбритания (23 бренд, 3 %), Оңтүстік Корея (8 бренд, 2,4 %), Канада (15 бренд, 1,8 %) және Үндістан (12, 1,4 %) кіреді.

Кесте 2 – Елдер бойынша бренд құны, 2023 ж.

Елдер	Бренд құны (млрд. АҚШ доллары)	Жалпы үлесі (%)	Брендтер саны
АҚШ	3,981.2	49.7	201
Қытай	1,430.0	17.9	79
Германия	479.6	6.0	24
Жапония	425.5	5.3	32
Франция	331.2	4.1	31
Ұлыбритания	264.9	3.3	24
Оңтүстік Корея	195.5	2.4	8
Канада	140.3	1.8	15

Үндістан	108.2	1.4	12
Басқа	646.3	8.1	74
Барлығы	8,002.8	100	500

Дереккөз: Brand Finance (https://brandirectory.com/rankings/global/) деректерімен авторлар құрастырған.

Қорытынды

Брендинг кәсіпорындар үшін нарықта сәтті жұмыс жасаудың маңызды құралына айналды. Брендке қол жеткізе алмаған өнімнің нарықта тұрақты болуы мүмкін емес. Күшті бренд бірнеше жолмен кәсіпорындарға пайда әкелуі мүмкін. Біріншіден, күшті бренд компанияға бәсекелестерден ерекшеленуге және нарықта бірегейлікті орнатуға көмектеседі, бұл тұтынушылардың адалдығы мен сақталуына септігін тигізеді. Бұл, өз кезегінде, сату мен кірістің жоғарылауына көмектеседі. Күшті бренд компанияға өз өнімдері немесе қызметтері үшін жоғары баға беруге көмектесе алады, өйткені тұтынушылар жоғары сапалы және сенімді деп санайтын бренд үшін көбірек төлем жасауға дайын. Сонымен қатар, күшті бренд компанияға жоғары таланттарды тартуға көмектесе алады, өйткені қызметкерлер танымал және беделді бренд үшін жұмыс істеуге көбірек тартылуы мүмкін. Ақырында, күшті бренд компанияға бәсекелестік артықшылықты қамтамасыз ете алады және оған экономикалық құлдырауды немесе саладағы кедергілерді жеңуге көмектеседі.

Алайда бренд жасау қиын, ұзақ және қымбат процесс, бірақ ұзақ мерзімді перспективада компанияға үлкен үлес қосады. Болашақты ойлайтын кәсіпорындар құру кезеңінде қажетті келісімдер мен инвестицияларды жасап, сарапшылармен жұмыс жасай отырып, қысқа мерзімде брендингке қол жеткізе алады. Брендтің орнығуы үшін ең алдымен техникалық, ғылыми және технологиялық жұмыстарды қамтитын дизайнға негізделген түпнұсқа өндірістің ҒЗТКЖ процесі маңызды. Өндіріс және маркетинг корпоративтік патенттерді, сыртқы сауданы, экспортты қолдауды және жылжытуды талап етеді. Брендтің елде бірегей өнімдерді жасаудағы рөлі аясында ҒЗТКЖ және (инновациялық) жаңарту, патент және меншік құқықтарын зерттеуді ынталандыру керек, ал брендке таралатын процесс ҒЗТКЖ және инновацияларға негізделуі керек. Брендинг қысқа мерзімді жылжыту және оңай қол жеткізуге болатын бәсеке ретінде қабылданбауы керек.

Елімізде өнеркәсіптің үлкен бөлігін құрайтын ШОБ-тың дизайн, түпнұсқалық өндіріс, ҒЗТКЖ және сапа процестерінен (брендинг) өтуі үшін мемлекеттік қолдаудың маңызы зор. Ол үшін ұлттық индустриямыздың

дамуын қамтамасыз ететін ұлттық индустриялық саясат жасалуы керек. Брендингті іс жүзінде сапа мәселесімен анықтауға болады және сапа туралы хабардарлықты арттыру бірінші кезекте брендингті жеңілдетеді. Бұл тұрғыда жеке брендинг бойынша деректер банкін дереу құру керек. Бренді сәтті құру және басқару білім арқылы болатынын ұмытпаған жөн. Брендингке кәсіпқой ойлайтын, болашақты көретін инженерлер мен барлық техникалық қызметкерлердің көмегімен ғана қол жеткізуге болады. Бірге жұмыс істеу, бірге ақпарат алмасу, бірлесіп әрекет ету, жағдайдан сабақ алу және аянбай еңбек ету арқылы әлеуметтік жетістікке жетуге болатынын ұмытпаған жөн. Еліміз үшін брендингке қатысты көп нәрсе істеу керек. Ең алдымен, құрылымдық реттеулер мен бизнесті хабардар ету керек, содан кейін стратегиялық жоспарлауға сәйкес әрекет ету керек.

Қаржыландыру ақпа: Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті тарапынан қаржыландырылды (грант №19680610).

ПАЙДАЛЫНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Vuran, Yunus, and Alican Afşar. «İşletmelerde marka ve marka stratejileri.» International Journal of Academic Values Studies 7. (2016): – 28–40.

2 De Chernatony, Leslie, and Francesca Dall'Olmo Riley. «Defining a» brand»: Beyond the literature with experts' interpretations.» Journal of Marketing management 14.5. – (1998): – 417–443.

3 **Paul J.** Toward a'masstige'theory and strategy for marketing //European Journal of International Management. – 2018. – Vol. 12. – № 5–6. – P. 722–745.

4 **Maurya, Upendra Kumar, and Prahlad Mishra.** «What is a brand? A Perspective on Brand Meaning.» European Journal of Business and Management 4.3. – (2012): 122–133.

5 **Aaker, D. A.** Measuring brand equity across products and markets // California management review. – 1991. – Vol. 38. – №. 3.

6 Aaker J. L. Dimensions of brand personality //Journal of marketing research. – 1997. – Vol. 34. – №. 3. – С. 347–356.

7 **Sniehotta, Falko F., Justin Presseau, and Vera Araújo-Soares.** «Time to retire the theory of planned behaviour.» // Health psychology review 8.1 (2014): 1–7.

8 **Wang C. L., Sarkar, A., Sarkar, J. G.** Building the holy brand: Towards a theoretical model of brand religiosity //International Journal of Consumer Studies. – 2018. – Vol. 42. – № 6. – P. 736–743.

9 **Brakus, J. J., Schmitt, B. H., Zarantonello, L.** Brand experience: what is it? How is it measured? Does it affect loyalty? // Journal of marketing. – 2009. – Vol. 73. – № 3. – P. 52–68.

10 **Holbrook, M. B., Hirschman E. C.** The experiential aspects of consumption: Consumer fantasies, feelings, and fun //Journal of consumer research. – 1982. – Vol. 9. – № 2. – P. 132–140.

11 **Golestaneh H. et al.** On the role of internal stakeholders in place branding //Journal of Place Management and Development. – 2022. – Vol. 15. – № 2. – P. 202–228.

12 **Drennan J. et al.** Examining the role of wine brand love on brand loyalty: A multi-country comparison //International Journal of Hospitality Management. – 2015. – Vol. 49. – P. 47–55.

13 **Joshi R., Yadav R.** Brand desire: Scale development and empirical examination //Journal of Asia-Pacific Business. – 2020. – Vol.21. – № 3. – P. 169–184.

14 **Kethan M., Basha M.** Relationship of Ethical Sales Behaviour with Customer Loyalty, Trust and Commitment: A Study with Special Reference to Retail Store in Mysore City //East Asian Journal of Multidisciplinary Research. – 2022. – Vol.1. – № 7. – P. 1365–1376.

15 **Dam S. M., Dam T. C.** Relationships between service quality, brand image, customer satisfaction, and customer loyalty //The Journal of Asian Finance, Economics and Business. – 2021. – Vol. 8. – № 3. – P. 585–593.

16 **Gupta S. et al.** The impact of brand value on brand competitiveness // Journal of Business Research. – 2020. – Vol. 112. – P. 210-222.

REFERENCES

1 **Vuran, Yunus, and Alican Afşar.** «İşletmelerde marka ve marka stratejileri.» International Journal of Academic Values Studies 7 – (2016): P 28–40.

2 **De Chernatony, Leslie, and Francesca Dall'Olmo Riley.** «Defining a» brand»: Beyond the literature with experts' interpretations.» Journal of Marketing management 14.5 (1998): 417–443.

3 **Paul J.** Toward a'masstige'theory and strategy for marketing // European Journal of International Management. – 2018. –Vol. 12. – № 5-6. – P. 722–745.

4 **Maurya, Upendra Kumar, and Prahlad Mishra.** «What is a brand? A Perspective on Brand Meaning.» // European Journal of Business and Management 4.3. – (2012): – 122–133.

5 **Aaker D. A.** Measuring brand equity across products and markets // California management review. – 1991. – Vol. 38. – №. 3.

6 **Aaker J. L.** Dimensions of brand personality //Journal of marketing research. – 1997. – Т. 34. – №. 3. – P. 347–356.

7 **Sniehotta, Falko F., Justin Presseau, and Vera Araújo-Soares.** «Time to retire the theory of planned behaviour.» Health psychology review 8.1 2014). 1–7.

8 **Wang C. L., Sarkar A., Sarkar J. G.** Building the holy brand: Towards a theoretical model of brand religiosity //International Journal of Consumer Studies. – 2018. – Vol. 42. – №. 6. – P. 736–743.

9 **Brakus J. J., Schmitt B. H., Zarantonello L.** Brand experience: what is it? How is it measured? Does it affect loyalty? //Journal of marketing. – 2009. – Vol. 73. – № 3. – С. 52–68.

10 **Holbrook M. B., Hirschman E. C.** The experiential aspects of consumption: Consumer fantasies, feelings, and fun //Journal of consumer research. – 1982. – Vol. 9. – №. 2. – P. 132–140.

11 **Golestaneh H. et al.** On the role of internal stakeholders in place branding //Journal of Place Management and Development. – 2022. –Vol. 15. – №. 2. – P. 202–228.

12 **Drennan J. et al.** Examining the role of wine brand love on brand loyalty: A multi-country comparison //International Journal of Hospitality Management. – 2015. – Vol. 49. – P. 47–55.

13 **Joshi R., Yadav R.** Brand desire: Scale development and empirical examination //Journal of Asia-Pacific Business. – 2020. – Vol. 21. – №. 3. – P. 169–184.

14 **Kethan M., Basha M.** Relationship of Ethical Sales Behaviour with Customer Loyalty, Trust and Commitment: A Study with Special Reference to Retail Store in Mysore City //East Asian Journal of Multidisciplinary Research. – 2022. – Vol. 1. – №. 7. – P. 1365–1376.

15 **Dam S. M., Dam T. C.** Relationships between service quality, brand image, customer satisfaction, and customer loyalty //The Journal of Asian Finance, Economics and Business. – 2021. – Vol. 8. – №. 3. – P. 585–593.

16 **Gupta S. et al.** The impact of brand value on brand competitiveness // Journal of Business Research. – 2020. – Vol. 112. – P. 210–222.

21.11.23 ж. баспаға түсті.
25.11.23 ж. түзетулерімен түсті.
31.01.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

**А. О. Сыздықова[2], Г. Ж. Азретбергенова[2]*
[12]Международный казахско-турецкий университет
имени Ходжи Ахмеда Ясави, Республика Казахстан, Туркестан
Поступило в редакцию 21.11.23
Поступило с исправлениями 25.11.23
Принято в печать 31.01.24

ПОНЯТИЕ БРЕНДА И АНАЛИЗ ВАЖНОСТИ БРЕНДИНГА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Помимо того, что бренд является именем в современных конкурентных условиях, он представляет собой бизнес-актив, который придает продукту индивидуальность, формируется восприятием потребителей и направляет потребителей в выборе продукта. Бренды – это инструменты, которые создают и формируют отношения между бизнесом и потребителем. Кроме того, в настоящее время бренды, оцениваемые в интеллектуальном капитале предприятий, стали коммерческой организацией, независимой от продуктов. Таким образом, процессы создания бренда и бренда для предпринимателей требуют ряда действий, требующих участия почти всего бизнеса.

Цель исследования – объяснить понятие бренда, его функции и структуру бренда, а также оценить ценности бренда мировых брендов.

Методика исследования основана на методологическом обобщении и системном анализе. В исследовании подчеркивалось, что бренд - это не просто название, это актив, которым нужно управлять. Были рассмотрены ценности глобальных брендов в мире и изменения их ценностей.

По итогам исследования можно сказать, что в современном конкурентном мире очень сложно создать бренд случайно. Это требует дисциплинированной работы и правильного управления брендом. Чтобы бренд был успешным, он должен отличаться от конкурентов и четко позиционироваться среди потребителей. Первым действием в управлении брендом является позиционирование бренда в сознании потребителя. В условиях растущей конкуренции компаниям необходимо внедрять инновации и постоянно укреплять свои позиции на рынке с помощью новых продуктов, чтобы выжить в течение длительного времени.

Ключевые слова: бренд, брендинг, предприятие, мировые бренды, ценность, управление брендом

**A. O. Syzdykova[1], G. Zh. Azretbergenova[2]*
[1,2]International Kazakh-Turkish University
named after Khoja Ahmed Yasawi, Republic of Kazakhstan,Turkestan
Received 21.11.23
Received in revised form 25.11.23
Accepted for publication 31.01.24

BRAND CONCEPT AND ANALYSIS OF THE IMPORTANCE OF BRANDING IN ENTERPRISES

Beyond being a name in today's competitive conditions, the brand appears as a business entity that adds an identity and personality to the product, is shaped by the perceptions of consumers, and guides consumers in their product preferences. Brands are tools that create and shape the relationship between the business and the consumer. In addition, today, brands, which are considered as the intellectual capital of businesses, have become a commercial entity independent of products. Therefore, brand and branding processes for entrepreneurs require a series of actions that require the participation of almost the entire business.

The purpose of the study is to explain the concept of brand, its functions and brand structure, and evaluate the brand values of global brands.

The research methodology is based on methodological generalization and system analysis. The study emphasized that the brand is not just a name, it is an asset that needs to be managed. The values of global brands in the world and the changes in their values were examined.

As a result of the study, it can be said that it is very difficult to create a brand by chance in today's competitive world. This requires disciplined work and correct brand management. For a brand to be successful, it must differentiate itself from its competitors and be clearly positioned with the consumer. The first activity in brand management is to position the brand in the consumer's mind. With increasing competition, companies need to innovate and constantly strengthen their position in the market with new products in order to survive for a long time.

Keywords: brand, branding, enterprise, global brands, value, brand management

МРНТИ 06.73.55

https://doi.org/10.48081/WBMS4800

А. Тапалчинова[1], М. Мухамедова[2], А. Мусина[3], Г. Нурбаева[4], М. Жанат[5]
[1,2,3,4,5]Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8505-8073
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7488-4011
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3893-316X
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7006-4403
[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2148-7252
*e-mail: anargul1982@mail.ru

КОММЕРЦИАЛИЗАЦИЯ ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ: АНАЛИЗ МИРОВОГО ОПЫТА И ПРОГНОЗ

В развитую цифровую эпоху интеллектуальная собственность имеет решающее значение в мире информационных технологий. Современный ландшафт интеллектуального права собственности претерпел существенные изменения под влиянием эпохи цифровых технологий.

В статье рассматривается проблема отсутствия действующих законов в сфере коммерциализацией интеллектуальной собственности, проблема совместимости с устаревшими системами, вероятность кибератак, кражи и монетизации объектов интеллектуальной собственности.

Цель данной статьи – определение роли интеллектуальной собственности, которая содействует инновациям в ИТ-индустрии и определяет важность защиты объектов интеллектуальной собственности для участников рынка интеллектуальной собственности в процессе коммерциализации технологий [1]. Задачей данного исследования является проведение анализа и прогноза размера рынка интеллектуальной собственности по сегментам на примере зарубежных компаний. Проведенные исследования в области рынка программного обеспечения интеллектуальной собственности предполагают адаптацию подходов по защите интеллектуальной

собственности на основе принятия новых законодательных актов, которые способствуют внедрению альтернативных бизнес-моделей, инновационных разработок и современных методов коммерциализации объектов интеллектуальной собственности [2]. Исследование рынка программного обеспечения интеллектуальной собственности является эффективным в следствии растущей осведомленности и признания программного обеспечения собственности в развитых и развивающихся странах, таких как США, Индия, Бразилия, Алжир, Германия и ряд других, что свидетельствует о необходимости внедрения программного обеспечения интеллектуальной собственности для повышения прибыльности и эффективности коммерциализации технологий [3]. В статье представлена матрица рыночного позиционирования, в которой представлены бренды мировых компаний, подлежащих классификации. Использование бренда становится решением технических проблем, нового дизайна интеллектуальной собственности, приносящие доход путем их коммерциализации.

Ключевые слова: программное обеспечение, интеллектуальная собственность, коммерциализация интеллектуальной собственности, исследование Пяти сил, матрица рыночного позиционирования, защита интеллектуальной собственности

Введение

Сферой по разработке программного обеспечения является внедрение в международную практику технологий, стремительные изменения по способам реализации предпринимательства, рост запросов по потребителям, непрерывное изменение в нормативно-правовой базе, систематическая реализация современных бизнес-моделей, увеличение ассортимента произведённой продукции и предлагаемых сервис-услуг, стремительный рост конкурентоспособности компаний, уменьшение жизненного цикла продуктового ряда.

Стремительное развитие по вопросам разработок программного обеспечения интеллектуальной собственности связано с модульностью и платформонезависимостью, распределительностью информационно-коммуникационных систем и централизованностью ресурсов, адаптивностью и масштабируемостью, декомпозицией бизнес-процессов, интеграцией с внешними автоматизированными системами сбора и обработки информационных систем и широким использованием Web-сервисов и систем связи [4].

Материалы и методы

В ходе исследования использовались методы научного исследования, а также сравнение показателей оценки размера и прогноза рынка интеллектуальной собственности, исследование Пяти сил, с использованием Матрицы рыночного позиционирования различными с точки зрения иностранных компаний. В статье проведён анализ интеллектуальной собственности в разрезе мировых сегментов, выявлены тенденции и проблемы разработки и коммерциализации цифровых технологий и обобщены пути коммерциализации технологий, систематизированы этапы и методы по защите прав интеллектуальной собственности в процессе её введения в хозяйственный оборот.

Результаты обсуждения

К интеллектуальной собственности программного обеспечения относятся специальные коды или программы, которые защищенны рядом нормативно-правовых актов от дублирования, повторения, хищения, а также иного использования, которое не разрешено собственником. Инновационные разработки в системе программного обеспечения интеллектуальной собственности могут быть использованы частными лицами, стартапами и предприятиями, при этом законодательные акты в этой сфере становятся лучшим способом по защите программного обеспечения [4].

Наиболее востребованными станут новые виды программного обеспечения, которые предоставят более выгодные условия для сотрудничества и внедрения инновационных разработок.

Далее на основе мировых отчетов Technavio представлены:

– исторические размеры рынка программного обеспечения в период с 2018 по 2023 года;

– прогноз рынка;

– анализ разработчиков программного обеспечения;

– предложения по улучшению рынка по сегментам [5].

На рисунке 1 представлен общий анализ и прогноз размера рынка программного обеспечения в млрд. долл. США.

Рисуснок 1 – Анализ и прогноз размера рынка программного обеспечения в млрд. долл. США

По оценкам, в период с 2023 по 2028 год объем рынка программного обеспечения для интеллектуальной собственности вырастет на 5,64 миллиарда долларов США при среднегодовом темпе роста 16,93 % в период с 2023 по 2028 год.

На рисунке 2 представлена диаграмма глобального размера рынка программного обеспечения с делением на исторические данные и дальнейший прогноз.

Рисунок 2 – Диаграмма глобального размера рынка программного обеспечения с делением на исторические данные и дальнейший прогноз

Исследование рынка программного обеспечения интеллектуальной собственности на основе «Пяти сил» выявило следующие движущие силы, тенденции и проблемы, которые представлены на рисунке 3.

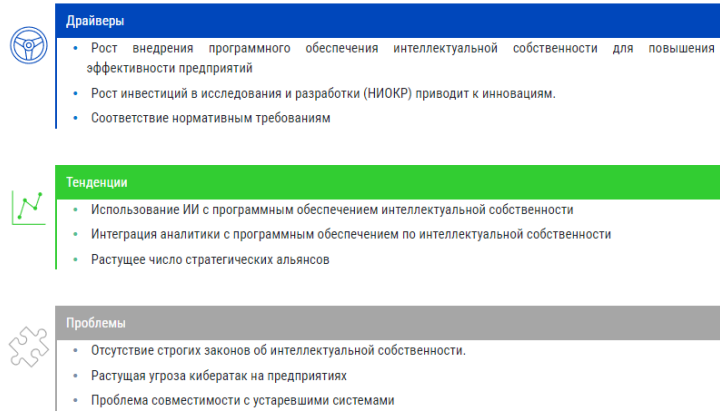

Рисунок 3 – Движущие силы, тенденции и проблемы рынка программного обеспечения интеллектуальной собственности [5]

Результаты проведённого анализа рынка программного обеспечения интеллектуальной собственности представлены ниже:

– мировой рынок программного обеспечения интеллектуальной собственности сегментировано растёт высокими темпами, так как данный вид определён в качестве «высокозащищённого» для управления и обслуживания на предприятии, поскольку компаниям принадлежит возможность проведения полноценного контроля;

– применение модели развертывания на фирмах позволяет использовать программное обеспечение интеллектуальной собственности.

Однако данные результаты также предполагают:

– локальное программное обеспечение интеллектуальной собственности компании предполагает покупку лицензии на программное обеспечение;

– содержание ИТ-персонала для регулирование программным обеспечением, регулярное обновление программного обеспечения и устанавливание решений по защите программных данных. Всё это предполагает наличие специализированного оборудования, требующего значительного капиталовложения.

Возникает вероятность ограничения роста сегмента on-premises под влиянием вышеуказанных факторов за период прогнозируемого времени [6].

Далее рассмотрим размеры и прогнозируемые данные рынка программного обеспечения интеллектуальной собственности в период с 2018 г. по 2028 г. в разрезе географического признака (в млрд. долл. США).

Поскольку в период с 2018 г. по 2022 г. основную долю в мировом сегменте программного обеспечения занимала именно Северная Америка, далее рассмотрим динамику данных именно по этому региону [6].

Анализ проведенного исследования представлен в матрице рыночного позиционирования и классификации данного рынка. В матрице охвачены компании, которые в большинстве своём подлежат классификации. Данная классификация определена индексом влияния, подлежит изменению в динамике исследуемого рынка и может не оказывать значимого влияния на перспективный деловой рост предприятия на общем рынке новейших серий, подлежащих тестированию.

Прежде чем монетизировать активы интеллектуальной собственности и вывести их на рынок, необходимо определиться с типами интеллектуальной собственности [7].

Можно также выделить правила владения и пользования объектами интеллектуальной собственности:

– разработчики не всегда являются владельцами этой интеллектуальной собственности;

– условия владения интеллектуальной собственностью всегда должны быть заранее оговорены в трудовых договорах или письменной форме;

– убедитесь, что вы можете доказать право собственности на любую интеллектуальную собственность, которую хотите официально защитить.

На рисунке 4 представлены меры по выходу на мировые рынки и максимизации дохода от коммерциализации интеллектуальной собственности [7].

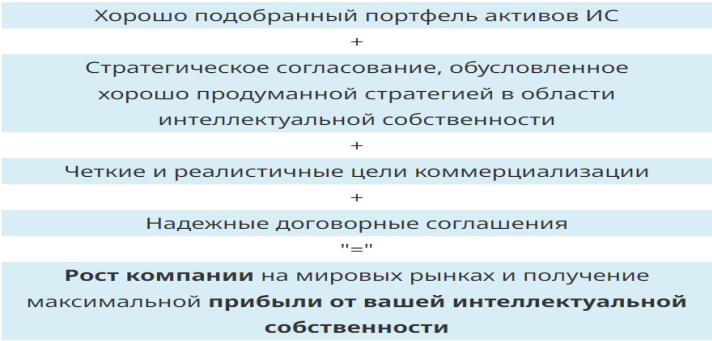

Рисунок 4 – Меры по выходу на мировые рынки и максимизации дохода от коммерциализации интеллектуальной собственности

Рассмотрим следующие результаты выборки предприятий, принявших участие в исследовании осведомленности и использования интеллектуальной собственности, проведенном Статистическим управлением Канады и CIPO на рисунке 5 [2].

Из рисунка видно, что 38,7 % опрошенных считают, что использование ИС приведет к повышению ценности бизнеса, когда 31,1 % считают, что приведет к увеличению дохода.

Основной проблемой разработки и коммерциализации цифровых технологий является защита прав интеллектуальной собственности, что связано с пиратством, юрисдикцией, рисунок 6 [2].

Рисунок 5 – Отзывы предпринимателей об использовании интеллектуальной собственности

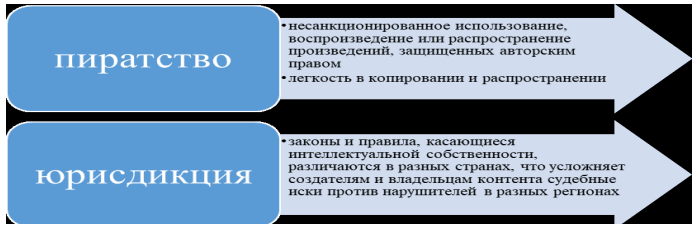

Рисунок 6 – Проблемы, связанные с защитой прав интеллектуальной собственности

Технологии управления цифровыми правами позволяют создателям и владельцам контента контролировать использование и распространение своего цифрового контента [2].

Выводы

Система защиты интеллектуальной собственности на программное обеспечение должна включать следующие элементы:

- стандарты для персонала. Заключение со всеми сотрудниками, участвующими в разработке ИС соглашения о неразглашении информации и проведение инструктажа о бережном обращении с ИС и обучения процедурам информационной безопасности и конфиденциальности;

- информационная безопасность. Обеспечение безопасной передачи информации как во внутренних сетях, так и с внешними объектами, ограничение доступа к информации. Исходный код должен храниться в корпоративном сервере, резервное копирование хранилища должно выполняться каждый день, основная ветка должна быть защищена;

- взаимодействие с клиентами. Заключение Соглашения о неразглашении в начале переговоров о дальнейшем сотрудничестве, объяснение и демонстрация всех процессов по защите прав на ИС и политики конфиденциальности, отговаривание всех оговорок.

Соблюдая все перечисленные правила, разработчики программного обеспечения, ИС могут гарантировать своим клиентам безопасность и защиты их ИС [8].

Подводя итог, рассмотрим следующие выводы о различных направлениях коммерциализации [9]:

- компания может начать с использования собственной интеллектуальной собственности на национальном уровне и решить выйти на международные рынки посредством лицензирования;

- объединение с другой компанией через совместное предприятие для разработки инновационных продуктов на современных рынках. Позже компания может передать свои активы интеллектуальной собственности, которые больше не имеют отношения к другой компании.

- компания должна продолжать следить за ситуацией в области интеллектуальной собственности, чтобы гарантировать, что новые изобретения могут быть защищены и коммерциализированы или использованы [10];

- не исключено формирование партнерства, передача права на интеллектуальную собственность и/или лицензирование прав на свои технологии более крупным глобальным игрокам, что может оказаться более результативным способом коммерциализации бизнеса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 The Role of Intellectual Property in the Development of Information and Technology [Electronic resource]. – https://www.linkedin.com/pulse/role-intellectual-property-development-information-technology

2 Проблемы интеллектуальной собственности в эпоху цифровых технологий [Electronic resource]. – https://www.globalipconvention.com/blog/intellectual-property-challenges-in-the-digital-age

3 Анализ рынка программного обеспечения интеллектуальной собственности Северной Америки, Европы, Азиатско-Тихоокеанского региона, Ближнего Востока и Африки, Южной Америки – США, Китая, Японии, Германии, Великобритании – размер и прогноз на 2024-2028 гг. [Electronic resource]. – https://www.technavio.com/report/intellectual-property-software-market-industry-analysis

4 Article / Intellectual Property Protection: A Key Issue In The Development Of Technological Innovation? 2022 [Electronic resource]. – https://www.quarkslab.com/article-intellectual-property-protection-a-key-issue-in-the-development-of-technological-innovations/

5 Рынок программного обеспечения интеллектуальной собственности, 2024-2028 гг. [Electronic resource]. – https://www.technavio.com /thankyou?report=IRTNTR70547&type=Request%20Free%20Sample&rfs=epd&src=report&pdfversion=2&freedemo=856803

6 Размер рынка услуг интеллектуальной собственности в 2024 году: доля, тенденции, анализ возможностей, прогнозный отчет к 2031 году - https://www.linkedin.com/pulse/intellectual-property-services-market-size-pnk4f

7 Превращение идей в деньги: коммерциализируйте свою интеллектуальную собственность [Electronic resource]. – https://ised-isde.canada.ca/site/canadian-intellectual-property-office/en/turning-ideas-money-commercialize-your-ip-html-version#section2.1

8 Как защитить права интеллектуальной собственности на программное обеспечение при аутсорсинге разработки продуктов Обновлено 19 января 2024 г.[Electronic resource]. – https://mobidev.biz/blog/protect-your-software-product-ip-rights-when-outsourcing-development

9 Превращение идей в деньги: коммерциализируйте свою интеллектуальную собственность [Electronic resource]. – https://ised-isde.canada.ca/site/canadian-intellectual-property-office/en/turning-ideas-money-commercialize-your-ip-html-version#section3.1

10 Интеллектуальная собственность для коммерческих идей на рынках технологий: модель системной динамики [Electronic resource]. – https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2199853123001439

REFERENCES

1 The Role of Intellectual Property in the Development of Information and Technology [The Role of Intellectual Property in the Development of Information and Technology] [Electronic resource]. – https://www.linkedin.com/pulse/role-intellectual-property-development-information-technology

2 Problemy intellektual'noj sobstvennosti v epohu cifrovyh tekhnologij [Intellectual property issues in the digital age] [Electronic resource]. – https://www.globalipconvention.com/blog/intellectual-property-challenges-in-the-digital-age

3 Analiz rynka programmnogo obespecheniya intellektual'noj sobstvennosti Severnoj Ameriki, Evropy, Aziatsko-Tihookeanskogo regiona, Blizhnego Vostoka i Afriki, Yuzhnoj Ameriki – SShA, Kitaya, Yaponii, Germanii, Velikobritanii – razmer i prognoz na 2024-2028 gg. [Analysis of the intellectual property software market in North America, Europe, Asia-Pacific region, Middle East and Africa, South America – USA, China, Japan, Germany, Great Britain – size and forecast for 2024-2028.] [Electronic resource]. – https://www.technavio.com/report/intellectual-property-software-market-industry-analysis

4 Article / Intellectual Property Protection: A Key Issue In The Development Of Technological Innovation? 2022 [Article / Intellectual Property Protection: A Key Issue In The Development Of Technological Innovation] [Electronic resource]. – https://www.quarkslab.com/article-intellectual-property-protection-a-key-issue-in-the-development-of-technological-innovations/

5 Rynok programmnogo obespecheniya intellektual'noj sobstvennosti, 2024-2028 GG [Intellectual Property Software Market, 2024-2028]. [Electronic resource]. – https://www.technavio.com/thankyou?report=IRTNTR70547&type=Request%20Free%20Sample&rfs=epd&src=report&pdfversion=2&freedemo=856803

6 Razmer rynka uslug intellektual'noj sobstvennosti v 2024 godu: dolya, tendencii, analiz vozmozhnostej, prognoznyj otchet k 2031 godu [The size of the intellectual property services market in 2024: share, trends, opportunity analysis, forecast report by 2031] [Electronic resource]. – https://www.linkedin.com/pulse/intellectual-property-services-market-size-pnk4f

7 Prevrashchenie idej v den'gi: kommercializirujte svoyu intellektual'nuyu sobstvennost' (HTML-versiya) [Turning Ideas into Money: Commercialize Your Intellectual Property] [Electronic resource]. – https://ised-isde.canada.ca/site/canadian-intellectual-property-office/en/turning-ideas-money-commercialize-your-ip-html-version#section2.1

8 Kak zashchitit' prava intellektual'noj sobstvennosti na programmnoe obespechenie pri autsorsinge razrabotki produktov Obnovleno 19 yanvarya 2024

[How to protect Intellectual Property Rights in Software when Outsourcing Product Development Updated January 19, 2024] [Electronic resource]. – https://mobidev.biz/blog/protect-your-software-product-ip-rights-when-outsourcing-development

9 Prevrashchenie idej v den'gi: kommercializirujte svoyu intellektual'nuyu sobstvennost' [Turning Ideas into Money: Commercialize Your Intellectual Property] [Electronic resource]. – https://ised-isde.canada.ca/site/canadian-intellectual-property-office/en/turning-ideas-money-commercialize-your-ip-html-version#section3.1

10 Intellektual'naya sobstvennost' dlya kommercheskih idej na rynkah tekhnologij: model' sistemnoj dinamiki [Intellectual property for commercial ideas in technology markets: a model of system dynamics] [Electronic resource]. – https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S21998531230014391

Поступило в редакцию 06.10.24
Поступило с исправлениями 24.10.24
Принято в печать 11.11.24

**A. Tapalchinova[1], M. Muhamedova[2], A. Mussina[3], G. Nurbayeva[4], M. Zhanat[5]*
[1,2,3,4,5]Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar
Received 06.10.24
Received in revised form 24.10.24
Accepted for publication 11.11.24

SOFTWARE COMMERCIALIZATION: ANALYSIS OF WORLD EXPERIENCE AND FORECAST

In the developed digital era, intellectual property is of crucial importance in the world of information technology. The modern landscape of intellectual property rights has undergone significant changes under the influence of the digital era.

The article discusses the problem of the lack of effective laws in the field of commercialization of intellectual property, the problem of compatibility with legacy systems, the likelihood of cyberattacks, theft and monetization of intellectual property.

The purpose of this article is to determine the role of intellectual property, which promotes innovation in the IT industry and determines the importance of protecting intellectual property for participants in the intellectual property market in the process of commercialization of

technologies [1]. The objective of this study is to analyze and forecast the size of the intellectual property market by segments using foreign companies as an example. The conducted research in the field of the intellectual property software market suggests the adaptation of approaches to the protection of intellectual property based on the adoption of new legislative acts that promote the introduction of alternative business models, innovative developments and modern methods of commercialization of intellectual property objects [2]. The study of the intellectual property software market is effective due to the growing awareness and recognition of intellectual property software in developed and developing countries such as the USA, India, Brazil, Algeria, Germany and a number of others, which indicates the need to implement intellectual property software to increase the profitability and efficiency of technology commercialization [3]. The article presents a market positioning matrix, which presents the brands of global companies subject to classification. The use of a brand becomes a solution to technical problems, new design of intellectual property, generating income through their commercialization.

Keywords: software, intellectual property, commercialization of intellectual property, Five Forces research, market positioning matrix, intellectual property protection

**А. Тапалчинова[1], М. Мухамедова[2], А. Мусина[3], Г. Нурбаева[4], М. Жанат[5]*
[1,2,3,4,5]Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
06.10.24 ж. баспаға түсті.
24.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ЖАСАҚТАМАНЫ КОММЕРЦИЯЛАНДЫРУ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕНІ ТАЛДАУ ЖӘНЕ БОЛЖАМ

Дамыған цифрлық дәуірде зияткерлік меншік Ақпараттық технологиялар әлемінде өте маңызды. Зияткерлік меншік құқығының заманауи ландшафты цифрлық дәуірдің әсерінен айтарлықтай өзгерістерге ұшырады.

Мақалада зияткерлік меншікті коммерцияландыру саласында қолданыстағы заңдардың болмауы, ескірген жүйелермен үйлесімділік

мәселесі, кибершабуылдар, зияткерлік меншік объектілерін ұрлау және монетизациялау ықтималдығы қарастырылады. Бұл мақаланың мақсаты–АТ индустриясындағы инновацияларға ықпал ететін және технологияларды коммерцияландыру процесінде зияткерлік меншік нарығына қатысушылар үшін зияткерлік меншік объектілерін қорғаудың маңыздылығын анықтайтын зияткерлік меншіктің рөлін анықтау [1]. Бұл зерттеудің міндеті шетелдік компаниялардың мысалында сегменттер бойынша зияткерлік меншік нарығының көлеміне талдау және болжам жасау болып табылады. Зияткерлік меншікті бағдарламалық қамтамасыз ету нарығында жүргізілген зерттеулер баламалы бизнес үлгілерін, инновациялық әзірлемелерді және зияткерлік меншік объектілерін коммерцияландырудың заманауи әдістерін енгізуге ықпал ететін жаңа заңнамалық актілерді қабылдау негізінде зияткерлік меншікті қорғау тәсілдерін бейімдеуді болжайды [2]. Зияткерлік меншік бағдарламалық қамтамасыз ету нарығын зерттеу АҚШ, Үндістан, Бразилия, Алжир, Германия және басқа да дамыған және дамушы елдерде меншіктік бағдарламалық қамтамасыз ету туралы хабардарлық пен танудың артуы нәтижесінде тиімді болып табылады, бұл технологияларды коммерцияландырудың табыстылығы мен тиімділігін арттыру үшін зияткерлік меншік бағдарламалық жасақтамасын енгізу қажеттілігін көрсетеді [3]. Мақалада жіктелуге жататын әлемдік компаниялардың брендтерін көрсететін нарықтық позициялау матрицасы берілген. Брендті пайдалану техникалық мәселелерді, зияткерлік меншіктің жаңа дизайнын шешеді, оларды коммерцияландыру арқылы табыс әкеледі.

Кілтті сөздер: бағдарламалық жасақтама, зияткерлік меншік, зияткерлік меншікті коммерцияландыру, бес күшті зерттеу, нарықтық позициялау матрицасы, зияткерлік меншікті қорғау Мақалада жіктелуге жататын әлемдік компаниялардың брендтерін көрсететін нарықтық позициялау матрицасы берілген. Брендті пайдалану техникалық мәселелерді, зияткерлік меншіктің жаңа дизайнын шешеді, оларды коммерцияландыру арқылы табыс әкеледі.

ҒТАМР 06.39, 06.52.35

https://doi.org/10.48081/QVUT8980

А. Т. Тлеубердинова[1], А. М. Шохаманова[2], Д. М. Салауатова[3]

[1]ҚР БҒМ ҒК Экономика институты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[2,3]Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8762-5932
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2437-0033
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8569-3755
*e-mail: tat404@mail.ru

ТУРИЗМ САЛАСЫНДАҒЫ ЖАСТАР ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІГІ: ТАЛДАУ ЖӘНЕ ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫ

Қазіргі әлемде ұлттық экономиканың өсуі негізінен кәсіпкерлік қызметтің инновациялық даму деңгейімен анықталады. Инновацияны елемейтін кәсіпкерлік, мәні бойынша, өзгермелі нарықтық жағдайдағы неғұрлым серпінді бәсекелестер алдында қорғансыз. Инновациялық кәсіпкерлікті дамыту жоспарларын қалыптастырудың негізі - сыртқы орта мен сыртқы ортаның өзгермелі жағдайларына бейімделуді қамтамасыз ететін басқару жүйесі арасындағы өзара іс-қимыл болып табылады. Дәл осы жерде инновациялық кәсіпкерлікті дамытудың нақты анықталған стратегиясы көмекке келеді. Осы мақаланың мақсаты туризм саласындағы жастар кәсіпкерлігін дамытудың ағымдағы жай-күйін талдауға қолданыстағы тәсілдерді жан-жақты талдау жүргізу негізінде туризм саласындағы инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясының моделін әзірлеу болып табылады. Талдау кезінде ғылыми абстракцияның, талдау мен синтездің, топтастырудың және жүйелік тәсілдің, графикалық әдістің және статистикалық пен кластерлік талдау әдістерінің жалпы ғылыми әдістері қолданылды. Зерттеу нәтижесі туризм саласындағы жастар кәсіпкерлігін дамытудың ағымдағы жағдайын бағалау, туризм саласындағы инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясының авторлық теориялық моделі тұжырымдалды. Бұл зерттеулерді кәсіпкерлікті дамыту, стратегиялық және инновациялық даму мәселелерін зерттейтін ғалымдар, жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлер, сондай-ақ өз құзыретінде кәсіпкерлікті тұтастай дамыту мәселелері бар мемлекеттік құрылымдар пайдалана алады.

Кілтті сөздер: стратегия, даму стратегиясы, инновациялық кәсіпкерлік, инновациялық кәсіпкерлік стратегиясы, жастар кәсіпкерлігі, туризм саласы, кластерлік талдау.

Кіріспе

Инновациялық кәсіпкерлік инновациялық өнімдер мен шешімдерді, мақсаттарға қол жеткізу жөніндегі іс-қимылдарды, үнемі өзгеріп отыратын сыртқы және ішкі жағдайларға ден қоюды және тұтынушылық сұранысқа негізделген инновацияларды қолдануды үнемі қайта қарауды талап етеді. Әрине, тәуекелге бейімділікпен, шығармашылық ойлаумен, бастамашылықпен және жоғары ұтқырлықпен, үлкен өнімділікпен сипатталатын өмір кезеңі – бұл жастық шақ. Сондықтан жастар кәсіпкерлігінен инновациялық, прогрессивті дамуға деген үміт жоғары [1, 133-б.]. Бұл тек алдын-ала ойластырылған мақсатты әрекеттерді жүзеге асыру арқылы, яғни стратегияны әзірлеу арқылы мүмкін болады.

Инновациялық дамудың кәсіпкерлік стратегиялары кәсіпорынды жетілдірудің жаңа сценарийлерін байқауға мүмкіндік береді [2, 11-б.]. П. Стеффенстің пікірінше, инновациялық дамудың кәсіпкерлік стратегиясы – бұл кәсіпорынның өсуі мен кірістілігін қамтамасыз ететін мүмкіндіктер мен бәсекелестік артықшылықтарды бір уақытта іздеу [3, 130-б.]. Екінші жағынан, мұндай стратегияны стратегиялық шешімдерді әзірлеу және орындау үшін қабылданған процестерді, әдістерді және ұйымдастырушылық стильдерді жүзеге асыру тәсілі ретінде тұжырымдауға болады [4, 267-б.]. Инновациялық кәсіпкерлік стратегия тәуекелді шешімдер қабылдау және инновацияларды енгізу арқылы кірістерді қалыптастыруға бағытталған [5, 1254-б.]. Ю. А. Малкандуев мұндай стратегияны аймақта инновациялық кәсіпкерлікті дамытудың мақсаттары мен міндеттерінің жиынтығы, оның ішінде шағын нысандарда, сондай-ақ олар жүзеге асырылатын ресурстар мен жаңа технологиялар және мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізуді қамтамасыз ететін икемді басқару жүйесі ретінде анықтайды [6, 668-б.].

Осылайша, қолданыстағы пікірлер мен анықтамаларды жинақтай отырып, біз инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясының мәні мен оның компоненттері жеткілікті түрде ашылмағанын көреміз. Инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясын әзірлеу артықшылықтарын анықтауды

және нақтылауды талап етеді. Осы тақырыптың жеткіліксіз зерделенуі, даму дәрежесі және ғылыми-практикалық маңыздылығы зерттеудің тақырыбы мен мақсатын таңдауды анықтады.

Материалдар мен әдістері

Зерттеу барысында ғылыми абстракциялау, талдау және синтездеу, топтастыру және жүйелік тәсіл, графикалық әдіс, статистикалық және кластерлік талдау әдістері қолданылды. Экономикалық-статистикалық талдау әдістерін қолдану Қазақстанда және өңірлік бөлініс жастардың туристік кәсіпкерлігін дамытудың ағымдағы жай-күйіне баға беруге мүмкіндік берді. Талдау барысында статистикалық көрсеткіштерді жалпылау, жалпы өңірлер бойынша және туризм саласында жастар кәсіпкерлігінің өсу деңгейлерін, қарқынын салыстырмалы талдау, сондай-ақ тіркелген кәсіпкерлік субъектілерінің жалпы санындағы оның үлесін салыстыру жүргізілді. Кластерлік талдау жүргізу жастардың туристік кәсіпкерлігін дамыту бойынша өңірлердің біртектілігін анықтауға және кластер-көшбасшылар топтарын анықтауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау

Туризм саласындағы жастар инновациялық кәсіпкерлігін дамытудың ағымдағы жай-күйін талдау. Бизнестің инновациялық түрі, атап айтқанда, белсенді жастар үшін тән, сондықтан талдауда жастар кәсіпкерлігін дамыту көрсеткіштері ескерілді, атап айтқанда, зерттеу пәні ретінде мемлекеттің басым салаларының бірі болып табылатын туризм саласы анықталды. Мақаланы дайындау кезінде Қазақстан өңірлерінің 2022, 2023 жылдардағы инновациялық дамуы бойынша ресми статистикалық деректердің болмауы 2017–2021 жылдардағы 5 жылдық кезеңде талдау жүргізуге негіз болды.

Республикада жастар кәсіпкерлігін дамыту бойынша мегаполистер, сондай-ақ Түркістан, Алматы, Қарағанды облыстары сөзсіз көшбасшы болып қала бермек (сурет 1). Дәл осы өңірлерге жас қазақстандықтар арасында туристік кәсіпкерлікті дамытудың жоғары деңгейі тән. Өңірлік кластерлерді дамыту туризмді дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламаның міндеттерінің бірі болып табылады. Туристік саланы дамыту тұжырымдамасына сәйкес 6 мәдени-туристік кластер құрылды: «Астана – Еуразия жүрегі», «Алматы – Қазақстанның еркін мәдени аймағы», «Табиғат пен көшпелі мәдениеттің бірлігі», «Алтайдың інжу-маржаны», «Ұлы Жібек жолын жаңғырту» және «Каспий қақпасы» [7].

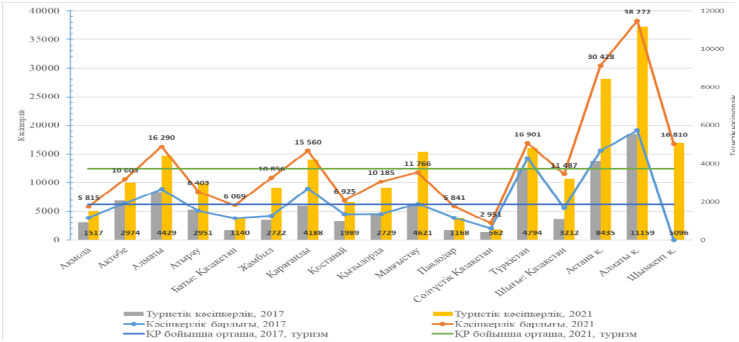

Сурет 1 – Қазақстан Республикасында жастар кәсіпкерлігінің дамуын салыстырмалы талдау (2017, 2021 жж) [3]

Ақмола, Павлодар, Батыс Қазақстан облыстарының жастары арасында өңірлердің жалпы танылған жоғары туристік әлеуетіне қарамастан, туризм саласындағы бизнеске деген қызығушылықтың негізсіз төмен деңгейін атап өткен жөн.

Ресми статистика деректері көрсеткендей, өз бизнесін құру және жүзеге асыру жас қазақстандықтар арасында танымал. Елімізде жалпы жастар кәсіпкерлігінің (192,33 %), сондай-ақ туризм саласында (211,89 %) өсу қарқыны жоғары. Жамбыл (257,43 %), Қызылорда (225,38 %), Шығыс Қазақстан (205,46 %), Алматы (199,92 %) және Астана (195,6 %) сияқты облыстардың жастары өз бизнесін дамыту ниетіндегі ең жоғары белсенділікпен сипатталады. Ал Солтүстік Қазақстан (143,18 %), Павлодар (150,46 %), Ақмола (150,45 %), Қостанай (153,89 %) облыстарының жастары өз ниеттерінде белсенді емес. Сонда да, бұл өңірлерде туристік салада бизнес жүргізуге деген қызығушылық өсудің жоғары қарқынымен сипатталатынын атап өткен жөн. Осы зерттеу тақырыбы үшін туристік кәсіпкерліктің өсу қарқынының экономиканың барлық салалары бойынша орташа деңгейден асып кету фактісі оң сәт болып табылады (211,89 % 192,33 %-ға қарсы). Туризм саласы туристік кәсіпкерлік үлесінің өсуінің жеделдетілген қарқынымен сипатталатын Шығыс Қазақстан (296,86%), Жамбыл (260,23%), Маңғыстау (251,96%) облыстарының жас кәсіпкерлерінің қызығушылығын тудырды.

Ел бойынша талданып отырған кезеңде туристік кәсіпкерлік үлесінің 25,68 % – дан 28,29 % – ға дейін өсуі байқалады (сурет 2). Туризм саласындағы жастар кәсіпкерлігінің ең жоғары үлесі Маңғыстау (39,27 %),

Атырау (35,12 %) облыстарында және Шымкент (30,32 %), Алматы (29,16%) қалаларында болды.

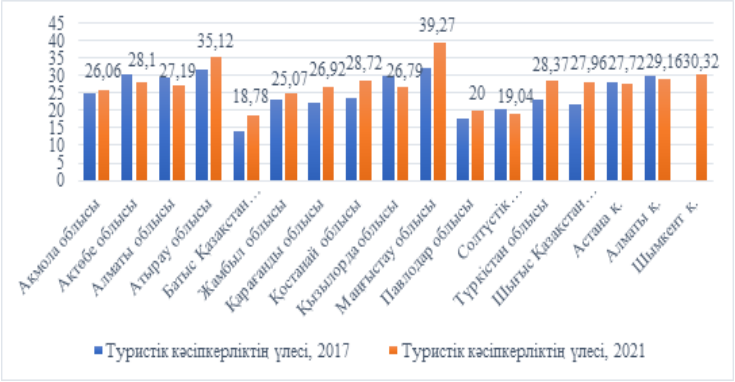

Сурет 2 – 2017, 2021 жылдары тіркелген кәсіпкерлік субъектілерінің жалпы санындағы жастар туристік кәсіпкерлігінің үлесі [8]

Шағын бизнестің қызметі жеке және ұжымдық орналастыру орындарында, туристік агенттердің, экскурсиялық фирмалардың, қоғамдық тамақтану салаларында белсенді түрде ұсынылған. Шағын бизнес туристік инфрақұрылымның аса маңызды объектілерін (шағын қонақ үйлер, кемпингтер, кафелер, туристік фирмалар) құруды ұтқыр қамтамасыз етуге, туристерге қызмет көрсету бойынша жаңа бағыттарды игеруге, жастар үшін жұмыс орындарын құруға, сондай-ақ отбасыларды жұмыспен қамтуға қабілетті.

Осылайша, қолайлы кәсіпкерлік орта, оның ішінде Қазақстанда мемлекеттің белсенді қолдауы бизнестің дамуына ықпал етеді. Алайда, көбінесе кәсіпкерлер саланың даму әлеуетін түсінбегендіктен бизнес жүргізу үшін туристік саланы таңдамайды. Туризм саласы жеңілдетілген кредиттеу, субсидиялау бойынша 16 перспективалы бағыттардың қатарына кіреді. Алайда, біздің ойымызша, мысалы, аграрлық секторға мамандандырылған институттар көрсеткенге ұқсас белсенді қолдау қажет.

Кластерлік талдау негізінде туризм саласындағы жастар кәсіпкерлігінің белсенділігі мен даму критерийлері бойынша облыстардың ең үлкен біртектілігі анықталды, оның нәтижелері 3-суретте көрсетілген. Детерминант ретінде келесі көрсеткіштер анықталды [9;10]: 35 жасқа дейінгі жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлер (1 көрсеткіш); туризм саласында 35 жасқа дейінгі жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлердің саны (2 көрсеткіш); жас кәсіпкерлердің жалпы

санындағы туристік жастар кәсіпкерлігінің үлесі (3 көрсеткіш); облыстар бойынша инновациялық белсенділік (4 көрсеткіш); 35 жасқа дейінгі жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлер санының өсу қарқыны (5 көрсеткіш); туризм саласында 35 жасқа дейінгі жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлер санының өсу қарқыны (6 көрсеткіш).

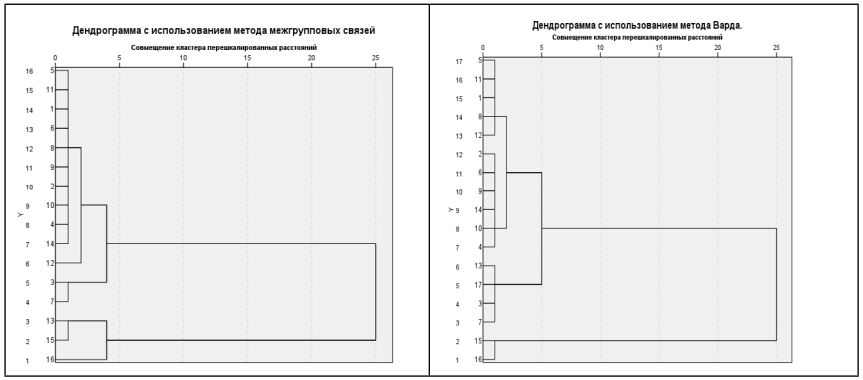

2017 ж. 2021 ж.

Сурет 3 – Кластерлік талдау нәтижелері [3]

Талданған екі жылдағы кластерлік анализ нәтижелері отандық кәсіпкерлік саласында болып жатқан елеулі өзгерістерді куәландырады: олардың біртектілігінің төмендеуі салдарынан кластерлердің құрылымдық, сандық және сапалық өзгерістері, ел облыстарындағы жастар туристік кәсіпкерлігінің белсенділігіндегі елеулі айырмашылықтар атап өтілді (1-кесте).

Кесте 1 – ҚР өңірлерінің кәсіпкерлік және инновациялық белсенділігін кластерлік талдау нәтижелері (2017, 2021 жж.)

Кластер	1	2	3	4	5	6
2017 ж. деректер бойынша						
1-кластердің орташа көрсеткіштері (Батыс Қазақстан, Павлодар, Ақмола, Жамбыл, Қостанай, Қызылорда, Ақтөбе, Маңғыстау, Атырау, Шығыс Қазақстан)	4821,3	1189,6	24,97	9,2	116,4	123,2
2-кластердің орташа көрсеткіштері (Солтүстік Қазақстан)	2061	390	20,4	11,2	111,2	120
3-кластердің орташа көрсеткіштері (Алматы, Қарағанды)	8896,5	2162,5	25,9	9,6	110,5	118,5
4-кластердің орташа көрсеткіштері (Түркістан, Астана қ.)	14929,5	3963,0	25,6	9,9	120,8	92,6
5-кластердің орташа көрсеткіштері (Алматы қ.)	19144	5518	29,9	7,7	113,5	117,6
2021 ж. деректер бойынша						
Облыс	1	2	3	4	5	6
1-кластердің орташа көрсеткіштері	5520,2	1275,2	22,5	8,2	109,0	116,4
2-кластердің орташа көрсеткіштері (Ақтөбе, Жамбыл, Қызылорда, Шығыс Қазақстан, Маңғыстау, Атырау)	10550,0	3201,5	30,4	10,1	122,0	125,2
4-кластердің орташа көрсеткіштері (Астана қ., Алматы қ.)	34350,0	9797,0	28,4	12,4	123,5	117,1

Ескертпе: ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша құрастырылған

Кәсіпкерлік және инновациялық белсенділіктің жиынтық әсері бәсекелестіктің шиеленісуіне және туристік нарықтағы күштердің арақатынасының өзгеруіне ықпал ететіні анық.

Егер 2017 жылдың деректері бойынша 5 кластер бөлінсе, 2021 жылдың қорытындысы бойынша тек төрт кластер бөлінген. Айта кету керек, көшбасшы кластерлерге еліміздің мегаполистері, Түркістан, Алматы және Қарағанды облыстары кіреді. Ақтөбе, Жамбыл, Қызылорда, Шығыс Қазақстан, Маңғыстау және Атырау облыстары өз позицияларын едәуір жақсартты, нәтижесінде жаңа кластер құрылды.

Осылайша, Қазақстан өңірлерінің туризм саласындағы жастардың инновациялық кәсіпкерлігін дамыту әлеуетін кластерлік талдау негізінде мынадай қорытындылар жасауға болады:

– қазіргі уақытта Қазақстанның бірде-бір өңірінде кәсіпкерлік инновациялық белсенділік әлеуетінің абсолютті артықшылығы жоқ;

– өңірлерде жастар бизнесінің даму қарқыны айтарлықтай ерекшеленеді;

– еліміздің мегополистері, Түркістан, Алматы және Қарағанды облыстары жастар кәсіпкерлігі белсенділігінің ең жоғары деңгейіне ие, бұл осы өңірлерде туризмді дамытудың жоғары әлеуетін айқындайды;

– еліміздің көптеген облыстарында жас қазақстандықтардың кәсіпкерлік ниеттерінің жандануы байқалады, бұл отандық туристік нарықтың дамуына, өңірлік әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың жақсаруына ықпал етуі тиіс;

– алынған нәтижелер әрбір кластер үшін бизнесті дамытудың инновациялық стратегиясының жергілікті компоненттерін қалыптастыру үшін пайдаланылуы мүмкін.

Туризм саласындағы инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясының авторлық моделі.

Дәл осы инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясын іске асыру шеңберінде бағыттарды таңдауға және болжамды өзгерістердің ауқымын айқындауға кепілдік беріледі, нәтижесінде бүкіл ұлттық экономикалық жүйенің экономикалық өсуі мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етеді.

Туризм саласындағы инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясын әзірлеу оң көзқарасты немесе туристтік өнімді, процестік инновацияларды енгізуге белгілі бір дайындықты, тәуекелді шешімдер қабылдауға міндеттемені қамтиды. Кәсіпкерлік стратегияны қалыптастыру стратегиялық миссиялар мен мақсаттарды тұжырымдау және жүзеге асыру мақсатында ұйымдар жүзеге асыратын бірқатар іс-шараларды қамтиды, соның ішінде талдау, жоспарлау, шешім қабылдау, стратегияның осы түрін жүзеге асырудың таптырмас факторлары болып табылады және, мүмкін, ұйым бизнесінің сәттілігінің маңызды құралы болып табылады. В.Ю. Припотен атап өткендей, инновациялық даму стратегиясын әзірлеу процесі стратегиялық инновациялық даму тетігін қалыптастырудың басты міндеті болып табылады, мұнда инновациялар нәтиже ретінде де, стратегиялық мақсаттарға жету тәсілі ретінде де әрекет етеді [11, 47-б.].

Туризм саласында инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясын (ИКДС) анықтауда зерттелген тәсілдерді жүйелеу негізінде теориялық модель тұжырымдалды (сурет 5).

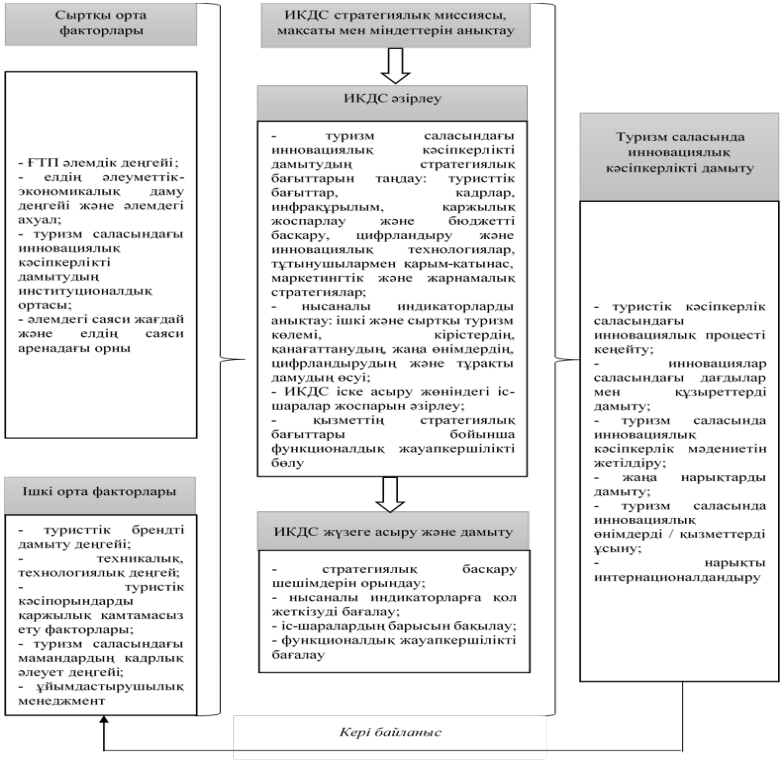

Сурет 5 – Туризм саласында инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясының моделі

Ескертпе: авторлармен құрастырылған

Туризм саласында инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясының моделі инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясын іске асырудың логикасы мен тәртібін толық сипаттауға мүмкіндік береді. Инновациялық кәсіпкерлікті стратегиялық дамытудың басты міндеті ішкі және сыртқы орта факторларының барынша көп санын есепке алу арқылы инновациялық дамудың болашақ жай-күйіне қатысты белгісіздік деңгейін төмендету болып табылады. Туризм саласындағы инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясының моделін туризмдегі инновацияларды іске асырудың ажырамас элементі ретінде де қарастыруға болады. Стратегияны

іске асыру үш маңызды блокты қамтиды: қоршаған орта факторларын бағалау, стратегиялық өзгерістер жүргізу және бақылау, стратегияны іске асыруды бағалау және талдау. Стратегиялық бақылау туризм саласындағы инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясын іске асыруды бағалау ретінде ғана маңызды емес, бақылау шаралары инновациялық кәсіпкерлік саласындағы мән мен жағдайды және оның мәселелерін түсінуге көмектеседі.

Инновациялық кәсіпкерлікті дамытудың мақсаттары мен міндеттерін нақты белгілеу – жетілдіру мен даму бағытындағы іс-қимылдың негізгі векторын айқындайды. Туризм саласындағы инновациялық кәсіпкерлікті дамытудың стратегиялық бағыттарын таңдау кезеңдерін, нысаналы индикаторларды айқындауды, іс-шаралар жоспарын әзірлеуді және қызметтің стратегиялық бағыттары бойынша функционалдық жауапкершілікті бөлуді қамтитын стратегияны әзірлеу инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясының орындалуын және мақсатына қол жеткізуді іске асыру мен бақылау барысын айқындайды, сондай-ақ алынған нәтижелерден оң қорытынды қалыптастырады. Сонымен қоса, алынған нәтижелер деңгейі олардың деңгейін қалыптастыра отырып, ішкі орта факторларымен кері байланысқа ие.

Туризм саласындағы жастар инновациялық кәсіпкерлігі ел экономикасының дамуына, жаңа жұмыс орындарын құруға және инвестициялар тартуға ықпал етеді. Туризм саласындағы инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясын әзірлеу дамудың басым салалары мен бағыттарын айқындауға, сондай-ақ туризм саласындағы инновацияларды қолдау үшін жағдайлар мен туристтік инфрақұрылым құруға көмектеседі. Туризм саласында жастар инновациялық кәсіпкерлігін дамыту әлемдік нарықта бірегей туристтік инновациялық өнімдер мен қызметтерді құруға және ұсынуға мүмкіндік береді. Инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясы туризм саласындағы қай қызметтер мен технологиялар бәсекеге қабілетті болатынын және оларды бәсекелестік артықшылыққа жету үшін қалай пайдалану керектігін анықтауға көмектеседі.

Жастар инновациялық кәсіпкерлігі жастар арасындағы жұмыссыздық, денсаулық сақтау мен білім берудің қол жетімділігі сияқты әлеуметтік мәселелерді шешу үшін пайдалануға болады. Туризм саласындағы инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясын әзірлеу туристтік инновациялар арқылы қандай әлеуметтік мәселелерді шешуге болатындығын және оларды жүзеге асыру үшін жағдай жасауды анықтауға мүмкіндік береді. Жастар инновациялық кәсіпкерлігін дамыту жас, талантты кәсіпкерлер мен инвесторларды тартуға көмектеседі. Инновациялық кәсіпкерлікті

дамыту стратегиясы стартаптарды дамыту үшін қолайлы экожүйені құруға көмектеседі.

Инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясын әзірлеу кәсіпкерлерді, ғалымдарды, мемлекеттік органдар мен білім беру мекемелерін біріктіретін тиімді ұлттық инновациялық жүйені құруға мүмкіндік береді. Бұл білім мен тәжірибе алмасуға, экономиканың әртүрлі секторлары арасындағы ынтымақтастыққа және инновациялар үшін қолайлы жағдайлар жасауға ықпал етеді.

Қорытынды

Зерттеуді қорытындылай келе, келесі негізгі тұжырымдамалар жасауға болады:

1 Түркістан, Алматы, Қарағанды облыстары республикада жастар туристік кәсіпкерлігін дамыту бойынша көшбасшы болып табылатынын көрсеткен жастар туристік кәсіпкерлігін дамытудың ағымдағы жай-күйіне экономикалық-статистикалық талдау жүргізілді. Бизнеспен айналысу үшін туризм саласын таңдау экономиканың барлық салалары бойынша өсу қарқынын арттырып, одан асып түсті. Кластерлік талдау негізінде жастар туристік кәсіпкерлігінің белсенділігі мен даму критерийлері бойынша облыстардың ең үлкен біртектілігі айқындалды, оның нәтижелері өңірлердегі жастар туристік бизнесінің даму қарқынының айырмашылығын көрсетті. Көшбасшы кластерлерге еліміздің мегаполистері мен Түркістан, Алматы және Қарағанды облыстары кірді.

2 Инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясын анықтауда зерттелген тәсілдерді жүйелеу негізінде қоршаған орта факторларын бағалауды, стратегиялық өзгерістерді жүргізуді, стратегиялық бақылауды, стратегияны іске асыруды бағалауды және талдауды қамтитын туризм саласындағы инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясының авторлық теориялық моделі тұжырымдалды. Модель инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясын іске асырудың логикасы мен тәртібін толық сипаттауға мүмкіндік береді. Осылайша, туризм саласындағы жастар инновациялық кәсіпкерлігі – бұл қоғамға көмектесу арқылы жастардың пайда табуға және ұйымның мақсаттарына жетуге бағытталған туристтік жаңа бизнес-идеяларды құру тәжірибесі. Инновацияны енгізу туристтік белгілі бір өнімді, қызметтерді немесе үрдістерді жақсартуға немесе ауыстыруға мүмкіндік береді. Бұл жаңа идеялар мен құндылықтарды жасай отырып, өнімді жетілдіруге мүмкіндік береді. Жаңашыл кәсіпкерлер мақсаттарға жету үшін әртүрлі стратегияларды қолданады. Инновациялық кәсіпкерлікті дамыту стратегиясы тұтынушылардың сұраныстарына, нарық талаптарына

икемділік пен бейімделуді қамтамасыз етеді және бәсекелестікке төтеп беруге мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Тлеубердинова, А. Т., Салауатова, Д. М., Шохаманова, А. М.** Молодежное инновационное предпринимательство: сущность и особенности развития // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2023. – №3(52). – С. 128–136.

2 **Zhang, H. N.** Complexity Absorption: A Processual Strategic Approach To Corporate Entrepreneurship Strategy. Frontiers Of Business Research In China. – 2017. – № 11 (3). – P. 1–20

3 **Steffens, P., Davidsson., P & Fitzsimmons, J.** «Performance Configurations Over Time: Implications for Growth- and Profit-Oriented Strategies» // Entrepreneurship theory and practice. – 2009. – №33(1). – P. 125–148

4 **Li, H. Y. & Li, J.** Top management team conflict and entrepreneurial strategy making in China // Asia Pacific Journal of Management. – 2009. – №26(2). – P. 263–283

5 **Williams, C., & Lee, S. H.** Political Heterarchy and Dispersed Entrepreneurship in the MNC // Journal of Management Studies. – 2011. – №48(6). – P. 1243-1268

6 **Malkanduev, Y.A. & Ksanaeva, M. B.** Formation of the Innovative Entrepreneurship Development Strategy in the Region. SCTMG 2020. International Scientific Conference «Social and Cultural Transformations in the Context of Modern Globalism». – 2020. – P. 665–672

7 Қазақстан Республикасының туризм индустриясын дамыту тұжырымдамасы [Электрондық ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000406 (Қол жеткізу күні 08.02.2024)

8 Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросының мәліметтері [Электрондық ресурс]. – URL: https://stat.gov.kz/ (Қол жеткізу күні 10.01.2024)

9 29 жасқа дейінгі тіркелген және белсенді кәсіпкерлердің және 29 жасқа дейінгі заңды тұлғалардың саны. Қазақстан Республикасы Стратегиялық Жоспарлау және Реформалар Агенттігінің Ұлттық Статистика бюросы (2017-2021) [Электрондық ресурс]. – URL: https://old.stat.gov.kz/official/industry/13/statistic/6 (Қол жеткізу күні 10.01.2024)

10 35 жасқа дейінгі тіркелген және белсенді жеке кәсіпкерлердің және 35 жасқа дейінгі адамдарға тиесілі заңды тұлғалардың (100%) саны. Қазақстан Республикасы Стратегиялық Жоспарлау және Реформалар

Агенттігінің Ұлттық Статистика бюросы (2024). [Электрондық ресурс]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/spreadsheets/?year=&name=18679&per (Қол жеткізу күні 10.01.2024)

11 **Припотень, В. Ю., Кобзева, Е. В., Демченко, В. В.** Формирование стратегии инновационного развития предприятия // Экономика строительства и городского хозяйства. 2018 – № 1(14). – С. 47–55

REFERENCES

1 **Tleuberdinova, A.T., Salauatova, D.M. & Shokhamanova A. M.** (2023). Molodezhnoe innovacionnoe predprinimatel'stvo: sushhnost' i osobennosti razvitija [Youth innovative entrepreneurship: the essence and features of development] // Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade. – 3(52). – P. 128–136

2 **Zhang, H. N.** Complexity Absorption: A Processual Strategic Approach To Corporate Entrepreneurship Strategy. Frontiers Of Business Research In China. – 2017. - №11(3). – P. 1–20

3 **Steffens, P., Davidsson., P & Fitzsimmons, J.** «Performance Configurations Over Time: Implications for Growth- and Profit-Oriented Strategies». Entrepreneurship theory and practice. – 2009. – №33(1). – P. 125–148

4 **Li, H. Y. & Li, J.** Top management team conflict and entrepreneurial strategy making in China. Asia Pacific Journal of Management. – 2009. – № 26(2). – P. 263–283

5 **Williams, C., & Lee, S. H.** Political Heterarchy and Dispersed Entrepreneurship in the MNC. // Journal of Management Studies. – 2011. – № 48(6). – P. 1243-1268

6 **Malkanduev, Y.A. & Ksanaeva, M.B.** Formation of the Innovative Entrepreneurship Development Strategy in the Region. SCTMG 2020. International Scientific Conference «Social and Cultural Transformations in the Context of Modern Globalism». – 2020. – P. 665–672

7 Koncepcija razvitija industrii turizma Respubliki Kazahstan [The concept of development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan]. – [Electronic resource]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000406 (Date of access: 08.02.2024)

8 Dannye Nacional'nogo bjuro statistiki RK [Data of the National Bureau of statistics of the Republic of Kazakhstan]. – [Electronic resource]. – URL: – https://stat.gov.kz/ (Date of access: 10.01.2024)

9 Kolichestvo zaregistrirovannyh i dejstvujushhih predprinimatelej v vozraste do 29 let i juridicheskih lic v vozraste do 29 let [The number of registered and active entrepreneurs under the age of 29 and legal entities under the age of 29].

Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan (2017–2021). – [Electronic resource]. – URL: https://old.stat.gov.kz/official/industry/13/statistic/6 (Date of access: 10.01.2024)

10 Kolichestvo zaregistrirovannyh i dejstvujushhih individual'nyh predprinimatelej v vozraste do 35 let i juridicheskih lic, prinadlezhashhih (na 100%) licam v vozraste do 35 let [The number of registered and active individual entrepreneurs under the age of 35 and legal entities owned (100 %) by persons under the age of 35]. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan (2024). [Electronic resource]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/spreadsheets/?year=&name=18679&per (Date of access: 10.01.2024)

11 **Pripoten, V.Yu., Kobzeva, E.V., & Demchenko V.V.** «Formation of a strategy for innovative development of an enterprise.» Economics of construction and urban management. – 2018. – № 1(14), P. 47–55

10.06.24 ж. баспаға түсті.
03.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

**А. Т. Тлеубердинова[1], А. М. Шохаманова[2], Д. М. Салауатова[3]*
[1*] Институт экономики КН МНВО РК, Республика Казахстан, г. Алматы;
[2.3]Карагандинский университет Казпотребсоюза,
Республика Казахстан, г. Караганды
Поступило в редакцию 10.06.24
Поступило с исправлениями 03.10.24
Принято в печать 11.11.24

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ТЕОРИЯ И СТРАТЕГИЯ

В современном мире рост национальной экономики во многом определяется уровнем инновационного развития предпринимательской деятельности. Предпринимательство, игнорирующее инновации, по сути, беззащитно перед более динамичными конкурентами в меняющихся рыночных условиях. Основой формирования планов развития инновационного предпринимательства является взаимодействие между внешней средой и системой управления, обеспечивающей адаптацию к изменяющимся условиям внешней среды. Именно здесь на помощь приходит четко определенная

стратегия развития инновационного предпринимательства. Целью данной статьи является разработка модели стратегии развития инновационного предпринимательства в сфере туризма на основе всестороннего анализа текущего состояния развития молодежного предпринимательства в сфере туризма. При анализе использовались общенаучные методы научной абстракции, анализа и синтеза, группировки и системного подхода, графического метода и методов статистического и кластерного анализа. Результатом исследования стала оценка текущего состояния развития молодежного предпринимательства в сфере туризма, сформулирована авторская теоретическая модель стратегии развития инновационного предпринимательства в сфере туризма. Данные исследования могут быть использованы учеными, изучающими вопросы развития предпринимательства, стратегического и инновационного развития, действующими предпринимателями, а также государственными структурами, в компетенции которых имеются вопросы развития предпринимательства в целом.

Ключевые слова: стратегия, стратегия развития, инновационное предпринимательство, стратегия инновационного предпринимательства, молодежное предпринимательство, сфера туризма, кластерный анализ

A. T. Tleuberdinova[1], A. M. Shokhamanova[2], D. M. Salauatova[3]
[1*] Institute of Economics CS MES RK, Republic of Kazakhstan, Almaty;
[2,3]Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
Republic of Kazakhstan, Karaganda
Received 10.06.24
Received in revised form 03.10.24
Accepted for publication 11.11.24

ENTREPRENEURSHIP AND INNOVATIVE DEVELOPMENT: THEORY AND STRATEGY

In the modern world, the growth of the national economy is largely determined by the level of innovative development of entrepreneurial activity. Entrepreneurship that ignores innovation is, in fact, defenseless against more dynamic competitors in changing market conditions. The basis for the formation of plans for the development of innovative entrepreneurship is the interaction between the external environment and the management system, which ensures adaptation to changing environmental conditions. This is where a clearly defined strategy for developing innovative entrepreneurship comes to the rescue. The purpose of this article is to develop a model for an innovative entrepreneurship development strategy in the tourism sector based on a comprehensive analysis of existing approaches to the development of youth entrepreneurship in this field. The analysis used general scientific methods of scientific abstraction, analysis and synthesis, grouping and system approach, graphical method and methods of statistical and cluster analysis.

The result of the study is an assessment of the current state of youth entrepreneurship in the tourism sector and the formulation of an original theoretical model for the strategy of innovative entrepreneurship development in this area. These studies can be used by scientists studying issues of entrepreneurship development, strategic and innovative development, existing entrepreneurs, as well as government agencies whose competence is in charge of entrepreneurship development issues in general.

Keywords: Strategy, Development Strategy, Innovative Entrepreneurship, Strategy of Innovative Entrepreneurship, Youth Entrepreneurship, Tourism Industry, Cluster Analysis

МРНТИ 06.71.63

https://doi.org/10.48081/UDNX2883

***О. А.Чигаркина[1], О. И. Егоров[2]**
[1,2]Институт экономики Комитета науки МНВО РК,
Республика Казахстан, г. Алматы
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4732-5094
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9508-1912
*e-mail: ochigarkina@mail.ru

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ РАЗВИТИЯ НЕФТЕГАЗОВОГО КОМПЛЕКСА КАЗАХСТАНА

Развитие национальной экономики характеризуется постоянно возрастающими темпами добычи и потребления энергетических ресурсов, в том числе и углеводородных, что вызывает увеличение антропогенного и промышленного воздействия на экологические параметры нефтедобывающих регионов. Нерациональное и неэффективное использование добываемого углеводородного сырья ведет к истощению и загрязнению природной среды различными видами отходов, возникающих в процессе добычи и переработки. Каждый год добывается огромное количество различных видов минеральных ресурсов, относящихся к категории невозобновляемых. Однако извлеченные минерально-сырьевые ресурсы, в том числе нефтегазовые, задействованные в производственных циклах, используются с очень низкой эффективностью. Сырьевая база ограничена теми размерами запасов, которые обнаружены к настоящему времени. Повышение эффективности использования сырья может обеспечить только ресурсосберегающее природопользование, базирующееся на комплексности переработки с учетом формировании региональных нефтехимических кластеров. В работе применены методы индукции и дедукции, диалектические методы познания, экономико-статистический и сравнительный анализ. Гипотеза исследования заключается в том, что внедрение ресурсосберегающих технологий комплексной переработки нефтегазовых ресурсов даст возможность преодолеть сырьевую направленность путем развития нефтегазоперерабатывающих

и нефтехимических производств, что позволит перевести нефтегазовый комплекс на рельсы зеленой экономики.

Ключевые слова: нефтегазовый комплекс, углеводородное сырьё, нефтегазовая отрасль, нефтегазопереработка, рациональное использование сырья, ресурсосбережение, «зеленая экономика».

Введение

Стремление к наращиванию извлекаемых на месторождениях углеводородов, как правило, сопровождается рядом негативных последствий геолого-технического, эколого-экономического и социального характера. Одним из отрицательных результатов наращивания физической массы добычи может быть названо неизбежное извлечение минимальной доли полезных компонентов, потенциально содержащихся в исходном сырье. Погоня за получением доходов от экспорта сырья в значительной мере сдерживает как рост производств, специализирующихся на переработке нефтегазовых ресурсов, так и их модернизацию на основе новейших разработок комплексного углубленного использования углеводородного сырья.

Следствием укоренившейся стратегии развития нефтегазодобывающей промышленности уже явилось резкое снижение продуктивности месторождений, особенно тех, которые изначально содержали в продуктивных горизонтах крупные запасы сырья. Сегодня для них характерным явлением стали: уменьшение извлекаемой части запасов по сравнению с первоначально установленной, что отражается на коэффициенте извлечения; прогрессирующая обводнённость пластов, увеличивающая издержки добычи за счет повышенного расхода материалов, энергии, реагентов и т.д. на извлечение каждой тонны нефти или 1000м3 газа; рост себестоимости продукции, снижение коммерческого результата от ее реализации.

Возникающие негативные последствия способствуют дальнейшему наращиванию добычи, так как в условиях ограниченной переработки компенсация потерь вследствие ухудшающихся условий эксплуатации месторождений эффект может быть получен только за счет нарастания разработки нефтегазосодержащих площадей. Можно сделать вывод об устойчивости этой тенденции, причем сохранение ее будет тем продолжительнее, чем на более длительный срок будет наблюдаться подобное соотношение в структуре добывающих и перерабатывающих отраслей.

Цель данной статьи – обосновать необходимость формирования «зеленой» экономики в нефтегазовом комплексе Казахстана на основе ресурсосбережения, включающего комплексное использование

углеводородных ресурсов, внедрение малоотходных технологий, переработку вторичного сырья, увеличение глубины переработки, создание нефтехимических и газохимических производств.

Материалы и методы

Изучены результаты исследований ряда авторов и проведен обзор публикаций, рассматривающих проблемы ресурсосбережения. В публикациях приводится большое количество интерпретаций «ресурсосбережения» как научного понятия. В общем виде ресурсосбережение является сокращением, т.е. сбережением ресурсов. Авторы «Энциклопедического словаря терминов» считают, что ресурсосбережение – это такое направление хозяйственной деятельности, которое повлечет получение высокоэффективного результата на единицу затрат ресурсов [1].

В большинстве источников ресурсосбережение сводится к рациональному, экономному и комплексному использованию всех видов природно-сырьевых ресурсов, включая углеводородные, направленному на сбалансированное развитие производства и потребления с максимальной безопасностью для экологии. Это предопределяет необходимость уменьшения уровня потребления ресурсов за счет снижения ресурсоемкости на базе внедрения инновационных технологий, позволяющих эффективно использовать природно-сырьевые ресурсы [2].

Рациональным путем обеспечения поступательного устойчивого развития для формирования «зеленой» экономики является ресурсосберегающая политика и повышение ресурсоэффективности, так как практически все минерально-сырьевые ресурсы не возобновляются и их запасы ограничены. Таким образом, можно констатировать, что формирование «зеленой» экономики невозможно без внедрения ресурсоэффективных и ресурсосберегающих технологий [3].

Методологической основой исследования является диалектический метод познания, который предусматривает изучение экономических явлений в их развитии и взаимосвязи. Информационно-эмпирическую базу исследования составила статистическая информация о современном состоянии развития нефтедобывающих регионов и отраслей нефтегазового комплекса Казахстана, в том числе материалы Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, государственные законодательные акты, теоретические разработки отечественных и зарубежных ученых, опубликованные в открытой печати и в сети Интернет, экономические и экологические обозрения, бюллетени и др. Кроме того, применён метод системного анализа, который позволил рассматривать проблемы экономического характера во взаимосвязи

с экологическими. В качестве основных инструментов исследования использованы экономические и статистические методы, системный и теоретический анализ, а также методы экспертных оценок и сравнений.

Результаты и обсуждение

В связи с обострившимися на современном этапе экологическими проблемами, особенно серьёзными в регионах с локализацией нефтедобычи и нефтепереработки, назрела необходимость в корне пересмотреть направления развития нефтегазового комплекса в целях предотвращения и минимизации экологических рисков. В таблице 1 представлены основные источники и виды загрязнителей, их влияние на окружающую среду и здоровье человека. Вредные вещества, такие как диоксид серы, оксиды азота, углеводороды и взвешенные частицы, оказывают значительное воздействие как на экосистемы, так и на здоровье людей.

Таблица 1 – Воздействие основных загрязнителей на окружающую среду и здоровье человека

№	Загрязнитель	Источники	Воздействие на окружающую среду	Воздействие на здоровье человека
1	Диоксид серы (SO_2)	Сжигание серосодержащих топлив, такие как нефть и газ	Кислотные дожди, деградация почв, водоемов и лесов	Респираторные заболевания, обострение хронических болезней
2	Оксиды азота (NO_x)	Сжигание топлива в ТЭЦ, котельных установках и двигателях внутреннего сгорания	Образование озона в приземном слое, кислотные дожди, ухудшение качества воздуха	Астма, бронхит, другие респираторные заболевания
3	Углеводороды (HC)	Утечки газа на месторождениях, сжигание попутного нефтяного газа, переработка нефти и транспортировка углеводородов	Фотохимический смог, образование озона в приземном слое	Ухудшение качества воздуха, проблемы со здоровьем, такие как астма
4	Взвешенные частицы (PM)	Сжигание топлива, работа буровых установок, сжигание попутного газа, транспортировка нефтепродуктов	Загрязнение воздуха, проникновение в дыхательную систему, оседание на почве и водоемах	Астма, бронхит, сердечно-сосудистые заболевания, особенно опасны мелкие частицы (PM2.5)
Примечание – Составлено по источнику [4]				

Главной целью перехода на рельсы «зеленой» экономики является минимизация негативного влияния на параметры окружающей среды производственной деятельности предприятий, сохраняя при этом устойчивый

рост. В связи с этим на первый план выходят проблемы ресурсосбережения, связанные с необходимостью рационального и эффективного использования сырья, уменьшения отходов производства, переработкой вторичного сырья [5].

Комплексная переработка углеводородных ресурсов по безотходным и малоотходным технологиям позволит значительно снизить негативное влияние на окружающую среду, наладить производство товаров с высокой добавленной стоимостью, что в конечном итоге повлияет на повышение конкурентоспособности национальной экономики. При этом существует и еще одно необходимое и, пожалуй, столь же важное условие – создание широкой сети нефтехимических, деструктивных мощностей, способных обеспечить высокую глубину отбора конечных продуктов [6].

Казахстан располагает всеми необходимыми составляющими для создания нефтехимических производств такими как доступ к большим запасам углеводородного сырья, наличие предложений технологического характера от ведущих компаний, направленных на внедрение инноваций. Создание производств нефтехимии способствует повышению конкурентоспособности нефтегазового комплекса на мировых рынках, вследствие того, что их продукция имеет постоянно растущий спрос и цены на неё более устойчивы, чем на углеводородное сырьё. Важнейшие продукты нефтехимии это: этилен, пропилен, бутилены, фенолы, стирол, пластик, синтетический каучук, растворители, удобрения, фармацевтика, клей и т.д.

Республика Казахстан остро нуждается в развитии производств по импортозамещению товаров народного потребления на основе нефтехимического сырья, для чего необходимо создание высокотехнологичной нефтехимической отрасли и, в первую очередь, мощностей по производству полиэтилена, полипропилена, стирола, полистирола и других необходимых для национальной экономики видов продукции. Эффективное функционирование нефтехимических производств может быть реализовано на базе инициатив по их кластерному развитию, для которых в республике существуют необходимые условия. В частности, нефтегазодобывающие регионы Западного Казахстана полностью отвечают этим условиям [7].

В Казахстане существуют возможности и условия для создания нефтехимических кластеров. Авторами предлагается формирование кластера в Атырауской области. Это обосновано тем, что, учитывая ввод в эксплуатацию месторождений нефти и газа в части казахстанского шельфа Каспийского моря, а также существующего здесь промышленного и научного потенциала напрашивается вывод о необходимости формирования связанных

между собой отраслей добычи, переработки и нефтехимии, что позволит комплексно использовать нефтегазовые ресурсы.

Существует возможность создания Мангистауского нефтехимического кластера на базе сырья месторождений Мангистау и Бузачи, а также с учетом использования мощностей КазГПЗ (Казахского газоперерабатывающего завода) и завода по производству пластмасс в г. Актау. В связи с планируемой добычей нефти на Токаревской и Тепловской структурах Западно-Казахстанской области может быть сформирован нефтехимический кластер на базе переработки Карачаганакского газового конденсата [8].

Казахстанский нефтегазовый комплекс в основном имеет экспортную направленность, нефтехимические производства не получают должного развития. В основном действующие проекты связаны с увеличением добычи сырья, в то время как его переработке не уделяется должного внимания. Реализуемые в Казахстане проекты по-прежнему нацелены только на увеличение добычи сырья, а не на его переработку.

О развитии нефтехимических производств в ближайшей перспективе речи не идет, хотя для этого существуют необходимые предпосылки. Возможность формирования кластеров существует на базе существующих или проектируемых перерабатывающих производственных мощностей, которые явятся основой для выпуска товаров с высоким потребительским спросом. Кластеры смогут объединить взаимосвязанные в технологическом плане предприятия, дадут толчок развитию сопутствующих производств, позволят комплексно использовать сырьевые ресурсы, то есть повысить ресурсосбережение [8,9]. Современное производство, развивающееся быстрыми темпами, характеризуется непрерывно возрастающими потребностями в сырьевых ресурсах, и так как нефтегазовое сырье является невозобновляемым становится очевидной необходимость его ресурсосберегающего использования. Ресурсосберегающее и ресурсоэффективное использование сырьевых ресурсов непосредственно влияет на повышение экологической и экономической безопасности (рисунок 1).

Рисунок 1– Влияние комплексного использования ресурсов на повышение эколого-экономической эффективности

В качестве альтернативы линейной экономике на смену должна прийти циркулярная экономика, т.е. экономика замкнутого цикла, что даст возможность максимально полно использовать как добываемое сырьё, так и твердые и газообразные отходы производства, являющиеся не менее ценным химическим сырьём. Комплексная переработка углеводородных ресурсов по безотходным и малоотходным технологиям позволит значительно снизить негативное влияние на окружающую среду, производить товары с высокой добавленной стоимостью [10, 11].

Циркулярная экономика в настоящее время может рассматриваться в качестве новой модели развития национальной экономики, способствующей преодолению ресурсной ограниченности. Внедрение принципов циркулярной экономики напрямую связано с устойчивым развитием нефтедобывающих регионов, так как в результате появится возможность создать инновационные производства на базе малоотходных и комплексных технологий, что позволит эффективно использовать вторичные ресурсы и отходы производств, являющиеся, как правило, ценным химическим сырьём. Применение

чистых технологий будет способствовать декарбонизации экономики, т.е. сокращению выбросов парниковых газов [12, 13].

Информация о финансировании

Статья подготовлена по результатам исследования, финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № AP19677212).

Выводы

В целях усиления своих конкурентных позиций РК необходимо перейти от экспорта сырой нефти к экспорту продуктов нефтехимии и нефтепереработки с высокой добавленной стоимостью, к выпуску высококачественных и конкурентоспособных нефтепродуктов, соответствующих общемировым экологическим стандартам. Выпуск разнообразной высокотехнологичной продукции высоких переделов позволяет диверсифицировать производства и способствует инициированию процесса импортозамещения. Для этого необходимо:

– решить вопросы комплексного использования и рациональной переработки углеводородного сырья, обусловливающие необходимость разработки множества вариантов вовлечения его в процесс перегонки и выбора того из них, при реализации которого будет достигнут наибольший экономический эффект при соблюдении условий сохранения экологического равновесия;

– повысить эффективность использования углеводородного сырья на основе научно обоснованного вовлечения его в переработку для экономически целесообразного выделения приоритетного ассортимента продукции. В этом случае решаются задачи повышения эффективности производства за счет увеличения выхода продукции и сохранения благоприятной экологической обстановки, благодаря утилизации большинства вредных для окружающей среды соединений и снижению размеров отходов производства;

– сформировать собственную разветвленную базу нефтегазопереработки и нефтехимии на основе роста потребности в исходных ресурсах углеводородов и исходя из того, что конечная продукция этих производств представляет собой достаточно выгодную статью экспорта, о чем свидетельствует постоянно растущий спрос на нее на мировых рынках.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Зубарев, Ю. А., Шамардин, А. И.** Энциклопедический словарь терминов по менеджменту, маркетингу, экономике, предпринимательству. [Текст]. – 2022. – Т.2. 1444 с.

2 **Подборнова, Е. С.** Разработка теоретических и методологических вопросов ресурсосбережения и ресурсоэффективности в промышленности России [Текст] // Самарский университет. Экономика и менеджмент. – 2023. Т.14. – № 1. С.119 – 127.

3 **Булгакова, Ю. В., Набок, С. Д.** Взаимосвязь концепций «зеленой» экономики, «зеленого» роста и устойчивого развития [Текст] // Международный научно-исследовательский журнал. – 2017. 1 (59). С. 89 – 91. – https://doi.org/10.23670/IRJ.2017.59.091.

4 Влияние окружающей среды на здоровье человека [Электронный ресурс]. – URL: https://shilovo-med.medgis.ru/materials/view/vliyanie-okruzhayushej-sredy-na-zdorove-cheloveka-2767

5 **Бектурганова, М. С., Сатыбалдин, А. А., Есекина, Б. К.** Концептуальные основы формирования низкоуглеродного развития: опыт Казахстана [Текст]//Международный журнал энергетической экономики и политики. – 019. – 9 (1). – С. 48 – 56.

6 **Егоров, О.И., Жумагулов, Р. Б.** Повышение эффективности функционирования нефтегазового комплекса Казахстана в условиях технологических и организационных преобразований [Текст] // Нефть и газ. 2021. – (123). – С. 124– 135. – https://doi.org/10.37878/2708-0080/2021-3.09.

7 **Егоров, О.И.** Формирование региональных нефтехимических кластеров как основа инновационного развития национальной экономики [Текст]// Нефть и газ. – 2020. № 2 (116). С.140 – 151. – https://doi.org/10.37878.2708–0080/2020.010.

8 **Michael, D. Tan, Paola, Ibarra-Gonzalez, Igor, Nikolic,** Andrea, Ramirez. Determining the performance and network properties of petrochemical clusters [Text]// Computer Aided Chemical Engineering – 2023. 52. – P. 1211 1216. DOI: https://doi.org/10.1016/B978-0-443-15274-0.50193-1.

9 **Gura, K. S., Nica, E., Kliestik, T. & Puime-Guillén, F.** Circular economy in territorial planning strategy: Incorporation in cluster activities and economic zones. [Text]// Environmental Technology and Innovation. 2023. 32. 103357. Available at: https://doi.org/10.1016/j.eti.2023.103357.

10 **Валько, Д. В.** Циклическая экономика: понятийный аппарат и распространение концепции в отечественных исследованиях[Текст]// Научный журнал Национального исследовательского университета ИТМО. Серия: Экономика и природопользование. – 2019. – 2. С. 42 – 49.

11 **Авилова, В.В.** Циклическая экономика как вектор инновационной трансформации бизнес-модели промышленных предприятий [Текст]// Экономика. Информационные технологии. – 2021. – № 48 (3). – С. 446 – 454.

12 **Amenta, L., Van, Timmeren A.** Beyond wastescapes: Towards circular landscapes, addressing the spatial dimension of circularity through the regeneration of wastescapes [Text]// Sustainability. 2018. 10 (12). P. 12 17. – https://doi.org 10.3390/su10124740.

13 **Аубакирова, Г. М., Бирюков, В. В., Исатаева, Ф.М., Мажитова С. К.** Декарбонизация экономики Казахстана: перспективы энергетического перехода [Текст]// Экономика: стратегия и практика. – 2023. № 18 (4). С. 55 72. – https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-4-55-72.

REFERENCES

1 **Zubarev, YU. A., Shamardin, A. I.** Entsiklopedicheskiy slovar terminov po menedjmentu, marketingu, ekonomike, predprinimatelstvu [Encyclopedic Dictionary of Terms on Management, Marketing, Economics, Entrepreneurship]. [Text]. – 2022. Vol. 2. 1444 p.

2 **Podbornova, E. S.** Razrabotka teoreticheskih i metodologicheskih voprosov resursosberejeniya i resursoeffektivnosti v promyishlennosti Rossii [Development of Theoretical and Methodological Issues of Resource Saving and Resource Efficiency in Russian Industry] [Text] // Samara University. Economics and Management. – 2023. – Vol. 14. – No. 1. – . 119–127.

3 **Bulgakova, YU. V., Nabok, S. D.** Vzaimosvyaz kontseptsiy «zelenoy» ekonomiki, «zelenogo» rosta i ustoychivogo razvitiya [The Relationship between the Concepts of «Green» Economy, «Green» Growth and Sustainable Development] [Text] // International Research Journal. – 2017. – 1 (59). P. 89 – 91. https://doi.org/10.23670/IRJ.2017.59.091.

4 Vliyanie okrujayuschey sredyi na zdorove cheloveka [The impact of the environment on human health] [Electronic resource]. – URL: https://shilovo-med.medgis.ru/materials/view/vliyanie-okruzhayushej-sredy-na-zdorove-cheloveka-2767

5 **Bekturganova, M. S., Satyibaldin, A. A., Esekina, B. K.** Kontseptualnyie osnovyi formirovaniya nizkouglerodnogo razvitiya: opyit Kazahstana [Conceptual foundations for the formation of low-carbon development: the experience of Kazakhstan] [Text] // International Journal of Energy Economics and Policy. –2019. 9 (1). P. 48 – 56.

6 **Egorov, O. I., Jumagulov, R. B.** Povyishenie effektivnosti funktsionirovaniya neftegazovogo kompleksa Kazahstana v usloviyah tehnologicheskih i organizatsionnyih preobrazovaniy [Improving the efficiency of the oil and gas complex of Kazakhstan in the context of technological and

organizational transformations] [Text] // Oil and Gas. – 2021. – 3 (123). P. 124 – 135. https://doi.org/10.37878/2708-0080/2021-3.09.

7 **Egorov, O.I.** Formirovanie regionalnyih neftehimicheskih klasterov kak osnova innovatsionnogo razvitiya natsionalnoy ekonomiki [Formation of regional petrochemical clusters as a basis for innovative development of the national economy] [Text] // Oil and Gas. – 2020. No. 2 (116). – P.140 – 151. https://doi.org/10.37878.2708–0080/2020.010.

8 **Michael, D. Tan, Paola, Ibarra-Gonzalez, Igor, Nikolic, Andrea,** Ramirez. Determining the performance and network properties of petrochemical clusters [Text]// Computer Aided Chemical Engineering – 2023. 52. – P.1211 – 1216. https://doi.org/10.1016/B978-0-443-15274-0.50193-1.

9 **Gura, K. S., Nica, E., Kliestik, T. & Puime-Guillén, F.** Circular economy in territorial planning strategy: Incorporation in cluster activities and economic zones [Text]// Environmental Technology and Innovation. 2023. 32. 103357. https://doi.org/10.1016/j.eti.2023.103357.

10 **Valko, D. V.** TSiklicheskaya ekonomika: ponyatiynyiy apparat i rasprostranenie kontseptsii v otechestvennyih issledovaniyah [Circular economy: conceptual apparatus and dissemination of the concept in domestic studies] [Text] // Scientific journal of the National Research University ITMO. Series: Economy and nature management. – 2019. 2. – P. 42– 49.

11 **Avilova, V. V.** TSiklicheskaya ekonomika kak vektor innovatsionnoy transformatsii biznes-modeli promyishlennyih predpriyatiy [Circular economy as a vector of innovative transformation of the business model of industrial enterprises] [Text] // Economy. Information technologies. - 2021. No. 48 (3). – P. 446–454.

12 **Amenta, L., Van, Timmeren, A.** Beyond wastescapes: Towards circular landscapes, addressing the spatial dimension of circularity through the regeneration of wastescapes [Text] // Sustainability. – 2018. 10 (12). P.12 –17. https://doi.org 10.3390/su10124740.

13 **Aubakirova, G. M., Biryukov, V. V., Isataeva, F. M., Majitova, S. K.** Dekarbonizatsiya ekonomiki Kazahstana: perspektivyi energeticheskogo perehoda [Decarbonization of Kazakhstan's economy: prospects for energy transition] [Text] // Economy: strategy and practice. 2023. No. 18 (4). P. 55 – 72. – https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-4-55-72.

Поступило в редакцию 27.09.24
Поступило с исправлениями 08.10.24
Принято в печать 11.11.24

**О. А. Чигаркина[1], О. И. Егоров[2]*
[1,2]ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
27.09.24 ж. баспаға түсті.
08.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
11.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАН МҰНАЙ-ГАЗ КЕШЕНІН ДАМУ БОЙЫНША СТРАТЕГИЯЛЫҚ НҰСҚАУЛЫҚТАР

Ұлттық экономиканың дамуы энергетикалық ресурстарды, оның ішінде көмірсутектерді өндіру мен тұтынудың үнемі өсіп келе жатқан қарқынымен сипатталады, бұл мұнай өндіретін аймақтардың қоршаған ортасына антропогендік және техногендік жүктеменің артуына әкеледі. Өндірілетін көмірсутек шикізатын ұтымсыз және тиімсіз пайдалану, өндіру және қайта өңдеу процесінде туындайтын қалдықтардың әртүрлі түрлерімен табиғи ортаның сарқылуына және ластануына әкеледі. Жыл сайын қалпына келмейтін санатқа жататын минералды ресурстардың көптеген түрлері өндіріледі. Алайда, өндірілген минералды-шикізат ресурстары, оның ішінде өндірістік циклдерге қатысатын мұнай-газ ресурстары өте төмен пайдалылықта қолданылады. Шикізаттың ресурстық базасы осы уақытқа дейін табылған қорлардың мөлшерімен шектелген. Осыған байланысты қоғамның үдемелі орнықты дамуын қамтамасыз етудің неғұрлым ұтымды жолы шикізатты кешенді пайдалану және өңірлік мұнай-химия кластерлерін қалыптастыру қағидаттарына негізделген дамудың ресурс үнемдеуші түрі болып табылады. Салыстырмалы талдау, индукция және дедукция әдістері, танымның диалектикалық әдістері, экономикалық-статистикалық және салыстырмалы талдау қолданылды. Зерттеу гипотезасы мұнай-газ ресурстарын кешенді өңдеудің ресурстарды үнемдеу технологияларын енгізу мұнай-газ өңдеу және мұнай-химия өндірістерін дамыту жолымен шикізат бағытын еңсеруге мүмкіндік береді, бұл мұнай-газ кешенін жасыл экономика рельстеріне ауыстыруға мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: Мұнай-газ кешені, көмірсутек шикізаты, мұнай-газ саласы, мұнай-газ өңдеу, шикізатты ұтымды пайдалану, ресурс үнемдеу, «Жасыл экономика».

**O. A. Chigarkina[1], O. I. Egorov[2]*
[1, 2]Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan,
Republic of Kazakhstan, Almaty
Received 27.09.24
Received in revised form 08.10.24
Accepted for publication 11.11.24

STRATEGIC GUIDELINES FOR THE DEVELOPMENT OF THE OIL AND GAS COMPLEX OF KAZAKHSTAN

The development of the national economy is characterized by constantly increasing rates of production and consumption of energy resources, including hydrocarbons, which causes an increase in anthropogenic and industrial impact on the environmental parameters of oil-producing regions. Irrational and ineffective use of extracted hydrocarbon raw materials leads to depletion and pollution of the natural environment with various types of waste generated during production and processing. Every year, a huge number of different types of mineral resources classified as non-renewable are mined. However, extracted mineral resources, including oil and gas, involved in production cycles, are used with very low efficiency. The raw material base is limited by the size of reserves that have been discovered to date. Increased efficiency in the use of raw materials can only be ensured by resource-saving nature management, based on the complexity of processing, taking into account the formation of regional petrochemical clusters. The work uses methods of induction and deduction, dialectical methods of cognition, economic-statistical and comparative analysis. The research hypothesis is that the introduction of resource-saving technologies for the integrated processing of oil and gas resources will make it possible to overcome the raw material orientation through the development of oil and gas refining and petrochemical industries, which will allow the oil and gas complex to be transferred to the green economy.

Keywords: oil and gas complex, hydrocarbon raw materials, oil and gas industry, oil and gas refining, rational use of raw materials, resource conservation, «green economy».

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Азимхан Ардах, PhD, «Экономика» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ. 140009, Қазақстан Республикасы, e-mail: armoni04@mail.ru , https://orcid.org

Аманкелді Нәзігүл Аманкелдіқызы, PhD, қауымд. профессор, Каспий қоғамдық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: namankeldy@mail.ru, https://orcid.org, https://orcid.org/0009-0001-7045-4847

Асанова Айман Жанатовна, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ. 050010, Қазақстан Республикасы, e-mail: aiman_assanova@mail.ru, https://orcid.org/0009-0003-3519-8037

Амантаева Раушан Кадырбековна, «Менеджмент» мамандығы бойынша докторант, Экономика және құқық факультеті, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ, 110000, Қазақстан Республикасы, e-mail: raunur88@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4461-7622

Абишова Айжан Уринбасаровна, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Басқару және бизнес жоғары мектебі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160012, Қазақстан Республикасы, e-mail: altuka07@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2514-6351

Абдрахманова Асель Дуйсенгалиевна, Экономика ғылымдарының магистрі, Экономика және құқық факультеті, А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ, 110000, Қазақстан Республикасы, e-mail: 17asel@mail.ru, https://orcid.org/0009-0001-0575-3285

Амалбекова Гүлмира Ержанқызы, экономика ғылымдарының кандидаты, негізгі автор; «Экономика және менеджмент кафедрасы, доцент м.а, «Экономика және құқық» факультеті, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті; Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: baken_t@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9622-6263.

Ахметова Зауреш Болатхановна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Бизнес-технологиялар кафедрасы, Экономика және Бизнес Жоғары Мектебі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: Axmetova.Zauresh@kaznu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-5157-4659

Аликбаева Айнур Башанқызы, магистр, аға оқытушы, Бизнес-технологиялар кафедрасы, Экономика және Бизнес Жоғары Мектебі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: lunara.85@mail.ru, https://orcid.org/0009-0001-3656-6554

Алибекова Ляззат Джаныбековна, магистр, Жоғары медициналық колледж, Алматы қ., Қазақстан Республикасы. 050010, e-mail: alilyaza@mail.ru, https://orcid.org/0009-0000-6109-0175

Абдигалиева Нургуль Коныратовна, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Бизнес және құқық жоғары мектебінің мектебінің Экономика Білім беру бағдарламасының докторанты, Алматы қ., Казахстан Республикасы, 050005, e-mail: nuri_samat@mail.ru, https://orcid.org/0009-0004-1509-2697

Айтназаров Темур Махмутович, магистрант 2 курс, Экономика және бизнес Жоғары мектебінің факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 50040, Қазақстан Республикасы, e-mail: ait_t1@mail.ru, https://orcid.org/0009-0005-0794-0745

Андабаева Гульмира Кенжегалиевна, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Экономика және бизнес Жоғары мектебінің факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ, 50040, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulmira.andabayeva@kaznu.kz, https://orcid.org/0000-0002-7458-8711

Ахметова Гауһар Ғалымқызы, философия ғылымдарының кандидаты, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: gaukharika@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2904-3819

Асанова Марал Кабдрахмановна, Экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Экономика факультеті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail:massanova77@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8092-5879

Азретбергеова Гулмира Жарылхасыновна, Экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, 161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-9070-7055

Әлиева Ардақ Өмірқалиқызы, оқытушы, магистр, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ. 030004, Қазақстан Республикасы, e-mail:ardaknurbai@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1131-9565

Әуез Әсел Мұхтарханқызы, 2 курс, магистрант, Әл-Фараби атындағы Экономика және Бизнес Жоғары Мектебі, Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050060, Қазақстан Республикасы, e-mail: asel20000318@gmail.com, https://orcid.org/0009-0001-9985-7885

Бейсекова Перизат Джуматовна, Экономика ғалымдарының магистрі, аға оқытушы, Esil University, Астана қ., 050001, Қазақстан Республикасы, e-mail: beisekova_76@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2578-7797

Бектурганова Римма Чингисовна, Педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Педагогика және психология кафедрасы, А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ, 110000, Қазақстан Республикасы, e-mail: rimma.bekturganova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8013-779X

Байжанова Лилия Абдул-Насыровна, Экономика ғылымдарының магистрі, Экономика және құқық факультеті, А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ, 110000, Қазақстан Республикасы, e-mail: L.bayzhanova@bk.ru, https://orcid.org/0009-0002-2381-0359

Балтабаев Болат Жанбекулы, «Менеджмент» мамандығы бойынша докторант, Экономика жоғары мектебі, Астана халықаралық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: bbaltabaev1985@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6403-3731

Баяндин Марат Асылбекович, экономика ғылымдарының докторы, профессор, доцент «Экономика және басқару» кафедрасы, КОКСОН, Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Инновациялық институты, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: mbayandin.71@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2158-4370

Бекмагамбетов Алимжан Бауржанович, бас директордың орынбасары «Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің Еңбекті қорғау жөніндегі республикалық ғылыми-зерттеу институты» шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорны, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: adilet1979@mail.ru, https://orcid.org/0002-2033-3625

Баяндина Гульмира Дуйсенбаевна, PhD, «Экономика және басқару» кафедрасының профессоры, қауымд. профессор, Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Инновациялық институты, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: bayandinagd@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9436-0522

Бейсембай Ерсултан, Экономика кафедрасы, докторант, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, E-mail: Beisembai_ersultan@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5046-030X

Беспалый Сергей Владимирович, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Экономика және инжиниринг факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: sergeybesp@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7462-5340

Букатов Ерик Берикович, PhD, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100009, Қазақстан Республикасы, e-mail: bukatov.erik@gmail.com, https://orcid.org/0000–0003–0513–406X

Байгелова Айгуль Нуралиевна, Экономика ғылымдарының кандидаты, ассоц. профессор, Алматы технологиялық университеті, Алматы қ., 050000 Қазақстан Республикасы, e-mail: aigulbaigelova21@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-8226-789X

Бакирбекова Айгуль Макулбеккызы, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, автор- корреспондент, «Экономика» кафедрасының профессор м.а., Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., 060000, Қазақстан Республикасы, e-mail: aigul_bakirbek@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0981-8306

Голубцов Даниил Ильич, «Логистика (салалар бойынша)» мамандығының докторанты, Бизнес-технологиялар кафедрасы, Экономика және Бизнес Жоғары Мектебі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: golubtsov_daniil2@live.kaznu.kz, https://orcid.org/0000-0001-5964-5047

Галиева Алма Хаирбулдиновна, экономика ғылымдарының докторы, «Esil University» Мекемесінің «Экономика және маркетинг» кафедрасының профессоры, Астана қ., 010000 Қазақстан Республикасы, e-mail: alma_galiyeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8934-5667

Гриднева Елена Евгеньевна, Экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Каспий қоғамдық университеті, Алматы қ., A05A6K5, Қазақстан Республикасы, e-mail: elengred@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3279-2036

Даулиева Галия Рахметовна, Экономика ғылымдарының кандидаты, Экономика» кафедрасы, профессор міндетін атқарушысы, «Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Экономика және Бизнес Жоғары Мектебі, Алматы, 050060, Қазақстан Республикасы, e-mail: dauliyeva@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-8233-9830

Досмағанбетов Нұрлан Серікұлы, «Экономика» мамандығы бойынша докторант, Экономикалық факультет, «Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Dos_nurlan82mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7257-9531

Давиденко Людмила Михайловна, PhD, экономика ғылымдарының кандидаты, экономика кафедрасының доценті, Торайғыров университеті, Экономика және құқық факультеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: davidenko.l@teachers.tou.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-7541-8677

Доғалов Амангелді Нәжмиденұлы, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Білім және менеджмент институты, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ., 090000, Қазақстан Республикасы, e-mail: dogalov51@bk.ru, https://orcid.org /0000-0001-7181-5491

Девадзе Анзор Хемидович, экономика ғылымдарының кандидаты, меңгерушісі, профессор, «Туризм» кафедрасы, Шота Руставели атындағы Батуми мемлекеттік университетінің 6010, Грузия, Батуми қ., devadzeanzor@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6344-7385

Джазықбаева Балдырған Қолдасбаевна, PhD, профессор, философия докторы, Менеджмент және инновациялар кафедрасы, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, email: baldirgan_keu@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-0738-2526

Доскалиева Баян Беккаирқызы, Экономика ғылымдарының докторы, Бизнес, құқық және технология факультеті, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: doskalievab@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3074-0523

Ержанов Тамерлан Нурланович, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессоры, экономика кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: erzhanovtim@mail.ru

Егембердиева Сауле Мейрбековна, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Экономикалық факультет, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Saule_8@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-0703-3078

Есимова Динара Даутовна, Педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы, 140000, e-mail: dika-73@mail.ru, ID: https://orcid.org/0000-0003-3824-875X

Есім Аяна Қазыбекқызы, «Туризм» мамандығы бойынша докторант, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Экономика факультеті, Астана қ., 100000, Қазақстан Республикасы,e-mail: ayana_esimova99@mail.ru, https://orcid.org/0009-0006-0192-2244

Егоров Олег Иванович, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институтының бас ғылыми қызметкері, Алматы қ., 050010, Қазақстан Республикасы, e-mail: olivegorov@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9508-1912.

Жабытай Баян Нұржанқызы, PhD, қауымд. профессор м.а., Экономика және сервис факультеті, Қ. Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: bayana_7778@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-9437-2619

Жарасбаева Айнур Жанбыртаевна, «Экономика» ББ бойынша докторант, Экономика факультеті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы

Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, E-mail: jar-aika84@mail.ru, https://orcid.org/0009-0005-1447-4658

Жанат Мырзабек, PhD, қауымд. профессор (доцент) , Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhanmyrza.qaz@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-2148-7252

Жакина Гулнур Ергазиевна, Экономика ғылымдарының магистрі, Экономика факультеті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zgulnur88@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0133-7997

Зарубина Венера Равиловна, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті, М. Дулатова, әлеуметтік-экономикалық пәндер кафедрасы, қ. Қостанай, 111000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Zarubina_v@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0002-1376-9172

Зарубин Михаил Юрьевич, техника ғылымдарының кандидаты, профессор, атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті М. Дулатова, ақпараттық технологиялар және автоматтандыру бөлімі, Қостанай қ., 111000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Zarubin_mu@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1415-5244

Заманбекова Алтыншаш Болатқызы, экономика ғылымдарының кандидаты, Қонақжайлылық менеджменті, кафедрасы, доценті, Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті, Алматы қ., 020000, Қазақстан Республикасы, altinshash77@mail.ru, https://orcid.org/0009-0003-8368-0047, https://orcid.org/0009-0003-8368-0047

Исанов Арман Серикгалиевич, «Қаржы» мамандығы бойынша докторант, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100009, Қазақстан Республикасы, e-mail: armanissanov@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3941-8987

Кондыбаева Салтанат Канапияевна, PhD, доцент м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Экономика және Бизнес Жоғары Мектебі, Алматы қ., 050060, Қазақстан Республикасы, e-mail: Saltanat.kondybaeva@kaznu.kz, https://orcid.org/0000-0003-3496-3545

Калиева Асем Ермековна, PhD, доцент м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Экономика және Бизнес Жоғары Мектебі, Алматы қ., 050060, Қазақстан Республикасы, e-mail: assem.kalieva@kaznu.kz, https://orcid.org/0000-0002-1154-4287

Краковецкая Инна Валентиновна, Экономика ғылымдарының докторы, профессор, тратегиялық менеджмент және маркетинг кафедрасы,

Томск мемлекеттік ұлттық зерттеу университетінің Томск қ., 634050, Ресей Федерациясы, e-mail: inna_krakov@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9424-5153

Курманов Алмас Мухаметкаримович, Бас директор, «Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің Еңбекті қорғау жөніндегі республикалық ғылыми-зерттеу институты» шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорны, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: rniiot@rniiot.kz, https://orcid.org/0009-0004-4068-9022

Коваль Андрей Петрович, экономика ғылымдарының кандидаты, Ғылым және коммерцияландыру басқармасы бастығы, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Костанай қ., 110000, Қазақстан Республикасы, e-mail: koval_an@rambler.ru, https://orcid.org/0000-0002-4531-3233

Калиев Ильдар Абужанович, саяси ғылымдарының кандидаты, профессор, Философия және әлеуметтік ғылымдар кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Kaliev7719@mail.ru, https://orcid.org/0000000223313726

Колесников Юрий Юрьевич, заң ғылымдарының кандидаты, профессор, экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kolesnikov.30.09.63@mail.ru, https://orcid.org/0009-0002-2900-4390

Кашук Людмила Ивановна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Экономика және инжиниринг факультеті, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kashukli@mail.ru, ID: 0000-0002-8754-3184

Қапцов Андрей Андреевич, экономика ғылымдарының магистрі, Экономика және инжиниринг факультеті, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: hamrysel@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-2136-7157

Колчин Сергей Павлович, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Г. В. Плеханов атындағы Ресей экономикалық университеті, Мәскеу қ., 115054, Ресей Федерациясы, e-mail: Koltchin.SP@rea.ru, https://orcid.org/0000-0002-4471-190X

Қалиақпарова Гүлнәр Шаймарданқызы, PhD, ассоц. профессор, Каспий қоғамдық университеті, Алматы қ., 051010, Қазақстан Республикасы, e-mail: GK_2003@mail.ru, https//orcid.org/0000-0002-1859-9774

Камбай Гулим Жалгасыновна, Экономика және Бизнес Жоғары мектебінің Менеджмент Білім беру бағдарламасының докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050010, Қазақстан

Республикасы e-mail:kambai_gulim@mail.ru, https://orcid.org/0009-0003-1227-8253

Келесбаев Динмухамед Нурмаханбетович, PhD, профессор, Экономика, басқару және құқық факультеті, Ахмет Ясауи университеті, Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-4193-8121

Кембаев Азамат Куанышбекұлы, «Мемлекеттік аудит» мамандығы бойынша докторант, Экономика факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: azamatkembayev@gmail.com, https://orcid.org/0009-0003-0689-7605

Косе Жанна Комековна, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің «Менеджмент және инновациялар кафедрасы, меңгерушісі, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, email: jannakose770@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-4259-595X

Кадырова Акмарал Сатбекқызы, Экономика ғылымдарының кандидаты, Ш. Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Инновациялық Институты, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: kadyrova.akmaral@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8948-6323

Кангалакова Дана Муратбековна, PhD, қауымд. профессор, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, Алматы қ., 050010, Қазақстан Республикасы, e-mail: dmuratbekovna@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8388-8559

Легостаева Анна Анатольевн, экономика ғылымдарының кандидаты, Менеджмент және инновациялар кафедрасы, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің ғылыми хатшысы, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, email: anjal@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7057-7652

Молдашева Алтынай Боранбайқызы, экономика ғылымдарының кандидаты, «Туризм және сервис» кафедрасы, «Экономика және құқық» факультеті, доценті м.а, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті; Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: altun_78@mail.ruhttps://orcid.org/0000-0001-5027-4067

Миллер Александр Емельянович, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Экономика және қаржы» кафедрасы, профессор, Экономика, психология, менеджмент факультеті, «Ф. М. Достоевский атындағы Омбы мемлекеттік университеті», Жоғары кәсіптік білім беретін федералды мемлекеттік автономды оқу орны, Ресей Ғылым академиясының Сібір бөлімінің Омбы ғылыми орталығының аға ғылыми қызметкері, Омбы

қ., 644024, Ресей Федерациясы, e-mail: aem55@yandex.ru, https://orcid.org/0000-0002-5917- 8634,

Миллер Максим Александрович, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Ресей Ғылым академиясының Сібір бөлімі Омбы ғылыми орталығы директорының ғылыми жұмыс жөніндегі орынбасары, Омбы қ., 644024, Ресей Федерациясы, e-mail: millerma@oscsbras.ru, https://orcid.org/0000-0001-8650-9737

Мухамедханова Айнур Батырхановна, PhD, Басқару және бизнес жоғары мектебі, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, 160012, Қазақстан Республикасы, e-mail: Dia-2808@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2685-6125

Матенова Жанна Нұрланқызы, «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығы боынша докторант, Экономика, басқару және кәсіпкерлік факультеті, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhmatenova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7457-3811

Муканова Мадина Асылбековна, «Экономика» білім беру бағдарламасы бойынша докторанты, «Esil University» Мекемесі, Астана қ., 010000 Қазақстан Республикасы, e-mail: mukanova456@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-3347-1744

Мухамеджанова Айгуль Айтмагамбетовна, PhD, доцент м.а. «Esil University», Астана қ., 010000 Қазақстан Республикасы, e-mail: aigul-m-73@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8891-3522

Масакова Салтанат Сейлхановна, Экономика ғылымдарының кандидаты, ассоц. профессор, Алматы менеджмент университетінің «Менеджмент» бағдарламасының программ лидер, Алматы қ., 050000 Қазақстан Республикасы, e-mail: saltanat@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7059-7920

Мұхамедиева Гүлзада Миналқызы, PhD, аға оқытушы, Экономика және Бизнес жоғары мектебі, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, «Бизнес-технологиялар» кафедрасы, 050000, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: Murat_gulzada@mail.ru, 0009-0009-1617-7488

Мухамедова Мадина Муратовна, Экономикалық ғылымдар магистрі, аға оқытушы, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: madina_muratova@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0001-7488-4011

Мусина Алма Жумагельдыевна, Экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд.профессор, Экономика және құқық факультеті,

Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: alma1404@yandex.kz, https://orcid.org/0000-0002-3893-316X

Нұрмағамбетова Асылзат Маратқызы, «Маркетинг» мамандығы бойынша докторант, Экономика және Бизнес жоғары мектебі, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, «Бизнес-технологиялар» кафедрасы, 050000, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: Asilzat91@mail.ru, 0000-0001-5154-2772

Нурбаева Гульмира Ержановна, Экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор (доцент), Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: nuvi79@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7006-4403

Рахманова Асия Сегизбаевна, аға оқытушы, Есеп және аудит магистрі, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ. 030000, Қазақстан Республикасы, e-mail: rakhmanovaa79@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3345-1911

Райханова Гульнур Амангельдиевна, Экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Экономика факультеті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulnurraihanova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5355-4590

Расулова Бану Илхамжанқызы, «Менеджмент» мамандығы бойынша магистрант, Экономика, басқару және құқық факультеті, Ахмет Ясауи университеті, Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: stu.rasulova.banu@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0009-0006-1723-3494

Разақова Дина Ибрагимқызы,PhD, экономика ғылымдарының кандидаты, Тұран университеті,Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы e-mail: d.razakova@turan-edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-3573-6187

Рысбаева Бақытгүл Бақытқызы, оқытушы, Экономика және Бизнес жоғары мектебі, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, «Бизнес-технологиялар» кафедрасы, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: rysbaeva.bakytgul@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-7461-0675

Сексенова Айгул Тулкибаевна, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, 030004, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: seksenova a@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0002-8462-5934

Саурукова Айнур Каналбаевна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы қ., 050001, Қазақстан Республикасы, e-mail: aika_s08@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7463-0545

Сартанова Налима Телгораевна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор (доцент), «Экономика және қаржы» кафедрасы, Экономика және құқық факультеті, А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университет, Қостанай қ, 110000, Қазақстан Республикасы, e-mail: nalimas@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4342-1134

Смагулова Зубираш Калыбековна, PhD философия докторы, экономика ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасының доцент, профессор, Астана халықаралық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: smagulova1111@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3759-5741

Сартова Рысты Бозманаевна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор (доцент), Бизнес-технологиялар кафедрасы, Экономика және Бизнес Жоғары Мектебі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: Rysty.Sartova@kaznu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0001-7982-0957 8

Сембеков Амир Катеевич, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100009, Қазақстан Республикасы, e-mail:amir_sembekov@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5034-4651

Саханова Гаухар Бахытқызы, PhD, «Экономика және менеджмент» кафедрасының қауымд. профессор, Алматы технологиялық университеті; 050012 Төле би көш., 100, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: g_sakhanova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4017-3059

Сатпаева Зайра Тулегеновна, PhD, қауымд. профессор, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, Алматы қ., 050010, Қазақстан Республикасы, e-mail: szt_kz@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1644-3709

Сейтова Вилена Нургалиевна, PhD, Басқару және бизнес жоғары мектебі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, 160012, Қазақстан Республикасы, e-mail: Vilena_11@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4404-4916

Степанов Михаил Сергеевич экономика ғылымдарының магистрі, «Менеджмент» мамандығы бойынша Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің ЭПИ ҒЗИ кіші ғылыми қызметкері, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e:mail: misha_stepanov.1997@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0031-7951

Сактаганова Гульмира Советовна, «Менеджмент» кафедрасы, докторант, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана,

Z05H9H8, Қазақстан Республикасы, Saktaganova_gs@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5536-8572

Сыздықова Азиза Оралбайқызы, PhD, доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz, http://orcid.org/0000-0002-1377-0026

Салауатова Динара Муслимовна, PhD, философия докторы Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., M01G1P7, Қазақстан Республикасы, e-mail: dsalauatova@keu.kz, https://orcid.org/0000-0001-8569-3755

Тлеуқабылова Кенжетай Бихатқызы, аға оқытушы, саяси ғылымдар магистрі, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., 030000, Қазақстан Республикасы, e-mail:ktb_82_aktobe@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1481-3091

Танатова Алтынай Рысқұлбекқызы, экономика ғылымдарының кандидаты, «Қаржы және есеп» кафедрасы, доценті м.а, «Экономика және құқық» факультеті, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті; Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: altrtan@mail.ru; https://orcid.org/0009-0006-8475-5874

Тажикенова Сапия Каргабаевна, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Экономика факультеті, Л. Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: tazhikenova_sk@enu.kz, https://orcid.org/0000-0001-7858-5094

Тапалчинова Анаргуль Сынтасовна, Экономикалық ғылымдар магистрі,аға оқытушы, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: anargul1982@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0001-8505-8073

Тлеубердинова Айжан Тохтаровна, экономика ғылымдарының докторы, доцент, бас ғылыми қызметкер, ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Алматы қ. A25K1B0, Қазақстан Республикасы, E-mail: tat404@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8762-5932

Учкампирова Айгул Бахадировна, PhD қауымд. профессор, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті; Астана қ., 010008, Қазақстан Республикасы, e-mail: Aygulya82@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7887-1696

Чигаркина Ольга Анатольевна, экономика ғылымдарының кандидаты доцент, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институтының жетекші ғылыми қызметкері,

Алматы, 050010, Қазақстан Республикасы, e-mail: ochigarkina@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4732-5094.

Шохаманова Арайлым Муратовна, докторант, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., M01G1P7, Қазақстан Республикасы, e-mail: ashokhamanova@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-2437-0033

Шерхан Мұртаза, атындағы Халықаралық Тараз Инновациялық институты, Тараз қ. 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: mbayandin.71@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2158-4370

Шеримова Нуржанат Мухтаровна, экономика магистрі, «Экономика» кафедрасының аға оқытушысы, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: asanek2010@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-4482-8531

Шохан Роза экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор,Экономика факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: roza-shokan@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1005-3769

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Азимхан Ардах, PhD, кафедра «Экономика», Торайгыров университет, г. Павлодар, 140009, Республика Казахстан, e-mail:armoni04@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4397-3561

Аманкелди Назигул Аманкелдикызы, PhD, ассоц. профессор, Каспийский общественный университет, 050040, Республика Казахстан, г. Алматы. e-mail: namankeldy@mail.ru, https://orcid.org/0009-0001-7045-4847

Асанова Айман Жанатовна, магистр экономических наук, ст. преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, 050010 Республика Казахстан, e-mail: aiman_assanova@mail.ru, https://orcid.org/0009-0003-3519-8037

Амантаева Раушан Кадырбековна, докторант, специальность «Менеджмент», Факультет: экономики и права, Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы», г. Костанай, 110000, Республика Казахстан, e-mail: raunur88@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4461-7622

Абишова Айжан Уринбасаровна, кандидат экономических наук, доцент, Высшая школа управления и бизнеса, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, 160012, Республика Казахстан, e-mail: altuka07@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2514-6351

Абдрахманова Асель Дуйсенгалиевна, магистр экономических наук, Факультет экономики и права, Костанайский региональный университет имени А. Байтұрсынұлы, г. Костанай, 110000, Республика Казахстан, e-mail: 17asel@mail.ru, https://orcid.org/0009-0001-0575-3285

Амалбекова Гүлмира Ержановна, кандидат экономических наук; факультет Экономика и право, основной автор; и.о. доцент, кафедра «Экономика и менеджмент», Таразский региональный университет именм М. Х. Дулати; г.Тараз, 080000, Республика Казахстан; e-mail: baken_t@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9622-6263.

Ахметова Зауреш Болатхановна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, кафедра Бизнес-технологий, Высшая Школа Экономики и Бизнеса, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: Axmetova.Zauresh@kaznu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-5157-4659

Аликбаева Айнур Башановна, магистр, старший преподаватель, кафедра «Бизнес-технологий», Высшая Школа Экономики и Бизнеса, Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: lunara.85@mail.ru, https://orcid.org/0009-0001-3656-6554 8

Алибекова Ляззат Джаныбековна, Магистр, Высший медицинский колледж, г. Алматы, Республика Казахстан 050010, e-mail: alilyaza@mail.ru, https://orcid.org/0009-0000-6109-0175

Абдигалиева Нургуль Коныратовна, докторант образовательной программы «Экономика», Высшей школы бизнес и право. Казахский национальный аграрный исследовательский университет, г. Алматы, Казахстан Республикасы. 050005.e-mail: nuri_samat@mail.ru, https://orcid.org/0009-0004-1509-2697

Ахметова Гаухар Галымовна, кандидат философских наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: gaukharika@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2904-3819

Асанова Марал Кабдрахмановна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Экономический факультет, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, E-mail: massanova77@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8092-5879

Айтназаров Темур Махмутович, 2 курс, магистрант, специальность «Цифровая экономика», Факультет Высшей школы экономики и бизнеса, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 0500400, Республика Казахстан, e-mail: ait_t1@mail.ru, https://orcid.org/0009-0005-0794-0745

Андабаева Гульмира Кенжегалиевна, кандидат экономических наук, доцент, Факультет Высшей школы экономики и бизнеса, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, г. Алматы, 0500400, Республика Казахстан, e-mail: gulmira.andabayeva@kaznu.kz, https://orcid.org/0000-0002-7458-8711

Алиева Ардак Омиркалиевна, преподаватель, магистр Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, г. Актобе, 030004, Республика Казахстан, e-mail:ardaknurbai@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1131-9565

Әуез Әсел Мұхтарханқызы, 2 курс, магистрант, специальность «Экономика», Высшая школа экономики и бизнеса, «Казахский национальный университет имени Аль-Фараби», г. Алматы, 050060, Республика Казахстан, e-mail: asel20000318@gmail.com, https://orcid.org/0009-0001-9985-7885

Азретбергенова Гулмира Жарылхасыновна, кандидат экономических наук, профессор, Международный казахско-турецкий университет, г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-9070-7055

Бейсекова Перизат Джуматовна, Магистр экономических наук, ст. преподаватель, Esil University, г. Астана, 050001, Республика Казахстан, e-mail: beisekova_76@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2578-7797

Бектурганова Римма Чингисовна, доктор педагогических наук, профессор, Кафедра педагогики и психологии, Костанайский региональный университет имени А. Байтұрсынұлы, г. Костанай, 110000, Республика Казахстан, e-mail: rimma.bekturganova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8013-779X

Байжанова Лилия Абдул-Насыровна, магистр экономических наук, Факультет экономики и права, Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы, г. Костанай, 110000, Республика Казахстан, e-mail:L.bayzhanova@bk.ru, https://orcid.org/0009-0002-2381-0359

Балтабаев Болат Жанбекулы, докторант, специальность «Менеджмент», Высшая школа экономики, Международный университет Астана, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: bbaltabaev1985@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6403-3731

Баяндин Марат Асылбекович, доктор экономических наук, доцент профессор, кафедра «Экономика и управление», КОКСОН, Международный Таразский инновационный институт имени Шерхана Муртазы, г. Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: mbayandin.71@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2158-4370

Бекмагамбетов Алимжан Бауржанович, Заместитель Генерального директора, Республиканское государственное предприятие на праве хозяйственного ведения «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан», г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: adilet1979@mail.ru, https://orcid.org/0002-2033-3625

Баяндина Гульмира Дуйсенбаевна, PhD, ассоц. профессор, профессор, кафедра «Экономика и управление», Международный Таразский инновационный институт имени Шерхана Муртазы, г. Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: bayandinagd@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9436-0522

Бейсембай Ерсултан, докторант, кафедра экономики, Торайгыров университет, Павлодар, 140000, Республика Казахстан, E-mail: Beisembai_ersultan@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5046-030X

Беспалый Сергей Владимирович, кандидат экономических наук, профессор, Факультет экономика и инжиниринг, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: sergeybesp@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7462-5340

Букатов Ерик Берикович, PhD, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 100009, Республика Казахстан, e-mail: bukatov.erik@gmail.com, https://orcid.org/0000–0003–0513–406X

Бакирбекова Айгуль Макулбеккызы, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, корреспондент автор, И.о. профессор, кафедра «Экономика», Атырауский университет имени Х. Досмухамедова, Атырау, 060000, Республика Казақстан, e-mail: aigul_bakirbek@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0981-8306

Байгелова Айгуль Нуралиевна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Алматинский технологический университет, г. Алматы, 050000 Республика Казахстан, e-mail: aigulbaigelova21@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-8226-789X

Голубцов Даниил Ильич, докторант, специальность «Логистика (по отраслям)», кафедра Бизнес-технологий, Высшая Школа Экономики и Бизнеса, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: golubtsov_daniil2@live.kaznu.kz, https://orcid.org/0000-0001-5964-5047

Гриднева Елена Евгеньевна, кандидат экономических наук, доцент, Каспийский общественный университет, г. Алматы, A05A6K5, Республика Казахстан, e-mail: elengred@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3279-2036

Галиева Алма Хаирбулдиновна, доктор экономических наук, профессор, кафедра «Экономика и маркетинг» Учреждения «Esil University», г. Астана, 010000 Республика Казахстан, e-mail: alma_galiyeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8934-5667

Даулиева Галия Рахметовна, кандидат экономических наук, и.о. профессор, кафедра «Экономика»; Казахский национальный университет имени аль-Фараби», Высшая школа экономики и бизнеса, г. Алматы, 050060, Республика Казахстан, e-mail: dauliyeva@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-8233-9830

Давиденко Людмила Михайловна, PhD, кандидат экономических наук, ассоц. профессор (доцент) кафедры «Экономика», Торайгыров университет, Факультет экономики и права, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: davidenko.l@teachers.tou.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-7541-8677

Досмаганбетов Нурлан Серикович, докторант, специальность «Экономика», Экономический факультет, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: Dos_nurlan82mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7257-9531

Доғалов Амангелді Нәжмиденұлы, кандидат экономических наук, доцент, Институт образования и менеджмента, Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск, 090000, Республика Казахстан, e-mail: dogalov51@bk.ru, https://orcid.org /0000-0001-7181-5491

Девадзе Анзор Хемидович, кандидат экономических наук, руководитель департамента Туризма Батумского государственного университета им.Шота Русставели, профессор, 6010, Грузия, г. Батуми, e-mail: devadzeanzor@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6344-7385

Джазыкбаева Балдырган Колдасбаевна, PhD, доктор филисофии профессор, кафедра Менеджмента и инноваций Карагандинского университета Казпотребсоюза г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, email: baldirgan_keu@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-0738-2526

Доскалиева Баян Беккаировна, доктор экономических наук, Факультет бизнеса, права и технологии, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, e-mail: doskalievab@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3074-0523

Ержанов Тамерлан Нурланович, кандидат экономических наук ассоц. профессор кафедра Экономики, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: erzhanovtim@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-1111-111111

Егембердиева Сауле Мейрбековна, доктор экономических наук, профессор, Экономический факультет, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: Saule_8@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-0703-3078

Есимова Динара Даутовна, кандидат педагогических наук, ассоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: dika-73@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3824-875X.

Егоров Олег Иванович, доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник, Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования РК, г. Алматы, 050010, Республика Казахстан, e-mail: olivegorov@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9508-1912

Есім Аяна Қазыбекқызы, докторант, специальность «Туризм», Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Экономический факультет, г. Астана, 100000, Республика Казахстан, e-mail: ayana_esimova99@mail.ru, https://orcid.org/0009-0006-0192-2244

Жабытай Баян Нұржанқызы, PhD, и.о. ассоц. профессор, Факультет экономики и сервиса, АО «Казахский университет технологий и бизнеса имени К. Кулажанова», г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: bayana_7778@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-9437-2619

Жарасбаева Айнур Жанбыртаевна, докторант по ОП «Экономика», Экономический факультет, Карагандинский университет имени академика Е.

А. Букетова, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, e-mail: jar-aika84@mail.ru, https://orcid.org/0009-0005-1447-4658

Жакина Гулнур Ергазиевна, Магистр экономических наук, Экономический факультет, Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, E-mail: zgulnur88@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0133-7997

Жанат Мырзабек, PhD, ассоц. профессор (доцент), Факультет Экономики и права, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: zhanmyrza.qaz@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-2148-7252

Заманбекова Алтыншаш Болатовна, кандидат экономических наук, доцент, кафедра «Менеджмент гостеприимства», факультет «Менеджмент и международных коммуникаций», Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, г. Алматы, 050022, Республика Казахстан, e-mail: altinshash77@mail.ru, https://orcid.org/0009-0003-8368-0047

Зарубина Венера Равиловна, кандидат экономических наук, профессор, Костанайский инженерно-экономический университет имени М. Дулатова, Кафедра социально-экономических дисциплин, г. Костанай, 111000, Республика Казахстан, e-mail: Zarubina_v@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1376-9172

Зарубин Михаил Юрьевич, кандидат технических наук, профессор, Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова, кафедра информационных технологий и автоматики, г. Костанай, 111000, Республика Казахстан, e-mail: Zarubin_mu@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1415-5244

Заманбекова Алтыншаш Булатовна, кандидат экономических наук, доцент, кафедра «Менеджмента гостеприимства», Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, 020000, Республика Казақстан, E-mail: altinshash77@mail.ru, https://orcid.org/0009-0003-8368-0047

Исанов Арман Серикгалиевич, докторант, специальность «Финансы», Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 100009, Республика Казахстан, e-mail: armanissanov@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3941-8987

Кондыбаева Салтанат Канапияевна, PhD, и.о.доцента, «Казахский национальный университет имени Аль-Фараби», Высшая школа экономики и бизнеса, г. Алматы, 050060, Республика Казахстан, e-mail: Saltanat.kondybaeva@kaznu.kz, https://orcid.org/0000-0003-3496-3545

Калиева Асем Ермековна, PhD, и.о.доцента, «Казахский национальный университет имени Аль-Фараби», Высшая школа экономики и бизнеса, Алматы, 050060, Республика Казахстан, e-mail: assem.kalieva@kaznu.kz, https://orcid.org/0000-0002-1154-4287

Краковецкая Инна Валентиновна, доктор экономических наук, профессор, кафедра стратегического менеджмента и маркетинга, Национального исследовательского Томского государственного университета, г. Томск, 634050, Российская Федерация, e-mail: inna_krakov@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9424-5153

Курманов Алмас Мухаметкаримович, Генеральный директор, Республиканское государственное предприятие на праве хозяйственного ведения «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан», г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: rniiot@rniiot.kz, https://orcid.org/0009-0004-4068-9022

Калиев Ильдар Абужанович, кандидат политических наук, профессор, кафедра философии и социальных наук, Торайгыров университет, Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: Kaliev7719@mail.ru, https://orcid.org/0000000223313726

Колесников Юрий Юрьевич, кандидат юридических наук, профессор, Факультет экономики и права, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: kolesnikov.30.09.63@mail.ru, https://orcid.org/0009-0002-2900-4390

Кашук Людмила Ивановна, Кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Факультет экономика и инжиниринг, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: kashukli@mail.ru, https//orcid.org/0000-0002-8754-3184

Капцов Андрей Андреевич, магистр экономических наук, Факультет экономика и инжиниринг, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: hamrysel@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-2136-7157

Калиакпарова Гульнар Шаймардановна, PhD, ассоц. профессор. Каспийский общественный университет, г. Алматы, A05A6K5, Республика Казахстан, e-mail: GK_2003@mail.ru, https//orcid.org/0000-0002-1859-9774

Камбай Гулим Жалгасыновна, докторант образовательной программы «Менеджмент», Высшей школы экономики и бизнеса, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан, 050010, e-mail:kambai_gulim@mail.ru, https://orcid.org/0009-0003-1227-8253

Кангалакова Дана Муратбековна, PhD, ассоц. профессор, Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, г. Алматы, 050010, Республика Казахстан, e-mail: dmuratbekovna@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8388-8559

Кембаев Азамат Куанышбекұлы, докторант, специальность «Государственный аудит», Экономический факультет, Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: azamatkembayev@gmail.com, https://orcid.org/0009-0003-0689-7605

Косе Жанна Комековна, кандидат экономических наук, доцент, Заведующая кафедрой «Менеджмента и инноваций» Карагандинского университета Казпотребсоюза, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, email: jannakose770@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-4259-595X

Келесбаев Динмухамед Нурмаханбетович, PhD, профессор, Факультет экономики, управления и права, Университет Ахмеда Ясави, г.Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-4193-8121

Кадырова Акмарал Сатбековна, кандидат экономических наук, Факультет, Международный Таразский Инновационный Институт имени Шерхана Муртазы, г. Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: kadyrova.akmaral@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8948-6323

Колчин Сергей Павлович, доктор экономических наук, профессор, Российский экономический университет имени Г. В. Плеханова, г. Москва, 115054, Российская Федерация, e-mail: koltchin.SP@rea.ru, https://orcid.org/0000-0002-4471-190X

Легостаева Анна Анатольевна кандидат экономических наук, профессор, кафедра Менеджмента и инноваций, ученый секретарь Карагандинского университета Казпотребсоюза, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, email: anjal@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7057-7652

Молдашева Алтынай Боранбаевна, кандидат экономических наук, и.о. доцент, кафедра «Туризм и сервис», Факультет «Экономика и право» Таразский региональный университет имени М. Х. Дулати, г. Тараз, 080000,Республика Казахстан, e-mail: altun_78@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5027-4067

Миллер Александр Емельянович, доктор экономических наук, профессор, кафедра «Экономика и финансы», Федеральное государственное автономное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Омский государственный университет имени Ф. М. Достоевского», Факультет

экономики, психологии, менеджмента, ст. научный сотрудник Омского научного центра Сибирского отделения Российской академии наук, г. Омск, 644024, Российская Федерация, e-mail: aem55@yandex.ru, https://orcid.org/0000-0002-5917- 8634

Миллер Максим Александрович, доктор экономических наук, профессор, заместитель директора по научной работе Омского научного центра Сибирского отделения Российской академии наук, г. Омск, 644024, Российская Федерация, e-mail: millerma@oscsbras.ru, https://orcid.org/0000-0001-8650-9737

Матенова Жанна Нурлановна, докторант, специальность «Государственное и местное управление», Факультет экономики, управления и предпринимательства, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, e-mail: zhmatenova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7457-3811

Муканова Мадина Асылбековна, Докторант по образовательной программе «Экономика», Учреждение «Esil University», г. Астана, 010000 Республика Казахстан, e-mail: mukanova456@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-3347-1744

Мухамеджанова Айгуль Айтмагамбетовна, PhD, и.о. доцента, Учреждение «Esil University», г. Астана, 010000 Республика Казахстан, e-mail: aigul-m-73@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8891-3522

Масакова Салтанат Сейлхановна, кандидат экономических наук, ассоц.профессор, Программ лидер ОП «Менеджмент» Алматы менеджмент университет, г. Алматы, 050000 Республика Казахстан, e-mail: saltanat@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7059-7920

Мухамедиева Гульзада Миналовна, PhD, Ст. преподаватель, Казахский Нацональный университет им.аль-Фараби, Высшая Школа Экономики и Бизнеса, кафедра «Бизнес-технологии», 050000, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: Murat_gulzada@mail.ru, https://orcid.org/0009-0009-1617-7488

Мухамедова Мадина Муратовна, магистр экономических наук, старший преподаватель,Факультет Экономики и права, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: madina_muratova@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0001-7488-4011

Мусина Алма Жумагельдыевна, Кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Факультет Экономики и права, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: alma1404@yandex.kz, https://orcid.org/0000-0002-3893-316X

Мухамедханова Айнур Батырхановна, PhD, Высшая школа управления и бизнеса, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, Шымкент, 160012, Республика Казахстан, e-mail: Dia-2808@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2685-6125

Нурмагамбетова Асылзат Маратовна, докторант, специальность «Маркетинг», Казахский Нацональный университет им.аль-Фараби, Высшая Школа Экономики и Бизнеса, кафедра «Бизнес-технологии», 050000, г.Алматы, Республика Казахстан, e-mail: Asilzat91@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5154-2772

Нурбаева Гульмира Ержановна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор (доцент), Факультет Экономики и права, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: nuvi79@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7006-4403

Рахманова Асия Сегизбаевна, ст. преподаватель, магистр учета и аудита, Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, г. Актобе, 030000, Республика Казахстан, e-mail:rakhmanovaa79@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0002-3345-1911

Райханова Гульнур Амангельдиевна, Кандидат экономических наук, ассоц. Экономический факультет, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, E-mail:gulnurraihanova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5355-4590

Расулова Бану Илхамжанқызы, Магистрант, специальность «Менеджмент», Факультет экономики, управления и права, Университет Ахмеда Ясави, Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: stu.rasulova.banu@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0009-0006-1723-3494

Разакова Дина Ибрагимовна, PhD, кандидат экономических наук, университет Туран, 050000, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: d.razakova@turan-edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-3573-6187

Рысбаева Бакытгуль Бакытовна, преподаватель, Казахский Нацональный университет имени аль-Фараби, Высшая Школа Экономики и Бизнеса, кафедра «Бизнес-технологии», 050000, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: rysbaeva.bakytgul@gmail.com, 0000-0002-7461-0675

Сексенова Айгул Тулкибаевна, преподаватель, магистр, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, г. Актобе, 030004, Республика Казахстан, e-mail: seksenova a@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0002-8462-5934

Саурукова Айнур Каналбаевна, экономика ғылымдарының кандидаты, ассоц. профессор, Казахский национальный аграрный исследовательский

университет, г. Алматы, 050001, Республика Казахстан, e-mail: aika_s08@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7463-0545

Сартанова Налима Телгораевна, Кандидат экономических наук, ассоц. профессор (доцент), кафедра Экономики и финансов, Факультет экономики и права, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынұлы, г. Костанай, 110000,Республика Казахстан, e-mail: nalimas@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4342-1134

Смагулова Зубираш Калыбековна, PhD, кандидат экономических наук, доцент, профессор, доктор философии, Республики Казахстан, Международный университет Астана, г. Астана, 01000, Республика Казахстан, e-mail: smagulova1111@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3759-5741

Сембеков Амир Катеевич, доктор экономических наук, профессор, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 100009, Республика Казахстан, e-mail: amir_sembekov@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5034-4651

Саханова Гаухар Бахытовна, PhD, ассоц. профессор, кафедра «Экономика и менеджмент»; Алматинский технологический университет; 050012, г. Алматы, Казахстан; e-mail: g_sakhanova@mail.ru; https://orcid.org/0000-0002-4017-3059

Сатпаева Зайра Тулегеновна, PhD, ассоц. профессор, Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, г. Алматы, 050010, Республика Казахстан, e-mail: szt_kz@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1644-3709

Сейтова Вилена Нургалиевна, PhD, Высшая школа управления и бизнеса, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, 160012, Республика Казахстан, e-mail: Vilena_11@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4404-4916

Степанов Михаил Сергеевич, магистр экономических наук по специальности «Менеджмент», младший научный сотрудник НИИ ЭПИ Карагандинского университета Казпотребсоюза, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, email: misha_stepanov.1997@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0031-7951

Сактаганова Гульмира Советовна, Докторант, кафедра «Менеджмент», Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, Z05H9H8, Республика Казақстан, email: Saktaganova_gs@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5536-8572

Сыздыкова Азиза Оралбайқызы, PhD, доцент, Международный казахско-турецкий университет, Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz, http://orcid.org/0000-0002-1377-0026

Салауатова Динара Муслимовна, PhD, доктор философии Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, M01G1P7, Республика Казахстан, e-mail: dsalauatova@keu.kz, https://orcid.org/0000-0001-8569-3755

Сартова Рысты Бозманаевна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор (доцент), кафедра Бизнес-технологий, Высшая Школа Экономики и Бизнеса, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: Rysty.Sartova@kaznu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0001-7982-0957

Тлеукабылова Кенжетай Бихатқызы, магистр социальных наук, Ст. преподаватель, Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, г. Актобе, 030000, Республика Казахстан, e-mail: ktb_82_aktobe@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1481-3091

Танатова Алтынай Рыскулбековна, кандидат экономических наук, факультет «Экономика и право», и.о. доцент, кафедра «Финансы и учет», Таразский региональ-ный университет имени М. Х. Дулати; г. Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: altrtan@mail.ru, https://orcid.org/0009-0006-8475-5874

Тажикенова Сапия Каргабаевна, кандидат экономических наук, доцент, Экономический факультет, Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: tazhikenova_sk@enu.kz, https://orcid.org/0000-0001-7858-5094

Тапалчинова Анаргуль Сынтасовна, магистр экономических наук, ст. преподаватель, Факультет Экономики и права, Торайгыров университет», г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: anargul1982@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8505-8073

Тлеубердинова Айжан Тохтаровна, доктор экономических наук, доцент, главный научный сотрудник, Институт экономики КН МНВО РК, г. Алматы, A25K1B0, Республика Казахстан, e-mail: tat404@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8762-5932

Учкампирова Айгул Бахадировна, PhD, ассоц. профессор; Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, 010008 Республика Казахстан, г. Астана, e-mail: Aygulya82@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7887-1696

Чигаркина Ольга Анатольевна, кандидат экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник, Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования РК, г. Алматы, 050010, Республика Казахстан, e-mail: ochigarkina@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4732-5094.

Шеримова Нуржанат Мухтаровна, магистр экономики, ст. преподаватель, кафедра «Экономика», Торайгыров университет, Факультет экономики и права, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: asanek2010@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-4482-8531

Шохан Роза, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Евразиийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Экономический факультет, г. Астана, 100000, Республика Казахстан, e-mail: roza-shokan@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1005-3769

Шохаманова Арайлым Муратовна, докторант, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, M01G1P, Республика Казахстан, e-mail: ashokhamanova@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-2437-0033

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Azimkhan Ardakh, PhD, Department of Economics, Toraigyrov University, Pavlodar, 140009, Republic of Kazakhstan, e-mail:armoni04,@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0002-4397-3561

Amankeldi Nazigul Amankeldikyzy, PhD, Caspian University; Almaty, 050001, Republic of Kazakhstan, e-mail: namankeldy@mail.ru, https://orcid.org/0009-0001-7045-4847

Aliyeva Ardak, teacher, master, Aktobe Regional University named after K.Zhubanov, Aktobe city, 030004, Republic of Kazakhstan, e-mail: ardaknurbai@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1131-9565

Assanova Aiman Zhanatovna, Master of Economics, Senior Lecturer, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan, e-mail: aiman_assanova@mail.ru, https://orcid.org/0009-0003-3519-8037

Amantayeva Raushan Kadyrbekovna, doctoral student in «Management», Faculty of Economics and Law, Kostanay Regional University named after Akhmet Baitursynuly», Kostanay, 110000, Republic of Kazakhstan, e-mail: raunur88@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4461-7622

Abdrakhmanova Assel Duisengalievna, Master of Economic Sciences, Faculty of Economics and Law, Kostanay Regional University named after Akhmet Baitursynuly, Kostanay, 110000, Republic of Kazakhstan, e-mail: 17asel@mail.ru, https://orcid.org/0009-0001-0575-3285

Amalbekova Gulmira Yerzhankyzy, Candidate of Economics Sciences, acting associate professor Department, of «Economics and Management» Faculty of Economics and Law; M.Kh.Dulaty Taraz Regional University; Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan; e-mail: baken_t@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9622-6263

Auyez Assel Mukhtarkhankyzy, and year graduate student in Economics., al-Farabi Kazakh National University, Higher School of Economics and Business, Almaty, 050060, Republic of Kazakhstan, e-mail: asel20000318@gmail.com, https://orcid.org/0009-0001-9985-7885

Akhmetova Zauresh Bolathanovna, Candidate of Economic sciences, associate professor, Department of Business Technologies, Higher School pf Economics and Business, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: Axmetova.Zauresh@kaznu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-5157-4659

Alikbayeva Ainur Bashanovna, Master, senior lecturer, Department of Business Technologies, Higher School pf Economics and Business, Al-Farabi

Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: lunara.85@mail.ru, https://orcid.org/0009-0001-3656-6554

Assanova Maral, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Faculty of Economics, Karaganda University named after academician E.A. Buketov, Karaganda, 100000, Republic of Kazakhstan, e-mail: massanova77@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8092-5879

Alibekova Lyazzat, Master Higher Medical College, Almaty Kazakhstan, 050010, e-mail: alilyaza@mail.ru, https://orcid.org/0009-0000-6109-017

Abdigalieva Nurgul Konyratovna, 1st year doctoral student of the Higher School of Business and Law, Kazakh National Agrarian University, Economics, Almaty, Kazakhstan, 050005, e-mail: nuri_samat@mail.ru, https://orcid.org/0009-0004-1509-2697

Aitnazarov Temur Makhmutovich, 2nd year Master's degree in Digital Economics, Faculty of the Higher School of Economics and Business, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 50040, Republic of Kazakhstan, e-mail: ait_t1@mail.ru, https://orcid.org/0009-0005-0794-0745

Andabayeva Gulmira Kenzhegalieva, Candidate of Economic Sciences, Docent, Faculty of the Higher School of Economics and Business, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 50040, The Republic of Kazakhstan, e-mail: gulmira.andabayeva@kaznu.kz, https://orcid.org/0000-0002-7458-8711

Ahmetova Gauhar Galymovna, candidate of Philosophical Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: gaukharika@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2904-3819

Abishova Aizhan Urinbasarovna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Graduate School of Management and Business, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160012, Republic of Kazakhstan, e-mail: altuka07@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2514-6351

Azretbergenova Gulmira, Doctor of Economics, Professor, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, 161200, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-9070-7055

Beisekova Perizat Dzhumatovna, Master of Economics, Senior Lecturer, Esil University, Astana, 050001, Republic of Kazakhstan, e-mail: beisekova_76@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2578-7797

Bekturganova Rimma Chingisovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Pedagogy and Psychology, Kostanay Regional University named after Akhmet Baitursynuly, Kostanay, 110000, Republic of Kazakhstan, e-mail: rimma.bekturganova@mail.ru https://orcid.org/0000-0002-8013-779X

Baizhanova Liliya Abdul-Nasyrovna, Master of Economic Sciences, Faculty of Economics and Law, Kostanay Regional University named after Akhmet Baitursynuly, Kostanay, 110000, Republic of Kazakhstan, e-mail: L.bayzhanova@bk.ru, https://orcid.org/0009-0002-2381-0359

Baltabayev Bolat Zhanbekuly, PhD student in «Management», Higher School of Economics, Astana International University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: bbaltabaev1985@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6403-3731

Bayandin Marat A., Professor of the Department of Economics and Management, Doctor of Economics, Associate Professor, International Taraz Innovation Institute named after Sherkhan Murtaza, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: mbayandin.71@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2158-4370

Bayandina Gulmira D., Professor of the Department of Economics and Management, PhD, Associate Professor, International Taraz Innovation Institute named after Sherkhan Murtaza, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: bayandinagd@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9436-0522

Beisembay Ersultan, Doctoral student of the Department of Economics, NJSC Toraigyrov University, Pavlodar, 140 000, The Republic of Kazakhstan, E-mail: Beisembai_ersultan@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5046-030X

Bespalyy Sergey Vladimirovich, Candidate of Economic Sciences, Professor, Faculty of Economics and Engineering, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: sergeybesp@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7462-5340

Baigelova Aigul Nuralievna, Candidate of Economic Sciences, assoc. Professor, Almaty Technological University, Almaty city, 050000 Republic of Kazakhstan, e-mail: aigulbaigelova21@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-8226-789X

Bakirbekova Aigul Makulbekkyzy, Professor of the Department of Economic, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, 060000, Republic of Kazakhstan, aigul_bakirbek@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0981-8306

Bukatov Yerik, PhD, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, 100009, Republic of Kazakhstan, e-mail: bukatov.erik@gmail.com, https://orcid.org/0000–0003–0513–406X

Bekmagambetov Alimzhan B., Deputy General Director, Republican Scientific Research Institute for Labor Protection of the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: adilet1979@mail.ru, https://orcid.org/0002-2033-3625

Gridneva Yelena Evgenevna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Caspian Public University, Almaty, A05A6K5, Republic of Kazakhstan,. e-mail: elengred@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3279-2036

Galiyeva Alma, Doctor of Economic Sciences, professor Departament of «Economics and Marketing», Esil University, Astana, 010000 Republic of Kazakhstan, e-mail: alma_galiyeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8934-5667

Golubtsov Daniil Ilyich, doctoral student in «Logistics (by branches)», Department of Business Technologies, Higher School pf Economics and Business, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: golubtsov_daniil2@live.kaznu.kz, https://orcid.org/0000-0001-5964-5047 8

Davidenko Lyudmila Mikhailovna, PhD, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics, Toraighyrov University Non-profit joint-stock company, Faculty of Economics and Law, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: davidenko.l@teachers.tou.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-7541-8677

Dogalov Amangeldy Nazhmidenuly, Candidate of Economic sciences, Docent, Institute of Education and Management, Kazakh West Kazakhstan Innovation and Technological University, Uralsk, 090000, Republic of Kazakhstan, e-mail: dogalov51@bk.ru, https://orcid.org /0000-0001-7181-5491

Dosskaliyeva Bayan Bekkairovna, doctor of Economic Sciences, Faculty of Business, Law and Technology, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, 10000, Republic of Kazakhstan, e-mail: doskalievab@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3074-0523

Yerzhanov Tamerlan Nurlanovich, Associate Professor of the Department of Economics, Candidate of Economic Sciences, Toraigyrov University, Pavlodar, 140000, The Republic of Kazakhstan, e-mail: erzhanovtim@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-1111-111111

Dosmaganbetov Nurlan Serikovich, doctoral student in «Economics», Faculty of Economics, «L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Dos_nurlan82mail.ru

Devadze Anzor Khemidovich, Candidate of Economic Sciences, Head of the Department of Tourism, Batumi State University named after Shota Russtaveli, Professor, Batumi, 6010, Georgia, e-mail: devadzeanzor@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6344-7385

Daulieva Galiya Rakhmetovna, Candidate of Economic Sciences, acting Professor of the Department of Economics, Al-Farabi Kazakh National University, Higher School of Economics and Business, Almaty, 050060, Republic of Kazakhstan, e-mail: dauliyeva@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-8233-9830

Yessimova Dinara Dautovna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar, 140000, e-mail: dika-73@mail.ru; https://orcid.org/0000-0003-3824-875X

Yegemberdiyeva Saule Meirbekovna, Doctor of Economics, Professor, Faculty of Economics, «L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Saule_8@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-0703-30786

Egorov Oleg Ivanovich, Doctor of Economics, Professor, Chief Researcher, Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan, e-mail: olivegorov@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9508-1912.

Yessim Ayana, doctoral student in «Tourism» Faculty of Economics, l.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 100000, Republic of Kazakhstan, e-mail: ayana_esimova99@mail.ru, https://orcid.org/0009-0006-0192-2244

Zhabytay, Bayan Nurzhankyzy PhD, Acting Associate Professor, Faculty of Economics and Service, K. Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: bayana_7778@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-9437-2619

Zharasbayeva Ainur, Doctoral student in Economics, Faculty of Economics, Karaganda University named after academician E.A. Buketov, Karaganda, 100000, Republic of Kazakhstan, e-mail: jar-aika84@mail.ru, https://orcid.org/0009-0005-1447-4658

Zhakina Gulnur, Master of Economics, Faculty of Economics, Karaganda University named after academician E.A. Buketov, Karaganda, 100000, Republic of Kazakhstan, e-mail: zgulnur88@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0133-7997

Zhanat Myrzabek, PhD, associate Professor, Economics and Law Sciences, Toraigyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhanmyrza.qaz@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-2148-7252

Zarubina Venera Ravilovna, Candidate of Economic Sciences, Professor, Kostanay Engineering and Economic University named after. M. Dulatova, Department of Socio-Economic Disciplines, Kostanay, 111000, The Republic of Kazakhstan, e-mail: Zarubina_v@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0002-1376-9172

Zarubin Mikhail Yurievich, Candidate of Technical Sciences, Professor, Kostanay Engineering and Economic University named after. M. Dulatova, Department of Information Technologies and Automation, Kostanay, 111000, The Republic of Kazakhstan, e-mail: Zarubin_mu@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1415-5244

Zamanbekova Altynshash Bolatkyzy, Candidate of Economics sciences, associate professor Hospitality Management Department; Faculty of Management

and International Communications; Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages; Almaty, 050022, Republic of Kazakhstan, e-mail: altinshash77@mail.ru; https://orcid.org/0009-0003-8368-0047

Zamanbekova Altynshash Bylatovna, associate professor at the Hospitality Management Department, Candidate of Economic Science, Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages, Almaty, 020000, Republic of Kazakhstan, e-mail altinshash77@mail.ru

Jazykbaeva Baldyrgan Koldasbaevna, PhD, Doctor of Philosophy Professor of the Department of Management and Innovation of the Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, 100000, Republic of Kazakhstan, email: baldirgan_keu@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-0738-2526

Isanov Arman, doctoral student, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, 100009, Republic of Kazakhstan, e-mail: armanissanov@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3941-8987

Kondybaeva Saltanat Kanapiyaevna, PhD, associate professor, Al-Farabi Kazakh National University, Higher School of Economics and Business, Almaty, 050060, Republic of Kazakhstan, e-mail:Saltanat.kondybaeva@kaznu.kz, https://orcid.org/0000-0003-3496-3545

Kalieva Assem Ermekovna, PhD, associate professor, Al-Farabi Kazakh National University, Higher School of Economics and Business, Almaty, 050060, Republic of Kazakhstan, e-mail: assem.kalieva@kaznu.kz, https://orcid.org/0000-0002-1154-4287

Krakovetskaya Inna Valentinovna, Doctor of Economics, Professor of the Department of Strategic Management and Marketing, National Research Tomsk State University, Tomsk, 634050, Russian Federation, e-mail: inna_krakov@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9424-5153

Kurmanov Almas M., General manager, Republican State enterprise on Republican Scientific Research Institute for Labor Protection of the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: rniiot@rniiot.kz, https://orcid.org/0009-0004-4068-9022,

Kaliyev Ildar Abuzhanovich, Professor of the Department of Philosophy and Social Sciences, Candidate of Political Sciences,Toraigyrov University, Pavlodar, 140000, The Republic of Kazakhstan, e-mail: Kaliev7719@mail.ru, https://orcid.org/0000000223313726

Kolesnikov Yuri Yurievich, Candidate of Law, Professor, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: kolesnikov.30.09.63@mail.ru, https://orcid.org/0009-0002-2900-4390

Kashuk Lyudmila Ivanovna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Faculty of Economics and Engineering, Innovative University of Eurasia, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: kashukli@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8754-3184

Kaptsov Andrey Andreevich, Master of Economics, Faculty of Economics and Engineering, Innovative University of Eurasia,Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: hamrysel@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-2136-7157

Kolchin Sergey, Doctor of Economics, Professor, Plekhanov Russian University of Economics, Moscow, 115054, Russian Federation, e-mail: Koltchin.SP@rea.ru, https://orcid.org/0000-0002-4471-190X

Kaliakparova Gulnar Shaimardanovna, PhD, Associate Professor, Caspian Public University, Almaty, A05A6K5, Republic of Kazakhstan, e-mail: GK_2003@mail.ru, https//orcid.org/0000-0002-1859-9774

Kambay Gulim Zhalgasynovna, doctoral student at the Higher School of Economics and Business, Kazakh National University. Al-Farabi, Almaty, Republic of Kazakhstan, 050010, e-mail:kambai_gulim@mail.ru; https://orcid.org/0009-0003-1227-8253

Kangalakova Dana Muratbekovna, PhD, Associate Professor, Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan, e-mail: dmuratbekovna@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8388-8559

Kelesbayev Dinmuhamed Nurmakhanbetovich, PhD, Professor, Faculty of Economics, Management and Law, Akhmet Yassawi University, Turkestan, 161200, Republic of Kazakhstan, e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-4193-8121

Kembayev Azamat Kuanyshbekuly, doctoral student in «State audit», Faculty of Economics, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: azamatkembayev@gmail.com, e-mail: azamatkembayev@gmail.com, https://orcid.org/0009-0003-0689-7605

Kose Zhanna Komekovna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Management and Innovation of the Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, 100000, Republic of Kazakhstan, email: jannakose770@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-4259-595X

Kadyrova Akmaral Satbekovna, candidate of Economic Sciences, International Taraz Innovation Institute named after Sherkhan Murtaza, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: kadyrova.akmaral@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8948-6323

Legostaeva Anna Anatolyevna, Candidate of Economic Sciences, Professor, Department of Management and Innovation, Academic Secretary of the Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, 100000, Republic of Kazakhstan, email: anjal@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7057-7652

Moldasheva Altynai Boranbaikyzy, acting associate professor Department, Tourism and service Candidate of economics sciences; Faculty of Economics and Law; M.Kh.Dulaty Taraz Regional University; Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan; e-mail: altun_78@mail.ru; https://orcid.org/0000-0001-5027-4067

Miller Alexander Emelianovich, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economics and Finance, Federal State Autonomous Educational Institution of Higher Professional Education «Dostoevsky Omsk State University», Faculty of Economics, Psychology, Management, Senior researcher of the Omsk Scientific Center of the Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences, Omsk, 644024, Russian Federation, e-mail: aem55@yandex.ru, https://orcid.org/0000-0002-5917- 8634

Miller Maxim Aleksandrovich, Doctor of Economics, Professor, Deputy Director for Scientific Work of the Omsk Scientific Center of the Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences, Omsk, 644024, Russian Federation, e-mail: millerma@oscsbras.ru, https://orcid.org/0000-0001-8650-9737

Mukhamedkhanova Ainur Batyrkhanovna, PhD, Graduate School of Management and Business, M.Auezov Sout-h Kazakhstan University, Shymkent, 160012, Republic of Kazakhstan, e-mail: Dia-2808@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2685-6125

Matenova Zhanna Nurlanovna, doctoral student in «State and local government», Faculty of Economics, Management and Entrepreneurship, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, 100000, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhmatenova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7457-3811

Mukanova Madina, doctoral student in «Economics», «Esil University» Establishment, Astana, 010000 Republic of Kazakhstan, e-mail: mukanova456@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-3347-1744

Mukhamejanova Aigul, PhD, Acting Associate Professor of Esil University, Astana, 010000 Republic of Kazakhstan, e-mail: aigul-m-73@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8891-3522

Massakova Saltanat Seilkhanovna, Candidate of Economic Sciences, associate professor, Program leader of EP «Management», Almaty Management University, Almaty city, 050000 Republic of Kazakhstan, e-mail: saltanat@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7059-7920

Mukhamedieva Gulzada Minalovna, Senior lecturer, PhD, al-Farabi Kazakh National University, Higher School of Economics and Business, 050000, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: Murat_gulzada@mail.ru, https://orcid.org/0009-0009-1617-7488

Mussina Alma, PhD, associate Professor, Economics and Law Sciences, Toraigyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: alma1404@yandex.kz, https://orcid.org/0000-0002-3893-316X

Muhamedova Madina, Master of Economic Sciences, Lecturer,Faculty of Economics and Law Sciences, Toraigyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: madina_muratova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7488-4011

Nurmagambetova Assylzat Maratovna, Doctoral student in «Marketing» al-Farabi Kazakh National University, Higher School of Economics and Business, 050000, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: Asilzat91@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5154-2772

Nurbayeva Gulmira, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Economics and Law Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: nuvi79@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7006-4403

Rakhmanova Assiya S. Senior lecturer, Master of Accounting and auditing, Aktobe Regional university named after K. Zhubanov, Aktobe, 030000, Republic of Kazakhstan, e-mail:rakhmanovaa79, @mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0002-3345-1911

Raikhanova Gulnur, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Faculty of Economics, Karaganda University named after academician E. A. Buketov, Karaganda, 100000, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulnurraihanova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5355-4590

Rasulova Banu Ilhamzhankyzy, Master's student in «Management», Faculty of Economics, Management and Law, Akhmet Yassawi University, Turkestan, 161200, Republic of Kazakhstan,e-mail: stu.rasulova.banu@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0009-0006-1723-3494

Razakova Dina Ibragimovna, PhD, candidate of economic sciences, Turan University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: d.razakova@turan-edu.kz, https://orcid.org/ 0000-0002-3573-6187

Rysbayeva Bakytgul Bakytovna, Senior lecturer, al-Farabi Kazakh National University, Higher School of Economics and Business, 050000, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: rysbaeva.bakytgul@gmail.com, 0000-0002-7461-0675

Seksenova Aigul T. Teacher, master, Aktobe Regional University named after K. Zhubanov, Aktobe city, 030004, Republic of Kazakhstan, e-mail: seksenova a@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0002-8462-5934

Saurukova Ainura, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, 050001, Republic of Kazakhstan, e-mail: aika_s08@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7463-0545

Sartanova Nalima Telgoraevna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Economics and Finance, Faculty of Economics and Law, Kostanay Regional University named after Akhmet Baitursynuly, Kostanay, 110000, Republic of Kazakhstan, e-mail: nalimas@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4342-1134

Smagulova Zubirash Kalybekovna, PhD, Candidate of Economic Sciences, docent, Professor, Astana International University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: smagulova1111@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3759-5741

Sartova Rysty Bozmanaevna, Candidate of Economic Sciences, associate professor (docent), Department of Business Technologies, Higher School pf Economics and Business, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: Rysty.Sartova@kaznu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0001-7982-0957

Sembekov Amir, Doctor of Economics, Professor, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, 100009, Republic of Kazakhstan, e-mail: amir_sembekov@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5034-4651

Sakhanova Gaukhar Bakhytovna, PhD, associate professor Department of Economics and Management; Almaty Technological University; Tole bi str., 100, Almaty, 050012, Kazakhstan, e-mail: g_sakhanova@mail.ru; https://orcid.org/0000-0002-4017-3059

Satpayeva Zaira Tulegenovna, PhD, Associate Professor, Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan, e-mail: szt_kz@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1644-3709

Seitova Vilena Nurgalievna, PhD, Graduate School of Management and Business, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160012, Republic of Kazakhstan, e-mail: Vilena_11@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4404-4916

Stepanov Mikhail Sergeevich, Master of Economics in Management, Junior Researcher at the EPI Research Institute of the Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, 100000, Republic of Kazakhstan, email: misha_stepanov.1997@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0031-7951

Saktaganova Gulmira Sovetovna, Doctoral student at the Department of Management, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Z05H9H8, Republic of Kazakhstan, e-mail: Saktaganova_gs@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5536-8572

Syzdykova Aziza, PhD, Associate Professor, Khoja Akhmet Yassawi, nternational Kazakh-Turkish University, Turkistan, 161200, Republic of Kazakhstan, e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz, http://orcid.org/0000-0002-1377-0026

Salauatova Dinara M., PhD, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, M01G1P7, Republic of Kazakhstan, e-mail: dsalauatova@keu.kz., https://orcid.org/0000-0001-8569-3755

Tleukabylova Kenzhetay, Senior lecturer, master of social sciences, K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Aktobe, 030000, Republic of Kazakhstan, e-mail:ktb_8 2_aktobe@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1481-3091

Tanatova Altynai Ryskulbekkyzy, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Economics and Finance, Faculty of Economics and Law, M.Kh.Dulaty Taraz Regional University; Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: altrtan@mail.ru, https://orcid.org/0009-0006-8475-5874

Tazhikenova Sapiya Kargabaevna, Candidate of Economic Sciences, associate professor, Faculty of Economics, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: tazhikenova_sk@enu.kz, :https://orcid.org/0000-0001-7858-5094

Tapalchinova Anargul, Master of Economic Sciences, Lecturer, Faculty of Economics and Law Sciences, Toraigyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: anargul1982@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8505-8073

Tleuberdinova Aizhan T., Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Chief Researcher, Institute of Economics Science Committee of the Ministry of Science of Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Almaty, A25K1B0, Republic of Kazakhstan, e-mail: tat404@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8762-5932

Uchkampirova Aigul, PhD, associate Professor, L. N. Gumilyov Eurasian National University; Astana, 010008, Republic of Kazakhstan, e-mail: Aygulya82@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7887-1696

Chigarkina Olga Anatolyevna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Leading Researcher, Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan, e-mail: ochigarkina@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4732-5094.

Sherimova Nurzhanat Mukhtarovna, Master of Economics, Senior lecturer of the Department of Economics, Toraighyrov University, Non-profit joint-

stock company, Faculty of Economics and Law, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: asanek2010@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-4482-8531

Shokhan Roza, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, l. N. Gumilyov Eurasian national university, Faculty of Economics, Astana,100000, Republic of Kazakhstan, e-mail: roza-shokan@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1005-3769

Shokhamanova Arailym M., doctoral student, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, M01G1P7, Republic of Kazakhstan, e-mail: ashokhamanova@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-2437-0033

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СЕРИЯ»

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статьей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

* В номер допускается не более одной рукописи от одного автора либо того же автора в составе коллектива соавторов.

* Количество соавторов одной статьи не более 5.

* Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 60 % (согласно решению редакционной коллегии).

* Направляемые статьи не должны быть ранее опубликованы, не допускается последующее опубликование в других журналах, в том числе переводы на другие языки.

* Решение о принятии рукописи к опубликованию принимается после проведения процедуры рецензирования.

* Двойное рецензирование (слепое) проводится конфиденциально, автору не сообщается имя рецензента, а рецензенту – имя автора статьи.

* Квитанция об оплате предоставляется после принятия статей к публикации. Стоимость публикации в журнале составляет 40 000 (сорок тысяч) тенге.

* докторантам НАО «Торайгыров университет» и иностранным авторам (без казахстанских соавторов) публикация в журнале бесплатно.

*Если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом статья возвращается автору на доработку. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензензирование 1 раз. Ответственность за содержание статьи несет автор.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления. Журнал формируется исходя из количества не более 30 статей в одном номере.

Периодичность издания журналов – 4 раза в год (ежеквартально).

Сроки подачи статьи:

- первый квартал до 10 февраля;
- второй квартал до 01 мая;
- третий квартал до 01 августа;
- четвертый квартал до 01 ноября.

Научный журнал «Вестник Торайгыров университета», «Наука и техника Казахстана» выпускается с периодичностью 4 раза в год в сетевом (электронном) формате в следующие установленные сроки выхода номеров журнала:

- первый номер выпускается до 30 марта текущего года;
- второй номер – до 30 июня;
- третий номер – до 30 сентября;
- четвертый номер – до 30 декабря.

Статью (электронную версию и квитанции об оплате) следует направлять на сайтах:

- https://vestnik.tou.edu.kz/
- https://vestnik-economic.tou.edu.kz/

Для подачи статьи на публикацию необходимо пройти регистрацию на сайте.

Автор, который внес наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Авторы из разных учебных заведений указываются цифрами [1,2.]

Для осуществления процедуры двойного рецензирования (слепого), авторам необходимо отправлять два варианта статьи: первый – с указанием личных данных, второй – без указания личных данных. При нарушении принципа слепого рецензирования статья не рассматривается.

СТАТЬИ ДОЛЖНЫ БЫТЬ ОФОРМЛЕНЫ В СТРОГОМ СООТВЕТСТВИИ СО СЛЕДУЮЩИМИ ПРАВИЛАМИ:

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям, в электронном варианте со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для Windows» (в форматах .doc, .docx, .rtf).

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы должен составлять не менее 7 и не более 12 страниц печатного текста. *Поля страниц – 30 мм со всех сторон листа; Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).*

Структура научной статьи включает название, аннотация, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение, выводы, информацию о финансировании (при наличии), список использованных источников (литературы) к каждой статье, включая романизированный (транслитерированный латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) *см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Статья должна содержать:

1. МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2. DOI – после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3. Инициалы (имя, отчество) Фамилия автора (-ов) – на казахском, русском и английском языках (жирным шрифтом, по центру);

Автор, который внес наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Авторы из разных учебных заведений указываются цифрами [1,2].

4. Аффилиация (организация (место работы (учебы)), страна, город) – на казахском, русском и английском языках. Полные данные об аффилиации авторов представляются в конце журнала; ORCID;

5. Название статьи должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (не более 12 слов, прописными буквами, жирным шрифтом, по центру, на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий);

6. Аннотация – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного

исследования. Дается на казахском, русском и английском либо немецком языках (рекомендуемый объем аннотации на языке публикации – не менее 150, не более 300 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 12 пунктов, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец);

7. Ключевые слова – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (оформляются на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий; кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 1 см.). Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (см. образец);

8. Основной текст статьи излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

- Введение (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- Материалы и методы *(абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).* Должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

- Результаты и обсуждение *(абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).* Приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

- Информацию о финансировании (при наличии) (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).

- Выводы *(абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).*

Выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

- Список использованных источников (жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре) включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (см. образец).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами читателям для ознакомления, как смежные работы, проводимые параллельно. *Объем не менее 10, не более чем 20 наименований* (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки), преимущественно за последние 10–15 лет.

В случае наличия в списке использованных источников работ на кириллице (на казахском и русском языках), необходимо представить список литературы в двух вариантах: 1) в оригинале (указываются источники на русском, казахском и английском либо немецком языках); 2) романизированный вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках), то есть транслитерация латинским алфавитом. *см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Онлайн сервис Транслитерация по ГОСТу – https://transliteration-online.ru/

ПРАВИЛА ТРАНСЛИТЕРАЦИИ КИРИЛЛОВСКОГО ПИСЬМА ЛАТИНСКИМ АЛФАВИТОМ.

Романизированный список литературы должен выглядеть следующим образом: автор(-ы) (транслитерация либо англоязычный вариант при его наличии) → название статьи в транслитерированном варианте → [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках] → название казахоязычного либо русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название при его наличии) → выходные данные с обозначениями на английском языке.

• Иллюстрации, перечень рисунков и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

• Математические формулы должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице (после статьи)

В электронном варианте приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (номера телефонов для связи редакции с авторами, не публикуются);

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
ORCID		
Телефон		

140008, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,
НАО «Торайгыров университет»,
Издательство «Toraighyrov University», каб. 137,
Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147).
E-mai1: kereku@tou.edu.kz

Наши реквизиты:

НАО «Торайгыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	Приложение kaspi.kz Платежи – Образование – Оплата за ВУЗы –Заполняете все графы (в графе Факультет укажите «За публикацию в научном журнале, название журнала и серии»)
АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKKZKX Кбе 16 Код 16 КНП 861	

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

МРНТИ 04.51.59

DOI xxxxxxxxxxxxxx

С. К. Антикеева[1], С. К. Ксембаева[2]
Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар
*e-mail: samal_antikeyeva@mail.ru
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-1111-1111
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2222-2222

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомых компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных

работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

Введение

Социальная работа – относительно новая для нашей страны профессия. Поэтому обучение социальных работников на современной стадии не характеризуется наличием достаточно разработанных образовательных стандартов, которые находили бы выражение в формулировке педагогических целей, в содержании, технологиях учебного процесса.

Продолжение текста публикуемого материала

Материалы и методы

Теоретический анализ научной психолого-педагогической и специальной литературы по проблеме исследования; анализ законодательных и нормативных документов по открытию общественных объединений; анализ содержания программ курсов повышения квалификации социальных работников; моделирование; анализ и обобщение педагогического опыта; опросные методы (беседа, анкетирование, интервьюирование); наблюдение; анализ продуктов деятельности специалистов; эксперимент, методы математической статистики по обработке экспериментальных данных.

Продолжение текста публикуемого материала

Результаты и обсуждение

Чтобы понять объективные закономерности, лежащие в основе процесса формирования и развития личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, необходимо четко представлять себе их модель.

Продолжение текста публикуемого материала

Выводы

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации содержит три уровня ее реализации.

Продолжение текста публикуемого материала

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.

2 **Кузнецова, А. Г.** Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХКИППК ПК, 2001. – 152 с.

3 **Каропа, Г. Н.** Системный подход к экологическому образованию ивоспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.

4 **Штофф, В. А.** Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.

5 **Таубаева, Ш.** Методология и методика дидактического исследования :учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.

6 **Дахин, А. Н.** Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.

7 **Дахин, А. Н.** Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. –2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.

8 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование: монография [Текст]. –Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.

9 **Аубакирова, С. Д.** Формирование деонтологической готовностибудущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс.на соиск.степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 –Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.

10 **Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И.** Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиСим. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

REFERENCES

1 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie: suschnost, effectivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogy. – 2003. – № 4. – P. 22.

2 **Kuznetsova, A. G.** Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.

3 **Karopa, G. N.** Sistemnyi podhod к ecologicheskomu obrazovaniu i vospitaniu (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental

education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.

4 **Shtoff, V. A.** Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.

5 **Taubayeva, Sh.** Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p.

6 **Dahin, A. N.** Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

7 **Dahin, A. N.** Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – T. 2 – P. 11–20.

8 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKиPRO, 2005. – 230 p.

9 **Aubakirova, S. D.** Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov к rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.

10 **Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I.** Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraigyrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

**С. К. Антикеева, С. К. Ксембаева*
Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСТАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзіреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттілік, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

**S. K. Antikeyeva, S. K. Ksembaeva*
Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation

of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Антикеева Самал Канатовна «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант Торайғыров университеті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: samal_antikeyeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-1111-1111, 8-000-000-00-00	Антикеева Самал Канатовна докторант по специальности «Педагогика и психология», Торайгыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: samal_antikeyeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-1111-1111, 8-000-000-00-00	Samal Kanatovna Antikeyeva doctoral student in «Pedagogy and psychology»,Toraighyrov University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: samal_antikeyeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-1111-1111, 8-000-000-00-00

Ксембаева Сауле Камалиденовна, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: saule_K@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2222-2222 8-000-000-00-00	Ксембаева Сауле Камалиденовна, кандидат педагогических наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: saule_K@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2222-2222 8-000-000-00-00	Saule Ksembaeva, Candidate of pedagogic sciences, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: saule_K@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2222-2222 8-000-000-00-00

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СЕРИЯ»

Редакционная коллегия научных журналов НАО «Торайгыров университет» «Вестник Торайгыров университета», «Наука и техника Казахстана» и научно-популярного журнала «Краеведение» в своей профессиональной деятельности придерживаются принципов и норм Публикационной этики научных журналов НАО «Торайгыров университет». Публикационная этика разработана в соответствии с международной публикационной этической нормой Комитета по публикационной этике (COPE), этическими принципами публикации журналов Scopus (Elsevier), Кодекса академической честности НАО «Торайгыров университет».

Публикационная этика определяет нормы, принципы и стандарты этического поведения редакторов, рецензентов и авторов, меры по выявлению конфликтов интересов, неэтичного поведения, инструкции по изъятию (ретракции), исправлению и опровержению статьи.

Все участники процесса публикации, соблюдают принципы, нормы и стандарты публикационной этики.

Качество научного журнала обеспечивается исполнением принципов участников процесса публикации: равенства всех авторов, принцип конфиденциальности, однократные публикации, авторства рукописи, принцип оригинальности, принцип подтверждения источников, принцип объективности и своевременности рецензирования.

Права и обязанности членов редакционных коллегий научных журналов НАО «Торайгыров университет» «Вестник Торайгыров университета», «Наука и техника Казахстана» и научно-популярного журнала «Краеведение» определены СО СМК 8.12.3-20 Управление научно-издательской деятельностью.

Права и обязанности рецензентов

Рецензенты научных журналов «Вестник Торайгыров университета», «Наука и техника Казахстана», научно-популярного журнала «Краеведение», обязаны руководствоваться принципом объективности.

Персональная критика в адрес автора(-ов) рукописи недопустима. Рецензент должен аргументировать свои замечания и обосновывать свое решение о принятии рукописи или о ее отклонении.

Национальность, религиозная принадлежность, политические или иные взгляды автора(-ов) не должны приниматься во внимание и учитываться в процессе рецензирования рукописи рецензентом(-ами).

Экспертная оценка, составленная рецензентом должна способствовать принятию решения редакцией о публикации и помогать автору улучшить рукопись.

Решение о принятии рукописи к публикации, возвращение работы автору на изменение или доработку, либо решение об отклонении от публикации принимается редколлегией опираясь на результаты рецензирования.

Принцип своевременности рецензирования. Рецензент обязан предоставить рецензию в срок, определенный редакцией, но не позднее 2-4 недель с момента получения рукописи на рецензирование. Если рассмотрение статьи и подготовка рецензии в назначенные сроки невозможны, то рецензент должен незамедлительно уведомить об этом научного редактора.

Рецензент, который считает, что его квалификация не соответствует либо недостаточна для принятия решения при рецензировании предоставленной рукописи должен незамедлительно сообщить об этом научному редактору и отказаться от рецензирования рукописи.

Принцип конфиденциальности со стороны рецензента. Рукопись, предоставленная рецензенту на рецензирование должна рассматриваться как конфиденциальный материал. Рецензент имеет право демонстрировать ее и/или обсуждать с другими лицами только после получения письменного разрешения со стороны научного редактора журнала и/или автора (-ов).

Информация и идеи научной работы, полученные в ходе рецензирования и обеспечения публикационного процесса, не должны быть использованы рецензентом(-ами) для получения личной выгоды.

Принцип подтверждения источников. Рецензент должен указать научные работы, которые оказали бы влияние на исследовательские результаты рассматриваемой рукописи, но не были приведены автором (-ами). Также рецензент обязан обратить внимание научного редактора на значительное сходство или совпадение между рассматриваемой рукописью и ранее опубликованной работой, о котором ему известно.

Если у рецензента имеются достаточные основания полагать, что в рукописи содержится плагиат, некорректные заимствования, ложные и сфабрикованные материалы или результаты исследования, то он не должен допустить рукопись к публикации и проинформировать научного редактора журнала о выявленных нарушениях принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Права и обязанности авторов

Публикационная этика базируется на соблюдении принципов:

Однократность публикации. Автор(-ы) гарантируют что представленная в редакцию рукопись статьи не была представлена для рассмотрения в другие издания. Представление рукописи единовременно в нескольких журналах/изданиях неприемлемо и является грубым нарушением принципов, стандартов и норм публикационной этики.

Авторство рукописи. Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и указывается первым в списке авторов.

Для каждой статьи должен быть назначен автор для корреспонденции, который отвечает за подготовку финальной версии статьи, коммуникацию с редколлегией, должен обеспечить включение всех участников исследования (при количестве авторов более одного), внесших в него достаточный вклад, в список авторов, а также получить одобрение окончательной версии рукописи от всех авторов для представления в редакцию для публикации. Все авторы, указанные в рукописи/статье, несут ответственность за содержание работы.

Принцип оригинальности. Автор(-ы) гарантирует, что результаты исследования, изложенные в рукописи, представляют собой оригинальную самостоятельную работу, и не содержат некорректных заимствований и плагиата, которые могут быть выявлены в процессе.

Авторы несут ответственность за публикацию статей с признаками неэтичного поведения, плагиата, самоплагиата, самоцитирования, фальсификации, фабрикации, искажения данных, ложного авторства, дублирования, конфликта интересов и обмана.

Принцип подтверждения источников. Автор(ы) обязуется правильно указывать научные и иные источники, которые он(и) использовал(и) в ходе исследования. В случае использования каких-либо частей чужих работ и/или заимствования утверждений другого автора(-ов) в рукописи должны быть указаны библиографические ссылки с указанием автора(-ов) первоисточника. Информация, полученная из сомнительных источников не должна использоваться при оформлении рукописи.

В случае, если у рецензентов, научного редактора, члена(-ов) редколлегии журнала возникают сомнения подлинности и достоверности результатов исследования, автор(-ы) должны предоставить дополнительные материалы для подтверждения результатов или фактов, приводимых в рукописи.

Исправление ошибок в процессе публикации. В случае выявления ошибок и неточностей в работе на любой стадии публикационного процесса авторы обязуются в срочном порядке сообщить об этом научному редактору

и оказать помощь в устранении или исправлении ошибки для публикации на сайте журнала соответствующей коррекции (Erratum или Corrigendum) с комментариями. В случае обнаружения грубых ошибок, которые невозможно исправить, автор(-ы) должен(-ны) отозвать рукопись/статью.

Принцип соблюдения публикационной этики. Авторы обязаны соблюдать этические нормы, связанные с критикой или замечаниями в отношении исследований, а также в отношении взаимодействия с редакцией по поводу рецензирования и публикации. Несоблюдение этических принципов авторами расценивается как грубое нарушение этики публикаций и дает основание для снятия рукописи с рецензирования и/или публикации.

Конфликт интересов

Конфликт интересов, по определению Комитета по публикационной этике (COPE), это конфликтные ситуации, в которых авторы, рецензенты или члены редколлегии имеют неявные интересы, способные повлиять на их суждения касательно публикуемого материала. Конфликт интересов появляется, когда имеются финансовые, личные или профессиональные условия, которые могут повлиять на научное суждение рецензента и членов редколлегии, и, как результат, на решение редколлегии относительно публикации рукописи.

Главный редактор, член редколлегии и рецензенты должны оповестить о потенциальном конфликте интересов, который может как-то повлиять на решение редакционной коллегии. Члены редколлегии должны отказаться от рассмотрения рукописи, если они состоят в каких-либо конкурентных отношениях, связанных с результатами исследования автора(-ов) рукописи, либо если существует иной конфликт интересов.

При подаче рукописи на рассмотрение в журнал, автор(-ы) заявляет о том, что в содержании рукописи указаны все источники финансирования исследования; также указывают, какие имеются коммерческие, финансовые, личные или профессиональные факторы, которые могли бы создать конфликт интересов в отношении поданной на рассмотрение рукописи. Автор(ы), в письме при наличии конфликта интересов, могут указать ученых, которые, по их мнению, не смогут объективно оценить их рукопись.

Рецензент не должен рассматривать рукописи, которые могут послужить причинами конфликта интересов, проистекающего из конкуренции, сотрудничества или других отношений с кем-либо из авторов, имеющих отношение к рукописи.

В случае наличия конфликта интересов с содержанием рукописи, ответственный секретарь должен известить об этом главного редактора, после чего рукопись передается другому рецензенту.

Существование конфликта интересов между участниками в процессе рассмотрения и рецензирования не значит, что рукопись будет отклонена.

Всем заинтересованным лицам необходимо, по мере возможности избегать возникновения конфликта интересов в любых вариациях на всех этапах публикации. В случае возникновения какого-либо конфликта интересов тот, кто обнаружил этот конфликт, должен незамедлительно оповестить об этом редакцию. То же самое касается любых других нарушений принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Неэтичное поведение

Неэтичным поведением считаются действия авторов, редакторов или издателя, в случае самостоятельного предоставления рецензии на собственные статьи, в случае договорного и ложного рецензирования, в условиях обращения к агентским услугам для публикации результатов научного исследования, лжеавторства, фальсификации и фабрикации результатов исследования, публикация недостоверных псевдо-научных текстов, передачи рукописи статей в другие издания без разрешения авторов, передачи материалов авторов третьим лицам, условия когда нарушены авторские права и принципы конфиденциальности редакционных процессов, в случае манипуляции с цитированием, плагиатом.

Теруге 26.11.2024 ж. жіберілді. Басуға 26.12.2024 ж. қол қойылды.
Электронды баспа
5,04 Mb RAM
Шартты баспа табағы 17,4
Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген: А. К. Мыржикова
Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас
Тапсырыс № 4316

Сдано в набор 26.11.2024 г. Подписано в печать 26.12.2024 г.
Электронное издание
5,04 Mb RAM
Усл.п.л. 17,4. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка: А. К. Мыржикова
Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас
Заказ № 4316

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.
8 (7182) 67-36-69
e-mail: kereku@tou.edu.kz
www.vestnik.tou.edu.kz
www.vestnik-economic.tou.edu.kz